

82
853

ВІСНИК
Прикарпатського
університету

ФІЛОЛОГІЯ

МОВОЗНАВСТВО
Випуск ХІХ–ХХ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ФІЛОЛОГІЯ
(МОВЗНАВСТВО)
Випуск ХІХ–ХХ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2008

НБ ІНУС

778112

77 81 12 2 j

Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Випуск XIX–XX.
– Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, 2008. – 171 с.

Статті, що публікуються в черговому випуску вісника, присвячені актуальним проблемам
української діалектології, зокрема гуцульським говіркам. Вони торкаються проблем
взаємовідношення діалекту та літературної мови, передусім у белетристиці, особливостей
фонетики, лексики, словотвору, граматики, дискурсу гуцульських говірок.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Bulletin of the Precarpathian University. Philology. – Issue XIX–XX. – Ivano-Frankivsk:
Publishing-designer department CIT of the Precarpathian Nationality University named after Vasyl'
Stefanyk, 2008. – 172 s.

The articles that are published in the following issue of the Herald are devoted to the problems of
Ukrainian dialectology, namely to the Hutsul dialects. They touch upon the problems of correlation
between the dialect and the standard language, namely in fiction, peculiarities of phonetics,
vocabulary, morphology, grammar, discourse of the Hutsul dialects. In the traditional heading "The
Rostrum of the Young" various dialectology researches by young scientists are published.

For scientists, teachers, postgraduate students and undergraduate students.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. **В. В. ГРЕЩУК** (голова ради), д-р філос. наук,
проф. **С. М. ВОЗНЯК**, д-р філол. наук, проф. **В. І. КОНОНЕНКО** д-р істор. наук,
проф. **М. В. КУГУТЯК**, д-р юрид. наук., проф. **В. В. ЛУЦЬ**, д-р філол. наук,
проф. **В. Г. МАТВІЙШИН**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б. К. ОСТАФІЙЧУК**, д-р пед. наук,
проф. **Н. В. ЛИСЕНКО**, д-р хім. наук, проф. **Д. М. ФРЕЙК**.

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф. **В. Г. МАТВІЙШИН** (голова редколегії),
д-р філол. наук, проф. **Д. Г. БУЧКО**, д-р філол. наук, проф. **М. І. ГОЛЯНИЧ**, д-р філол. наук,
проф. **В. В. ГРЕЩУК**, д-р філол. наук, проф. **В. І. КОНОНЕНКО**, д-р філол. наук,
проф. **Б. С. КРИСА**, д-р філол. наук, проф. **Л. М. ПОЛЮГА**, д-р філол. наук,
проф. **Т. Ю. САЛИГА**, д-р філол. наук, проф. **М. В. ТЕПЛИНСЬКИЙ**, д-р філол. наук,
проф. **С. І. ХОРОБ** (відповідальний секретар).

Рецензенти: д-р філол. наук, проф. **В. Н. ВИННИЦЬКИЙ** (Дрогобицький державний
педагогічний університет імені І. Франка), д-р філол. наук, проф. **П. І. БІЛОУСЕНКО**
(Запорізький державний педагогічний університет).

Видається з 1995 р.

імені Василя Стефаника
код 02125266

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

№ _____ Адреса редакційної колегії:

76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

© Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, 2008.

Тел.: (0342)71-56-22

УДК 81'282

ББК 81.2(Ук)

Василь Німчук

НАДНІСТРЯНСЬКІ ДІАЛЕКТНІ РИСИ В "ЄВСЕВІЄВОМУ ЄВАНГЕЛІІ 1283 РОКУ"

У статті досліджуються надністрянські діалектні риси в мові однієї з найдавніших писемних пам'яток України –
"Євсевієвому Євангелію 1283 року". Звернено увагу передусім на фонетичні, а також на словозмінні та словотвірні особливості
твору, які репрезентують живомовні вкраплення в книжне мовлення та засвідчують, що важливі та деякі кардинальні
особливості звукової системи надністрянських говорів української мови існували вже в другій половині XIII ст.

Ключові слова: надністрянські діалектні риси, звукова система, говіркові особливості, звук, фонема.

Проблема походження територіально-діалектного членування українського мовного континууму
перед істориками мови та діалектологами постала ще в XIX ст., але понині вона ще адекватно не
розв'язана [13, 25-47]. Причиною цього є насамперед те, що пам'ятки української мови з погляду
відбиття в них говіркових особливостей дуже мало вивчені. Дослідники української діалектогенези
опиралися на порівняно невеликий фактичний матеріал, який не давав змоги переконливо показати
систему певного діалекту на певному хронологічному зрізі. Лише недавно з'явилася монографічна студія
з історії північного наріччя української мови у XVI-XVIII ст., але лише фонетичної системи його [9].

Фіксація того чи іншого елемента лінгвоструктури на письмі (як у поодиноких випадках, так і,
особливо, масово), є неспростовним доказом існування чи закріплення його в мові, адже в пам'ятках він
засвідчується завжди пізніше від часу свого виникнення.

На жаль, нині мало лінгвістів працюють над першоджерелами з історії мови, надто – над текстами
найдавнішими. В наукових і популярних публікаціях час від часу зустрічаємо далекоюсяжні теоретичні
висновки, що стосуються історії мови на основі голих зіставлень фактів із генетично споріднених мов та
їх сучасних діалектів. Немає сумніву, що нинішні слов'янські мови та їх говори містять у своєму складі
прадавні елементи, не зафіксовані в старожитніх текстах. У говорах можуть жити і функціонують
елементи, які відбивають попередній стан розвитку етнічної мови або є незасвідченими в старовинних
текстах ланками в процесі розвитку явища. Лінгвогеографія не тільки показує територіальні межі
поширення інновацій або збереження давнього, архаїчного, але й допомагає виявити епіцентри, звідки
пішли нові елементи. Факти сучасної мови допомагають встановити відносну хронологію виникнення
певного явища, навіть робити реконструкцію прадавнього стану мови. Проте фіксація явища в
писемному тексті завжди є його документом, паспортом, який засвідчує: явище в відповідний час
існувало, воно розвинулося не пізніше (хоч, звичайно, могло виникнути навіть на багато десятків років
чи століть до цього).

Оригіналів пам'яток української мови найдавнішої доби збереглося небагато. Особливо мало
таких текстів із XIII ст. А це був час, до якого здійснилися або коли перебували на стадії завершення
більшість процесів, що є кардинальними в оформленні системи української мови як неповторної в колі
слов'янських мов.

Серед них як пам'ятка української мови особливе місце посідає Євсевієве євангеліє 1283 р. (далі
умовно – ЄЄ), бо в ньому масово засвідчено ряд визначальних рис української мови взагалі та її
південно-західних діалектів зокрема.

За кількістю загальнонаціональних та засвідчених у тексті, Євсевієве євангеліє не має собі рівних
серед давньоукраїнської мови X – XIV ст.

Про час створення пам'ятки та відомості про писця дізнаємося із запису на аркуші 62 зв., в якому
зазначено:

Въ лѣ(т). ѿ. Ча. ско
нечаша сѧ книги
снѧ¹: мѣца окта(в)
.є. днѣ ста(г). люкнѧна
прозвютора: блго
словить а нѣ кленѣ
ть а кеде боудоу нсе
кривило исправлѧ
те: снже писало
квснвни. поповиче

¹ За свідченням Г.К. Голоскевича, в рукопису перед снѧ витертий склад цѣ, а на місці г видно витерту букву ж, тобто
первісно Євсевій написав був книжи/цѣ [5, 4].

ст(г). ивана. азъ грѣ

шнии. гѣ помози

рабоу своемоу. ко

ли сѧ женно горги

и. князе а ѡць к

моу в оугры ходи

ло. тогда сконча

ша сѧ книги сѧ:

Пряма дата написання – 15 жовтня 6791 року “від створення світу”, тобто 1283 р. після народження Христа. Оскільки невідомо, за березневим чи вересневим рахунком нового року писав дату Євсевій, дослідники пам’ятки сумніваються, чи йдеться про 1283 чи 1282 рік. Природно допускати, що попович Євсевій – людина з кола духівництва – зазначив рік, що починався 1-м вересня, як це прийнято в церковній практиці.

Проте безвідносно до того, чи 1-го березня, чи 1-го вересня починався рік, відбитий у записі Євсевія, праця книжника (точніше – завершення її) вкладається в рамки 1283-го р., тому пам’ятку треба датувати саме цим роком.

Той факт, що Євсевій згадав князів Льва та Юрія (“Горгія”), свідчить про те, що писець походив із Галицько-Волинського князівства. Точніше визначити місце його проживання допомагає згадка про храм святого Йоана (Івана), в якому, мабуть, був священником його батько, адже слово *попович* означає “попів син”. Г. Голоскевич, покликаючись на “Указатель к первым восьми томам Полного собрания русских летописей”, твердив, що на території Галицько-Волинського князівства в цей час відомі два храми св. Йоана – у Перемишлі та в Холмі.

На думку Г. Голоскевича, в записі йдеться про храм у Перемишлі, де була єпископська кафедра [5, 5]. У літописах згадуються два храми св. Йоана (Івана) – в Галичі: [1189 р. князя Ростислава] полци же Галичскыи и Оугре шъемше его велми ранена. и ле жива соуца и несоша и в Галич... Оугре же оусмотривше его и приложивше зелье смрътнок к ранамъ. и с того оумре. и положиша и в манастирѣ. во цркви стго Івана...¹ та в Холмі: [під 1254 р., князь Данило Галицький приїхав із триумфом] и прибываше (ін. сп. пребываше – В.Н.) в домоу стго Івана. во городѣ Холмѣ с веселнемъ. и слава ба и прч(с)тою его мѣр. и стго Івана Златаоуста [17, 826].

А. Кримський у своїй відомій короткій історії української мови називає пам’ятку то “буковинським євангелієм Евсевія 1283 р.”, то “південно-галицьким Євангелієм поповича Евсевія 1283 р.” [8, 97, 151], але своєї думки не обґрунтовує.

О. Соболевський допускав, що згаданий у Євсевія храм св. Йоана був, можливо, той самий, у якому трохи більше ста років раніше священникував замовник Добрилового євангелія 1164 р. [21, 4]. Проте, здається, ми довели, що Добрилове євангеліє переписане в Києві (Берестове) [11, 171-173].

Особливості мови пам’ятки схиляють до думки, що Євсевій переписав Євангеліє в Галичі. Увесь текст пам’ятки написав власною рукою попович Євсевій. Лише на аркуші 105 зворот 9 із половиною рядків згори і 13 рядків ізнизу невідомо чому написані іншим почерком [5, 5].

ЄЄ² – пергаменна книга розміром в аркуш, точніше – 29 см х 23 см, написана уставом на 140 аркушах.

За змістом пам’ятка – це Євангеліє-апракос (від грецьк. *ἄρακος* “що стосується неробочого дня”), тобто книга, в якій подано читання за тижнями, а не за порядком євангелістів.

Відомий знавець і дослідник давніх слов’янських євангелієвих текстів, Л.П. Жуковська відзначила близькість за складом частини Архангельського євангелія 1092 р., яку написав другий писець, до ЄЄ 1283 р., що є ще одним доказом південноруського походження Архангельського євангелія [7, 94-109]. Вона допускає, що ЄЄ – це пізній список із манускрипту, подібного до Архангельського євангелія, тобто з такого, одна частина якого скопійована з короткого апракоса, друга – з повного [18, 211].

За визначенням Г. Воскресенського, ЄЄ належить до так званої першої редакції слов’янського Євангелія, яка представлена, зокрема, Савиним євангелієм XI ст., Асеманієвим євангелієм (глаголичним) XI ст., Зографським євангелієм (глаголичним) XI ст., Маріїнським євангелієм (глаголичним) XI ст. [4, 33-34], тобто текстами, що йдуть безпосередньо до Кирило-Мефодіївських, а також Остромировим євангелієм 1056-1057 р., Архангельським євангелієм 1092 р., Галицьким євангелієм 1144 р. Автор, між іншим, звернув увагу на *є* на місці *и*: *желами* 64, *твомк* 124 зв., а також написання *воустани* 64 зв., *возлежешъ* (*ь=оу*) *кмоу* 66, *хрѣстоу сѧ*, *хрѣстита сѧ*, *хрѣстѣнникм* 66 зв. [4, 34].

¹ Див.: 17, 665. Нині територія, де був монастир, називається *Іванівське*, біля с. Кринос, розташованого на місці столярного Галича [16, 67].

² Кодикологічний та палеографічний опис пам’ятки здійснюємо в основному за зазначеною працею Г. К. Голоскевича (с. 1-7) та “Сводным каталогом славяно-русских рукописных книг...” (с. 210-211).

Привертає увагу той факт, що Євсевій незрозумілі або й, можливо, за неувагою і зрозумілі, слова заміняв співзвучними українськими, наприклад, написав: *рыбари... платяху мрѣжа* (47) замість *плакаху* “полоскали, прали, проитвали (можливо, тут своєрідно відбилосся діалектне явище переходу *к’* у *т’* чи гіперизм *т’* на місці *к’* у говорі, де *т’* > *к’*; пор. загальноукр. *кісто* < *тісто*)”, *побрано вы(с)* (49 зв.) замість *попрано*, *проучат сѧ* с *пѣнами* (52 зв.) замість *проужаатъ сѧ* “кидається, сіпається, смикається” (пор. суч. укр. *пручатися*), *хлѣбъ наше насыщннын* (62) замість *насоущнын*, *сѧ шроужемъ и трѣколькѣмъ* (83 зв.) замість *дрькольми* “палицями, киями” (пор. сучасне укр. *кіл*, діал. *кіл’а* “коли” – збірне), *ветроградъ* (90 зв.) – на иноу страну потоку... *иде же бѣ ветроградъ* замість *вертоградъ* “сад” (пор. *въ вртоградѣ* – 91 зв.), *пришедъ ксифъ... блгошвразенъ свѣтълннникъ* (98 зв.) замість *сѧвѣтъникъ*, *шбѣщенници* *имъ въ крови прркъ* замість *объщнници* “співучасники, спілники”, *доволѣ оучьникоу да воудете како оучитѣль* (116 зв.) замість *довлѣкть* “досить” (пор. сучасне укр. *доволі*), *татъ ксть и оубоннико* (133 зв.) замість *разбонникъ* (пор. укр. застаріле *убійник*), *и вина сѧкиры на иматъ пити* (135 зв.) замість *сикера* “п’який напій” (пор. сучасне укр. *сокира!*) та ін.

Поодинокі лексичні вкраплення в ЄЄ можна трактувати як елементи редагування тексту, що були в протографі (або які зробив Євсевій). Наприклад, виразові “*иде же татъ не приходить ни моли не расыплетъ*” (54 зв.; Л. XII 33), тобто “міль не розсипле” в інших євангелієвих текстах відповідає: *иде же татъ не приближатъ сѧ ни тѣла тѣлтъ* [1, 96; 29, Seš. 46, 586].

В оповіді про преображення Господне в ЄЄ читаємо: *петръ же иже с нимъ вѧхоу отагчѣли ѡ сна. возокноуше же видѣвша славу кго* (138; Л. IX 32). В інших пам’ятках тут сказано так: *оубоуждъше же сѧ видѣша славу кго* [29, Seš. 46, 586]. Очевидно в ЄЄ маємо українське слово *возочкнутися, якому нині відповідають споріднені з ним *очикнутися* [19, т.2, 82], *очнутися* [6, 589] “прокинутися, опам’ятатися, отямитися, очутися”.

Важко визначити, звідки в текст ЄЄ прийшло слово *мѣшець: не *возмѣте на поуть...* *ни спыры* [!]. *ни хлѣба ни мѣшца ни срѣбра* (52; Л. IX 3). В інших пам’ятках читаємо: ... *ни пыры* *ни хлѣба* [29, D.3, 37]. Можливо, Євсевій увів у текст покрайню глосу (старослов’ян. *пыра* “торба, сумка”, звернемо увагу, що в переписувача має форму *спыра* чи не під впливом дієслова *спирати*?).

Найперше деякі особливості мови пам’ятки “по галицькому говору” схарактеризував Г. Воскресенський, який, зокрема, звернув увагу на наявність букви *є* замість *ъ* – *прскербенъ*, *є* замість *и* – *желами*, написання *воустани*, *хрѣстоу сѧ*, *хрѣстита сѧ*, *хрѣстѣнникм*.

Більше уваги особливостям мови ЄЄ приділив О. Соболевський, що задав наступним дослідникам пам’ятки напрямок студій над нею та інтерпретації багатьох її особливостей.

Автор справедливо відзначив, що в манускрипті наявна сила описок, недописок, пропусків, а це необхідно мати на увазі при оцінці даних його мови. Головна особливість правопису ЄЄ (наявна і в деяких інших східнослов’янських пам’ятках XIII-XIV ст.) – вживання *ъ*, *ь* на місці *о*, *е* та навпаки. Мова ЄЄ – церковнослов’янська руської редакції: у ньому не раз зустрічаються написання із *ж* відповідно до церковнослов’янського *жд*, повноголосся тощо, немає *я*, а *ѧ* виступає в значенні *я*. Особливості мови ЄЄ ті ж, що й у “галицько-волинських” пам’ятках XIII-XIV ст., а саме: *ѣ* на місці *е* у словах на *-еньє*, *-тель* та ін.; спорадично *и* на місці *ѣ*, *в* замість *у*, написання *за умножѣнья* (знах. відмінок), *срѣбро*, *ндѣте* *ѣгнь вѣчнын* (*ѣ* *ѣгнь?*); *дрѣгъ къ дрѣгѣ итязашася*, *праведнаго Ілава*, *кци* та ін.

На думку вченого, пам’ятка являє інтерес насамперед у зв’язку з тим, що в ній поруч із відзначеними рисами порівняно нечасто виступають риси болгарські, насамперед *я* (*ѧ*) замість *ѣ* і навпаки: *въ всямъ мирѣ*; *ѣношю одѣя*, *бръжешн*, *на жръѣти*, *камѣнь*, *о мнѣ*, *нѣ иматъ*, *бръмѣ*, *лицемѣри* та ін., *ненавидѣи* (дієприкметник), *помышльннѣ въходѣте*, *вы же сѣдетъ*, *жена рожантъ дѣтѣ*, *въвержеть мѣ въ кѣпѣль*, *ѣзрите мѣ та ін.*, *є* на місці *я* (*а*): *грѣкѣя*, *ѣчає*, *всєкѣ*, *отвѣщанѣ*, *мѣже не знаю*, *сердце ваша* тощо.

О. Соболевський як болгаризми трактує форми називного відмінка однини замість інших відмінків цього ж числа: *иматъ живото вѣчнаго* (12), *въ прѣплѣвленик праздѣникъ* (12 зв.), *вниди в радостѣ*, *господѣ своєго* (45 зв.), *отъ дѣхъ свѣта* (120 зв.), *радостѣ вашєя* (27), *прѣстѣпиша ко Ісѣсѣ* (44), *прѣдѣ* (аор.) *ко гробѣ* (68), *азъ во тець н вы во мнѣ* (86), *очистися отъ проказа* (33).

Дослідник виділяє й деякі інші “особливості мови ЄЄ, відомі нам частково із середньоболгарських, частково з південнослов’янських взагалі текстів”: *глаголя*, *непѣщюя* (1 ос. олн.), пор. середньоболг. *ѧ* замість *ѧж*; *негодѣю* (дієприкм.), пор. середньоболг. *ѧж* замість *ѧ*; *въ пѣщюю*.

плнѣ, разлѣмактѣ, Лазорѣ (клич.) та ін., *св* замість *вс* у формах займенника *весь* (як у сербській мові): *надѣ свѣми, свю* Галнаѣю тощо.

Деякі риси, на думку О. Соболевського, можуть бути пояснені і як “галицько-волинські”, і як болгарські, взагалі південнослов'янські: *воскрсник, въ ѹскршѣньк, кровоточива* та ін. *пѹстѣлю, стидяхѹся, грѣшнн* (у записі Євсевія), *сыр=сирѣ, тѣяща; скѹзѣ=сквозѣ, ѹбрѣтоша, поясѣ ѹсньянѣ ѹ чреслѣхѹ свонхѹ “о чреслѣхѹ”, Иована, Ивана, трепетѣ и ѹжасѣ, Капернаѹмѣ.*

О. Соболевський на завершення своїх спостережень сказав, що, не входячи в оцінку зазначених особливостей, мусить зауважити, що частина болгарських рис у мові ЄЄ (*я =ѣ*, форми називного відмінка замість інших) більш-менш рідкісні в середньоболгарських пам'ятках XII–XIV ст., *св* у формах займенника *весь* (*вьсь*) йому не відома взагалі з південнослов'янських текстів цього часу.

На підставі цього автор робить висновок, що болгаризми і взагалі південнослов'янізми писець не запозичив із книг, а вніс їх із своєї живої говірки, тобто Євсевій говорив не чистою руською мовою, а сумішшю руської мови з болгарською, в якій, проте, судячи з запису, руські елементи переважали [21, 3-7, 10-11].

Однак те, що О. Соболевський трактує як болгаризми чи південнослов'янізми в ЄЄ, можна природніше пояснити на українському діалектному ґрунті, якого не врахував автор, про що скажемо далі. Тут лише зауважимо, що в багатьох прикладах О. Соболевського можна вбачати звичайні описки підо впливом літер у конкретному слові чи контексті, наприклад: *на жрявяти, брямя, дѣтѣ* і т.п., *живото, в радость господь, отъ дѹхъ свята, отъ проказа* тощо.

О. Шахматов прийняв міркування О. Соболевського про болгаризми й сербизми в ЄЄ (до середньоболгарських рис відніс також *и* на місці *ы*), навів форми із *св* відповідного займенника із сербських пам'яток XIII–XIV ст., але зробив простіше (як він сам сказав) припущення: попович Євсевій мав у своєму розпорядженні середньоболгарський оригінал у сербській редакції [26, 161-163].

Поважну працю про мову ЄЄ 1914 р. опублікував Г. Голоскевич (більш знаний як автор орфографічного словника української мови) [5, 67]. Він зробив досить докладне палеографічне обстеження пам'ятки, здійснив порівняно детальний розгляд особливостей її мови. Але дослідження проведено в руслі думок О. Соболевського – О. Шахматова. Праця Г. Голоскевича з фактологічного погляду не втратила значення і сьогодні, але з погляду досягнень українського історичного мовознавства та діалектології, у ній, звичайно, багато дискусійного.

На нашу думку, досліджуючи таку пам'ятку, як ЄЄ, мусимо завжди мати на увазі, що вона насичена різного роду описками, тому приклади для підтвердження певних міркувань мають виключати можливі механічні помилки писця.

Вважаємо, що ті особливості мови, які виступають і в євангельському тексті і в післямовній записці Євсевія та в тексті молитви Господньої (Отче наш...), що її попович мусив знати із дитинства напам'ять, при оцінці їх маємо повні підстави трактувати як давньоукраїнські, а не запозичені з чужих оригіналів.

Ряд важливих фактів свідчить про те, що ЄЄ списане з тексту східнослов'янського, а точніше з давнього руськоукраїнського [Докладно про це: 10, 9-11].

Звертаємо увагу на те, що у пам'ятці після шиплячих вживаються нейотовані голосні, але дуже часто після них виступають йотовані, особливо – у флексіях, наприклад: *соѹжю* (23, 79), *скажю* (28, 90 зв.), *моѹжю* (32 зв.), *мрѣжю* (32 зв.), *стражю* (38, 45), *сожжю* (54), *поражю* (83), *лобжю* (83 зв.), *внжю*, *вложю* (106 зв.) та багато ін. *чюдациимъ сѧ* (23), *прнтчю* (45, 15, 116 зв.), *плачюци сѧ* (106, 103 зв., 112 зв.), *чюдеса* (72) та ін.

За нашими спостереженнями, в ЄЄ панівними є написання з йотованими після свистячого *ц*, що маніфестують м'якість приголосного, наприклад: *въ темницю* (4 зв., 40 зв., 81), *слѣпцю* (20), *бѣцю* (24 зв., 25 зв., 26 зв., 27 зв., 53, 85 зв., 88, 88 зв., 106, 106 зв.), *бѣца* (85 зв., 86, 86 зв., 87, 87 зв., 88, 89, 92), *оѹдницю* (39), *слѣпца* (36 зв.), *ѹсрдѣца* (37), *цѧтоѹ* (42) та ін.

Вважаємо за необхідне тут згадати думку видатного знавця давніх текстів Г. Ягича про те, що м'якість *ж, ч, ш* та *ц* в східнослов'янських пам'ятках виражалися на письмі набагато рішучіше, ніж у південнослов'янських під впливом живого руського середовища [27, 76].

Найімовірніше, такі написання були вже в південному східнослов'янському протографі ЄЄ.

У ЄЄ широко засвідчений перехід *ѣ + ѣ* → *ы + и*; *ѣ + ѣ* → *и + и* на стику *ѣ ѣ* кінця слова з займенником або сполучником *и* (графічно), або *и* (графічно) початку наступного слова. Наприклад: *снѣмы и швѣти и въ понѡвоѹ* (8), да *помажюти и* (8 зв.), *молахоѹти и дабы* (16), *вѣми и и слово кго съблюдаю* (117), *видѣлы и кси* (21), *оставимы и* (21), *слышитѣ словеса моѧ си и творити ѧ* (32 зв.), *и пристѹпли и кдинѣ книжникѣ* (38 зв.), *простерѣ роѹкоѹ ѧты и и гла* (38 зв.), *снѣ мои... привѣдохѹ и ко оѹченикомѣ* (39), *призвѡвы и гнѣ* (40 зв.), *прѣдасти и моѹчнтелемѣ* (41), *оѹбнимы и и оѹдержимѣ*

достопаник (42 зв.), *свѣтланика вѣждегѣ покрывакти и съсоѹдомѣ* (51), *народи оѹгнѣтахоѹти и* (52), *видѣви и мимонде* (53), *бнахоѹти и по ланитама* (93 зв.) та багато ін. Це явище характеризує насамперед південні східнослов'янські тексти [Пор.: 27, 26; 22, 38], в яких воно дуже добре представлене (зокрема в Добриловому євангелії 1144 р., Типографському євангелії № 7 із XII ст.).

Вважаємо, що досліджувана риса могла бути вже в вітчизняному протографі ЄЄ, і не обов'язково попович її увів у текст.

Випадки відсутності позначення м'якості приголосного, наприклад: *въ поѹстыноѹ* (3 зв.), *надѣ мнозиимѣ та поставлю* (77), тощо – це, вочевидь, Євсевієві помилки, а не вплив [5, 17] гаданого південнослов'янського оригіналу. А написання йотованих після *р* пояснюємо відбиттям у пам'ятці живого мовлення у протографі ЄЄ або як гіперизм в діалектному середовищі, в якому *р* став твердим у всіх позиціях: *прикмѣ спрѹ* (90 зв.), *ѹ кроѹпиць... сѣ трапѣзы* (46 зв.), *ѹ трапѣзы* (50 зв.), *на трапѣзы* (80 зв.). Пор. ще: *вѣрююмѣ* (89). Орфограма *трапѣз-* характерна для східнослов'янських манускриптів, особливо – південних [23, 985-986; 14, 15].

“Нерозрізнення” твердого і м'якого *л* свідчить радше про те, що в мовленні Євсевія відповідний приголосний був напівм'який: *плоѹноѹ на землю* (19 зв., можлива й помилка під впливом наступного *оѹ*), *власѣ вѣльблоѹжи* (124), *власы вѣльблоѹже* (124 зв.), *прѣклоѹчилѣ сѧ кстѣ... день* (104 зв.–105), да не *разлючактѣ* (40; тобто *разлоѹчактѣ*) тощо, адже Євсевій у своїй післямові написав *люкѧна* (62 зв.) замість *лоѹкѧна* “Лук'яна”.

Як вагомий аргумент на користь південнослов'янського з сербськими рисами протографа ЄЄ О. Соболевський [21, 6], О. Шахматов [26, 162], Г. Голоскевич [5, 20] подають написання форм займенника *вьсь* із метатезою *с – в* (поруч із звичайними), наприклад: *прохожашѣ свю галелѣю* (32 зв.), *свѣ тѣло* (33), *во славѣ свѣи* (33 зв.), *на свѣхѣ вѣсѣхѣ* (51 зв.), *послѣже свѣхѣ* (73), *сви ѧзыци* (77 зв.), *въ свѣмѣ мирѣ* (89 зв.), *имѣнькѣ всок* (118), *свѣхѣ сѣхѣ* (132) та багато ін. (Г. Голоскевич налічив близько 30 випадків написання із *св-* [5, 20-21]). Насправді тут виступає індивідуальна риса поповича Євсевія, адже він у багатьох інших випадках переставляє букви *с* і *в*, наприклад: *на домоѹ всокмоѹ* (76; тобто “*свокиѹ*”), *шверѣтѣ же ісѣ ѡсла. и свѣде на нь* (69 зв.; тобто “*всѣде*”), *по свѣи свельнѣи въ свѣдѣтельство свѣмѣ* (71 зв.; тобто “*вселенѣи*”), *не вы ти данѣ всыше* (94; тобто “*свыше*”), *Ѥѧ пѧша всѧзана* (91; тобто “*сѧзана*”), *всѧзѡвѣше и* (100; тобто “*сѧзѡвѣше*”). Пор. ще: *вдѣ* (75 зв., тобто “*дѣѣ*”).

Важливо відзначити, що в с. Держів Миколаївського р-ну Львівської обл. й нині кажуть *Вс'итий Вечѣр* “Святий Вечѣр” замість *Св'итий*.

Отже, немає переконливих ознак, які б свідчили про південнослов'янський протограф досліджуваної пам'ятки. Свою книгу Євсевій переписав із українського манускрипту XII або XIII ст., тому далі в нашому дослідженні звертаємо увагу на ті елементи, що відбивають живе мовлення поповича. Але це не означає, що вітчизняний манускрипт не містив елементів, притаманних південнослов'янським мовам XIII ст.

Попович не копіював бездумно євангельський текст. Читане йшло через його мовну свідомість, тому в пам'ятці відбиваються мовні та графічні навички Євсевія, що відбивають узус середовища, в якому він проживав. Показовим у цьому відношенні є невеликий текст, що його Євсевій необачно переписав двічі. Порівняймо:

петре же вѣставѣ

тѣчѣ ко гробѹ

и прниикѣ видѣ

ризы кѣины лежаща

и иде въ себе дивѧ сѧ

бывшегоѹ (с. 104)

петрѣ же вѣставѣ

тече кѣ гробѹ

и принико видѣ

ризы кѣины лежаща

и иди въ себе дивѧ сѧ

бывшегоѹ (с. 104)

Для дослідників історії формування фонетичної (фонологічної) системи української мови ЄЄ – неоціненне джерело: в ньому її специфічна система виступає в сукупності засвідчених фактів в один і той час і на одному й тому місці.

Авторський текст Євсевія показує, що в його мовленні на місці давніх звуків *i* та *y* став вимовлятися звук, близький до сучасного суто українського передньо-середнього *и*: азъ грѣшнии (62 зв.). У євангельському тексті безсумнівних випадків написання *и* на місці *ы* та навпаки – небагато (крім позиції після *г, к, х*). Наприклад, *и* на місці *ы*: самарянини кси (16 зв.), розга ксишати (26; замість *изышетъ*), не праведныхъ. но грѣшнихъ (35), четъри тисаца мужини (38), скъзѣ поустинню (51 зв.), стидахоу сѧ вси (54 зв.), азъ въ нихо и ти во мнѣ (90; замість *ты*), овлѣкоша и в(о) ризи своа (95 зв.; замість *ризы*); до ѿ. години (96 зв.), княземъ... и тисащникомо (139) та ін., *ы* на місці *и*: ты ѿ тѣхо ксы (84 зв.), нѣ вставлю васъ сырѣ. прѣдоу ко вамо (86; замість *сыры*, тобто “сиротами”), слоугы... подвизалы сѧ (93), оутроу же абык вывшю (107) тощо. Пор. ще: ѿ рѣпыа سموковы (115 зв.).

Загалом написань *и* та *ы* проти етимології після незадньоязикових приголосних у ЄЄ виявлено порівняно небагато. Після *г, к, х* у пам'ятці в абсолютній більшості випадків засвідчуються давні написання з *ы*. Та дуже часто в ній спостерігаємо нові сполуки *ги, ки, хи*, які нерідко виступають в одному реченні або сусідніх реченнях, фразах: не погнбнетъ (3 зв.), брашно гѣлющее (8), погнбѣль (79 зв., 81 зв.), ко вѣцамъ погнбъшимъ (117 зв.), не погнбноутъ во вѣкы. и не въсхытитъ ихо никто (133 зв.), книги оумѣктъ (12 зв.), вѣдаа книги (30) та ін.

Звук *и* на місці *ы* після задньоязикових, мабуть, розвинувся ще до загального збігу *ита* і в одному звукові, через те *ги, ки, хи*, засвідчуються і в нашій пам'ятці значною кількістю написань. При цьому варто ще раз звернути увагу на те, що й нині функціонують українські говори, в яких збереглася фонема *ы*, однак у позиції після задньоязикових *г, к, х* її немає, а лише *ы* (*дым, мыло* і под., але *гибнути, ломати* “ломаки”, *киснути, хоба* – Закарпаття).

Подібне явище спостерігається в російській та польській (у якій *gi, ki*, але *chy!*) мовах. Про те, що в тексті відбито явище живого мовлення, свідчать орфограми в післямові Євсевія: книги (62 зв.) та Господній молитві: долги наша (62). Той факт, що в ЄЄ у позиції не після задньоязикових приголосних букву *ы*, за небагатьма винятками, вжито згідно з етимологією, ймовірно, може свідчити, що *ы* та *и* наблизилися у вимові, але в говірці писця ще цілковито не злилися в одному звуці.

Непросту мозаїку складають написання на місці етимологічного *ѣ* і вживання букви *ѣ*.

Буква *ѣ* у пам'ятці в абсолютній більшості написана згідно з етимологією. Найбільше випадків написання *и* на місці *ѣ* виявлено в приєменнику *придѣ*, та в етимологічно спорідненому з ним прислівнику (або префіксоїді) *приже* < *прѣже* < *perje (діал. закарп. *перезе* “раніше”); часом форми з *и* виступають поряд із етимологічним *ѣ*: *придѣ* тобою (54, 55 зв.), *придо* тобою (116 зв.), *прид* нимъ (77 зв.), *придо* ними (78 зв.), *придо* всѣми (84 зв.), *придѣ* оуѣнки (107), *приже* даже коуро не возгласить (84 зв.), *пришеды* *приже* ко гробоу (106) та ін.

Досить часто фіксується *и* на місці *ѣ* у старослов'янському префіксі *прѣ-*: *нюда...* хоташе и *придати* (69), *ѣнѣ члѣвчскын* *придано* боудете (78), *нюда* *придавын* (82 зв.), *всазавѣше* [!] и *придаша...* и *распаша* и (104 зв.), *ишано* *приданъ* вы(с) (128), *бѣъ же* *привываа* въ мнѣ (85 зв.), *хоцю* да тѣ *привывактъ* (108), *дѣхъ* *сходащъ...* и *привывающъ* на нѣмъ (127 зв.); *сѧдете* на *пристолѣхъ* соудаци (80 зв.), *сѧдетъ...* на *пристолѣ* славы (31 зв.), *молиша* и да *вы* *пришелъ* ѿ *прѣдѣлѣ* нхъ (35), ѿ *придѣлѣ* тѣхъ *ишедъши* (46 зв.), в *родѣ...* *прилюбоудѣннемъ* и *грѣшнѣмъ* (65), *прикмъ* *лентни* *припоаса* сѧ... *лешнѣкмъ* *имъ* же *вѣ* *прѣпоаса*нъ (82), до *приселѣнниа* вавилонскаго... ѿ *прѣселѣнниа* вавилонскаго (120 зв.) та дуже багато інших.

Про те, що тут ідеться про *и* на місці *ѣ*, а не на місці можливого ненаголошеного *е* (хоч це не виключене) (пор. *предѣ, преже* у Мстиславовому євангелії) якраз свідчать паралельні написання з *ѣ*.

Однак цілком можливо, що у відзначеному випадку йдеться про прирівнення церковнослов'янського префікса *прѣ-* до іншого живомовного префікса – *прн-* внаслідок співзвучності формантів чи близькості артикуляції голосних *и* та *і* на місці *ѣ* після приголосного *р*, що втратив твердість. У нас немає свідчень про форму відповідних церковнослов'янських формантів у наддністрянських говірках. У закарпатських говірках і нині чуємо: *Прис'ата Д'іва* (*Д'івиц'а*) “Пресвята Діва”, *пристул* (“престол у вівтарі храму”).

Дуже багато написань *и* на місці другого *ѣ* у лексемах із коренем *свѣдѣ-*: *свѣдитѣль* (84 зв., 92, 105 зв.), *лѣжесвѣдитѣль* (92), *свѣдитѣльство* (2, 13 зв., 52, 64, 84, 102 зв. та ін.) тощо.

Порівняно часто трапляється *и* на місці *ѣ* у неозначеному займеннику *нѣк-*: *члѣкъ* *никни* (50 зв.), *никын* же *равъ* (57), *слѣпеце* *никы* [!] (57 зв.), *въ* *весь* *никоюу* (138 зв.), у словах із коренем *вѣд-*: *не видить* [!] *пославѣшего* *мѧ* (10 зв.), *ты* *вси* (107 зв.), *не* *вѣсте...* *то* же *видите* (114 зв.), *вси* *видати*

и. таже *рѣхъ* (91 зв.), у лексемах із коренем *видѣ-*: *слѣпъ...* *нынѣ* *видити* (20), *мытарь...* *таша* *кмоу* *вѣроу* *вы* же *не* *видивше* *кго* (70 зв.) та багатьох інших словах: *на* *швчи* *коупили* (11), *не* *вѣ* *мѣста* *въ* *обитили* (121 зв.), *заприти* *кмоу* (39, 47), *заприти* *има*. *никому* же *не* *реци* (52 зв.), *пиназь* (40 зв.), *всѣ* *да* *твоа* *гави* *та* *творить* (93 зв.), *пиник* *праведнымъ* (114 зв.) тощо.

Привертають до себе увагу написання *ѣ* на місці етимологічного *и*, при чому вони – після приголосного *р* у префіксі *прн-*: *прѣнеси* *даръ* (33), *прѣнесоша* *кмоу...* *нѣма* (36 зв.), *прѣлѣпит* *сѧ* *женѣ*, *прѣстоупиша* *ко* *тѣоу* (39 зв.), *законьникъ...* *прѣстоупи* *къ* *тѣоу* (53), *прѣведѣтъ...* *ми* и *приведоша* (65 зв.), *сѣдахъ* *прѣ* *васъ* (84), *вахоу* *прокаженни...* *прѣ* *клицѣи* (134 зв.), *нѣ* *вставлю* *васъ...* *прѣдоу* *ко* *вамо* (86), *азъ* *идоу* и *прѣидоу* *ко* *вамо* (86 зв.) та ін.

Імовірно, в написаннях *ри* на місці *рѣ* та *рѣ* на місці *ри* відбивається не тільки нова якість давнього голосного звука *ѣ*, а й якість зміни приголосного *р* – можливо, його диспалатализацию в мовленні Євсевія (як у випадку написання *прн-* замість *прѣ-* (чи *прѣ*), про що йшлося вище).

В ЄЄ засвідчено чимало випадків написання *ѣ* на місці *ѣ*. Частина їх можна пояснити як описки під впливом наступної букви *ѣ*: *сѣде*: *свѣдетельствоваша* (30), *ксть* *веренѣ* (114 зв.), *приндете* (107 зв.). Напевно, незрозумілу архаїчну форму дієслова *вѣсти* (*вѣдати*) – *вѣдѣ* “знаю” – Євсевій замінив невдалою формою на *-ѣ*: *нѣ* *вѣде*. *что* *гѣши* (92 зв.), *ни* *азъ* *повѣде* *вамъ* *кою* *властью* *се* *творю* (70).

Дуже часто зустрічаємо в пам'ятці *-ѣ* на місці *-ѣ* у формах давального та місцевого відмінків особового займенника другої особи та зворотного займенника: *гѣлю* *тебе* (3, 3 зв., 28 зв., 48 зв., 83, 97 зв., 107 зв.), *гѣли* *тебе* (15), *достонтъ* *тебе* (11), *что* *створи* *тебе* (20 зв.), *боуди* *тебе* (46 зв.), *подоваше* *ли* *тебе* *помиловати* *клеврѣта* (40 зв.), *созирааи* *себе* (54), *творить* *себе* *имѣнѣа* (54 зв.), *не* *скриванте* *себе* *сокровиць* (62), *не* *имать* *въ* *себе* (7, 10) та ін.

Імовірно, в поданих формах йдеться про якийсь індивідуальний (?) засіб творення “книжних” форм або про написання під впливом *ѣ* кореня, бо коли корінь містить *о* (східнослов'янська форма), тоді в пам'ятці виступає флексія *-ѣ*: *что...* *миѣ* и *товѣ* (5), *боуді* *товѣ* (34 зв., 36), *намъ* и *товѣ* (47), *работахо* *товѣ* (60); *въ* *товѣ* (28), *к* *товѣ* (50), *по* *товѣ* (53 зв.), *коупите* *совѣ* (76 зв.), *в* *совѣ* (6, 47 зв., 54) та ін.

Специфічно східнослов'янська (ширше – північнослов'янська) флексія *-ѣ* у формах родового відмінка однини та знахідного множини іменників *-ја-*основи (їй відповідає в старослов'янській мові *-ѧ*), яка виступає тут поряд у “нейотованій” позиції, імовірно натякає на те, що в ЄЄ фіксується діалектна риса континуації етимологічного *ѣ* (обнижена вимова *i > я* *е?*). Не виключено, що буква *ѣ* на місці *ѣ* у словоформі *злословѣснть* *мѧ* (121) своєрідно відбиває вимову ненаголошеного *ѣ* як *и*. Важко сказати, чи в написанні *кѣнна* *рабынѣ* *глаше* (84 зв.) засвідчується *ѣ* на місці *и* (пор. давнєрабыни), чи на місці *ѧ* (*ѧ*) вирівняної парадигми (новішєрабынѧ), чи на місці *ѧ* (*ѧ*) вирівняної парадигми –рабынѧ з відбиттям переходу *'а* в *'е* – типової наддністрянської риси фонетики. Пор. ще: *жена...* *ражактѣ* *дѣтѣ* *печаль* *имѣктъ* (27) замість *дѣтѧ* (*дѣтѧ*).

До гіперичних написань, що відбивають зазначене явище, можна віднести форму *одѧна* замість сподіваної *одѣна*, хоча не виключено впливу слів *одагнена, одагъ*: *вндѣша* *оуношо...* *одѧна* *въ* *вдежу* *вѣлоу* (8 зв.).

У ЄЄ масово представлений вторинний (так званий “новий”) *ѣ* на місці *ѣ* перед складом, у якому занепали слабкі зредуковані голосні *ь, ѣ* (на місці їх у пам'ятці відповідні букви або вони відсутні): *аце* *зѣмьлнаѧ* *вамъ* и *не* *вѣроуктѣ* (3 зв.), *цѣрѣ* *зѣмни* (38 зв., в ін. списках – *цѣріє* *земстѣ*), *вѣтроу* *вѣлью* *дыхающю* (7 зв.), *вѣльк* *зѣло* (32 зв.), *вѣ* же *тоу* *стоуденець...* *тѣсъ...* *сѣдѧше* *тоу* на *стоудѣнцѣи* (14 зв.), *сѣно* *сѣльнок* (33 зв.), *кринь* *сѣльныхъ* (33 зв.), *во...* *трѣтью* *стражу* (55), *оврѣтъник* *трѣтъик* (133 зв.), *въ* *бѣздноу* *ити* (51 зв.), *пѣциѣ* (68), *вѣльблѣудѣ* (74 зв.), *власъ* *вѣльблѣужнѣ* (124), *власы* *вѣльблѣужѣ* (124 зв.), *пѣтънѣца* (75), *цѣтѣво* *небѣснок* (108) та багато ін. [14, 15-16].

Привертає увагу *ѣ* у прикметнику *полѣ...* и *жѣнескъ*, “жіночий” (39 зв., 114), що може справляти враження наявності вторинного звука на місці *о* (*жона*). Проте перед нами закономірний перехід *ѣ > ѣ* у новозакритому складі в живій мові, адже у формі *женьскъ* не було умов для *ѣ > о*: *ѣ* після шиплячого був у позиції не перед твердим, а м'яким (чи напівм'яким) приголосним: *женьскѣи* > *жѣнѣскии*.

У пам'ятці виявлено кілька випадків написання *и* на місці *ѣ* в новозакритому складі: *ѣ* *оучинни* *кго* (47, 73), *прѣ*[же *сѣ*] *ложинниа...* *мира* (90 зв.), *по* *гѣннию* *кго* (103 зв.), *к* *пришедѣшимъ* *к*. *немоу*

людимъ (16 зв.), [к'ъ] цр(с)ткъ монимъ (80 зв.), въ отечествьи своимъ (134), пор. ще: не вижю... ни вложю перста. нѣ вложю роукоу (106 зв.) та ін. Вони наче б то засвідчують перехід *ѣ* в *і*, але більшість їх можна пояснювати і як написання під впливом наступних літер *и*. У такій позиції попович у післямові написав своє ім'я з *и* на місці *е*: писало *квсвнн* поповиче (62 зв.). Беручи до уваги написання в пам'ятці *ѣ* в зазначеному антропонімі в відповідній позиції – *ѣтго ксѣвья* (134 зв., пор. нинішню форму імені *Овсій "Євсей"* [19, т.4, 557]), схилиємося до думки, що в поданих вище словах таки відбивається *и* < *ѣ* < *е*.

Увагу дослідника привертають численні написання *ѣ*: на місці *а* в пам'ятці: *въвержесть мѣ* в коуікль (11), *въ малѣ оузрите мѣ* (27), *исповѣсть мѣ прѣдо члѣкы* (31 зв.), на погребѣньк *мѣ* створи (79 зв.), *надѣ мн(о)гыми поставлю тѣ* (45 зв.), *не видѣть очима ни разоумѣють* (22 зв.), тако *нѣ волѣ прѣдѣ ѡцѣмъ* (30 зв.), *възлюбниши ближнѣго* свого (31), *по мнѣ грѣди* (34 зв.), *по мнѣ грѣдетъ* (127 зв.), *по нѣмъ идѣше* (35 зв.), *не в рѣдоу* створиша (42 зв., 71), *шбрѣцете* (43 зв.), *идѣхоу оучиници* (48 зв.), [сѣмъ]... поврано *вы(с) птицѣмн нѣ(с)нымн* (49 зв.); пор. у Мстиславовому Євангелії: *и попрыано высть. и птицѣ нѣ(с)ныа позоваша к(с. 70-г рукопису), видѣци не оужасанте сѣ(71), прннесоша... пѣнѣзь* (72 зв.), *въходѣте в срѣца* (105; замість *въходѣть!*), *не входои дверми... а входои* дверми пастѣхо ксть (133 зв.), *оцѣ* мого (105 зв.), *квренскы... нарицѣктъ сѣ* оучитѣлю; *миѣце* тако виноградарь ксть (106) та ін.

Допускаємо, що таким чином у ЄЄ своєрідно відбивається характерне для наддністрянських українських говорів явище, що нині реалізується як перехід *'а* в *'е*. У цьому нас переконує таке паралельне написання: *пристрѣпн [!]* ко нѣмоу *рабынѣ*;... *оузрѣ дроугаа* рабыни (84 зв.).

Навряд чи нечисленні написання *а* на місці *ѣ* перейшли в нашу пам'ятку з болгарського джерела (хоч це не виключене): *фарисан* (33), *не бражешн* (42), *всѣмъ написанымъ... ѡ мна* (105 зв.), *фарисѣн лицемари* (109 зв.), *тисащеникомо. и старашиннамъ* (139–139 зв.) та ін. Пор. ще: *брама* (119; можлива помилка під впливом кінцевого *а*). Трактуюванню цих написань як болгаризмів суперечать випадки написання *а* на місці *е* (або вторинного *ѣ*): *камань* ко же не в рѣдоу створиша (71), *блгдтєла* нарицают сѣ (80 зв.) та на місці *и*: *оузратє* мерзосѣ запоустѣнѣ (71 зв.). Пор. також: *блжаты тѣ вса* роди (110 зв.) замість *вси* (можлива помилка під впливом попереднього слова); *рекоутѣ члѣца* (37) замість *члѣци*. Це радше – “надправильні”, гіперичні написання, реакція на вимову *а* як *'е*, *'і* (*'и*).

У пам'ятці зафіксовано помітну кількість написань *е* на місці *а* після м'яких приголосних, у тому числі після шиплячих: *и всекѣ* иже вставитѣ вратѣю (31 зв.), *не ѡ хлѣвѣ кдинемъ... иѣ и о всекомъ* глѣ... *из оустѣ бжнхѣ* (127 зв.), *ѡвѣце* имѣ тѣ (19), *тѣ*... молчаше не *ѡвѣцевѣ* архикрѣкви (92), [Исоусѣ] *кгда на нѣ глхоу* нкрѣи... *нисо* (замість *ничсо* – В.Н.) же *ѡвѣцеваше* (94 зв.), не *ѡвѣцеваше* (100 зв.), не *ѡвѣцеваше* кмоу (100 зв.), не *ѡсоужентѣ* да не *ѡсоужени* воудете (32), *и вы(с) възлежешѣ* кмоу... *возлежахоу* (66), *азѣ* *кгда оучеѣ* на соньмицихо (91 зв.), *вѣ* же симоно петрѣ стоиан *грѣк сѣ* (91 зв., замість *грѣа сѣ*), *оучеше* іа влюсти (100), *дроугыи прѣцеше* ...*въ томъ* осоуженю кси (96 зв.), *земла потресе сѣ* (97), [тѣ] *гла жежоу* сѣсоудѣ же *п(о)лнѣ* стоташе шѣта (98), *видитѣ* волка *градоуце* (109), *видевѣ* иванѣ тѣ *градоуце* к себе (127 зв.; Євсей міг сприймати форму родового відмінка дієприкметника як дієприслівник), *и сконѣ чевахоу сѣ* (119) та ін. Пор. ще: *придаша... кннзи* (104 зв., замість *кнази*). Заміну *а* на *е* спостерігаємо в закінченнях аориста: *сѣплєтоше* вѣнець терново... *и прапроудоу* и *швєкоша* (93 зв.), *и сволокоше* хламидоу черевленою одѣша *и сѣплѣтоше* вѣнець ѡ терьниа. *и возложиша кмоу* на главоу (101) тощо. У кількох словах на місці *'а* (*а*) виступає *ь*, який Євсей писав і на місці *е*. *по прилоучѣю* же жрецѣ *никни* сѣхожаше *поутѣмъ* тѣмъ (53), *и дѣхѣ сѣтрѣсе* к (65 зв.), [н] *єдомысльцимъ сѣ ѡ сѣмъ* (104) та ін.

Повторення написання *е* на місці *а* (*'а*) в тих самих лексемах свідчить про поширеність цього явища в мовленні середовища, в якому народився або проживав попович Євсей.

До цього необхідно додати, що написання *а* на місці *к* – *взидє тѣ въ ар(с)лнѣ*, (11) – можна трактувати як гіперизм, що сигналізує про імовірність переходу *а* в *е* після *й* у говорі поповича. Пор. ще: *воуацн* *ли слѣпни* что ксть *воле* (74; можливий поділ *воуа* *цли* *слѣпни*) замість *воуи* *и слѣпни* [29, D.1, 147].

Перезвук *'а* > *'е* (і далі – *'и* та *'і*; останній, особливо в ненаголошеній позиції, в різних словах порізногому) притаманний наддністрянським, західноволинським і волинсько-поліським говорам української мови: *т'ешко*, *т'ишко*; *дєс'єт'*, *дєс'ит'*, *дєс'ит'*; *шчис'т'и*, *шч'іс'т'и*; *запр'єжу*, *запр'ижу*, *запр'іжу*

тощо [2, карта 41-48]. Зазначене явище, ймовірно, мало епіцентр на Наддністрянщині. В наддністрянському ареалі, особливо – на півдні його, та частково на Буковині сьогодні виступає *е* (*и*, *і*) після *й*: *йек'и*, *йи'ки*, *йі'ки* [2, карта 49].

Дуже складну картину в нашій пам'ятці являє вживання *ъ* та *ь* [14, 17-22].

Тут уважаємо за доцільне наголосити на тому, що зустрічаємо в пам'ятці написання зредукованих із плавними, що нагадують контамінацію східнослов'янських із старослов'янськими¹. Однак упадає в око те, що коли перед плавним виступає етимологічний *ь*, після приголосного написано *ь*: *пърьстѣнь* на роуцѣ (59 зв.), *върьхоу* главы (96), *блнцо помьрькошоу* (97 зв.) тощо. Після плавного Євсей писав *ь* і тоді, коли відбивав перехід *ь* > *е* перед *р*: *почерьпшен* (5), *исперьва* (26), *перьвѣи* (91), *ѡверьзет сѣ* (32), *смертью* (78 зв.), *ѡверьжешн сѣ* (85), *черьвленоу* (95), *сверьшиша сѣ* (98) та ін. Якщо перед плавним виступає вторинний *о*, то після нього Євсей писав *ъ*: *оумолѣнта* (41), *оумолѣча* (43 зв.), *долѣжникомъ* (62; післямова писця!). Пор. ще: *блнце померкнѣть* (72). Допускаємо, що в написаннях з *ь* після *р* відбивається м'якість плавного – явище й нині притаманне декотрим говорам південно-західного наріччя, зокрема говору, що його І.Верхратський назвав долівським (що “в околиці Перемишля і Ярославля” [3, 1]): *вер'ба*, *дер'ті*, *тер'ті*, *мер'ва*, *звер'ха*, *на вер'ху*, *сер'це*; *четвер'* [3, 36, 45]. Поодинокі написання *ерь*, *єро* в аналогічних словах можуть вказувати на твердість *р* у деяких лексемах: *дерознѣвъ* въниде (98 зв.; із *дързноувѣ*), *ѡ мерѣтвынхѣ* (99; але і *меретвух* 74 зв.); *желѣчью* (96).

Дуже можливо, що написання з *є* після *р*, перед яким відбито живомовний рефлекс *ь* – *е*, маніфестують м'якість плавного (за умови, що після *р* буква – “орфографічний” замітник букви *ь*): *въвержесть* (11; із *въвьрежесть*), *дерезанте* (38 зв.), *всѣде верехоу* (68 зв.), *перестомѣ* (73 зв.), хламидоу *черевленоу* (101) та ін.

Звертаємо увагу на те, що на місці слабких зредукованих після плавних у пам'ятці часто зустрічаємо етимологічно слухні написання, наприклад: *блѣщащихо сѣ* (104), *воскрѣсѣнью* (73), *кльнѣт сѣ*, *кльнѣт сѣ* (74, 74 зв.), *кльныи сѣ* (74 зв.), *крѣви* (52, 75, 118), *крѣве* (52, 83), *крѣцѣннѣ* (70), *плѣтн* (11 зв., 89 зв., 105) та ін.

Проте в пам'ятці виявлено велику кількість написань, де після плавного на місці *ъ*, *ь* немає жодної букви, наприклад: *жена кровоточнѣ* (35 зв.), *въскршоу* (10), *въскрснетн* (66 зв.), *вскрснетѣ* (68), *въскрсн* (78), *кго.. вскрси* (69 зв.), *въскрѣннѣ* (67 зв.), *воскрѣннѣ* (83) та ін. У пам'ятці спостерігаємо чимало написань відповідних слів із “слово”-титлом, наприклад: *въскр(с)ъ* (103 зв.), *въскр(с)нѣтн* (106), *воскр(с)нетѣ* (138 зв.), *кр(с)то* (101 зв.), *кр(с)та* (102, 111), *кр(с)тоу* (110 зв.), *на кр(с)тѣ* (102), *кр(с)титѣ сѣ* (126 зв.) та ін.

Гадаємо, що ці написання (без *ъ*, *ь*) свідчать про те, що *р*, *л* зберігали складотворчість, але після них або перед ними розвивалися або розвилися звуки типу передньо-середнього *и* або середнього *ы*, але попович Євсей не зміг (не зумів) їх інакше відобразити. Щоправда, він написав початковий *и*, що розвинувся перед складотвотчим *л*, після якого занепав *ь*: *праведнаго нѣва* (133). Потрібно зазначити, що приклад цей не бездоганний, бо юний книжник написав *нѣва* замість *нѣва* “Йова”².

З огляду на “поплутання” в тексті *о*, *є* та *ъ*, *ь* неоднозначно сприймається орфограма *крѣцѣннѣ* (124). Тут можливе відбиття аналогії до закономірної форми *крѣстѣ* < *крѣстѣ* або й написання *є* замість етимологічного *ь* (пор. сучасну закономірну форму *хрищений* < *крѣщений*).

Порівняно часто фіксується в пам'ятці *о* на місці слабого *ъ* у відмінкових формах іменника *крѣвь*: *цѣна кровн* (94 зв.), *цѣна кровѣ* (100 зв., тобто *крово*), *сєло кровѣ* (94 зв., 100 зв., тобто *крово*) та ін.

Оскільки ми не помітили написань із *-ръ-* у відкритих складах, схилиємося до думки, що тут перед нами факт раннього вирівнювання основи цього слова. При цьому варто зазначити, що в частині говорів південно-західного наріччя української мови, зокрема в наддністрянських, надсянських та західноволинських, функціонує форма *кровоавий* замість сподіваної *кривавий* [2, карта 69], що виникла внаслідок аналогії до закономірної форми *крово* (*кроу*).

¹ Пор.: 5, 40. Як контамінацію східнослов'янської та старослов'янської звукових форм можна вважати написання черѣва (29).

² Пор.: Стра(с). Стго и правьднѣа(г) нѣва [1, 263].

Перехід етимологічного *e* в *ѣ* перед словами з початковим орфографічним *и* є переконливим свідченням того, що в них занепаз зредукований у слабкій позиції, наприклад: *нѣ имѣють*; *нѣ имамъ* (37 зв.), *нѣ имоуть* (38), *нѣ имате* (39) та ін. (хоч пор. *нѣ швратите сѧ* – 39; аналогія).

Занепад *ь* у початковій групі *ѣь* призводив і до послаблення, а то й занепаду самого *ѣ*, наприклад: *пита крови мѣю*. *имѣ живѣта вѣчнаго* (10), *вѣса ли мѣша* [!] (13), *ѡвѣща архикрѣи не мѣмъ ц(с)рѧ* *нѣ токмо кесарѧ* (111 зв.), *жено вѣроу ми мѣ* (15 зв.), *азъ доу и вы вѣзицете мене* (13 зв.), *яко доу къ бѣю* (27); тобто *идоу*; *языки съвладѣють*. и *швладающе мѣ блгодтєла нарицают сѧ* (80 зв.) та ін. Це явище спостерігаємо і в запозичених апелятивах та словах, похідних від онімів, наприклад: *юда скарнитъскаго* (79 зв.), *вѣ июдоу нарицакмого скарнитоскаго* (80), *июда скарнитдєскын* (81 зв.), *июда скарнитдєскын* (86), *воудетъ оу гѣмона* (99 зв.), *ста прѣдъ гѣмономъ проси и гѣмонъ*; *швчян вѣ гѣмоноу*; *ѡвѣщавъ же гѣмонъ*, *воини гѣмонъви* (101).

Занепад початкового *и* спостерігаємо й в іншомовних антропонімах: *кзекню* (120), *кремникъ* *пр(о)ркъ* (123 зв.), *пр(о)рка кремниа* (132 зв., 133; пор. *икремѣю* – 65; *икремникъ* – 100 зв.), *сѣо(г) сидора* (129 зв.), *матфѣнъ же роди іакова*. *іаков же роди шсифа* (120), *ап(о)ла іакова* (116 зв.), *бѣа ... іакова* (132 зв.), *вѣ домоу іаковли* (132), *мѣриа іаковла* (104; пор. *мриа іаковла* – 102 зв., 103), *юда* (79 зв.) та ін.

Очевидно, відпадіння початкового *и* (а не стягнення *ии* > *и*) відбивається в таких випадках: *прободе кмоу ревра и зиде вода и кровь тѣъ же возпи гла(с)мъ великомъ и спустити дѣхъ* (97), *и сѡжааше к нємоу всѧ июдѣискага страна* (124 зв.). Пор. у Мстиславовому євангелії: *прободе кмоу ревра и зиде вода и кръвъ тѣъ вѣзъпи гласъмъ великомъ и испустити дѣхъ*; *и сѡжааше к нємоу жидовьскага страна* [1, 217, 248].

Помічено значну кількість написань без кінцевого *ѣ* < *ѣь* (графічно мала бути буква *и*) в формах прикметників: *сѣнъ чѣвскы* (6), *сынъ чєлѣвѣчєскы* (55), *сѣнъ вѣжи* (102), *сѣнъ... вѣзлюбьны* (132 зв.), *боли кстє* (39), *боли васъ* (74), ...*боли ивана кр(с)тѧ ... боли кстє кго* (130 зв.), *сѣѣ вѣгци* (131 зв.), окремих займенників прикметникової відміни: *гѧла к тѣъ* (14 зв.), *слѣпце нѣкы* (57 зв.), пор. ще: *чѣвко нѣкы имѣаше* (70 зв.), порядкових числівників: *при дєвѧтѣ же годинѣ* (102), дієприкметників: *сы вѣ моукахъ* (50 зв.), *косоувы ся мнѣ* (52), іменників: *кости мерєтвыхъ* (74 зв.), дієслів: *да же ми воды* (14 зв.), пор.: *дан же ми... водоу* – 15), *взємъ да же имъ* (39), замість *дан*, *вѣзда же ми* (40 зв.), *помнлоу ны гѣи* (41) тощо. Пор. ще: *при архикрѣѣ*: (126). Це явище спостерігаємо і в антропонімі *монси* (12 зв., 13, 111), але таке написання його зустрічається і в старослов'янських пам'ятках [29, D.2, 229]. Спостерігаємо поодинокі написання без *и* і всередині слова: *видєсанды галєлѣскыа* (21 зв.), *дѣю прєдєтъ шроужьк* (129 зв.), пор. ще: *воуци слѣпин* (74 зв.; замість *воуи* [29, D.1, 147] и *слѣпини*). Характерно, що пропуск *и* всередині слова зафіксований і в післямові Євсевія: *исправлѧтє* (62 зв.; замість *исправлѧнтє*).

Відпадіння *ѣ* у формах називного відмінка однини прикметників (*добри, молоди* і т.д.) нині характеризує північне наріччя української мови, зокрема й говірки недалеко від Холма. Але безйотові закінчення прикметників у формі називного відмінка однини чоловічого роду вживаються в окремих надсянських говорах недалеко Перемишля та в прилеглих надністрянських говірках Львівщини [2, карта 216].

Занепад *ѣ* у закінченнях давального й місцевого відмінків однини прикметників та ад'єктивних займенників жіночого роду притаманний південно-західним волинсько-поліським говорам (зокрема близько від Холма), надсянським говорам (у тому числі й недалеко від Перемишля), надністрянським, бойківським та багатьом іншим говорам південно-західного наріччя (у тому числі території, де розташовувався давній Галич): *молод'і д'іучин'і*, *у глибокі криници*, *на т'і йалинц'і* [2, карта 220].

Засвідчується також занепад *и* після приголосного перед *а*: *козмы и дѣмана* (137).

У ЄЄ зустрічаємо величезну кількість написань *є* на місці *и* в ненаголошених складах. Напевне, таким чином тут відбивається зближення звуків *e* та *и* і безпосередньо – наявність у мові суто українського передньо-середнього голосного. Явище засвідчується в різних частинах питомих слів – у коренях, наприклад: *вѣ мирѣ сѣмъ*. *оумрътъ паки ожеветъ* (67 зв.), *в жєвотѣ вѣчнѣмъ* (78), *азъ ксмъ поуть истина и жєвотъ*. *нікто жи прѣдетє къ ѡцю* (85 зв.), в словотвірних формантах: *и прєведоша к нємоу глєухѧ* (64 зв., тобто *привєдоша*), *не можѧхоу прєвлєци* (107, тобто *привлєци*), у закінченнях: *кгда же сѣстарѣкше сѧ*. *вѣздвѣжєше роуцѣ* (28 зв.), *мнѣ ли не гѣше не вѣси ли* (111), *не прѣже поочѧтє сѧ ѡвѣщѧти* (113 зв., тобто *поочѧти*), *не нєкоусєше гѧ бѧ* (128), *пью с вами нѣвъ [вѣ] цѣтвнѣ ѡца* (82 зв.), *кгда прѣдєши во цѣрѣтвнѣ твокомъ* (101), *сє прѣближє сѧ година* (83 зв.),

каѧ заповѣдъ кстѣ болше вѣ законѣ (44 зв., щоправда, тут може відбиватися процес формування прислівників на *-e*). Такі написання, як: *прѣдѣсѣданєѧ на сворцихъ* (59), *сѣ шроужєкмъ* (82 зв.), *и ороужєкмъ* (90 зв.), *подножєк ногама* (44 зв.), *прѣдѣно воудетє на распѧтєк* (78) та ін. сумнівні через те, що в пам'ятці взаємно замінюються *є* та *ь* (пор. *прѣдѣсѣданєѧ*, *ороужьк*, *подножьк*, *распѧтък*).

Дуже багато випадків написання *є* на місці *и* в іншомовних онімах: *сѣтѣо дєшннєѧ* (114 зв.), *прѣдѣмъ оубо до вєфлєшѧ* (122; пор.: *нарицакт сѧ вѣфлєомъ* – 121 зв.), *вѣ галєлѣѣи* (8 зв.), *галєлѣскыа* (21 зв.), *при мори галєлѣистѣмъ* (32 зв.), *вѣ галєлѣю* (63 зв., 97 зв., 99 зв., 103), *вѣ галєлѣи* (103, 104), *назарєфа галєлѣискаго* (68 зв.), *ѡ галєлѣѧ* (97 зв., 108, 113 зв.) та ін. (пор. *ѡ галєлѣѧ* – 29 зв., 102 зв., 121 зв., *ѡ галєлєнскыа* – 78 та ін.), *роди клєакнѧ* (120), *кмоу же имѧ сємєшнъ*; *вл(г)ви ѧ сємєшнъ* (129, пор. *влѣословѣси снєшнъ* – там же), *васильѧ... сємєона* (132 зв.; пор. *снєшнѧ* – 133 зв.), *на мори тєвєрнѧдѣстѣмъ* (107, пор. *тєвєрнѧды* – 7 зв.), *кнѣжнѣи и фєрєсѣи* (66), *свѣтѣ створишѧ фєрєсѣи на іса* (72 зв.), *фєрєсѣи же слышѧвѣше* (73) тощо. Трапляється *є* замість *и* також в іншомовних апелятивах: *дѧнѧдєсѧтъ лєгєшнѧ аѣглѣ* (84).

У багатьох словах у пам'ятці представлена буква *и* на місці *є* в ненаголошеній позиції, в чому, мабуть, також відображається наближення вимови *и* до *e* чи наявність специфічного, суто українського передньо-середнього звука *и*. *разумѣитѣ оучѣнѣк* (12 зв.; пор. у Мстиславовому євангелії: *разумѣитѣ* – с. 13 б), *мнози жи слышѧвш* (11 зв.), *встѧви жи водоношъ* (15 зв.), *нікто жи прѣдетє къ бѣю* (85 зв.), *пр(о)ркѣ. ижи прѣходѧтъ* (15 зв.), *ни во нѣзи толики вѣры ни шєрѣтохо* (50), *не вижю... ни вложъ перстѧ... нѣ вложю роукоу* (106 зв.), *гѧла кмоу третнѣк. сѣмонъ. ни любнши ли мѧ* (107 зв.), *родитѧи... и дроугы* (113 зв.), *рекоша к нємоу оучитѧилю что створимъ* (126 зв.), *не видѣтє ли* (44, тобто: *видѣтє*), *пєлоушѣствєоунтъ сєбє* (75; тобто: *пєлоушѣствєоуктє сєвѣ*), *прѣдетє оѧдоунѧти* (107 зв., пор.: *прѣдѣтє оѧѣдоунтє* в Мстиславовому євангелії), *не оужѧсѧнти сѧ* (8 зв.), *обращѣи же сѧ пєтрѣ* (28 зв., 107 зв., тобто *обращѣи*). Пор. ще: *да вѣрѣоуци живєтѣ... имѧтъ* (107), *прѣдѧшѧ намъ бѣвѣшен* *исконнѣ* (135, замість *бѣвѣшєк*), *бѧже смѣрѣоуциє сѧ* (108, замість *сѣмѣрѣоуциѣи*).

Варто окремо сказати про численні випадки з кінцевим *и* на місці *є* прислівника *кѣиє*: *кѣиє мало и...* *не видѣтє мене* (24 зв.), *кѣиє мало вѣрѣма* (78 зв.), *кѣиє сын вѣ галєлѣи* (104), *показа имъ роуцѣ и нозѣ. и кѣиє жєнє вѣроуцимъ имъ*; *гѧхъ валѣи и кѣиє сын с вами* (105; пор. *кѣиє соуци тѧѣ* – 105 зв.).

Подібна фонетична форма й нині зберігається в деяких говірках південно-західного наріччя, зокрема в діалектах бойківському (*ш'ч'и, шчи, шчі, шчій, ш'и* [15, 394]) та закарпатському (*шци, шци* [25, 435]). У мовленні й нині зазначений елемент функціонує з послабленим наголосом або ж як проклітика.

Деякі написання *є* на місці *и* під наголосом, може, сигналізують про обниження передньо-середнього *и*, наближення звука *и* до *e* в живому мовленні Євсевія та його оточення: *шславлєнъ жєламѣ* (64), *сѣдѧциѧ на лицє всєѧ зємѧ* (60 зв.), *по всѣи зємѧ* (96 зв.), *ацїє раздрѣшєтє... воудєтє раздрѣшєнъ* (31), *ицєтє же пачє цѣр(с)тѣѧ бѣжѧ* (33 зв.), *створєтє оубо плєдѣ... дєстєннѣ покѧнѧѧ* (124), *правы тѣорєтѣ стѣзѧ кго* (126; замість *творитє*), *тѣъ... рє(ч) сѣшєршєшѧ всѧ* (98), *кдє полєжєтѣ* (68, замість *полєжнєтє*) та ін. Пор. ще форму: *амєно гѧю вамъ* (36), тоді як у старослов'янських текстах звичайною є *амнѣ*, *амнѣ* [29, D.1, 31].

Думаємо, що саме на терені поліпшення говорів, в яких діяла тенденція до обниження наголошеного *и*, легко могло статися народноетимологічне зближення лексем *прєторъ* і *прѣтворъ*: *ведоша тѣъ[!]* *ѡ каѧфы вѣ прѣтворъ*. *вѣ же засѣтра и ти нѣ вѣнидоша вѣ прѣтворъ да нѣ скєрнѧтъ сѧ* (22 зв.), *внѣдє паки пѧлѧтъ вѣ прѣтворъ* (93), *внѣдє вѣ прѣтворѧ паки* (93 зв.).

Нині явище обниження *и* – типу *б'к, м'ш, в', м'; б'ти, в'дно, м'лий, тр'* тощо – спостерігається в західнополіських гсворах (у тому числі й коло м. Холма), частині надністрянських, у гуцульських та буковинсько-покутських, поодиноких надсянських [2, карти 15-21], але його "Атлас української мови" не відзначає в говірках на терені недалеко від місць, де розташовувався давній Галич.

У ЄЄ засвідчено тенденцію до вимови ненаголошеного *о* як *у*: *и вси свѣдєтєльствєовѧшѧ юмоу* (30). Тут, звичайно, передбачаємо, що у вказівно-особовому займеннику чоловічого роду у формах родового, давального та місцевого відмінків однини вже давно стався перехід після *ѣ* голосного *e* в *о*: *јєго* > *јого*.

Явище вимови ненаголошеного *о* з наближенням до *у*, безсумнівно, відбите і в написанні приєменника прислівникового походження *скѣзѣ* < *скозѣ*: *гонимъ бѣвашє вѣсомъ. скѣзѣ поустѣнѣ* (51 зв., пор. *скозѣ оуши иглѣнѣ прѣнтѣи* 57).

Мабуть, вимову ненаголошеного *о* як у відбивають написання: *помасть оуспыганъ оу чреслѣхъ сконхъ* (124), *Глѣху ка [!] апѣстоульмъ* (104; замість *апостольмъ*).

Трапляємо в пам'ятці *о* на місці ненаголошеного *у*: *воды стодены* (36 зв.), *не вѣстроби прѣдъ собою* (61 зв.), *на люторги кѣа(г)* (69), *кго же обисте* (75) та ін. Їх можна б трактувати як помилки з пропуском *у* із сполуки *оу*, що нею позначався звук *у*. Однак написання: *сѣне двѣвъ помилъи ма* (57 зв.), дає підставу думати, що тут справді гіперичний *о* на місці ненаголошеного *у*.

При стикові двох голосних перед голосним заднього ряду в живому мовленні розвивався "вставний" приголосний *в*. Зазначене явище зафіксоване в коренях (основах) іншомовного походження: *кѣ карпернавоумъ* (4, 7 зв., 8), *оу карпернавоумъ* (34), *дѣи снѣнова* (69 зв., тобто *снвонова*, пор. у Мстиславовому євангелії: *дѣици сншнова* – с. 130 в).

Із "вставним" приголосним *в* та кінцевим *е* на місці *ь* основу *нина* в написанні Євсевія відразу важко пізнати: *Гла симону. симоне нвоне любши ма; гла... пакы... симоне нвоне, гла кмоу третицею симоне нвоне любши ли ма* (28 зв.). Форма імені із вторинним *в* усередині функціонує і в наступних віках. У XV ст. в Київській землі було село *Ивонинці*. Нині форму *Ивон* уживають на Івано-Франківщині й Тернопільщині [20, 421; 24, 154].

Наявність у мові протетичного приголосного *в* перед голосними *у*, *о* засвідчено кількома словами: *симоне нвоне... гла кмоу паси вовца моя* (28 зв., пор. на цій же сторінці: *паси швца моя*), [Реч] *гнї своимъ воуч[е]нникомъ* (65), *наставниче погыбакмъ. вѣно же вставъ запрѣти вѣтроу* (119; пор. у Мстиславовому євангелії: *онъ же вѣставъ* – с. 77), *трепетъ и воужасъ* (103). Випадки: *ндоу да воузбоужю* и (67; пор. у Мстиславовому євангелії: *вѣзбоужю* – с. 128 а), *вѣроуа воу ма не оумртъ* (67 зв.) можна тлумачити і як слова з приставним приголосним і як "контамінацію" орфографічного *в* та живомовного *у* < *въ*. Гіперична форма *сѣго оукола* (129 зв.) імені *воуколъ* (пор. у Мстиславовому євангелії: *воукола* – с. 190 в) непрямо свідчить, що в живому мовленні протетичний *в* був уже поширений.

Написання *ъ* після губних і шиплячих приголосних, мабуть, указує на їх диспалаталізацію, наприклад: *по нѣмъ идѣше* (35 зв.), *ксте жъ въ кр(с)лимѣ* (11) тощо.

Допускаємо, що відсутність *ь* після букви *з* у словоформах дієслова *взяти* – *възмоу* і т. д. маніфестує твердість *м* перед *и*: *възми* (64 зв., 111, 111 зв., 131 зв.), *възметъ* (65), *възмоутъ* (112; пор. сучасні діалектні форми *озми*, *взми* [15, 95; 28, 268]). Пор. ще: *оузърю* (27), *прозърѣник* (30), *зъраци* (30), але *оузриши* (32).

Відбито диспалаталізацію *т* у слові *тъма*, наприклад: *тма* (7 зв., 02), *възлюбшиша... тмоу* (5 зв.), *соуци тмѣ* (105 зв.; пор. діалектні *тма*, *тмити*, *тмосивий*, *тмянний* та ін [19, т.4, 268; 15, 309]).

Але при цьому варто звернути увагу на те, що Євсевій написав *по двою дноу паска си воудете* (8). Відсутність *ь* після *д* й особливо флексія *-оу* замість *-ю* (пор. у Мстиславовому євангелії: *по двою дню* – с. 138 б) наче натякають нам на те, що в мовленні оточення переписувача іменник *день* не в однині почав в деяких відмінках зазнавати впливу твердої групи, як, наприклад, у частині говірок на Заході України: *два дни, дну рпорау* [15, 217; 28, 40].

Можливо, написання: *лазороу градн* (68), *преды дверми* (64), *входди дверми* (133 зв.) вказують на отвердіння *р* у мовленні Євсевія. Якщо це справді так, то у формі: *градьца* (67, тобто *гр'ад'ц'а*) замість *градьца* відбивається асимілятивна палаталізація або гіперистичне пом'якшення *р*. Однак написання *примъ спрю* (90 зв.) замість *спрю* (*спрра* "загін воїнів, когорта", пор.: *спррж* [29, D.4, 143]) вдається пояснити тільки як гіперизм у носія говору, що в ньому приголосний *р* тільки твердий. Пор. ще: *шврѣти сѣ вѣспатъ* (106) замість *обрати сѣ*. Коливання *ю* – *у* в прикметнику [зерно] *грюшьно* (39 зв.; треба *горюшьно*) та [зерноу] *горо[у]циноу* (55 зв.) спостерігається і в джерелах празького словника старослов'янської мови [29, D.1, 423]. Розглянутого матеріалу недостатньо для кінцевого висновку про якість *р* у говірці писця. Та, думаємо, не зайвим буде сказати, що отвердіння *р* у різних позиціях притаманне українським говорам приблизно на північ від Дністра або дуже близько до нього південніше, ареали яких зображені в другому томі "Атласу української мови" [2, карти 115-117].

Переконаливою кількістю прикладів у пам'ятці засвідчено явище диспалаталізації приголосного *л* перед приголосними суфіксів: *свѣтиликъ* (6 зв.), *свѣтиликка* (51), *кринъ сѣлныхъ; сѣно сѣлнок* (33 зв.), *осоужѣнкъ болше* (59), *сѣнъ погыбѣлныи* (90), *во оумывалницю* (82), *на селѣ скоудѣлнчи* (94 зв., 100 зв.), *село скоудѣлнче* (100 зв.), *силныи* (10 зв.) тощо. Пор.: *въ скоудѣлнчи* (80). Нині *л* < *л'* перед твердими приголосними поширений у західнополіських говорах і прилеглих до них середньополіських, у

волинських говорах, гуцульських, буковинсько-покутських і прилеглих до них наддністрянських, у закарпатських, південнолемківських говорах [2, карти 114, 118].

У ЄЄ засвідчена нова звукова форма питального займенника *чьто* – *што*, яка з'явилася в результаті дисиміляції приголосних після занепаду *ь*: *во шт(о) облечете сѣ* (33 зв.), *нѣ цѣѣте сѣ како што помыслить. или что речеть* (117 зв.). Нині ця перехідна до сучасної літературної *що* форма функціонує тільки в закарпатських та лемківських говірках [2, карта 215].

Із виразних специфічних особливостей пам'ятки необхідно підкреслити *и* на місці прадавнього *ј* після губного приголосного: *и воудоутъ знамѣнья въ слнци... на земни тоуга языкомъ* (60 зв.), *іако на на нѣси тако и на зем(н)а* (62, молитва "Отче наш"). Сьогодні форми типу *зем'н'а*, *земн'у*, *на зем'н'і* функціонують на досить великому острівному ареалі західнополіських говорів, на частині ареалів закарпатських, гуцульських, в ареалі покутсько-буковинських та прилеглому невеликому ареалі подільських [2, карта 239], а в структурі *ломн'ат'* "ламають", *ломн'у* "ламаю" фіксуються в поодиноких надсянських говірках, у тому числі в поселеннях недалеко від Перемишля і недалеко від місця розташування давнього Галича [2, карта 239].

У ЄЄ знайшли відображення й деякі елементи морфології руськоукраїнської мови XIII ст. та її говірок. Відзначимо окремі діалектні риси в словозміні.

В орудному відмінку однини іменники *-і*-основ засвідчуються з закінченням *-єю* на місці *-ню*, *-ью*: *ходить ношею* (67), *лестею нмоутъ* (81 зв.), але через взаємозаміну букв *ь* та *є* в пам'ятці приклади непевні (це можуть бути і *-ью*). Нині іменники цього типу в орудному відмінку однини на території, яку охоплює другий том "Атласу української мови", вживаються з різними флексіями, в тому числі й *-єю*, *-ев*. Закінчення *-єю* функціонує, зокрема, в частині західноволинських, наддністрянських, у подільських тощо, а *-ев* – у більшій частині наддністрянських говорів і в усіх інших говорах південно-західного наріччя [2, карта 176].

У місцевому відмінку іменника *цр(с)тво* засвідчено флексію *-і* < *-ѣ*: *во цр(с)тві нѣ(с)нѣмъ* (39; пор. у Мстиславовому євангелії: *въ ц(с)рствѣ* – с. 45 в).

Іменники *-і*-основ у родовому відмінку множини мають закінчення *-ни*: *женъ и дѣтти* (37 зв., 38), *на исхожнца поутти* (43 зв.), *прѣнеснък моции* (137 зв.) та ін. Нині воно притаманне говорам південно-західного наріччя української мови, а також частині західнополіських говорів північного наріччя, в тому числі недалеко Холма [2, карта 197, 198].

Привертає увагу один із раних випадків перенесення флексії *-амъ*, давального відмінка множини іменників *-а*-основ у сферу іменників *-о*-основ, які тут мали закінчення *-омъ*: *нѣ(с) добро штати хлѣва чадамъ и поврѣции нсомъ* (46 зв.). Щоправда, в цьому випадку не виключається написання *а* у флексії під впливом *а* кореня (а Євсевій, як ми бачили, часто робив помилки).

У пам'ятці чи не вперше засвідчено живомовну форму місцевого відмінка числівника *три*: *и вы(с) по троухъ днехъ оврѣтоста и* (125 зв., пор. у Мстиславовому євангелії: *высть по трѣхъ днѣхъ* – с. 183 а), що є продовженням давнішої *тр'ѣхъ* (перехід *ь* в *ъ* після м'якого приголосного перед твердим, подібно як *е* в *о* в такій позиції: *žena > *жона*).

Привертають увагу словоформи з м'яким *н'* дієслова *жати* (*жати*): *жню иде же не сѣбахъ* (45 зв.), *не сѣють нн жнютъ* (3 зв.).

Виявлено поодинокі випадки, що засвідчують відпадіння *-т* у формах третьої особи однини теперішнього часу дієслів першої дієвідміни: *пакы шверже сѣ... іако не знаю чл(о)вка* – с. 44 в), *ини бѣсе а себе не може спсти* (96; звертаємо увагу, що *може* міститься в кінці рядка й імовірний пропуск *-тъ*) та нетематичного *быти*: *сѣ вѣистиноу излнтанинъ к* (63 зв.), *истинънъ к свѣдитѣльство кго* (98; тут можлива й гаплогія: *к[сть] свѣдитѣльство*). Форму третьої особи однини теперішнього часу *к* дієслова *быти* виявлено в функції форми другої особи однини: *ты ли к црѣ нюскъ [!]* (93, пор. у Мстиславовому євангелії: *ты ли кси ц(с)рь нюденскъ* – с. 151 в). Відсутність кінцевого *-т* спостерігаємо в формах третьої особи однини та множини дієслів другої дієвідміни: *дхъ сѣын кго же послеть бѣць... тѣ вы наоучи всемоу* (86 зв.), *ти воудоутъ со мною да вида славоу мою* (90 зв.; можливе просто відпадіння *т* перед сполуками *вс*, *сл*), *вѣроу килю въ врѣма напастн штстѣпають* (49 зв.). Нині форми третьої особи однини типу *ходи*, *носи* теперішнього часу дієслів займають ареал, який дуже приблизно можна окреслити так: на північ від берегів Дністра до умовної лінії Нововолинськ – Дубно – Хмельницький..., на південь від Дністра в межах Чернівецької області та прилеглих земель [2, карта 240].

Форми третьої особи множини без *-т* типу *ход'а*, *нос'і* тепер займають далеко менший ареал, який приблизно окреслюється на схід від умовної лінії: Рахів – Коломия – східніше Івано-Франківська –

південніше від районів на берегах Дністра до Могилева-Подільського [2, карта 242]. Однак зафіксованих у нашому манускрипті фактів занадто мало для того, щоб робити впевнені висновки про те, мову якої території відбивав попович Євсевій. Імовірно, що в пам'ятці зафіксовано лише тенденцію до втрати кінцевого *-т*.

Типовими для пам'ятки є відповідні дієслівні форми на *-ть* (*-кть*, *-нть*...), наприклад: *ненавидить*, *нждають*, *соблюдоють*, *творать*, *нмоють*, *приндеть*, *исходить*, *свѣдѣльствокть* [!], *нженють* (10 зв.) та безліч ін. Проте перед часткою *са* в величезній кількості випадків Євсевій не писав *ь*; нерідко форми на *-ть* і *-т са* виступають в одному контексті: *нъ да събоудеть са*; *минт са* (10 зв.), *въжадет са* (15), *да ават са* (119 зв.), *просить во нма... да прославит са... аще любить ма* (24 зв.), *смерит са... възносит са* (56 зв.), *нмоуцемоу всегда дасть са и избоудет са... и кже аще минть са имѣти возмет са ѿ него* (77).

Натрапляємо в ній і на випадки з *-т* і не перед *са*: *оубьют и и третин днь въстанеть* (39 зв.), *приведут вы на сворица* (117 зв.), *секира... лнжет* (124; замість *лежит*).

Написання з *-т* перед *са* могли бути в протографі ЄС. Наприклад, у Мстиславовому євангелії засвідчено: *благовѣстит са* (с. 91 г), *бѣсит са* (45 а), *въжадет са* (15 б), *възвышит са* (61 б), *възницет са* (85 а) та ін. Мабуть, приголосний *-т* перед м'яким *с(са)* зберігав свою палатальність. Проте написання *-т* на місці *-ть* можуть сигналізувати про отвердіння флексійного *-т*. Сьогодні дієслівні форми типу *ход'ат*, *печут* функціонують у надсянських, наддністрянських, подільських, гуцульських, покутсько-буковинських та частині закарпатських говорів [2, карта 240].

Принагідно хочемо висловити припущення, що шляхом контамінації ("схрещення") давніх дієслівних форм третьої особи однини та множини на *-ть* і форм третьої особи однини на *-ти* із *-ть +ъ*, про які йшлося на початку нашої розвідки (типу: *да въсхъти и и створати и* (7 зв.), *да помажут и* – 8 зв. пор. також у формах минулих часів: *молахъти и* – 16, *бнахъти и по ланитама* – 93 зв., навіть: *бнахъти и по главѣ тростью* – 95 зв., пор. у Мстиславовому євангелії: *бнахът'кго трѣстию* – с. 153 г), могли з'явитися наші діалектні форми з твердим *-т*.

У пам'ятці засвідчено поодинокі живомовні форми прислівників: *глю во вамъ так англн нхъ на нѣсхъ* (30 зв.; пор. у Мстиславовому євангелії: *яко англн* [!] – с. 26 г), *доволѣ оучьникоу да боудете яко очитѣль* (116 зв., помилково написано замість *довѣлькть*), *коли са женило... тогды* (62 зв.).

Євсевій зафіксував новий тип прислівників – на *-скыи* у живій мові: *пилато... сѣде на соудници нарцакмѣмъ лифистратѣ кврѣнскын же гол(ъ)гофа* (94; пор. у Мстиславовому євангелії: *лиѡострота. евренскы же голгофа* – с. 152 в). Прислівники із преф. *по-* та суф. *-с(ь)кий* (*-ській*, *-цькій*) понині притаманні живому мовленню українців [12, 386-387].

Факти, відображені в тексті Євсевієвого євангелія, неоднозначно свідчать, що важливі та деякі кардинальні особливості звукової системи наддністрянських говорів української мови існували вже в другій половині XIII ст.

1. Апракос Мстислава Великого / Изд. подгот. Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова / Под ред. Л. П. Жуковской. – М., 1983.
2. Атлас української мови. – Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ, 1988.
3. Верхратський І. Про говор долівський // Записки НГШ. – Т. XXXV і XXXVI. – Рік IX. – 1900. – Кн. III і IV.
4. Воскресенский Г. Евангелие от Марка по основным спискам четырех редакций рукописного славянского евангельского текста с различениями из ста восьми рукописей Евангелия XI-XVI вв. – Сергиев Посад, 1894.
5. Голоскевич Г. К. Евсевиево евангелие 1283 года: опыт историко-филологического исследования // Исследования по русскому языку. – Т. 3. – Вып. 2-й. – С.-Пб., 1914.
6. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Т. 1. – Львів, 1886.
7. Жуковская Л. П. Новые данные об оригиналах русской рукописи 1092 г. // Источниковедение и история русского языка. – М., 1964. – С. 94–109.
8. Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XVIII вв. – К., 1922.
9. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVIII ст. – Житомир, 2006. – 446с.
10. Німчук В. В. Євсевіє Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови // Євсевіє Євангеліє 1283 р. – К., 2001.
11. Німчук В. В. Походження Добрілового євангелія // Слов'янська ономастика / Збірник наукових праць на честь 70-річчя д.ф.н. проф. П.П.Чучки. – Ужгород, 1998. – С. 171-173.
12. Німчук В. В. Прислівник // Історія української мови: Морфологія. – К., 1978.
13. Німчук В. В. Проблема українського діалектогенезу // Проблеми сучасної ареології. – К., 1994. – С. 25-47.
14. Німчук В. В. Українська мова в Київському псалтирі 1397 р. // Мовознавство. – 1993. – № 5.
15. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – Ч. 2. – К., 1984.
16. Пастернак Я. Старий Галич: археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 рр. – Івано-Франківськ, 1998. – 347 с.
17. Полное собрание русских летописей. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – М.: Востоклитоиздат, 1962. – 938 с.
18. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI-XIII вв. / Редкол.: Л. П. Жуковская (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1984. – 408с.
19. Словар української мови / За ред. Б.Грінченка. – Т.1-4. – К., 1909.

20. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. – Т. 1. – К., 1977.
21. Соболевский А. И. Две замечательные рукописи XIII века // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 12. – Отд. 2 – Прибавления. – К., 1898.
22. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка. – М., 1903.
23. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т. 3 – Спб., 1903.
24. Трійняк І. І. Словник українських імен. – К., 2005.
25. Чопей Л. Русько-мадярський словарь. – Будапешт, 1883.
26. Шахматов А. Несколько заметок об языке псковских памятников XIV-XV в. (По поводу книги "Николай Каринский. Язык Пскова и его области в XV веке") // Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. – Ч. 22. – 1909. – июль. – С.-Пб., 1909. – С. 161–163.
27. Ягич И. В. Критические заметки по истории русского языка. – Спб., 1889. (Сб. ОРЯС ИАН. – Т. 46. – № 4).
28. Janów J. Słownik huculski. – Kraków, 2001.
29. Slovník jazyka staroslověnského. – D.1-4. – Praha, 1982-1992.

The super-Dniester dialectal features in the language of one of the oldest written documents of Ukraine – "Yevseyeve Gospel of 1283" are studied in the article. Certain attention is paid mostly to phonetic and also morphological features of the book, which represent vernacular influences on written language and suggest that significant and important features of the sound system of the super-Dniester dialects existed in the second half of the 13th century.

Key words: super-Dniester dialectal features, sound system, dialectal peculiarities.

УДК 81'42:82...А/Я/7.08

ББК 81.2(Ук)

Віталій Кононенко

МОВОСТИЛЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуті особливості мовостилу сучасних західноукраїнських письменників. Простежено вживання загальнолітературної норми у співвідношенні з регіоналізмами різного походження і стилістичного забарвлення. На прикладах провідних письменників Західної України відзначено передумови введення галичанізмів у літературне мовлення. Відслідковано традиції західноукраїнської літератури від Івана Франка та Василя Стефаника до нашого часу.

Ключові слова: західноукраїнські письменники, регіоналізми, галичанізми, екзотизми, мова автора, мова персонажів.

Розвиваючись у річищі загальнокультурних процесів, що загалом обмежують позанормативні включення у мовне тло художніх творів, західноукраїнська літературна практика нашого часу має своє мовностильове обличчя, відмінні ознаки й риси саме в мовному вимірі. Специфічне мовно-літературне забарвлення західноукраїнського літературного руху пояснюється неперервністю його зв'язків зі "старою" літературною традицією, що характеризується іменами Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини, Гната Хоткевича, Юрія Федьковича та інших діячів культури, для котрих місцеве мовлення було джерелом творчості, скарбницею народного світовідчуття. Вважаючи західноукраїнський варіант літературної мови загалом явищем минулого, не можна, однак, обминати той факт, що його характерні прикмети, зазвичай, в обмежених масштабах і в "пом'якшеному" форматі так чи так виявляють себе як у мові персонажів, так і в авторській оповіді.

Незгасним джерелом старих мовнокультурних традицій є мова письменників української діаспори, як художня творчість уже минулих часів (У. Самчук, І. Багряний, В. Барка, Є. Маланюк та ін.), так і сучасних авторів. Відзначаючи, що "мова зарубіжних українців у її літературній формі не викликає тепер ніяких труднощів для сприймання", В. М. Русанівський, однак, зазначає, що "деякі слова частіше вживаються в зарубіжній публіцистиці" (до них віднесені такі, як *поетка*, *первень* та ін., які практично ввійшли в мовлення материкової України; [3, 407-408] і в сучасному західноукраїнському мовленні сприймаються як унормовані). Традиція включення в художні тексти галичанізмів частково підтримувана доробком письменників зі Сходу України, дія творів яких відбувається на західноукраїнських землях. Започаткована "Тінями забутих предків" М. Коцюбинського література часом не без присмаку ідеалізації зображала життя переважно гуцулів, рясно насичуючи тексти екзотизмами – назвами гуцульського одягу, страв, інших предметів побуту.

Нові західноукраїнські впливи посилитись з утвердженням незалежності України й тенденцією до включення слів, які обмежують уживання запозичень із російської (або через посередництво російської), наближують літературний стандарт до власне національних коренів (хоч серед поширених в останній час слів та висловів, що увійшли з галицького наріччя, чимало запозичень, передовсім із польської мови, які сприймаються в західноукраїнському регіоні як властиві саме українській мові) [див.: 1, 97-114; 2].

Вплив галицького мовлення на художню літературу і публіцистику на зламі двох століть простежується в творях західноукраїнського красномовного письменства. Йдеться передовсім про прозу, в якій знайшла відбиток практика сучасного галицького мовлення, здебільшого при відображенні мови літературних персонажів, а також при називанні предметів побуту, традиційних форм життя і под. Введення в художній текст регіоналізмів визначається багатьма чинниками, серед яких основне місце посідає потреба відтворення територіального колориту, орієнтація на конкретне культурне середовище, на галицьке наріччя як на спільний продукт дії говорів і говірок. Основний напрямок розвитку сучасного

художнього мовлення в Галичині – включення регіональних вкраплень у загальнолітературний стандарт, з переважним дотриманням нормованого слововживання.

Художнє освоення усного мовлення галичан репрезентоване передовсім у діалогах і монологах як засіб індивідуалізації мови персонажів, створення художньо достовірних образів. Ступінь діалектних нашарувань у мові персонажів неоднаковий у різних авторів, з урахуванням, по-перше, культурного рівня сучасного мовця, про якого йдеться, по-друге, тих чи тих уподобань письменника. Якщо, скажімо, С. Пушик у романі “з народних уст” “Страж-гора” перетинає свою оповідь “чистим жіночим голосом” з магнітофону, то, природно, авторське слово й мова героїні суттєво різняться, однак монологи старої жінки вже не нагадують діалектної стихії, скажімо, Стефаниківських творів. Наприклад:

Злізла і я з подрів – йду до хати.

– Мамо, я не маю снання.

Мама задумалася.

– Иди спати, а я полізу д'ній.

Я лягла в хаті. Лише задрімала – будять.

– Марусько, ти спиш?

– Що є?

– Йди собі на подри спати...

– Йой, Боже мій, Боже! Така ніч коротка! Коли я висплюся?

Відтак у мові персонажу відчутні ознаки авторського викладу, окремі діалектні слова, розмовний синтаксис, своєрідна інтонація галицького мовлення сприймаються як “оброблені” письменником, як імітація. Інший приклад. Оповідь про минуле, що її веде “від свого імені” Роман Поліпий (“Чорна свіча від Ілени” Р. Федоріва), включає широкий словесний набір, репрезентує не стільки власне діалектне, скільки загальногалицьке мовлення, ознаки західноукраїнського літературного варіанта; пор.: “Увечері того ж таки дня, коли ми повернулися з поля, тато вмился біля криниці просто з цеберки й, згорнувши в платину клевець із Могилок, зібрався йти до нашого сільського пароха отця Григорія Гребенюка за порадою”. І далі: “Тато у своїх скупих оповідях не приховували, що їм не дуже баглося брати в руки остогидлого за чотири роки війни гвера, та й удома газдівство геть поросло хоптою...” Окремі місцеві вкраплення (*клевець, парох, твер, хопта, газдівство*), зрештою, не перешкоджають сприйняттю тексту, створюючи водночас колорит традиційного народного слововжитку, доповнюючи вельми літературну манеру викладу.

Іншого мовного варіювання вимагав роман Р. Іваничука, присвячений творчим пошукам І. Франка, взаєминам тогочасних культурних діячів; якщо ж додати, що в уявному баченні героїв роману час від часу з'являються картини далекої минувшини (князь Данило Галицький воює з татарами, непокірні бояри зраджують князя і под.), що оповідь перекидається і в сучасність (працюють археологи, ведуться розмови про принади живопису), то за таких умов важко зберегти мовостильову єдність, а відтак і відтворити місцевий колорит. Іваничукова оповідь про Франкову долю вирізняється ускладненим синтаксисом, розгорнутими періодами, наближеними за стилем до мови “старого Яцьківа” й самого Франка, включенням елементів тогочасного полонізованого “інтелігентського” мовлення. Пор. поєднання книжного мовлення з біблійними перегуками, польським текстом, застарілими словами (*резигнації*), народними висловами (*коміть головою*) і под.:

“Він замахнувся на поета, Франко заслонився рукою; одне, що я запам'ятав із тієї страшної миті, – мертво скоцюрблені пальці на Франковій правиці, й більше нічого не затамив, я не міг зворухнутися, спаралізований видом неймовірного святотатства, та злочинна рука не вдарила – заkostenіла, мов у Датана, що підняв камінь на Мойсея; Шпатьяк поволі осідав, його очі від переляку тверезіли, і я побачив: Косинок оббігає стіл, оглушує Шпатьяк кулаком по голові, бере за комір, витягає із зали й пускає його коміть головою в темне фойє; і, немов глузливий реквієм над святотатцем, долинає з теміні сповнена резигнації улюблена Шпатьякова фраза: “Nad kazdim wisi katastrofa!”

Розмовне мовлення галичан не обминуло сферу поетичної творчості; галичанізмів відіграють тут роль свого роду поетизмів, часом екзотизмів, що мають створювати додатковий ефект свіжості, неповторності, окраси стилю. Насиченість текстів словами маловживаними, застарілими, орієнтованими на мовлення добірне, вишукане, створює той загальний колорит притягальності, незвичності, що й засвідчує їхню поетичну вершинність:

Підперезавшись *костуром* ямбів,
натягнувши *кирею* традицій,
прощаюсь з віком атомним,
бо щось мені не сидиться.

(І. Калинець)

Ці поетичні вкраплення в україномовні тексти нерідко сприймаються сучасним читачем як авторські оказіоналізми; більше того, часом важко – навіть фахівцеві – відділити власне авторський словотвір від взятого з місцевого мовлення, з тієї чи тієї говірки; введення “свіжих” поетизмів, запозичених з діалектного мовлення, зазвичай сприймаються як авторські знахідки. Прикметно, скажімо, що серед численних поетичних новотворів у “Короткому словнику авторських неологізмів в українській

поезії ХХ століття” Г. Вокальчук зафіксовано численні галичанізми або частіше – утворення на ґрунті діалектних чи застарілих слів.

Як зауважував Ю. Шевельов (Шерех), “часто буває цінніше не відтворити щось скороминуше нове і власне, а вдало і глибоко, по-своєму використати те, що в мові вже є, таким чином внутрішньо (семантично) збагачуючи мову” [4, 34]. Пор.: “...із *солодич-сльозою* за мною, живи, з ким сама хочеш” (І. Калинець); “почепи між *сніжиньки-снізіроньки* паперового метелика” (І. Калинець); “*Чугайстер-нечугайстер* щось таке точнісінько як я...” (І. Малкович); пор. також інші вдалі новоутворення на ґрунті галицького слововживання: “Лад, злагода, згода, *сумир* – Скільки про це пророчено!” (Т. Мельничук).

Попри художні достоїнства, поетичні тексти з їх ритмомелодійною організацією надають матеріал для аналізу особливостей галицької акцентної системи, вимови окремих слів тощо. Своєрідний синтаксико-інтонаційний малюнок, що його створює галицьке мовлення, відкриває перспективи внесення нового звучання, оновлення ритміки, введення оригінальних рим, використання граматики і правописних норм, не прийнятих у загальнолітературному вжитку.

Ти станеш збоку – й наче в *мевах*,
вздриш, як вони – десь там, в долині,
зі слів, немов із вух коневих,
виходять юні і вродливі...

Такого єдиного, аж невимовно,
як тебе зберегти?

Я намалюю з дзвіночками *кловнів*,
щоби тишився ти.

(І. Малкович)

Основну групу галицьких вкраплень у розмовно-літературне мовлення складають етнографізми – назви реальії місцевого побуту, одягу, страв і под., що створюють своєрідний колорит романтичності, часом ідилічності зображеного (адже в свідомості українців саме Прикарпаття з його зеленими Карпатами, стрімкими річками, смерековими хатами, гуцулами в кептарях і чересах і под. овіяне духом поетичності). В оповіді про місцеві традиції та звичаї не можна обминути назв (бодай запозичених), що відтворюють життя етнографічних груп; пор.: “Гуцулка древня журними губами Співа про Довбуша й червону його *барду*” (Т. Мельничук); “Найголовніше зробити міцною першу, ведучу *тасбу*, укріпити на ній кермо” (С. Пушик); “Іван сидить на задньому сидінні при самому вікні – у *дримбу* грає” (М. Матіос); “... співай про сім іржавих *тверів*, лиш не схиляйся при папері” (І. Малкович); “Носився блискавки *лилик* Над нами, наче іскор жменя” (Д. Павличко); “Сніг летить, колючий, ніби *трина*” (Д. Павличко); “Завітав небіжчик дідусь. У довгій, до п'ят, каштановій *кацабайці*” (Б. Бойко); “Хоч Вавро і так ніколи не ходив на жниво, не хитався над *рискалем*, коли копали картоплю” (Б. Бойко).

Значний корпус галичанізмів, що ними рясно наповнені тексти західноукраїнських письменників, – назви предметів, що характеризують традиції та побут представників місцевих етнографічних груп, – передовсім гуцулів і бойків, зустрічається в назвах творів. Скажімо, у назві повісті С. Пушика “Дараби плывуть у легенду” використане слово *дараба* (‘пліт, збитий із дерев'яних кругляків’), бо йдеться про сплав гуцулами лісу гірськими річками. Д. Павличко одну з останніх збірок своєї поезії назвав “Золоте *ябко*”; пор. також назви “Чага” Т. Мельничука (*ябко, чага* не зафіксовані в СУМі); “Ці квіти нестерпні. Малий поетичний *зільник*” І. Калинця (зафіксовано у СУМі як діалектне). І. Малкович розповідав, що мав намір назвати свою першу збірку поезій “Ангели в яферах” (*яфери, афини* – чорниці), але таку назву йому не дозволили. Введення етнографізмів у назву твору має на меті зацікавити читача незвичним словом, оновити лексику, ввести елементи екзотики.

Присмак екзотики присутній у назвах населених пунктів, річок, гірських масивів тощо. Навіть власні імена та прізвища мешканців краю часом сприймаються як незвичні (набір їх зазвичай не дуже широкий – чоловічі власні імена Степан, Микола, Михайло, Василь, Богдан, Роман; більш своєрідні жіночі імена, особливо однокореневі з чоловічими, – Богдана, Іванна, Стефанія, Соломія, Христина та ін.); пор.: “*Штефан Братишак*, дідич на Полтвинських горах, властитель двору – юридики “Золоте гніздо”, що недалеко Львова, знаний у краї маляр, обережно зсунувся з широкого ложа й почав одягатися; підлога під ним поскрипувала, як молодий лід; сутінь у покої ріділа й ще більше вибілювала оголену *Агнешку*...” (Р. Федорів).

Своєрідну групу місцевих слів складають назви родинності; їхня розгалуженість, поширення її на досить далеких родичів відбиває збереження традиційних форм життя, чуття роду, особливо притаманне сільській громаді. Назви типу *вуйко, вуйна, нанашка, стрій, стрійна, стрик, швагро* і под. активно вживаються; їхнє введення в художні тексти закономірне, до того ж не викликає особливих труднощів у сприйманні за межами краю, створюючи водночас культурний колорит: “У Стопчаткові..., куди не йду, стоїть або мій батько, або мати, або сестра, або вуйна, або двоюрідна сестра” (Д. Павличко).

У пошуках засобів індивідуалізації мови персонажів письменники Західної України зрідка вдаються до імітації усного мовлення в повному обсягу його виявів, із включенням діалектного шару, відтак і позанормативної лексики; такі спроби, зазвичай художньо виправдані, водночас “вступають у

конфлікт” із загальним контекстом, орієнтованим на норму; пор.: “Доньок повінував. Славний газда... Син менший лігус – пасе маржину на полонині”; “Дати ’му. Сим гайдамацьким чоботом. Тільки раз. У старий келюх. І – доста” (Б. Бойко).

Чарівний світ галицьких казок, легенд, переказів, що тягнеться корінням ще в язичницькі часи й відтворює залишки старих вірувань і уявлень, знаходить відбиток у художніх текстах, обернутих своїм змістом переважно в етнографічне середовище. Образи *арідників, щезників, чугайстерів, лісовиків, нявок*, інші міфологеми знаходять новий смисловий підмурок у художній творчості, місцевому фольклорі. Скажімо, вже назва поетичного циклу Т. Мельничука “Флояра Мольфара” створює образ чарівника та його музичного інструменту – флойри – символу поетичної снаги, високості духу творчості; пор.: “Я Мольфар, віра в безвір’ї, Міра безмір’я...”; пор.: “Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила...” (М. Матіос).

У Р. Федоріва образ уявного *змія* стає свого роду уособленням внутрішньої гризоти, пригніченого стану, розладу з самим собою; це майже двійник-потвора, що прийшов із казкових жахів: “Якщо ж сказати по правді, то раптового нічого не було, в хащах моєї душі підняв голову *змії*... Власне, я уявив себе плазуном, ніколи, мабуть так себе не ненавидів, як у цю хвилину. *Змії*, проте, був сильніший за мене”.

Правомірним є включення в літературний обіг чималої кількості слів, що їх словник відносить до застарілих, але які активно функціонують в Галичині, зокрема, в книжковому стилі, для створення урочистого тону, підвищення мовної експресії; пор., скажімо, природне для галицького мовлення *чин* (від *чинити* – ‘діяти’): “... хоч пташка та сідає вже на плечі, та не звершиться полювання *чин*” (І. Калинець), запозичене, але не втрачене *маєстат*: “Над чолом святині – Лиш три хрести і *маєстат* трави” (Р. Лубківський) (*маєстат* – велич, величчя); посилене додатковою експресією *рамці* (рамки): “... нехай не всі, о, далеко не всі дні мої і труди вартують золотих *рамців*, одначе це було здобуття самого себе” (Р. Федорів); застаріле *атрамент* (чорнило): “Хай виброджує на городі бузиновий *атрамент*” (І. Калинець) і под.

Вочевидь, не випадково в художніх текстах широко репрезентовані галичанізм-прикметники; забезпечивши однозначне тлумачення назви предмета, можна, завдячуючи означенню, показати своєрідне сприймання його місцевим населенням. Поетичний епітет додає назві нових барв і прикмет, викликає нові асоціації, додаткові оцінні конотації; пор.:

Затишає *хупаве* місто.

(І. Калинець)

Ворухнулись бруньки-весняниці:

буде цвіт! буде май! буде мед!

З наречених – *вабкі* молодіці.

(Т. Мельничук)

Вигуківі слова, зазвичай зрозумілі з контексту, одержують додаткові емотивно-експресивні конотації на тлі ментальних характеристик, інших діалектних вкраплень, побутово-розмовної інтонації; пор.: – *Вйю!* Аби тільки не стояти, на них не чекати (Б. Бойко); – *Йой*, що я мала через усіх вас”; “*Йо*, срібняки за твою душу...” (Б. Бойко);

“*Клай-гов! Клай-гов!*”

То голос лісосік.

(Тут лісосіку називають “*бутин*”).

(С. Пушик)

Ідея застереження, що її передає вигук, набуває нового втілення – як передчуття загрози, передбачення негативного наслідку: “... І нам передчуття не раз кричало: “*Клай-гов!* – Спинись! – Не з тим йдеш... не туди!” (С. Пушик); “*Мой*, Мольфаре, кого ми підвіємо?” (Т. Мельничук).

Серед активно використовуваних словотвірних засобів фіксується запозичений з польської префікс *за-* на позначення більш високого ступеня ознаки: “А з іншого боку те оголошення якесь дуже невинне, *затише* перед всіма оголошеннями...” (Б. Бойко); форми з суфіксом *-ант* (*-янт*) на позначення особи за професією: *поліціант, офіціант* (Б. Бойко); поширення дієслівних форм із *-ся* на місці звичного безсуфіксного уживання: “Ви то не дуже у цьому *розуміється*” (М. Матіос); виділення форми *ся* в окреме слово: “... аж смереки *ся* жмурили з устиду, не те, що люде?” (М. Матіос); “Дали *си* з нами раду” (Б. Бойко).

Місьцеве “озвучення” відомих читачеві слів не перешкоджає сприйняттю художнього тексту, водночас додаючи присмаку неповторного колориту; пор.: “Бідна *тата* Марія” (М. Матіос); “Славко втратив батька, бабусю, *тету* Настю” (Б. Бойко); “А *азіятів* випустять, бо азіатам наш страх та біль до *лямпочки*” (Б. Бойко); “... вона – з незмінно опущеною, як від *устиду*, головою – безшелесно прилаштувалася в бабинці...” (М. Матіос); “А ви чули, кому він збирається *гріб* обкладати” (М. Матіос).

До особливостей сполучуваності можна віднести вживання при дієслові *боліти* форми родового-знахідного відмінка: “Отак про все на світі думає – і від того її завжди болить голова” (М. Матіос); “І *Дарусю* зразу перестала боліти голова” (М. Матіос). Для створення цільового значення використовується

зазвичай сполучник *аби* та його діалектний варіант *абись*: “Сам би тобі, Йванку, доплачував, *абись* лише кожний день їхав зо мною та народ утихомирював...” (М. Матіос); “Чуєш, Іване, пан хорунжий кажуть, *аби-сь* ще раз до Гершка” (Б. Бойко) та ін.

Уживання польських запозичень часом зумовлюється контекстом, у якому відтворюється польське мовне середовище, відтак створюється польський національний колорит. Полонізми книжно-літературного вжитку, здебільшого латинського походження, органічно вписуються в тексти переважно як офіційно-ділові назви; пор.: “шпіци з екстермації” (Б. Бойко); з іншого боку, пор. польські вульгаризми: “До дябла!” (Б. Бойко).

Досить чітко окреслена частина вживаних номінацій має виразну іномовну природу; це зазвичай германізми, введенню яких у галицьке мовлення сприяла їхня присутність у побуті, в розмові; йдеться не стільки про польське чи німецьке посередництво, скільки про спільність використання назв, нерідко деформованих у часи активних контактів із німецькомовною спільнотою. Наприклад: “Та й душ нема – одні шурячі нори Під *шпихлером*, де бережуть харчі” (Д. Павличко) (слово не зафіксовано в СУМі); “... а відповів: крам замкнений на возі у *куфері*” (Б. Бойко); пор. уживання поширеної в краї лайки *шляк би його трафив*: “– А най би то *шляк трафив*...” (Б. Бойко); “... а він усе ж не каліка... *шляк би го був трафив* ще в моїй утробі...” (М. Матіос); пор.: “Нічого не *трафилося*” (М. Матіос).

При читанні творів західноукраїнських письменників постає проблема наратованого – адресата, мовця, на котрого розрахована західноукраїнська художня література. Вочевидь, маючи на увазі передовсім близького за “духом” і мовленням галицького читача, письменники розраховують не лише на його знання предметного оточення, в якому живуть герої творів, а й на спільну картину світу, номінативну базу, що складається впродовж століть у специфічних історико-культурних умовах проживання гуцулів, бойків, лемків поряд із поляками, німцями, румунами, угорцями. З іншого боку, сучасний автор прагне до сприймання його художніх здобутків всеукраїнською читацькою аудиторією, на розуміння його словесних “екзерсисів” широким загалом як на Заході, так і на Сході, на Півночі і на Півдні нашої держави. Знайти цю “золоту середину”, яка б, з одного боку, засвідчувала своєрідність і неповторність голосу західноукраїнського автора, а з іншого, – забезпечувала доступність його творів, вдається не завжди, але принаймні провідні письменники, хто видає свої твори в розрахунок на широке коло читачів, шукають і знаходять мовні засоби, які не шкодять розумінню тексту.

Безумовно, можна вважати прозу та поезію сучасних західноукраїнських письменників продовженням мовнолітературних традицій Франка і Стефаника, однак є й суттєві відмінності: орієнтація на місцеве мовлення як на узвичаєне, загальноживане, принаймні в Галичині, змінилося використанням літературної норми як визначальної, з вкрапленням галичанізмів як засобу відтворення місцевого колориту, реального мовлення мешканців краю. Ступінь звернення до наріччя різниться залежно від “часу й простору”, в яких відбувається дія художнього твору: оповідь про опришків і Довбуша вимагає іншого лексико-семантичного й стилістичного навантаження, ніж огляд подій польського чи німецького покріпачення; поетичний текст загалом має на меті використання діалектних включень здебільшого як екзотизмів. Водночас тенденція до переобтяження літературного мовлення імітацією місцевих говорів для відтворення мови персонажів не завжди виправдана; включення нових полонізмів, вочевидь, не є єдиною можливою шляхом поповнення літературного слововживання, особливо в умовах поширення художніх творів на загальнолітературному просторі.

1. Кононенко В.І., Кононенко І.В. Побутово-розмовне мовлення галичан // Етнос. Соціум. Культура. регіональний аспект / Відп. ред. В.І.Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2006.
2. Лесюк М. Сучасне мовлення галичан // Українознавчі студії. – № 2. – Івано-Франківськ, 2000.
3. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – 2-е вид. – К., 2002.
4. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951.

The peculiarities of the style of contemporary Western Ukrainian writers are studied in the article. The usage of the standard language in its correlation with regionalisms of various origin and stylistic colouring is traced. On the example of the main Western Ukrainian writers, the preconditions of introduction of halychanisms into the standard language are marked. The traditions of Western Ukrainian literature from Ivan Franko and Vasyl Stefanyk till our time are traced.

Key words: Western Ukrainian writers, regionalisms, halychanisms, exotisms, author's language, personages' language.

УДК 81'282:821.161.2

ББК 81.2(Ук)

Василь Грещук

ГУЦУЛЬСЬКО-ПОКУТСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ПАРАЛЕЛІ В МОВІ НОВЕЛ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

У статті розглядаються гуцульські діалектні риси, спільні з покутськими, які вживаються в мові новел Василя Стефаника. Виявлено і охарактеризовано ряд фонетичних, морфологічних і лексичних діалектних рис, спільних для обох говорів. Наявність спільних рис зумовлено генетичною спільністю, сусідством, постійними контактами та взаємодією гуцульського і покутських говорів.

Ключові слова: діалектизм, гуцульський діалект, покутський діалект, Стефаник, діалектна риса

Однією з найхарактерніших ознак мови художніх творів Василя Стефаника є використання покутських діалектних рис, передовсім у мові персонажів-селян. Ще Іван Франко відзначив більшість

покутського говору до гуцульського. Він писав: “На ґрунті діалекту, дуже зближеного з гуцульським, так званого покутського, стоять В. Стефанік, Мартович та Марко Черемшина. До чистого діалекту найбільше і найкраще підходить Стефанік, але все-таки сей покутський діалект виявляє далеко більше схожості з загальною літературною мовою, ніж згадані вже гірські діалекти [лемківський, бойківський, гуцульський – В. Г.], і не був Стефанікові перешкодою в тому, щоб він зробився почитним і любленим письменником усієї України” [9, 210]. Відомий український мовознавець Кость Кисілевський вказував, що “надпрутські ізголоси виводяться здебільша з гуцульської основи і творять перехід до наддністрянського. Все ж таки їх сукупність виявляє певну говоріву одиницю, що характеризує надпрутський говір” [3, 153]. На більшу чи меншу близькість гуцульського й покутського діалектів вказують і інші мовознавці [1; 2; 4; 8].

Відомі навіть спроби об’єднувати гуцульські говірки з покутськими в одну групу з двома зонами – південною (гуцульською) і північною (покутською), але як такі, що змішують і ототожнюють два різні, хоч і близькі говори, в українській діалектології не прийнялися [4, 138; 2, 101].

Безпосереднє сусідство гуцульського говору з покутським, їх генетична спорідненість і постійні контакти зумовили чимало спільних фонетичних, морфологічних і лексико-семантичних рис. У цій статті розглянемо, які гуцульсько-покутські діалектні паралелі вживаються в мові новел Василя Стефаніка. У ділянці фонетики простежуються такі паралелі, засвідчені в мові персонажів новел.

Звук *а* різного походження після м’яких приголосних і шиплячих переходить у голосні переднього ряду *е, и, і*: *Е, е* і межі нами такі *мнекі* – балакали два мужики, додому йдучи (“Такий панок”)¹, – Чикай, брє, добре, що ти вже контетний, але ми ще не контетні, ти по *п’еть*, а ми по одні (“Злодій”), –... Я вижу, що вже міні не ходити по світі та хотів бим віпрошити *си* з вами (“Злодій”), – Бувало прийдемо до него *колідувати* (“З міста йдучи”).

Звук *и* послідовно виступає також на місці літературного *а* у зворотному *ся*: –... А дьидя гет зжури *си* (“Катруся”), – А ви-ж годні робити? Вже ваша робота *скінчиласи*, Федоре (“Палій”).

Етимологічний *е, а* також з *ь* після *ч* та *й* не переходить в *о* в займенникових формах та під наголосом: – Та чого стоїте, як на заводинах та допоможіть міні *єго* занести до хати (“Басараби”), – А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо *вчєра* на пошті прийшло (“Лист”).

У дієслівному префіксі *ви-* на місці *и* послідовно виступає *і*, при цьому він може зберігатися й у віддієслівних похідних словах: –... Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби *пхаю си у вібір? Вібираєте*, кого хочете, а я стою на боці (“Засідання”).

Голосний *е* під наголосом у вимові обнижується до *а*, правда, ця риса відбита лише в окремих словах: – Ой, Ілашку, видко, що не буде, але як її не буде, тай мене не *траба* (“Шкода”).

Приголосні *с, ц* у кінці слів диспалаталізуються: –... Бігаю та вганяю та лиш *дєс* уздрите, а я впаду тай здохну! (“Палій”), – У вас, Гьоргію, *шос* зловило *си* (“Злодій”), – *Оца* Марія, що ми в неї, дивіт *си*, як задеревіла від вашого співу (“Марія”). Ствердив *ц* і у суфіксах –*ець*–, –*цьк*–: “А в голові як коли би цигани *клевуцями* гатили” (“Майстер”), Коби вам Бог тільки сили дав, абисте відшукали всі наші письма, з землі, з старих монастирів і ті, що замурувані в *панцких* палатах (“Дід Гриць”). Ствердіння приголосного *с* у суфіксі –*ськ*– засвідчене менш послідовно, ніж у суфіксах –*ець*–, –*цьк*–: – Та то *гуцулска* віра, бодай го шлях трафив! (“Майстер”).

Шиплячі приголосні в різних позиціях вимовляються м’яко, хоча ця риса засвідчена непослідовно: – Та не віховаєш *си, богачю*, у підтичках жіночих (“Суд”), – Ти, небоже, Петре, не будь угурний, таже знаєш, що молодий мусит старшому *змовчѣти* (“Засідання”), – Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно *удержести*, тай ще воно кокошит *си!* (“Палій”), – То як мої діти не хотіли би *пошьинувати* моїх святих, то купіт шкірену шкатулу та покладете їх мені на груди (“Дід Гриць”).

Приголосний *ф* часто виступає на місці літературного *хв*: –... За малу *филю* був бим *си* затьиг (“Камінний хрест”), –... Вчула я, що хтось дверима рипнув тай *сфатилам си*, кажу, певне до родів (“З міста йдучи”), –... Походи трохи по нім мінуту, дві, тай готовий, ребра потерті на *форост*, бо то біленька кістка, як папір (“Злодій”).

Внаслідок асимілятивної назалізації на місці літературного звукосполучення *мй* маємо *мн*: – *Памнєть* коротка якас (“Суд”), – Бийте по голові дьидю, у розум, у *тімне* (“Лесева фамілія”), – Я цалком *мнекий*, чоловіче, не цулуй мене (“Злодій”).

Передньоязиковий щілинний *с* у деяких словах переходить у *ц*: “Мой, жінко, де ти мині *прицьигала?*” (“У корчмі”), – Було брати довші буки, аби-сте ліпше *доцьигали...* (“Лесева фамілія”). Також у суфіксі –*ськ*–: – Йди, йди, бо то *панцка* служба (“Святий вечір”).

У словах типу *життя, рілля, спання* відсутнє подовження кінцевих приголосних основи: –... Яке сегодні легке *житє*, то ліпше вмерти та не капарити цілий вік по чужім поли! (“Катруся”), – Грайте до поредку, як має бути, бо це *весіле* буде славне на всю Україну і в Коломії і в Стиниславі... (“Суд”), – Уже моє *оранє* *скінчило си!* (“Палій”).

¹ Тут і далі ілюстрації наводяться за [7]. Це видання, на думку дослідників, подає канонічні Стефанікові тексти [5, 97-98]. У прикладах збережено правопис і пунктуацію цього видання.

За аналогією до тих слів, у яких *л* закономірно змінився на *в* у звукосполученнях *ъл, ъл* між приголосними звук *в* появився й у тих словах, у яких перед *л* не було зредукованого: – Пий *горівку*, тай затерпне (“Палій”), –... Твій спів і Іванова *сонівка* ішли низом... (“Сини”). Те саме стосується й *л* в абсолютному кінці іменників у називному відмінку, якщо після нього занепає *ь*: – Та чому не берете і єго за *ств*? (“Злодій”).

В окремих словах щілинний з переходить у проривний *дз*: –... Але як настав *мадзур*, тай найшов кожушину аж під вишне. Кажу вам, *мадзур* біда, очи печи тай гріху за него нема... (“Камінний хрест”).

Звукосполучення губних з *й* не має так званого епентетичного *л*: “Льиг я спати. *Стю* як камінь, *стю* – не вісиплюю *си*” (“Майстер”) (хоча *вісиплюю си*), – Як *робє*, так мають, так ім Бог благословит (“Палій”).

Чимало спільного *є* в гуцульській і покутській словозміні іменників. З гуцульсько-покутських паралелей у словозміні іменників, що вживаються у мовленні персонажів новел Василя Стефаніка, характерні такі.

Іменники I-ї відміни однини в орудному відмінку, як і узгоджувані з ними прикметники та займенники, мають стягнене закінчення *-ов, -ев*: –... Добре, шом рукав сперла, розрубав аж по кістку, а як закривалам лице його братови *червонов платинов*, та моя кров закровавила платину, то далам другу (“Гріх”), –... Сідай, роде мій, най з *товов* все шастя сідає (“Басараби”). Деякі іменники III-ї відміни за аналогією до іменників I-ї відміни теж в орудному відмінку однини мають закінчення *-ов, -ев*: Ми обоє спалили село. В саме полудне пішло *кровйов* попід небо, кров заслонила ясне сонце (“Гріх”).

Для іменників I-ї відміни м’якої і мішаної групи у місцевому відмінку однини характерне закінчення *и*: Але колис на ці *земли* буде покаяніє, бо нарід поріже *си!* (“Камінний хрест”), Мені легко стало на *души...* (“Злодій”). Таке ж закінчення мають іменники II-ї відміни чоловічого і середнього роду м’якої групи та іменники III-ї відміни в родовому, давальному і місцевому відмінках однини: – Ану-ко покажи, як ти меш їхати у воську на *кони?* (“Мамин синок”), – ... Як умру, то най на моїм *поли* чічки ростут (“Сини”), –... Коби тьї Бог хоть *до осєни* додержїв (“Катруся”), – Ой, синку, я так тої *смерти*, як мами рідної, чекаю (“Святий вечір”), – А в вас, мамо, на *печи* Різдво? (“Лист”), – Коли-ж бо я, синку, кількому морозови і такі *студєни* не годна вітримати (“Святий вечір”).

Іменники давньої *і*-основи в давальному відмінку мають закінчення *-ем*: “Тай робіт так, аби моїм *дітем* кривди не було...” (“Лист”).

Замість іменників у формі родового відмінка однини з прийменником до вживаються форми давального відмінка однини зі зредукованим прийменником *д’* (< *идь*): – Тікай із землі, біжи *д бабі* на піч! (“Лист”), –... Бий як суку, бий, най вона тобі *д’хати* дідівських куснів не волочит (“Святий вечір”).

З числівником *два, три, чотири* засвідчені залишки форм двоїни іменників: –... Так ми сиділи нераз добрих *три години* у Максима (“З міста йдучи”), –... Уходит з комори тай каже: Мой, старий, таже муки нема, лиш зо *дві мисчині* (“Підпис”).

Гуцульсько-покутські діалектні паралелі виявляються й у прикметникових та займенникових морфологічних парадигмах. Серед тих, що відбиті в мові персонажів новел Василя Стефаніка, – це передовсім тенденція до вирівнювання відмінювання прикметників за твердим типом основи: “Але ти мені скажи, відки ти гроші маєш на кучми та на *сине* сукно...” (“Роса”). Це також наявність поряд із літературними відмінковими формами особових займенників у давальному і знахідному відмінках скорочених енклітичних та редукованих форм вказівних займенників: –... Як *ні* угрів кулаком межі очі... (“Злодій”), – Хребет *ми* тріскає від тих міхів! (“Палій”), – Правду кажеш, бігме правду, за це *ті* люблю! (“Злодій”), –... Коли на *тьї* подивит *си*, тай зчорніє з жури (“Катруся”), – Іду до него та знаю, що вже *’го* не застану (“Стратився”), – Ліпше, синку. Уваліт *му* ноги як псови, аби тьїгав за собов! (“Лесева фамілія”), –... Бігла за мнов полем, кервавими сльозами просила, аби *ї* взяти (“Стратився”), – Е, що ми будем на *ню* дивити *си!* (“Злодій”), – То вона, бачу, дала *тот* вексіль братови (“З міста йдучи”), –... Я, видите, тому не розумію нічо та все *тото* разом тримаю (“Підпис”). Поряд із літературними формами вищого ступеня порівняння прикметників трапляються й такі, які утворені за допомогою частки *май*: – Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надубає, тай роздєре, а з бучком *май* *безпєчнїше* (“Новина”).

Гуцульська дієслівна словозміна має чимало спільного з покутською, що знайшло відображення в мові Стефанікових літературних героїв. Так, у 3-й особі множини дієслів II-ї дієвідміни теперішнього часу втрачається кінцевий *т*: – Така тепер у них настала забава... Польщі ані-ані *не хотьї*, а панцік ґрунти *хотьї* розділити (“Morituri”), –... Вони, сараки, мають свої діти та *мусі* за них дбати (“Янгол”).

Звук *т* у закінченнях дієслів 3-ї особи однини і множини теперішнього часу, а також 2-ї особи множини наказового способу твердий: – Ба, вуйко Василь *їдут* до нас із Николов Сименовим із тим, що в школах він *си вчѣт* (“Лист”), – *Озмїт* та *вгатїт* ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! (“Камінний хрест”).

В окремих дієсловах I-ї дієвідміни у 3-й особі однини майбутнього часу засвідчене закінчення *-єт*: – Якурат я. Так воно там стоїт, що кождий *пїзнаєт* (“Підпис”).

Аналітична форма майбутнього часу утворюється з інфінітива основного дієслова та редукованих залишків колишніх особових форм допоміжного дієслова *йти*, які зазвичай вживаються у препозиції до нього: – Діти, діти, що *мемо робити?* (“Лесева фамілія”), –... Аді, не за довгий час піде відци додому тай віб’є вікна тай льиже на піч та *ме співати* (“Майстер”), – Та я вас просю газди, аби ви, як *мете* на світу неділю поле *світити*, аби ви ніколи мого горба не минали (“Камінний хрест”).

Форми минулого часу дієслів зберігають фонетично й морфологічно змінені залишки колишнього перфекта. За своєю структурою це є поєднання звичайної форми минулого часу, за походженням дієприкметника на -ль, із zdeформованими особовими формами колишнього дієслова *бути* в теперішньому часі, які фактично звелись до закінчень: – Та ще *бувем* у секретаря із-за тої толоки (“Засідання”), – *Поклав сми* гроші у скриню, а сам до Доці (“Підпис”), – Ой, сину, сину, *тотос* діти *осиротив*, – шептала баба (“Лист”), – А ти Бога бояв си, як-*ис ліз* у комору? (“Злодій”), – Хлоп як звір, *мали сте* труду доста, заки вліз си до хати (“Злодій”), – Тай навчила, тай*сте* по селі *перечули*, тай*сте* з діда *насміхалиси* (“Підпис”), – Кажі, чим *убив-ес?* (“Суд”).

У формах умовного способу вживається частка *бих* аористного походження: – Але кобих її лише уздрів, тай *бих перевалив* як суку! (“З міста йдучи”), – *Воліла бих* тьи на лаву лагодити (“Виводили з села”).

Аналітичні форми 3-ї особи однини і множини наказового способу творяться за допомогою частки *най*: – Діду Іване, а батюгов того борозного, *най біжит*, коли овес поїдає (“Камінний хрест”), “Вони вбили, *найже відпокутуют*” (“Суд”).

Мовлення персонажів В. Стефаніка засвідчує значну кількість гуцульсько-покутських лексичних паралелей. Такими є назви одягу, зокрема *кіптар* “хутряна безрукавка”, *сардак* “верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з грубого домотканого полотна”, *гачі* “верхні чоловічі штани з домотканого полотна або сукна”, *черес* “широкий пояс з кишеньками і пряжками”: –...Але вповідали люди, що на храму вона скинула *кіптар*, а сорочка кервавівська! (“З міста йдучи”), –...Лиш бих руки обрубав, тай *сардак* на себе тай на мелдунок (“У корчмі”), – Мой, старий, каже, але аби ти видів, який козак наш Тома, у сивій кучмі, у синих *гачах*... (“Роса”), ...Лиш, каже, раз або два рази в рік вперізував *черес*, клав у “злодійку” петку тай гайда до коршми! (“З міста йдучи”). Це також лексеми на позначення їжі – *кулеша* “густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді”, *бевка* “юшка з муки і води”, *барабуля* “картопля”, *солонина* “сало”: –...Тай сирца я роздавала людем до *кулешки* (“Шкода”), –...Коби якого борщику, або *бевки*, або дідька рогатого, або шо... тицьне тобі *барабулю* (“Осінь”), –...Перед богачами все *солонина* та мнесо... (“Суд”). Серед лексики, спільної для гуцульського й покутського говорів, виділяються окремі назви будівель, споруд господарського призначення, зокрема *колешня* “стайня, сарай, хлів”, *кошниця* “виплетена з лози повітка біля хати для зберігання кукурудзи в качанах”, *куча* “приміщення для свиней”: –...Ого, вже за мінуту тай верещит, аж кризь вуха промикає си: паршьику, а тиж мой, шо корову із *колешні* виводиш?! (“З міста йдучи”), –...Тай таким не спирався, бо не було куда, лиш відмотав воловід від ясел, тай заліз у *кошницю* (“Басараби”). До гуцульсько-покутських лексичних паралелей належить найменування деяких знарядь праці (*рускаль* “лопата”, *кливец* “молоток”), предметів хатньогосподарського призначення (*гредка*, *гредка* “жердина для одягу, прикріплена до стелі”, *вереня* “рядно”, *коверец* “невеликий килим, витканий з вовняних ниток”, *порція* “чарка”, *дзитарок* “годинник”): –...Дес я побіг за *рускалем*, дес я спускаю ту воду в став... (“З міста йдучи”), –... А в голові як коли би цигани *клевцями* гатили (“Майстер”), – Як умру, то кожда собі забере одну перекладину з *гредок*, бо кожда однака, бо ви в мене однакі, мої діти (“Давнина”), –... Богатир був теменний, гроші сушив на *верені* і пішя ніколи не ходив (“Басараби”), –...Дід тобі всі *коверці* під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки (“Сини”), – То як вже віколідуюмо, а він пе *порцію* до нас тай слози обтирає (“З міста йдучи”), –...Плюну у жмені, сокиру в руки тай диви си, а будинок як *дзитарок* віріс на подвірю (“Майстер”).

Серед діалектних назв осіб, поширених в гуцульських і покутських говірках і вжитих у мовленні Стефанікових літературних героїв, виділяються назви осіб за професією, характером діяльності (*дохтір* “лікар”, *шандар* “поліцай”), за спорідненістю (*дядя* “батько”, *вуйко* “дядько, брат матері”), за іншими ознаками (*газда* “господар”): –... Аби ї *дохторі* так по смерті пороли! (“У корчмі”), – Гей, як вони всі покінчили школи – тоді наші діти, та як пристали до нас, як ми збили си до них до купи! Де, моспане, тут вже *шандарям* дати раду (“Дід Гриць”), –...Аді, чуеш, шо *дядя* каже, абис баби слухав, абис не пустував (“Лист”), – Ба, *вуйко* Василь ідут до нас із Николов Сименовим, із тим, шо в школах він си вчить (“Лист”), –...Був ем майстер, був ем *газда* – ціле село прикаже. Тепер я лайдак (“Майстер”).

Ще однією групою гуцульсько-покутських лексичних паралелей, засвідчених у мові новел письменника, є назви частин тіла, таких, як *твар* “обличчя”, *чиколонки* “суглоби пальців”, *чупер* “волосся”, *тамба* “пашека”, *писок* “рот”: – Водила сухонькою рукою по *твари* (“Катруся”), – Потім мене такий туск напав, шо-м *чиколонки* гриз і *чупер* собі микав... (“Камінний хрест”), –...Пий тай запри собі *тамбу*, бо в мене забава! (“Палій”), –...Ти не пхай си межі молодих, але бери то, шо до твого *писка* (“Озимина”). Це також назви грошових одиниць (*трейцір*), транспортних засобів (*шіфа* “корабель”, *колія* “поїзд”, *фіра* “підвода”): –...Та ще кілька я зашию, аби душу погодувати – нема *трейціря* на топливце (“Засідання”), – На чім поїдеш? – На такі *шіфі*, як хата, великі, таким морем широким, широким, гет, гет...

(“Мамин синок”), – Дьидю, чуєте, то вже чьис виходити до *колії*, а ви розспівали си як за добро-миру (“Камінний хрест”), –...Зразу то ховали в такого газди, шо він без мотилиці, але прийшли такі зрадники, то як напали пани на того газду, то вивезли відти шос сім *фір* найкращої одєжини (“У нас все свято”).

Мовлення персонажів новел В. Стефаніка засвідчує також спільні для гуцульського й покутського говорів слова, які репрезентують метрологічну й метеорологічну лексику, зокрема *морґ* “міра землі, шо дорівнювала 0,56 га”, *корець* “центнер”, *плютта* “негода”, *люфт* “повітря”: – А шо, старий, де ваша Україна, а кілька *морґів* поля ти хотів від пана...? (“Дід Гриць”), –...зберуться до старости, вернуть з паперем, но і дадуть пару волів, заладують тебе з родиною і їдъ в инше село годитися: кілька *корців* збіжа дістанеш, кілька дров, чи маєш псалтир читати в церкві чи цілу службу співати (“У нас все свято”), –...Іду я до него у таку *плютту*: “Дай мині грейцір, най ноги вбую” (“Палій”), – Осінь, осінь його доконала, сирий *люфт* і студінь (“Похорон”).

Засвідчені також гуцульсько-покутські лексичні паралелі й у ділянці абстрактної лексики – *речинець* “час, дата, термін”, *патороч* “клопіт, неприємність”, *путерія* “сила, міць”: – То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а тепер приходит *речинець* платити тай дотискают (“З міста йдучи”), – Але ци сте чули, яку Тимофій має *патороч* із жінков? (“З міста йдучи”), –...Я не чекаю, аби воно убрало си в силу, аби *путерії* набрало, аби воно коло мене нажило си (“Кленові листки”).

Поряд із вказаними групами гуцульсько-покутських лексико-семантичних паралелей, якими характеризується мовлення персонажів новеліста, зафіксовані поодинокі репрезентанти багатьох інших семантичних груп, такі, як *бульбона* “пропасть, глибина в річці”, *грунт* “земля”, *деревище* “домовина”, *буката* “шматок, кусень, частина будь-чого”, *дучка* “діра, яма, заглибина”, *спуза* “попіл”, *кертиця* “кріт”, *турма* “стадо, зграя” і т. д.: – Гет люди падут у долину так, якби їх хто трутив у *бульбону* (“З міста йдучи”), – *Грунт* маєш? – Є, пане, таже беж *грунту* сегодни ніхто не даст (“Підпис”), “...Йдете ви, ідут діти за *деревищем*, ідут люди” (“Лист”), –...Лишаю *букату* поля, на кого вже ви тепер скажете... (“Дід Гриць”), –...Рве тіло, кости розважає, аби собі до душі такі *дучки* поробити, аби її відти вибрати (“Басараби”), –...Дес як з мраки, як з мокрого попелу таскати свій розбитий маєток та від *спузи* обтирати руки (“Дід Гриць”), “Але ти мені скажи, відки ти гроші маєш на кучми та на сине сукно та на вогневі сорочки, бо ти така сліпа, як *кертиця*...” (“Роса”).

Гуцульсько-покутські діалектні лексичні паралелі, засвідчені в мовленні персонажів Стефанікових новел, не вичерпуються іменниками. Це також дієслова *рунтати* “торкати, зачіпати”, *пацити* “страждати, терпіти”, *напудити* “злякати”, *ландати* “вештатися, волочитися”, *банувати* “сумувати, тужити, шкодувати”, *белендіти* “базікати, говорити небелиці”, *хибувати* “не вистачати, бракувати” і т. д.: –... Воно правда, шо то вже здрихлавіли ті дошки, але як то з-під церкви *рунтати*? (“Засідання”), – Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мені однако *пацити*, ци за одну, ци за дві (“Новина”), –... Так ти її заповідай, та може *напудиш* (“У корчмі”), –... Дес воно *ландас*, дес воно нишпорит по дворі як курка (“Мамин синок”), –... Вона *банує* за синами, шо два пішли до наших охитників, а найменшого взяли москалі на Сибір! (“Марія”), –...Шос він мині там *белендів* тай каже, шо коби, каже у вашім селі менше люди тих казетів на пошти спроваджували (“Засідання”), –... Аді, які мені побожні, лиш фоста на заході *хибує!* (“Побожна”). Це і прикметники та прислівники *горівчиний* “сп’янілий”, *файний* “гарний”, *красний* “гарний, приємний на вигляд”, *банно* “сумно”, *гезди* “тут”, *файно* “добре” та ін.: –... А дес по опівночі вертавси додому вже добре *горівчиний* (“З міста йдучи”), – Я тебе *файно* вімію, вічьишу, а звтра підеш зо мнов до церкви. Мама таку *файну* сорочечку і поясок даст. Всі будут дивити си тай мут казати: аді, який Андрійко *красний!* (“Мамин синок”), –...То і *банно*, а я туди з віскоком іду?! (“Камінний хрест”), –...Аді, отепер чую, як та скрипка плакала, таки *гезди* плаче... (“Лист”).

Таким чином, мова персонажів новел Василя Стефаніка, яка характеризується стилізацією під покутський говір, засвідчує чимало діалектних фонетичних, морфологічних і лексико-семантичних рис, спільних для покутського й гуцульського говорів. Це зумовлено їх генетичною спільністю та сусідством, постійними контактами та взаємодією. Сам письменник майже все своє життя прожив у населених пунктах, де мешкали прототипи його літературних героїв, спілкувався з селянами, добре знав особливості місцевих говірок, в тому числі й тих, які межували з гуцульськими і зазнавали їх більшого впливу. Так, події новели “Новина” розгорталися в селі Трійця, яке зовсім недалеко від Гуцульщини. Письменник спочатку почув розповідь про подію від одного селянина [6, 150], через два місяці відвідав Трійцю, якийсь час замешкав тут, зустрічався й розмовляв з дівчинкою, яка впросила батька, щоб її не топив [6, 160], дізнався в деталях про трагедію. Як справедливо зауважив Іван Ковалик, “Стефанік не тільки “видів” перед собою людей, але й одночасно він чув голос їх розуму, серця й душі, бо вони до нього всі “кричали” своїм рідним образно говірковим словом” [5, 99]. Цей “крик” місцевою говіркою западав глибоко у свідомість новеліста й пізніше виявляв себе у літературно й естетично опрацьованих ремінісценціях у новелах. Так, в одному з листів до О. Кобилянської письменник пише: “Отут, у Трійці, утопив мужик свою дівчинку у Пруті. Старша випросилася і він єї пустив. “Як не хоч, то я не буду, але тобі би ліпше було, а мені однаково пацити, ци за одну ци за дві. Меш бідити, а потім станеш жидівськов мамков...” [6, 160]. Пор. у новелі: “- Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мині однако пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам тай знов меш бідити...” [7, 75].

Таких прикладів, коли письменник у листах знайомить своїх кореспондентів із сюжетами майбутніх художніх творів, чимало, і в усіх них звучить місцева говірка, більше чи менше зближена з гуцульськими говірками. Звичайно, в мовленні персонажів новел засвідчено багато інших діалектних рис, які не характерні для гуцульських говірок. Встановлені діалектні фонетичні, морфологічні, лексико-семантичні риси, спільні для покутського й гуцульського говорів, є переконливим підтвердженням і унаочненням їх близькості та взаємодії.

1. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Львів, 1996. – Т.6. – 2005. – 2400 с.
2. Жилко Ф.Т. Говори української мови. – К.: Рад. школа, 1958. – 171 с.
3. Кисілевський Кость. Надпрутський говір Стефаникових персонажів: Матеріали до словника // Українське мовознавство в останній добі. – Рим, 1973. – С.153-189.
4. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К.: Радянська школа 1960. – 275 с.
5. Ковалик Іван. Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Василя Стефаника // Ковалик І.І., Ошишко І.Й. Художнє слово Василя Стефаника: Матеріали до словопоказчика до новел В. Стефаника. – Львів, 1972. – С.95-101.
6. Стефаник В. Листи // Стефаник В. Повне збір. тв. у 3-х тт. – Т.ІІІ. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1954. – 329 с.
7. Стефаник В. Твори. З дереворитами В.Касіяна і М.Бутовича. – Львів, 1933. – 222 с.
8. Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр.енцикл.” ім.М.П.Бажана, 2004. – 824 с.
9. Франко І. Літературна мова і діалекти // Франко І. Збір. тв. у 50-ти тт. – Т.37. – К.: Наук. думка, 1982. – С.205-210.

The article deals with the Guzul dialectal features, common with Pokutskiy ones, which are used in the language of Vasyl Stefanyk's short stories. A number of phonetic, morphological, and lexical dialectal features, common for both dialects, are revealed and characterized in the article. The presence of the common features is caused by genetic community, vicinity, constant contacts and interaction between Guzul and Pokutskiy dialects.

Key words: dialecticism, Guzul dialect, Pokutskiy dialect, Stefanyk, dialectal feature.

УДК 81'282(477.86)

ББК 81.05 + 81.2Ук

Михайло Бігусяк

ДО ПИТАННЯ ГУЦУЛЬСЬКО-ПОКУТСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО ПОРУБІЖЖА НА ТЕРЕНАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті на зібраному обширному діалектному матеріалі розглядаються мовні особливості гуцульсько-покутського порубіжжя, окреслюються сучасні межі цих діалектів на території Івано-Франківщини.

Ключові слова: гуцульсько-покутське діалектичне суміжжя, діалектні риси, перехідні говірки, діалектні межі.

Серед чотирьох етнічних контактуючих зон Івано-Франківщини: бойківсько-гуцульської, бойківсько-опільської, покутсько-опільської, гуцульсько-покутської, найбільш дискусійними, на нашу думку, є межі останньої. Відсутність чітких критеріїв, на основі яких те чи інше поселення можна віднести до певної етнічної території, а також наявна велика кількість спільних культурно-історичних рис у мешканців Гуцульщини і Покуття, робить проблематичним для дослідника їхнє розмежування. Однак питання делімітації етнографічних територій Гуцульщини і Покуття мають свою тривалу історію дослідження. Межі цих етнічних земель у свій час окреслювали етнографи, історики К. Мілевський, І. Вагилевич, Я. Головацький, С. Витвицький, В. Шухевич, В. Гнатюк, О. Кольберг, В. Кубійович, В. Грабовецький, Ю. Гошко, Л. Вардзарук, М. Паньків. Опираючись на праці цих попередників, а також використовуючи нові підходи до визначення меж етнографічної території Гуцульщини, львівська дослідниця М. Лаврук подає свою карту гуцульських меж і зазначає, що “на Прикарпатті... критерієм гуцульських відповідей села, що розміщені в горах до окраїнних хребтів Горган і Покутських Карпат, тобто до лінії Делятин – Косів – Вишня”. [10, 115]. Окреслення такої лінії свідчить про значне скорочення сучасної території Гуцульщини і збільшення розмірів перехідних зон гуцульсько-бойківської та гуцульсько-покутської. За твердженням дослідниці, до “сучасного етнографічного району гуцулів можна віднести ті поселення, в яких традиційна культура ще жива, тобто де хоча б у свята вдягають традиційний одяг, в яких спілкуються гуцульською говіркою, розвиваються традиційні ремесла і зберігається традиційний уклад життя” [10, 114].

У статті відомого краснзнавця Л. Вардзарука “Етнографічні межі Гуцульщини на Прикарпатті” лінія між Гуцульщиною і Покуттям проходить через села Пістинь, Уторопи, Стопчатів, Яблунів, Люча, тобто в Косівському районі, а не в Коломийському, бо “мешканці цих сіл, – на думку автора, – стараються відрізнятись від гуцулів і мовою (уживанням дієслівної частки “сі”, аж надто твердою вимовою шиплячих звуків), і одягом” [5, 35].

По-різному окреслювали в минулому й тепер межі гуцульських і покутських говірок також діалектологи, акцентуючи весь час на їх невиразності. Так, професор Ф. Т. Жилко окреслює цю межу “...на північний схід від умовної лінії Надвірна – Косів – Кути до р. Дністер, тобто у південно-східних районах Станіславської області” [7, 120]. У монографії “Говори української мови” він твердить: “Північно-східну межу гуцульських говірок визначити дуже важко, бо вони поволі переходять у покутські” [7, 92]. Б. Кобилянський, який присвятив цим двом говорам монографію, зауважує: “На сході

і північному сході межа між гуцульськими і покутськими говірками дуже нерівна, з частим глибоким взаємовклинюванням. Її намічено за населеними пунктами Надвірна – Верхній Майдан – Коломия – Рожнів...” [10, 135]. Як видно, тут вона проходить вже через Коломию і значно північніше Косова. Професор С. П. Бевзенко відзначає, що “розмежувальна лінія (гуцульсько-покутських говірок – М. Б.) (досить не окреслена) проходить через такі населені пункти з північного заходу на південь: Надвірна, Коломия, Кути...” [3, 221]. Відома дослідниця гуцульського говору професор Я. В. Закревська визнає також, що “найбільш нечіткою є межа, що відокремлює гуцульські говірки від покутсько-буковинських, з якими вони найбільш споріднені” і подає спеціальну карту меж гуцульських говірок за даними Ф. Жилка, Б. Кобилянського та АУМ [9, 6, 17; 1, к, IV]. У статті “Основні риси покутського говору” професор М. Лесюк також визнає певну невизначеність меж цих двох говорів і дотримується думки більшості дослідників, що ці два говори межують приблизно по лінії “Надвірна (північніше) – Коломия (південніше) – Мишин – Ковалівка – Спас – Рожнів – Кути (значно східніше) – Берегомет Вишняцького району” [13, 71-72]. Спробою конкретизувати конфігурацію гуцульсько-покутської межі на теренах Коломийського району є наша стаття “Гуцульсько-покутське суміжжя у світлі лексичних ізоглос” [4, 150-156].

Об’єктом нашого дослідження є перехідні говірки гуцульсько-покутського порубіжжя в межах Івано-Франківської області, а саме: говірки Надвірнянського, Коломийського, Косівського районів – це понад п’ятдесят населених пунктів. Ці говірки демонструють нам, у першу чергу, найхарактерніші риси південно-західного наріччя, а також багатство спільних рис двох говорів на всіх мовних рівнях. Так, у системі вокалізму перехідних говірок виокремлюється ряд спільнот. На місці праслов’янського [a] у наголошеній позиції після м’яких приголосних та пом’якшених шиплячих вимовляється [e] з наближенням до [и], а в ненаголошеній позиції – [i]: *заборон’є”ти, йє”года, йє”к ’дуж’і, шє”пка, ниш’ч’є”ст’є, памн’іт’, дес’іт’, м’іс’іц’*. Виступає [i] на місці [a] і в називному відмінку іменників після [ц] *те”лиц’і, вулиц’і, л’ісиц’і, суніц’і, ко”сиц’і*; також [i] вживається і в давальному відмінку множини: *земл’ім, кур’ім, вишн’ім*.

У досліджуваних говірках послідовно вживається у наголошеній позиції деназалізоване (ротове) [e], що наближається до [и]: *з’є”т’, мн’є”со, поре”док, те”л’є”, лош’є”, заче”ти*. У ненаголошеній позиції вимовляється [i]: *к’іш’кіі, т’іж’кіі, двац’іт’, поч’іток*.

Слід відзначити дещо ширшу артикуляцію, ніж у літературній мові, наголошеного [и]: *ри”ба, ти”во, ви”д’іти, мі”тис’і*. Ці говірки, як і інші південно-західного наріччя, послідовно відбивають звук [и] на місці слабких зредукованих [ъ] чи [ь] після сонорних [р], [л]: *др’і”ва, сли”за* (в окремих селах можна почути *сло”за* і *слез*), *лиж”ка*. Також голосний звук міг розвинутися і перед сонорним, тому тут побутують форми: *кри”вавіі* і *кир”вавіі, кир”ниці’і* і *кер”ниці’і, кир”тина* і *к’ір”тина*. На відміну від літературного [и] у префіксі *ви* — тут послідовно вимовляється [i]: *в’і”прати, в’і”просити, в’і”гадати, в’і”сипати, в’і”брати*.

Носії перехідних говірок вживають під наголосом історичне [e], наближене до [и], в іменниках середнього роду: *жи”те”, в’іс’і”л’є”, ши”т’є*. У ненаголошеній позиції тут вимовляється [i]: *стр’і”мен’і, з’і”л’і, н’і”р’і, на”с’і”н’і*.

Фонема [e] всюди виступає там, де і в літературній мові, а також тут підтверджується історична закономірність, згідно з якою пройшло ствердіння приголосних перед нею: *цего, семий, тета, лен, леду*, аналогічне відбувається і після шиплячих та йота: *учерика, шестий, Николієвич*, однак м’яко вимовляється приголосний у заперечній частці *н’є*, що пояснюється, очевидно, впливом польської мови.

Аналізуючи відмінні від літературних явища в системі гуцульсько-покутського вокалізму, слід сказати й про те, що тут відсутня асиміляція [o] до [a] перед складом з наголошеним [a]: *ко”лач, бо”гач, бо”гацкіі, го”ре”чій*. До фонетичних рис цих говірок належить також збереження закономірного [o] у формах типу *ко”нец, сто”лец*, інколи [o] виступає і після м’яких приголосних: *у”с’о, л’о”ха, ній”т’о”х*.

Повсюдно у говірках гуцульсько-покутського порубіжжя побутує прикриття голосного звука як на початку слова, так і в середині його, що в літературній мові відсутнє, тобто явище протези та епентези: *радній, матер’і”ял’ній, спец’і”ял’ній*.

Поряд із історичними явищами, у системі голосних зустрічаються нерегулярні явища локального характеру, які часто не мають закономірного пояснення, напр. [и] на місці колишнього *ѣ* (ятя) у словах *видро, д’ирка*; [и”] на місці [a] — *ди”леко* замість *далеко*.

Нами засвідчено цілу низку спільних фонетичних явищ і в системі консонантизму говірок досліджуваного суміжжя. Майже послідовно тут вимовляється тверде [с] у кінці слів та складів: *хтос, шчос, дес, ко”лис, хло”писко, Пе”триск’і”у син, па”совиско*. Також тверде кінцеве [ц] в іменниках типу *хло”пе”ц, пале”ц, ко”не”ц* і в суфіксах: *соро”м’іцкіі, б’і”дацкіі, хриске”ниціі* (християнський).

У більшості говірок спостерігається певне оглушення дзвінких приголосних перед наступним глухим, особливо в середині слова: *к”ниж”ка, клад”ка, лиж”ка, каз”ка, л’уб”ка*.

Поширене у мовленні старшого покоління систематичне вживання [ц] на місці літературного [ч] у частці *чи*, яке у минулому побутувало як правописна норма у галицькому варіанті літературної мови. (Див. художні твори І. Франка, В. Стефаника, Г. Хоткевича та українські часописи Галичини XIX поч. XX століть).

Окремі дослідники гуцульського та покутського діалектів вважають, що у цих говорах передньоязикові палатальні [д'], [т'] переходять відповідно у задньоязикові [г'], [к'] [15, 52; 2, 14; 6, 2153; 14, 82]. Наші спостереження над ареалами поширення вимови форм типу: *г'іу'ки', г'іло, хо'к'іу, к'ма* (тьма), *ск'і'на, жи'к'и'* свідчать про непослідовність та локальність цього явища у суміжних гуцульсько-покутських говірках. Як зауважує професор М.Лесюк, така вимова “часто зумовлена недбайливим ставленням людини до свого мовлення, неакуратною, поспішною артикуляцією звуків. Причому, інколи це спостерігається навіть у високоосвічених людей” [12, 121].

Слід відзначити також, що у більшості говірок цього регіону спостерігається вживання історичного м'якого приголосного [р'] у кінці слів та складів: *'ве'р'х, в'іу'ч'ар', ко'сар', т'вар'* ‘обличчя’. Ізгласа вимови [р'] у слові *цер'ква* або *цер'кова* сягає навіть надпрутських говірок Коломийського і частково Снятинського районів.

У системі консонантизму говірок досліджуваного порубіжжя спостерігаються також і окремі відхилення від норми. Так, у прикметнику *дзе'леніи, дзи'лізніи*, іменнику *дзерно* вимовляється афrikата [дз] на місці [з], у слові *ц'ілувати* — м'який [л'], а в слові *кашлати* — твердий. Іноді окремі фонетичні явища є різними навіть у сусідніх селах, не кажучи про ті, що розташовані на значній відстані одне від одного.

Мовлення населення гуцульсько-покутського суміжжя відбиває низку історично зумовлених морфологічних рис, які відрізняються від літературних норм. Тут послідовно зберігається закінчення *-ови, -еви* в давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого і середнього роду: *братови, Василеви, хлопцеви, се'лови*. Також послідовно передається історичне закінчення *-и* в родовому, давальному і місцевому відмінках іменників 3-ої відміни: *смерти, сов'істи, осени, на печи*, аналогічне закінчення уживається і в давальному та місцевому відмінках іменників 1-ої відміни: *вулиці, на долони, на ви'шні*, у місцевому відмінку іменників чоловічого і середнього роду 2-ої відміни (м'яка група): *на мори, на камени*. Історичне закінчення *-ий* зберігається також при вимові іменників колишньої 4-ої відміни у родовому відмінку множини: *гостий, гусий, л'удий, гроший*.

Характерною рисою цих говірок є наявність сполучення [шч] у прикметниках вищого ступеня: *добр'ішчиі, голоу'н'ішчиі*, а також використання прислівника [шч'е"] при ступіюванні прикметників і прислівників: *шч'е" крашч'иі, шч'е" крашч'е"*. Іноді найвищий ступінь порівняння твориться за допомогою частки *май: май с'таршиі, май ви'шче*. У присвійних прикметниках переважає суфікс *-іч*, замість *-ач: ді'тин'ічиі* ‘дитячий’, *кач'ічиі* ‘качачий’, *баран'ічиі* ‘баранячий’.

Тотальний характер має збереження енклітичних коротких форм особових займенників *ми, ти* — у давальному відмінку, *мн'і, т'і, с'і* — у знахідному однини, напр.: *дай ми, було мн'і не' брати*. Подібні форми *йі, н'у* у знахідному відмінку має займенник *вона*, напр.: *наї йі, зга'дау про н'у*. Часто вживаними є усічені форми особових займенників у родовому, знахідному та давальному відмінках: *йго* (його), *йму* (йому), *йі* (їй або її): *йа йго не' знайу, вона йму не'ре" дала, він йі ка'зау*. У редукованих формах тут вживаються і вказівні займенники: *тота, тото, тот, цес, ци'се*, а також відбувається редукція голосного при вимові займенників *вона, воно, вони* — *уна, уно, уни*.

У перехідних говірках досліджуваної межі вимовляється твердий кінцевий [т] у дієсловах 3-ої особи однини і множини: *робит, л'убит, не'сут, орут*, також твердий [т] є у 2-ій особі множини наказового способу: *роб'іт, каж'іт, прине"с'іт*. Мовці більшості говірок цього регіону не вимовляють закінчення *-т* у 3-ій особі множини: *роб'іі, л'уб'іі, ход'і*. Однак тверда вимова [т] у цій позиції: *роб'ііт, л'уб'ііт, ход'і'т* спостерігається у говірках сіл Нижній Березів, Середній Березів, Верхній Березів, Баня-Березів, Текуча, Лючки, які знаходяться у північній частині гуцульсько-покутської межі і утворюють розмежувальну лінію між цими говорами. Говірки перехідної зони демонструють вживання перфектних форм для позначення минулої дії, напр.: *роб'іу-йіт, роб'іла-м, роб'іу-йіс, роб'іла-с, роб'іли-смо, роб'іли-сте*. Такі приростки до дієслів чи інших слів вказують на особу виконавця дії: на 1-у особу вказує елемент *-м*, на 2-у — елемент *-с*, який тут вимовляється твердо. Вони приєднуються до дієслів у цих особах через евфонічну вставку *-йі-* для чоловічого роду: *казау-йіс, ход'іу-йіт*. Множинні форми побутують із елементами *-смо, -сте: роб'іли-смо, ход'іли-смо, роб'іли-сте, ход'іли-сте*. Широко вживаються тут й архаїчні аналітичні форми майбутнього часу з допоміжними словами *му, мет, ме(мет)*, які побутують у препозиції: *меи робити, в'ін ме йти, мемо ходити, мете знати*. Часто зустрічаються дієслівні особові утворення з більш широю основою інфінітива, ніж у літературній мові, особливо від дієслова *й'хати: й'хайу, й'хайе"и, й'хайе", й'хайе"мо, й'хайете"*.

Прийменник *до* на досліджуваній території, виражаючи просторові відношення, а також позначаючи предмет чи особу, на які спрямовано дію, реалізується як *д*, рідше як *т: д'мин'і, д'тоб'і, т'хат'і* та ін.

Як і в гуцульських, так і у покутських говірках, в цілому, збереглися реліктові форми колишньої двоїни: *де'і ру'ці, де'і м'інут'і, де'і год'ин'і*. Найчастіше такі форми стосуються іменників жіночого роду, а колишні форми двоїни із іменниками середнього роду вживаються у говірках тих сіл, які розташовані ближче до епіцентру покутського діалекту: *де'і слов'і, де'і йей'ці*.

Характерною гуцульською рисою перехідних говірок є усічена форма вокатива власних імен, які використовуються у звертаннях, напр.: *Іва, Васи, Гафі, Марі, Пе, Дми* і под. з наголошенням кінцевим

складом, тобто *Іване, Василю, Гафіє, Маріє, Петре, Дмитре*. Поширеними є звертання *хло* у значенні *хлопе*, літ. ‘чоловіче’; поряд із цим вживається також усічена форма *бре"* ‘brate’, а також демінутиви *брач:ику* чи *бр'е"ч:ику* ‘братчику’ або просто *брати"*, які є досить частотипними у діалогах. Ізгласи цього явища проникли у ядро покутського діалекту, окремими вкрапленнями побутують на його периферії і сягають навіть буковинських говірок.

Спостереження над фонетичними, морфологічними рисами перехідних говірок гуцульсько-покутського порубіжжя дає підстави твердити, що у покутські говірки проникає більше і глибше в епіцентр діалекту саме гуцульських мовних рис, а покутських у гуцульській — значно менша кількість. Це вказує на певну стійкість гуцульського говору до проникнення у його глибини інших діалектних рис. Саме в епіцентрі цього діалекту на Івано-Франківщині побутують “чисто” гуцульські риси, які характеризують його генетичну основу та сигналізують про окреслення діалектних меж. До них ми відносимо:

1) вимову [и] на місці [і], що походить із етимологічного [о] у новозакритих складах у позиції після губного, наприклад: *вин, вик'но, ширше, дз'вин, пи'шоу, мист, видти, ви'шторок* і под.;

2) збереження напівм'якості у вимові передньоязикових [д], [т], [н] перед голосними переднього ряду [е] та [и], що походять з давньоруського [і]: *'д'ен', д'ит'ина, д'и'киі, т'еплиі, т'ета, у н'его, н'е"ма, н'ин'ка* ‘сьогодні’ та ін.;

3) м'яка вимова шиплячих у різних позиціях: *ду'ш'е", ш'о, ж'оуч', воу'ч'е, ко'лач'*.

Ці три “знакові” фонетичні риси гуцульського говору побутують сьогодні у говірках Верховинського та більшості сіл Косівського району і відрізняють їх від мешканців суміжних з ними сіл, про котрих вони кажуть, що ті “не ході по-гуцульські”, а лише “берутси до гуцулів”.

Специфічною рисою гуцульського говору слід також вважати вживання частки *си* на місці літературної форми *ся*, яка на Верховинщині і Косівщині може вживатися і у препозиції: *вин си го'бо'йіт, даї си на стриман'і, йа си всти'даїу*. Однак така вимова частки *ся* спорадично побутує і в окремих покутських говірках, де вона в основному вимовляється як *сі*, хоча В.Стефанік у мові персонажів також подає форму *си*. Вважаємо, що ця фонетична риса потребує більш детального обстеження на території Покуття.

Мовні явища, а також етнокультурні контакти, які побутують у досліджуваних регіонах, засвідчують про те, що у перехідних зонах відбуваються певні процеси розмивання етнічних особливостей між гуцулами і покутянами. За нашими спостереженнями, на сьогодні територія, де проявляється жива гуцульська автентика і побутує гуцульський діалект, значно скоротилася і південно-східна межа її сягає на теренах Івано-Франківщини до умовної лінії: Надвірна – Делятин – Косів – Тюдів. На південний схід від цієї лінії у селах Заріччя, Білі і Чорні Ослави, Лючки, в усіх Березовах, Текуча, Люча, Уторопи, Пістинь побутують мішані говірки, у яких переважають гуцульські діалектні риси, поряд із окремими покутськими. Такі говірки тягнуться на схід до умовної лінії, яка окреслюється із півночі на південний схід такими населеними пунктами: Молодятин – Печеніжин – Великий Ключів – Ковалівка – Химчин – Рожнів. Далі на схід до ріки Прут у Коломийському районі ці говірки переходять у покутські із поодинокими вкрапленнями гуцульських мовних рис.

1. АУМ – Атлас української мови: В 3-х т. – К., 1988. – Т.2.
2. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови // Методичні матеріали. – Одеса, 1975.
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К., 1980. – 246 с.
4. Бігусяк М.В. Гуцульсько-покутське суміжжя у світлі лексичних ізглас // Науковий часопис Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сер.10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. М. Я. Плюш. – К.: КНПУ, 2007. – Вип.4. – С. 150-156.
5. Вардзарук Л. Етнографічні межі Гуцульщини на Прикарпатті // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матеріали наук. конф. – Івано-Франківськ, 1994. – С.34-36.
6. Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки // Енциклопедія українознавства. – Париж-Нью-Йорк, 1970. – С.21-53.
7. Жилко Ф. Т. Говори української мови. – К., 1958. – 172 с.
8. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1955. – 316 с.
9. Закревська Я.В. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України, Ін-т суспільних наук; Редкол.: Я. Закревська (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 308 с.
10. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). – К., 1960. – 276 с.
11. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження): Монографія. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2005. – 288 с.
12. Лесюк М. П. Мовна стихія сучасного галицького села // Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект: Монографія / Відп. ред. В. І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ, 2006. – 315 с.
13. Лесюк М. П. Основні риси покутського говору // Етнос і культура: Часопис Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка: Зб. науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки / Гол. ред. Кононенко В. І. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – №1. – 184 с.
14. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні, Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
15. Худаш М. Л. Основні особливості гуцульського говору // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю. Гошка. – К.: Наук. думка, 1987. – 471 с.

In article on the collected extensive dialect material language features hutsuls-pokutian border zones are considered, modern borders of these dialects in territory of Ivano-Frankivsk are outlined.

Key words: a hutsuls-pokutian border zone, dialect features, transitive dialects, dialect borders.

СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ
(на матеріалі назв одягу та взуття)

У статті представлено матеріал про комплекс традиційного народного костюма мешканців Середнього Полісся та Гуцульщини; акцентовано увагу на номінації загальних назв одягу; визначено шляхи поповнення цієї лексико-семантичної групи, етимологію назв, лексичні відповідники у двох діалектах.

Ключові слова: середньополіський діалект, гуцульський діалект, назви одягу, загальні назви одягу, лексеми.

Номінація явищ традиційної матеріальної та духовної культури архаїчних регіонів Славії є надзвичайно актуальною для лінгвістики XXI століття. Це зумовлено тим, що елементи традиційної матеріальної культури в ході історичного розвитку зазнають змін, що, безумовно, призводить до змін у сфері номінації, бо з утратою, заміною одних елементів матеріальної культури втрачаються, змінюються і їх назви, одні слова з активного запасу переходять у пасивний, інші зазнають змін у семантиці, функціонуванні тощо.

І Гуцульщина, і Середнє Полісся належать до таких діалектних зон, яким здавна приділяли значну увагу науковці різних галузей знань. Причина такого зацікавлення – архаїчність, раритетність мовлення, збереження на всіх мовних рівнях таких локальних лінгвальних явищ, які відрізняють середньополіський та гуцульський діалекти від інших діалектних зон україномовного континууму.

Об'єктом нашого зацікавлення є лексика на позначення одягу та взуття в середньополіському говорі північноукраїнського наріччя та гуцульському діалекті південно-західного наріччя. Джерелами дослідження слугували власні записи, здійснені у 165 говірках Середнього Полісся, а також матеріали про гуцульські назви одягу та взуття, зафіксовані в лексикографічних, етнографічних та мовознавчих дослідженнях.

Народний традиційний одяг Полісся та Гуцульщини зберігає зв'язок з іншими зонами України, але й має ряд специфічних ознак, які виразно протиставляють ці два регіони іншим ареалам україномовного континууму. Так, як засвідчують дослідження етнографів, мовознавців та власні спостереження, традиційний комплекс костюма поліщука складався з кожуха (довгого або короткого), верхнього сукняного чи полотняного одягу (свити), полотняної сорочки (коротшої чоловічої та довшої жіночої, оздобленої вишивкою на комірці, пазусі, рукавах, подолі), пояса (переважно тканого з вовни, який мав назву *крайка*, *окрайка*), поясного жіночого (вовняної спідниці (*літника*, *андарака*, *саяна*), фартуха) та чоловічого одягу (полотняних (рідше вовняних) штанів, підперезаних крайкою), комплексу головних уборів (жіночої шапки (*кибалки*, *чепця* (*очіпка*), *памітки*), чоловічих головних уборів (*шапки*), чоловічих, а також взуття, плетеного з лика різних дерев (постолів, лаптів).

Гуцульський народний чоловічий костюм, за описом В. Шухевича, складався з білої сорочки, довгих широких із грубого білого полотна (*поркениці*) чи широких червоних або чорних (часом білих) суконних штанів (*крашениці*, *холошні*, *гачі*), які підперезували *очкурем*, *букурієв*, білого короткого кожуха без рукавів (*кептаря*), чорного повстяного капелюха (*кресані*), постолів (*виробяки* – із шкіри без шерсті, *сирівці* – з шкіри *сирої* з шерстю). Жіноче (челединське) щоденне вбрання складалося з сорочки, двох коротких запасок, *кептаря*, постолів з онучами, головного убору (волосся вкривають білим чіпцем, почім завивають голову у черлену або чорну писану купну фустку) [14, 146-151].

Варто зазначити, що назви одягу та взуття були предметом дослідження і в середньополіських, і в гуцульських говірках. Причина цього, на нашу думку, полягає в тому, що тематична група лексик одягу та взуття є однією з найдавніших, а реалії супроводжують людину від перших днів її життя й до останніх хвилин. Відповідно, для номінації денотатів використовується лексика, якою постійно користуються носії діалекту. Так, матеріал про одяг Середнього Полісся представлено в етнографічних (В. Кравченко, Ф. Вовк, Д. Зеленін, Г. Стельмашук, К. Матейко, В. Зайченко та ін.) та мовознавчих (М. Никончук, Ф. Бабій, Л. Пономар (Анісімова), Г. Гримашевич та ін.) дослідженнях; назви гуцульського одягу XIX ст. – в етнографічних дослідженнях В. Шухевича, Я. Головацького; у XX ст. проблемі номінації гуцульського одягу присвячено дослідження Т. Гонтар, І. Карпинця, К. Матейко, М. Шмельової, Н. Пашкової, О. Шляхова та ін. Значна кількість досліджуваних лексем представлена в лексикографічних джерелах та лінгвістичних збірниках [1; 2; 3; 4; 6; 8; 13; 14; 16].

Зупинимося на аналізі загальних назв одягу гуцульського та середньополіського діалектів. Сюди ми відносимо назви, що стосуються поняття одягу взагалі й можуть бути вжиті незалежно від того, які конкретні речі (напр.: сорочка, кожух) мають при цьому на увазі [7, 50]. Із семантикою 'загальна назва одягу' на Середньому Поліссі зафіксовано 18 лексем: *одежа* (фонет. вар. *од'єжа*), *од'аг*, *од'ен'їє*, *вд'їж*, *вдеж*, *од'ага*, *убран'ї.є*, *шмат'а*, *стр'їі*, *м'єна*, *товок*, *лахи*, *дрант'а*, *манатк'ї*, *лудин'а*, *фант'а*, *плат'а*, *сорочка* (точну локалізацію, фонетичні та дериваційні варіанти див.: 1). Н. Пашкова, досліджуючи назви одягу в українських говорах Карпат, відзначає в гуцульських говірках 24 лексеми: *абизг*, *бутори*, *гадра*, *дрантя*, *катрання*, *лахи*, *лудина*, *манаття*, *ноша*, *одежа*, *одіж*, *одіння*, *онуча*, *плаття*, *рамаття*, *руб'я*, *рядня*, *стареччина*, *стрій*, *убрання*, *угортання*, *цвікатення*, *цуря*, *шмаття* [9, 7]; у короткому словнику "Гуцульські говірки" із цієї ж семантикою відзначено *вбранє*, *одіж*, *одіне*,

убера (*уберя*, *убира*) [3, 34], *одіж*, *одіне*, *одінь* [3, 138], *лудина*, *лудине* (*лудіні*) [3, 114]. В. Шухевич, описуючи гуцульський традиційний костюм XIX ст., використовує такі лексеми: *лудиньї* 'одіж' [13, 288], *фант'ї* 'убране' [13, 294], *ноша*, *убране* [14, 146] (розділ про гуцульський одяг має назву "Гуцульська ноша").

Як бачимо, в середньополіських та гуцульських говірках серед номенів одягу – сукупності речей, якими покриває своє тіло людина, – найбільш потужним генетичним гніздом виступають лексеми, утворені від псл. *odevati 'класти на себе', що зафіксовані в пам'ятках староукраїнської мови і засвідчують цілу групу спільнослов'янських за походженням різносистемних дублетів-дериватів дієслова *oděti* – *odeiati* – *odějati* [11, 67]. У переважній більшості говірок зафіксовано лексему *одежа* (фонет. вар. *од'єжа* – у говірках, які межують з територією Білорусі), лексему *вд'аг* – спорадично у перехідних до волинських говірок. Обидва слова є літературними. *Одежа* – одне з найдавніших найменувань одягу, засвідчене писемними пам'ятками XI-XII ст. [7, 54]. Окрім лексем *вд'аг* та *одежа*, у досліджуваних говірках у межах цієї генетичної групи відомі інші назви: *од'ен'їє*, *вд'їж*, *вдеж*, *од'ага*. Ці похідні від *oděti* менш уживані в досліджуваних говірках й існують паралельно з *одежа*. Зрідка існують назви *убран'ї.є*, *шмат'а*, *стр'їі*, *м'єна*, *товок*, *лахи*, *дрант'а*, *манатк'ї*, *лудин'а*, *фант'а*, *плат'а*, *сорочка*. Ці назви є не основними, а додатковими репрезентантами семи 'одяг взагалі', оскільки вживаються паралельно з *одежа*, *вд'аг* і мають значно менше функціональне навантаження порівняно з дублетами. Особливістю таких номінацій є варіювання семантичної структури лексеми, що спричинило утворення в деяких говірках семантичних протиставлень: 'одяг' (загальна назва) – 'брудний одяг': *одежа* – *шмат'є*, 'одяг' (загальна назва) – 'святковий одяг': *одежа* – *убран'є*, 'одяг' (загальна назва) – 'старий одяг, непридатний для носіння': *одежа* – *лахи*, *одежа* – *манатк'ї*.

Лексема *убран'їє* < *вбраний* у досліджуваних говірках виступає переважно із семантикою 'святковий одяг'. Очевидно, значення 'одяг узагалі' розвинулося пізніше на базі вищезазначеного. Спільнослов'янське за походженням, що має і.-е. відповідники [12, т.III, 780], слово *стрій* успадковане у значенні 'порядок', 'упорядкування', 'сутність', 'користь', 'охорона', 'майно', 'монастир, обитель' [10, т.III, 550-551]. Напевно, слово *стрій* мало первинне значення 'дорогий одяг, наряд' (пор. приказку, зафіксовану в одній із говірок: "Спереду строї, а в'аду хоч з лонатою строї"), а семантика 'одяг узагалі' розвинулася пізніше. Про це свідчить наявність слова *стрій* із значенням 'дороге вбрання, дорогий одяг' у правобережнополіських говірках [8, 24]. Лексеми *шмат'а*, *лахи*, *дрант'а*, *манатк'ї* із семантикою 'загальна назва одягу' теж, напевно, є вторинними, оскільки на досліджуваній території за їх допомогою переважно передається сема 'старий одяг, непридатний для носіння', а на позначення загальної назви одягу виступають спорадично. Так, у правобережнополіських говірках функціонує ряд словосполучень із складовим компонентом *дрантя*, які виражають дію 'вдягнути старий обдертий одяг': *од'агнутис'а в дрант'а*, *дран'т'а пов'їсити*, *дран'т'а почеп'їла*, *дрант'а почеп'їю*, *ї дрант'а в'їбраус'а*, *дранци пачеп'їла* [8, 26]. Форми слова наявні в багатьох слов'янських мовах із значенням 'здираю (шкуру)', 'здирати, облуплювати', які споріднені з лит. *dirti* 'здирати', лтс. *dirāt*, *dirāt* 'здирати, обдирати' та іншими індоєвропейцями [12, т.I, 504-505, 535]. М. Фасмер із сумнівом вважає слово *лахи* спорідненим з гр. *λαχίς* 'лахміття' [12, т.II, 467], інші етимологи виводять *лахи* з псл. *lahь 'ганчірка', яке споріднене з і.-е. *leh 'роздирати' [5, т.III, 202-203; 16, т.IV, 403; 15, т.V, 259-260]. Назви *плат'а*, *сорочка* на досліджуваній території відомі із семантикою 'жіноча сукня', 'жіноча чи чоловіча сорочка'. На позначення загальної назви одягу ці лексеми використовують переважно люди старшого віку, причому номен *плат'а* є досить часто вживаним на позначення білизни, одягу, який потрібно прати. Щодо лексеми *сорочка* з цією семантикою, можна припустити, що вона сягає ще тих часів, коли на Поліссі сорочка часто була єдиним (спіднім і верхнім) одягом. Назви *м'єна* і *товок*, очевидно, є вузьколокальними середньополіськими утвореннями.

У більшості говірок зафіксовано по дві й більше загальні назви одягу, що виступають як синоніми, причому основною є лексема *одежа*: *одежа* / *фант'а*; *од'єжа* / *од'ага* / *плат'їє* / *сорочка*; *од'єжа* / *од'ен'їє* / *убран'ї.є*; *одежа* / *шмат'є* / *плат'є*; *од'єжа* / *од'ен'їє* / *убран'ї.є* / *манатк'ї* / *шмат'є*; *од'єжа* / *убран'ї.є* / *манатк'ї* / *шмат'є*; *од'єжа* / *м'єна* / *од'ен'їє*.

Поширена у багатьох українських говірках назва *манат'а* та її деривати похідні від *manъtia [12, т.II, 567], яке в давньоукраїнську мову запозичено з грецької [5, т.III, 191; 15, т.VI, 212]. Лексема *шмат'а* (пор. поліс. *шматтє* 'старий одяг' [6, 70]) < *шмат* 'шматок, обривок, обломок' запозичена через пол. *szmat* 'шматок', джерело якого, ймовірно, потрібно шукати в свн. *snatte*, *snate* 'смужка, рубець', шваб. *Schnatte* 'розріз у дереві чи м'ясі' [12, т.IV, 458-459].

Як бачимо, лексико-семантична група загальних назв середньополіського одягу поповнилася лексемами, які спочатку виражали семантику 'старий одяг', рідше – 'святковий одяг'. Очевидно, подібні процеси відбуваються і в гуцульських говірках, оскільки лексеми *лахи*, *онучі*, *стареччина*, безсумнівно, спочатку мали семантику 'старий одяг', бо саме з таким значенням вони відомі на більшості території України (пор. середньополіське *старомля* 'старий одяг, непридатний для носіння'), а *стрій* – 'святковий, новий одяг'.

Власні спостереження над середньополіськими загальними назвами одягу та висновки Н. Пашкової щодо гуцульських загальних назв одягу дозволяють констатувати, що більшість аналізованих лексем належить до спільнослов'янського лексичного фонду (*сорочка*, *плаття*, *дрантя*, *лахи*, *ноша*, *одежа*,

одіння, онучі, рапаття, руб'я, ряндя, стареччина, стрій, цуря) [9, 6]. Запозичень значно більше в гуцульських говірках: германізми *абцуг, гадра, имаття*; романізми *бутора, катран, манаття*. Обидві території представляють регіоналізми: гуцульські *лудина, угортання, цівкатення*; середньополіські *м'єна, товок*. Варто відзначити, що лексеми *лудин'а, фант'а*, які поодинокі зафіксовані у середньополіських говірках, є, очевидно, привнесеними із західних областей України, можливо, навіть і з Гуцульщини.

Як бачимо, загальні назви одягу середньополіського та гуцульського діалектів переважно є архаїчними, сягають давніх епох. Виділено ряд лексем, які є спільними для двох досліджуваних діалектів, хоча мають відмінності на фонетичному та граматичному рівнях, що зумовлено відповідними особливостями цих діалектів. Крім того, відзначаємо помітний іншомовний вплив на номінацію досліджуваних реалій у гуцульських говірках, що, очевидно, зумовлене контактами населення Гуцульщини та її географічним розташуванням. Незначну кількість запозичень на Середньому Поліссі, напевно, можна пояснити замкнутістю, ізоляваністю цієї території, а також специфікою досліджуваної групи лексики, адже загальні назви одягу – найдавніші, порівняно з конкретними назвами певних різновидів одягу (так, наприклад, у середньополіських говірках переважає запозичена лексика для найменування короткого верхнього одягу, який поліщуки почали носити пізніше).

1. Гримашевич Галина. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. – Житомир, 2002. – 184 с.
2. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – 472 с.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
4. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України. Ін-т суспільних наук; Редкол.: Я. Закревська (відп. ред.) та ін. – К., 1991. – 308 с.
5. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука: В 7 т. – Т. 1 – 5. – К., 1982 – 1988.
6. Лисенко П.С. Словник середнього і східного Полісся. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.
7. Миронова Г.М. Загальні назви одягу в давньоруській мові // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 50 – 59.
8. Никончук М.В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. – Житомир, 1998. – 230 с.
9. Пашкова Н.І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика): Автореф. ... канд. філол. наук. – К., 2000. – 20 с.
10. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т. 1-3. – М., 1893 – 1912.
11. Українська лексика в історичному та арсальному аспектах. – К., 1991. – 184 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. 1-4. – М.: Прогресс, 1986 – 1987.
13. Шухевич В.О. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репригнтне видання. – Верховина, 1997. – 352 с.
14. Шухевич В.О. Гуцульщина. Частина п'ята. – Верховина, 2000. – 334 с.
15. Этимологические словники белоруской мовы / Под ред. В.У. Мартынова. – Т. 1 – 6. – Минск: Наука і техника, 1978 – 1990.
16. Słowski Franciszek. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Tł. 1 – 5. – Krakow: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952 – 1982.
17. Janow Jan. Słownik huculsk. – Krakow, 2001. – 294 s.

The article represents the materials about the complex of the traditional folk costume of the Middle Polissya and Hutsulshynat. The emphasis is made on the nomination of clothes general names. Ways of addition this lexical and semantic group, etymology of the two dialects are defined in the article

Key words: Middle Polissya dialect, Hutsul dialect, clothes names, clothes general names, lexeme.

УДК 81'367,4
ББК 81.05 + 81.2Ук

Стефанія Панцьо

СЛОВОТВІРНІ ПАРАЛЕЛІ В ГУЦУЛЬСЬКИХ І ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ: ДЕРИВАТИ З СУФІКСАМИ -АК (-'ЕК) ТА -АС

У статті в порівняльному аналізі розглядаються похідні іменники окремих словотвірних моделей у гуцульських та лемківських говірках.

Ключові слова: дериват, суфікс, похідне слово, словотвірна модель.

Дослідження українських говірок карпатського ареалу має досить давні традиції. Починаючи з 30-40 років ХІХ ст., говори карпатської діалектної групи неодноразово привертала увагу багатьох дослідників, дивуючи їх лексичним, словотвірним багатством. Праці про говірки Українських Карпат різні за обсягом, глибиною, ґрунтовністю та достовірністю матеріалу. Дослідження усно-розмовного мовлення горян були започатковані фольклористами, етнологами, етнографами. Серед окремих студій особливо вартісними є праці Я. Головацького, І. Франка, В. Гнатюка та ін.

Сьогодні зібрано, систематизовано й опубліковано лексикографічні праці, які стали джерелами подальшого вивчення бойківського, гуцульського та лемківського говору.

Об'єктом нашого дослідження обрано словотвірні паралелі лемківського й гуцульського говорів.

Вивчаючи словотвір лемківського говору, ми побачили аналогічні словотвірні моделі, типи, характерні для західноукраїнських говірок.

Джерелом аналізу подібності у творенні слів у лемківських та гуцульських говірках послужили відомі лексикографічні праці та записи, зібрані автором.

Учені зазначають, що гуцульський говір і сьогодні належить до активних діалектотворчих одиниць з чітко вираженими рисами на всіх мовних рівнях, хоч він теж зазнає змін під впливом постійно зростаючих нівеляційних процесів [6, 82]. Лемківський говір, на жаль, все більше піддається асиміляції, стає розмитим. Тому засвідчений у лексикографічних, етнографічних, фольклористичних та лексикографічних працях фактичний матеріал слугує для теперішніх досліджень.

Відомо, що для обох говорів характерне збереження архаїчної лексики. Це підтверджує наявність спільних словотвірних моделей, за якими також творилися нові слова. І все ж таки у лемківських говірках, як і в гуцульських, простежується надзвичайне багатство словотворчих засобів, що є основою системи номінації в окремих групах лексики.

Привертають увагу похідні слова, особливо щодо суфіксальної структури. Суфіксація, на думку С. Самійленка, відкриває необмежені можливості для творення нових слів і нових відтінків у їх значеннях [5, 57-58].

Як зазначає Я. Закревська, суфіксальний іменниковий словотвір – це найбільш поширений спосіб словотвору в народній розмовній мові [3, 5]. Українська діалектна мова на рівні словотвору досліджена ще недостатньо.

Висвітлюючи особливості деривації в окремих говорах української мови, вчені стверджують, що виявлені суфікси характеризуються більшою архаїчністю, що у говорах майже немає суфіксів іншомовного походження [4, 57]. Докладним опрацюванням діалектного словотвору є праця І. Ковалика "Іменниковий словотвір у говірці с. Бітлі на Львівщині". Згодом з'явилися праці інших мовознавців. Найновішим сьогодні є дослідження Г. Аркушина [1]. Він стверджує, що розгалуженою й багатого е система суфіксального словотворення в західноукраїнських говірках [1, 36].

Ми проаналізуємо суфіксальні деривати-субстантиви з суфіксами, характерними для західноукраїнських говорів -ак, (-'ак), -ас.

Розглянемо паралелі в творенні слів з двома словотвірними суфіксами: -ак, (-'ек), -ас.

Деривати з суфіксом -ак. (-'ак, -'ек)

Мовознавці стверджують, що утворення із цим суфіксом відзначаються різноманітністю лексико-словотвірних значень [1, 28-29]. Доволі різноманітними у гуцульських та лемківських говорах є відсубстантивне творення іменників.

Суфікс -ак, (-'ак) продуктивний для творення відсубстантивних предметних назв, назв осіб і тварин.

У гуцульських говірках засвідчено деривати *биндек* "джміль" [Гг, 25], *ватрак* "помічник ватага" [Гг, 34], *верствак* "ровесник" [Гг, 35], *гусек* "гусячі екскременти" [Гг, 51], *звірак* "вовк" [Гг, 81], *кон'ек* "великий стіг сіна" [Гг, 100], *кон'ек* "кінський послід" [Гг, 100], *коров'ек* "коров'ячий послід", *лайн'ек* "кізяк" [Гг, 109], *мізерак* "бідак" [Гг, 123], *рамчєк* "рамковий вулик", *родак* "родич" [Гг, 164], *сніжєк* "металевий казан" < *сніж* "чавун" [Гг, 175] та деякі ін.

У лемківських говірках маємо: *байдак* "нероба", *бідак* [КСЛГ, 29], *бучак* "букова палиця" [КСЛГ, 36], *дупак* "гра" [КСЛГ, 85], *пняк* "пень, колода", "вулик" [КСЛГ, 263], *жолдак* "вояк-найманець", *кізякы* "юхтові робочі чоботи", *кізлякы* "послід тварин" [КСЛГ, 137], *коцяк* "мала кішка, породиста кішка" [КСЛГ, 47], *краков'як* "житель Кракова", "танець" [КСЛГ, 148], *мізерак* "бідняк" [Тил.], *родак* [Тил.], *трепетяк* "гриб-підосичник" [КСЛГ, 366].

Отже, модель "іменникова основа + -ак (-'ек)" продуктивна в обох говорах.

Серед виявлених відсубстантивних іменникових дериватів трапляються однотипні утворення з тим самим значенням, зокрема *бідак, мізерак, родак*.

Відад'єктивні деривати

Мовознавець-дериватолог В. Грещук зазначає, що деад'єктиви становлять помітний пласт дериватів [2, 53]. Г. Аркушин словотвірний тип відприкметникових назв на -ак відносить до продуктивних [1, 283].

У відад'єктивних іменниках суфікс -ак характеризується різноманітними лексико-словотвірними значеннями. Це назви конкретних предметів, назв осіб – носіїв ознаки, назви тварин.

Відад'єктивні деривати також продуктивні в гуцульських говірках: *гнилек* "гнила колода, ледар" [Гг, 46], *горбатєк* "горбань" [Гг, 47], *гусек* "гусячі екскременти" [Гг, 50], *дійняк* "дійна худоба", *дурнек* "дурень" [Гг, 65], *житнек* "хліб із житньої муки" [Гг, 70], *кислек* "кисле молоко" [Гг, 93], *косак* "навскісний брусок"; "ніж різьбярський"; "узор на писанці" [Гг, 102], *круглек* "колода, кругле дерево" [Гг, 105], *рудєк* "рудий чоловік" [Гг, 166], *скруцєк* "скручений тютюн" [Гг, 172], *сліпак* "чиряк"; "вуж" [Гг, 173], *сподак* "нижня частина люльки", "низ калача" [Гг, 176], *студєк* "людина, якій завжди холодно" [Гг, 179], *черленєк* "червонолиций чоловік" [Гг, 211] та ін.

У лемківських говірках засвідчені такі утворення: *гончак* "мисливський собака" [КСЛГ, 61], *житняк* "житній хліб" [КСЛГ, 90], *верхняк* "верхній камінь у жорнах" [КСЛГ, 39], *понурак* "понурий чоловік" [КСЛГ, 244], *бридак* "бридкий чоловік" [Тил.], *копривняк* "кропив'яний мішок" [КСЛГ, 145], *особняк* "особняк" [КСЛГ, 218], *куртак* "куртка із саморобного сукна" [КСЛГ, 154], *млїчняк* "оселедець із молочком" [КСЛГ, 176], *сліпак* знев. 1. Сліпий чоловік; 2. Великий [КСЛГ, 298], *червеняк* "червоношока людина" [Пст.] та ін.

Отже, серед засвідчених відад'єктивних утворень цієї моделі однозвучними й однозначними виявилися похідні *житняк* і *житнек* “хліб з житньої муки”. Дериват *сліпак* у говірках має різне лексико-словотвірне значення: у гуцулів – це “чиряк”, “вуж”, а в лемків – це “сліпа людина”, “комаха”.

Зіставлення відад'єктивних похідних слів з формантом **-ак** (-**ек**) показує, що в гуцульських говірках такі утворення є назвами осіб у п'яти випадках, назвами тварин у двох, назвами предметів – у восьми. У лемківських говірках назви особи засвідчено чотирма дериватами, назви тварин – трьома, а назви предметів – п'ятьма. Отже, якихось особливих відмінностей у наявності словотвірних типів у говірках щодо кількісних показників загалом немає.

Віддієслівні деривати

Модель “дієслівна основа + **-ак**” продуктивна. У гуцульських говірках засвідчені такі деривати: *бабрак* “неохайна людина” [Гг, 19], *держек* “держак в лопаті”, “ціпило, колодка ножа” [Гг, 57], *драпак* “старий віник”, “гострий гребінь” [Гг, 63], *дріжєк* “дрож” [Гг, 63], *кленцак* “зуб”; “зубастий чоловік” [Гг, 95], *кляпак* < “люшня”, *кляпати* “стукати” [Гг, 96], *кусак* “шматок” [Гг, 107], *лайдак* “ледар” [Гг, 109], *підбіяк* “сердак, підшитий кожухом” [Гг, 149], *пульпак* “індик” [Гг, 159], *стругак* “ніж” [Гг, 178] та ін.

У лемківських говірках виявлені такі похідні: *вішак* “вішалка”; “петля у верхньому одязі” [КСЛГ, 50], *боляк* “виразка, нарів” [КСЛГ, 31], *крутак* “крутий, брехун” [КСЛГ, 152], *косак* “великий ніж, яким ріжуть капусту” [КСЛГ, 146], *драпак* “знаряддя для дряпання шкіри, спущування зораної землі тощо” [КСЛГ, 83], *лайдак* лайл. “нікчема, негідник” [КСЛГ, 156], *страшак* “опудало” [КСЛГ, 294], *стругак* “ніж” [Тил.], *телєпак* “саморобний бляшаний дзвіночок, який вішають на шию корові” [КСЛГ, 302], *щедрак* “щедрівник” [КСЛГ, 356] та деякі ін.

Як бачимо, модель “дієслівна основа + **-ак**” доволі продуктивна в обох говорах. Серед представлених дериватів трапляються однакові іменники, зокрема такі, як-от: *драпак*, *лайдак*. Останнє утворення вживається з тим самим лексико-словотвірним значенням *лайдак* “ледар”. Дериват *драпак* у гуцульських говірках позначає: 1) “старий віник”; 2) “гострий гребінь”, а в лемківських – “знаряддя для дряпання шкіри, спущування зораної землі”. Отже, іменник *драпак* у лексико-словотвірному значенні збігається шойно у другому варіанті – “гострий гребінь”. У лемків дієслівна основа лексеми *дряпати* слугує для творення іменника *драпака* на позначення “віника”, “мітли”. Пор. у словнику *драпачка*: 1 Старий віник. 2. Щітка для шкіряних виробів [КСЛГ, 83].

Деривати із суфіксом -ас.

У гуцульських та лемківських говірках наявні похідні іменники з непродуктивними суфіксами. Серед виявлених дериватів зрідка представлені однозвучні слова.

Розглянемо моделі з суфіксом **-ас**. Суфікс **-ас**, на думку Ф. Славського, творить у слов'янських мовах експресивні деривати, зокрема аугментативні назви осіб [7, 32-33].

Відсубстантивні деривати

Г. Аркушин стверджує, що тип відсубстантивних утворень із суфіксом **-ас** у західноподільських говірках непродуктивний [1, 62].

У гуцульських говірках знаходимо такі відсубстантивні похідні з суфіксом **-ас**: *банас* “шахтар”, “робітник, що чистить річку перед сплавом плотів” [Гг, 21], *бабас* “залицьяльник, зальотник” [Г, 115].

У лемківських говірках засвідчені такі деривати з суфіксом **-ас**: *брыдас* “нечистоплотний, неохайний чоловік” [КСЛГ, 34], *лобас* “чоловік з високим лобом” [Тил.].

Відприкметникові деривати

До непродуктивних словотвірних типів належить тип “назва особи – носія ознаки” із суфіксом **-ас**.

У гуцульських говірках представлені такі утворення: *дурнас* “будь-який неістівний гриб” [Гг, 42], *довгас* “пліт з одної довгої секції” [Горб, 159].

У лемківських говірках засвідчені такі віддієслівні утворення з суфіксом **-ас**: *брудас* “брудний чоловік” [Пст.], *голяс* “голяк, людина без одягу” [КСЛГ, 70], *грубас* “товстун, черевань” [КСЛГ, 63], *дурнас* “дурник” [КСЛГ, 85], *рудас* “рудий чоловік” [Пст.].

Як бачимо, спільним є утворення *дурнас*, проте в обох говорах воно має різне лексико-словотвірне значення, хоч мотивується одним і тим самим прикметником (*дурний*). У гуцульських говірках не виявлено дериватів на позначення особи.

Віддієслівні деривати

У західноукраїнських говорах віддієслівні деривати з суфіксом **-ас** становлять непродуктивний словотвірний тип [1, 361].

У гуцульських говірках фіксується відоме утворення *любас* “коханець” [Гг, 116], *джугас* “кайло” [Гг, 58]. У лемківських говірках представлений дериват *обертас* “танець” [Пст.].

Модель віддієслівних дериватів має паралелі в обох говірках, проте утворення становлять різні словотвірні типи.

Отже, в народнорозмовному мовленні горян – представників етнографічних груп українського народу – використано дві специфічні, характерні для західноукраїнських говірок словотвірні моделі, які однаково засвідчують їх продуктивність-непродуктивність. Моделі із суфіксом **-ак** ілюструють регулярність твірних іменників, прикметників, дієслів. Спільні моделі здебільшого відрізняються

лексико-словотвірним та словотвірним значенням. Однак можна говорити про однаково високу потенційну спроможність форманта **-ак** в обох говірках. Щодо утворень із суфіксом **-ас**, то загалом, проводячи словотвірну паралель між виявленими дериватами, можна стверджувати, що у гуцульських і лемківських говірках суфікс **-ас**, хоч і непродуктивний, проте зберігся і, таким чином, наявний у загальнонаціональній українській мові.

Умовні скорочення

Горб. – Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Броди пов. Радівці. Зібрані статті. – Т. VIII. – Мюнхен, 1997. – С. 123-275.

Г. – Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К.: Наукова думка, 1991. – 305с.

Гг – Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 232с.

КСЛГ – Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 362с.

Пст. – с. Пстружне Галицького повіту на Лемківщині

Тил. – с. Тилява Короснянського повіту на Лемківщині.

1. Аркушин Г. Іменний словотвір західнополюського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 763с.
2. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208с.
3. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в арсальному аспекті. – К.: Наукова думка, 1976. – 163с.
4. Покальчук В. Ф. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсянських говірках на Волині // Українська діалектна морфологія. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 52-57.
5. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. – Ч. I. – К.: Радянська школа, 1964. – 234с.
6. Українська історична та діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1983. – 163с.
7. Słowski Ł. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław-Warszawa: Wydawnictwo PAN. – T. II. – 1976. – S. 13. – 60s.

The article deals with the comparative analysis of derivative nouns of word-creating models in Hutsul and Lemkian dialects.

Key words: derivative, suffix, derivative, word-creating model.

ЗМЕНШЕНО-ПЕСТЛИВІ ІМЕННИКИ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ:
СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА

У статті досліджуються зменшено-пестливі іменники, зафіксовані в словниках гуцульських говірок та в мові художньої літератури. При цьому підкреслюється, що сучасні лексикографічні праці не фіксують значний пласт аналізованого діалектного матеріалу, хоча в белетристиці він широко репрезентований. Незважаючи на типологічну спорідненість й ідентичність більшості словотвірних типів іменників зі значенням зменшено-пестливості, у гуцульських говірках засвідчені специфічні, порівняно з літературною мовою, словотвірні засоби вираження семантики демінутивності.

Ключові слова: зменшено-пестливі іменники, гуцульські говірки, словотвірний тип, словотвірний формант, демінутив, словотвірна структура.

Всеохопне вивчення національної мови неможливе без залучення до матеріалу дослідження її територіальних діалектів та говірок. У зв'язку з цим останнім часом актуальними є студії над мовою регіональних мовних утворень – говірок окремих сіл, районів, областей, регіонів. Так, сьогодні з'явилося чимало досліджень діалектів української мови, наприклад, присвячених питанням фонетики [7; 15; 17], лексики й фразеології [4; 5; 9; 14; 18], словотвору [1; 2; 12; 27], граматики [3; 6; 22] тощо. Однак, незважаючи на велику кількість праць, поки що рано говорити про всебічне науково-лінгвістичне висвітлення особливостей того чи іншого говору.

Гуцульські говірки, які охоплюють гірські райони Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей, репрезентують яскравий діалектно-мовний матеріал, що відзначається насамперед своєю архаїкою у фонетичній та граматичній системі, порівняно з іншими говорами. Зважаючи на складні умови розвитку краю, у гуцульських говірках відбито чимало запозичень із польської, румунської, угорської, німецької мов, що є характерною рисою гуцульського лексикону.

Лексика краю й реконструйовані процеси номінації, в результаті яких вона постала, репрезентують насамперед своєрідність мислення та ментальність українців Гуцульщини. Причому, на нашу думку, благодатними для дослідника пластами лексики є ті групи слів, які позначають реалії, важливі в повсякденному житті мовця, адже саме такі денотати закономірно отримуватимуть у мові більшу кількість номінацій, відзначатимуться різноманіттям структури тощо.

Зменшено-пестливі іменники репрезентують окремий пласт лексики, який дає змогу виявити не тільки особливості функціонування говірки, а й специфіку ментальності її носіїв. Загалом демінутивні утворення сучасної української мови стали предметом наукового дослідження як лексико-граматична категорія зменшено-емоційних назв у працях Л. Родніної [20], Т. Черторизької [26], В. Токара [23], Г. Сагач [21], М. Кравченка [16] та інших дослідників. При вивченні діалектного мовного матеріалу зменшено-пестливим іменникам не приділяється належної уваги. Це й зумовлює актуальність та новизну нашої статті, метою якої є проаналізувати словотвірну структуру зменшено-пестливих іменників у гуцульських говірках та виявити їх особливості, порівняно з літературною мовою.

Українська мова відзначається багатством та різноманіттям зменшено-пестливих лексем, утворених переважно від іменників на означення реалій, що оточують людину в її повсякденному житті. Це слова на позначення рослин, знарядь праці, тварин, зокрема свійських, частин тіла людей і тварин, артефактів, явищ природи і важливих подій у житті, назв, які передають внутрішній стан та світосприйняття, тощо (*квіточка, тополенька, молоточок, корівка, курочка, песик, ніженька, голівонька, намистечко, сонечко, весіллячко, правдонька* та ін.).

Широко побутують розглядувані утворення у сфері родинних стосунків. Засобами зменшено-емоційних лексем передаються почуття любові, симпатії, ніжності. Так, від іменників *мама, тато, сестра, брат, тітка* та від власних імен за допомогою зменшено-емоційних суфіксів утворюються цілі низки лексем із пестливим забарвленням¹. Саме від слів, які найчастіше вживає людина в повсякденному житті, які називають і відображають людські стосунки та взаємини з навколишнім світом, формуються цілі градаційні ряди з наростанням у них значення зменшеності-пестливості.

Лексикографічне опрацювання гуцульських говірок у сучасній лінгвістиці порівняно незначне, оскільки існують тільки невеликі (короткі) словники гуцульських говірок [11; 13; 25; 19], хоча робота над укладанням солідної лексикографічної праці триває й перспективи цієї галузі фахово окреслені [8]. Названі словники фіксують тільки невелику кількість зменшено-пестливих іменників. Скажімо, словник Ю. Піпаша та Б. Галаса [19] містить тільки 10 демінутивів: *болітце, ватерка, петелька, сонічко, цьонька, вепрік, дул'ук, звірик, сардачина, вилиця*. Більша кількість демінутивів – понад 30 – зафіксована в

¹ Див., напр.: Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ. – 1998. – 180с.

словнику за редакцією Я. Закревської [11]: *весничка, гачинета, дарабка, дарабчина, дедик, дедичок, дзьобенка, доник, дроб'ета, малюжета, еблінка, еблінка (яблінка), еблущко (яблущко), емка (ямка), ерчучок¹, жабка, жильце (жельце, жільце), звірка (звірька), когутик, коновчина, кутюжка, льошка, макортик², папучіта, плаїчок, слупец, снурок (шнурок), тарібонька³, хатчина, царинка, чепелик*.

Як бачимо, наявні словники фіксують тільки обмежену кількість зменшено-пестливих іменників, що зумовлено, як нам видається, специфікою мети укладання цих словників – представити якнайширше лексичний склад гуцульських говірок. При цьому менша увага звертається на різноманітні “форми” лексем, тобто на модифікаційні деривати, а більша увага приділяється власне засвідченню лексем з новою, відмінною семантикою. Однак уже побіжний аналіз прозового твору, скажімо, Ю. Федьковича, виявляє іменники-демінутиви, не зафіксовані в словнику:

лелієнька – *Скоро ступила через поріг, глинула ніби трошки, гей зненароку, по парубках, а відтак чим борше обернулася до дверей та й махнула ручкою: - Ходіть-бо, ходіть же! – а рученька в її, мов лелієнька* [24, 245];

топірець – *А топірці не літають, ні! – аж за очі ловлять, так блищать в сонці, а динку дав бог таку ясну та веселу, що люди аж помолоділи* [24, 246];

топірчик – *А брат з ватажними парубками так зиваються, та частують, та припліскують, та додають охоти, в одно гуля та гуля, а топірчик і не дотикається його, в одно понад головою шумить, аж старі люди дивуються...* [24, 247];

дівочка – *А дівочки вам не розпусні, ні! – навіть і ні в той бік, що мами ззаду дивляться та лиш собі на носі карбують, кілька би того донечці кулаків дома усипати...* [24, 247]; *Але дівочки не журяться, – добре, що матірки тут нічо не кажуть, а дома – хто там видітиме, як та й що* [24, 247];

матірка – *Але дівочки не журяться, – добре, що матірки тут нічо не кажуть, а дома – хто там видітиме, як та й що* [24, 247];

Засвідчено в художніх текстах і демінутиви до власних імен, які, зрозуміло, не можуть бути зафіксовані в словнику, наприклад: *Трафив я на лік: як опарений, кинувся мій Василько, обтерся боржій та й ухватив мене за руку* [24, 249].

Таким чином, наявні лексикографічні праці потребують суттєвого доповнення, зокрема лексемами зменшено-пестливої семантики, адже такі лексеми є одними з найдавніших, засвідчених навіть у пам'ятках актової мови XIV століття [10, 85]. У зв'язку з цим зменшено-пестливі іменники, які дібрані методом суцільної вибірки із зазначених словників, не дають підстав для загальних висновків щодо демінутивного словотворення в гуцульських говірках. Водночас можна окреслити окремі тенденції такого словотвору, виявити зафіксовані словотвірні типи демінутивних іменників, встановити набір афіксів, які здатні виражати семантику демінутивності.

Словотвірні типи, за якими утворені демінутиви в гуцульських говірках, здебільшого аналогічні словотвірним типам загальнолітературної мови, якщо не враховувати фонетичних особливостей (скажімо, в гуцульських говірках зафіксований суфікс *-ець*, який відповідає загальнолітературному *-ець-*). У цілому з наявних у словниках слів ми виокремили 14 словотвірних типів зменшено-пестливих іменників із такими афіксами:

-еньк-

лілієнька (<лілея).

-ець- (-ець-)

слупец (<слуп), *топірець* (<топір).

-ик-

вепрік (<вепр), *дул'ук* (<дупле⁴), *звірик*⁵ (<звір⁶), *дедик* (<дедьо), *доник*⁷ (<доня), *когутик* (<когут), *макортик*⁸ (<макітра), *чепелик*⁹ (<чепіль).

-ин-

*сардачина*¹⁰ (<сардак), *дарабчина* (<дарабка), *коновчина* (<коновка).

-инет-

гачинета (<гачі).

-ичк-

весничка (<весна).

-іт-

¹ здрібн. до *ерчук* – річний баран.

² зм. до *макітра*.

³ зменш. до *тарабоня* – саморобна дерев'яна шкільна сумка.

⁴ вулик

⁵ малий потік

⁶ глибокий яр; потік, струмок

⁷ пестл. про дитину.

⁸ очевидно, в цьому слові відбувається метатеза звуків *тр* – *рт*.

⁹ маленький складний ніжик.

¹⁰ малий сардак

папучіта (<папучі).

-ічок-

плаічок (<плай).

-к-

ватерка (<ватра), петелька (<петля), сонічко (<сонце), цюнька (<цюн'и'), дарабка (<дараба), дзьобенка (<дзьобня), еблінка / еблінка / яблінка (<яблуня), еблучько / яблучко (<яблуко), емка / ямка (<яма), жабка (<жаба), звірка / звірка (<звір), кутюжка (<кутюга), льошка (<льоха), тарібонька (<тарібоня), царинка (<царина).

-ок-

дєдичок (<дєдик), єрчучок (<єрчук), снурок / шнурок (<снур / шнур).

-очк-

дівочка (<дівка).

-т-

вилцита² (<вилци), дроб'єта (<дроб'є), малюжєта (<малюжє).

-ц-

болітце (<болото), жильце / жєльце / жільце (<жалю).

-чик-

топірчик (<топір).

Як свідчить класифікований матеріал, найбільше дериватів зі зменшено-пестливим значенням утворюється за допомогою суфікса -к-, причому це, як і в літературній мові, деривати винятково жіночого роду, окрім лексеми сонічко³.

Зменшено-пестливі іменники чоловічого роду утворюються здебільшого за допомогою суфікса -ик-, причому в словниках засвідчені випадки родової трансформації: твірний іменник жіночого роду – похідний іменник чоловічого роду (макортик < макітра).

Окремої уваги заслуговує словотвірний тип демінутивів жіночого та спільного роду з суфіксом -ин-, оскільки вказаний афікс у літературній мові обмежений у виявленні власне демінутивного значення (пор.: корівчина), а виступає здебільшого як словотвірний формант зі значенням одиничності (квасолина, картоплина, горошина).

За іншими словотвірними типами серед зафіксованих нами демінутивів утворюється по одному-два деривати.

Специфічними словотвірними афіксами, які виражають семантику зменшено-пестливості й притаманні власне гуцульським говіркам, є суфікси -ичк-, -ічок- та -инєт-.

Окремої уваги заслуговують випадки набування семантики демінутивності афіксами, які первинно виражають інше словотвірне значення. Скажімо, аугментативний суфікс -ище- в словнику гуцульських говірок засвідчений у структурі деривата із значенням зменшеності: дівчинище – мала дівчина, дівчина-підліток.

Таким чином, навіть невелика кількість зафіксованих демінутивів-іменників дає підстави стверджувати, що словотвір гуцульських іменників певною мірою відрізняється від загальноомовного. Так, незважаючи на типологічну спорідненість й ідентичність більшості словотвірних типів іменників зі значенням зменшено-пестливості, у гуцульських говірках засвідчені специфічні афікси, які виражають зменшено-пестливу семантику іменників. Подальше вивчення цього пласта лексики необхідне не тільки для встановлення чітких тенденцій і специфіки гуцульського словотвору, а й для укладання більш повних словників гуцульських говірок, які б виявляли всі нюанси лексикографічного відображення категорій зменшеності та пестливості іменників у діалекті.

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 763с.
2. Ашиток Н. І. Деривація багатозначного слова в говорах східнослов'янських мов. – К.: В-тво Південно-Західної залізниці, 2001. – 203с.
3. Бекеш Н. Б. Граматична аналогія в говорах української мови (словозміна іменників): Дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Львівський ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1994. – 204с.
4. Бичко З. М. Лексика наддніпрянського говору: структурна організація та ареалогія: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 39с.
5. Бігусяк М. В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 17с.
6. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1996. – 23с.
7. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспектах. Фонетика, фонологія: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 1996. – 46с.
8. Грешук В. В. Наукові засади створення словника гуцульських діалектизмів // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. – К., 2008. – С.71-76.

¹ поросля² малі вила³ Пор. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтюрюха. – К.: Наук. думка, 1979. – С.105.

9. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2003. – 23с.
10. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV–XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298с.
11. Гуцульські говірки: Короткий словник / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України / Ярослава Закревська (ред.), Галина... Гузар (уклад.). – Львів, 1997. – 232с.
12. Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2003. – 19с.
13. Жеґуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 1999. – 180с.
14. Івченко А. О. Фразеологія українських народних говірок: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2000. – 36с.
15. Кобиринка Г. С. Акцентуація непохідних іменників у бойківських говірках: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2002. – 259с.
16. Кравченко М. В. Зменшено-емоційні іменники в сучасній українській мові // Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – С.109-186.
17. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. – Черкаси, 2003. – 368с.
18. Миголинець О. Ф. Ботанічна лексика українських говірок Закарпатської області: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1996. – 24с.
19. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266с.
20. Родніна Л. О. Від назв малят до назв предметів // Питання мовної культури. – 1970. – Вип.4. – С.16-21.
21. Сагац Г. М. Емоційні суфікси іменників на позначення позитивної суб'єктивної оцінки // Українська мова і література в школі. – 1975. – №12. – С.39-41.
22. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнослов'янських говірках: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002. – 20с.
23. Токар В. П. Використання зменшуваних суфіксів в українській мові // Українська мова в школі. – 1960. – №5. – С.11-17.
24. Федькович Ю. Люба-згуба // Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. – К.: Наук. думка, 1985. – С.242-265.
25. Хобзій Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 215с.
26. Черторизька Т. К. Засоби вираження зменшеності (здрібності) іменників // Питання мовної культури. – 1970. – Вип.4. – С.36-44.
27. Шумицька Г. В. Словотвір аелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський національний ун-т. – Ужгород, 2001. – 19с.

The diminished-tender nouns fixed in the dictionaries of hutsul manners of speaking and in the language of artistic literature are explored in the article. It is thus underlined that modern lexicographic labours do not fix the considerable layer of the analysed dialectal material, although in fiction he is widely represented. Without regard to typology cognation and identity of most word-formation types of nouns with the meaning of diminutive, in the hutsul manners of speaking the witnessed word-formation facilities of expression of semantics of diminutive specific, comparative with a literary language.

Keywords: diminished-tender nouns, hutsul manners of speaking, word-formation type a word-formation formant, diminutive, word-formation structure.

УДК 811.161.2373

ББК Ш 141. 4–3

Надія Остап

ПРО НАЗВИ ГОРОДНІХ РОСЛИН У ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано гуцульські діалектні назви окремих видів рослин, розкрито джерела їх походження. Ключові слова: фітономени, місцеві говірки, лексема, вторинні номінації.

Словниковий склад української мови багатий і різноманітний. Ботанічна лексика становить у ньому вагомий пласт. Українські назви рослин здавна були предметом зацікавлення дослідників мови, етнографів, ботаніків тощо. Результати багаторічних напрацювань у царині живої природи українські вчені узагальнюють у різних словниках [пор.: 14; 22; 49 та ін.], атласах [4; 17; 23; 32; 44 та ін.]. “Атлас української мови” також містить матеріали, що стосуються ботанічної лексики [т. I – карти 312, 315, 316, 317; т. II – карти 323, 327, 328, 329; т. III – карти 110, 111, 113, 114]. Спостерігаємо дослідження фітономенів в ареальному аспекті [пор.: 17; 25; 28; 29; 33; 41; 51; 54 та ін.].

Запропоноване дослідження є продовженням наших попередніх студій [35; 37; 38], у яких аналізувалися загальні назви квасолі, назви рослини за мотиваційною ознакою “розмір плоду”, назви рослини з витким стеблом.

Об'єктом нашої уваги в цій статті є різноманітні назви квасолі в гуцульських говірках. На позначення загальної назви рослини поширеним є номен *фасоля/фасуля* [16, 141; 9, 226; 58, 56], *фасуль* [58, 56], *фасоле* [20, 151], *фасуле* [16, 36]. Ця назва віддавна засвідчена лексикографічними джерелами [пор.: *фасѣли* – 50: III, 1353]. Українські лексикографічні видання виявляють аналізоване слово з 18 століття. У “Лексиконі латинсько-слов'янському” Івана Максимовича знаходимо назву фасолла [24: II, 949] поруч з іншою синонімною як відповідник латинському *phaseolus*. Уживаною у гуцульських говірках є і множинна форма на позначення загальної назви рослини [*фасолі* – 58, 56; 30, 175; *фасулі* –

15, 195]. Лексема запозичена “через польське посередництво з середньовісньонімецької мови; свн. Fasōl походить від лат. phaseolus “квасоля”, яке зводиться до гр. φασηλος “тс”, очевидно, середземноморського походження” [19: II, 416], слово наявне в інших слов’янських мовах (білор. *фасоля*, рос. *фасоль*, пол. *fasola* [fazole, fasol, fazol, fizola], чес. *fazol, fazole, fazule*, сл. *fazul’ a*, вл. *fasola*, болг. *фасул*, схв. *пасуль*, [bāzūlj, fasulj, fasol(j)]). Про давність указаної городньої рослини свідчить і її згадка у Біблії. Цей фітономен наявний в “Атласі біблійних рослин”, який опублікувала польська дослідниця Барбара Шепановіч у 2004 році [61, 196]. Слід зауважити, що вказана загальна назва рослини з різними фонетичними модифікаціями функціонує на інших українських теренах: *фасуля* [46, 583; 7, 317; 9, 228; 12, 451; 17, 190; 59, 263; 44, 80; 22, 308], *фасоля* [43, 477; 42, 34; 26: II, 1025; 27, 210; 59, 263; 49, 318; 17, 190; 11, 642; 34: II, 329; 22, 308; 13: IV, 375; 44, 80 та ін.], *фасоль* [44, 80; 22, 308; 49, 318; 3, 370; 45, 111], *фісол* [22, 308]. Поширеною є і множинна форма на позначення загальної назви рослини: *фасолі* [44, 80; 39, 272; 17, 190; 8, 369], *фасолю* [6, 149; 44, 80], *фасулі* [46, 583; 17, 190; 39, 292; 22, 308; 8, 369]. Лексеми *фасолі, фасолю, фасулі* виявлені, крім гуцульських, у буковинських, закарпатських, наддністрянських говірках. Наявність номена *фасоля*, крім гуцульських, засвідчено у бойківських, буковинських, закарпатських, лемківських, наддністрянських, волинських, подільських, холмських говірках, меншою мірою – у степових говірках. Докладну карту поширення номена знаходимо в “Атласі ботанічної лексики української мови”, який уклад Сабадош І.В. у 1999 р. (к. 22) [44, 80]. Джерела номінації сортів квасолі різноманітні. Їх основу складають розмаїті мотиваційні зв’язки з назвами різних предметів оточуючого світу, із назвами, пов’язаними з формою, розміром, кольором та смаковими особливостями плодів квасолі, морфологічними особливостями рослини, способом її росту, часом дозрівання тощо. У більшості випадків назва рослини переходить і на назву її плоду.

Аналізовані назви квасолі засвідчують як монолексеми, так і різні атрибутивні словосполучення. За мотиваційною ознакою “спосіб росту рослини” у гуцульських говірках розрізняють *піші фасулі* [15, 195] “квасоля, яка не в’ється на тичку”, *фасолі піша* [30, 174] і *тичні фасулі* [15, 195] “квасоля, яка в’ється на тичку”. Такі назви та їх модифікації поширені в інших говірках: *тичкова фасоля* [11, 642], *тична фасоля* [45, 111], *тична фасоль* [52, 62], *фасоля тичкова* [22, 308], *фасоля тична* [59, 263]. Частина атрибутивних словосполучень вживається лише у множинній формі: *тичкові фасулі* [39, 272], *кінні або тичні фасолі* [42, 34]. Різні фонетичні модифікації словосполучення *піші фасулі* функціонують і в інших говірках: *піша фасоля* [43, 450; 31, 51; 5, 275; 27, 200; 21, 282; 43, 1078; 44, 80], *фасоля піша* [26: II, 655; 45, 111; 59, 263; 22, 308], *фасулі піші* [39, 272].

За мотиваційною ознакою “розмір плоду” у гуцульських говірках виявлено чимало фітономенів. Усі ці назви є результатом вторинної номінації і пов’язані з різними предметами реального світу за зовнішньою подібністю, а саме: його розмір, величина. Це семантичні деривати, які виникли у результаті лексико-семантичного способу словотвору, основним засобом якого є зміна лексичного значення твірного слова при збереженні його звукової структури. Група фітономенів на позначення грубозернистої квасолі виникла на базі питомих лексем. Серед них – *баба, бабоня* [58, 4]. Крім цих утворень, наявна і множинна форма *баби* [15, 19; 58, 4], *бабиці* [15, 19; 17, 116]. Усі ці назви виникли на базі праслов’янської за походженням лексеми (*baba, *bab – “надувати, розбухати, бути кулястим” – [19: I, 103]). Слід зауважити, що лексема *баба* на позначення грубозернистої квасолі поширена, крім гуцульських, і в інших говірках (наддністрянських, волинських, слобожанських) [31, 51; 59, 263; 27, 200; 45, 111; 49, 318; 10, 434; 22, 308; 18: II, 193; 53, 250; 19: I, 102]. На позначення тичної квасолі з великими плодами у гуцульських говірках вживається назва *кобила* [30, 95], яка є метафоричним переосмисленням за подібністю до чогось великого (*kobyła “кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня”) [19: II, 477]. Цією ж лексемою на Гуцульщині можуть називати і високу на зріст жінку [пор.: зруб. *кобила, кобилиці* – 30, 95]. Фітономен *кобила* поширений також у наддністрянських і волинських говірках [44, 80; 22, 308]. У наддністрянських говірках відомі і похідні утворення *кобилиця* [42, 15; 9, 263; 45, 111; 49, 318; 18: II, 193], *кобилюха* [42, 15; 26: I, 353; 59, 263; 45, 111; 27, 200; 22, 308].

У гуцульських говірках нотуємо утворення *бобані* [15, 19; 47, 116], яке є похідним від *біб*. Явище називання певної рослини відомою іншою досить поширене. Метафоричне перенесення назви на позначення грубозернистої квасолі пояснюється подібністю розмірів плоду. Лексема *біб* праслов’янського походження (*bobb), наявна у багатьох слов’янських мовах (білор., рос. *боб*; пол. *bob*; ч., вл., нл., сл. *bob*; болг. *боб*; серб. *боб*; сл. *bob* – 19: I, 189). Слід зауважити, що македонське діалектне *боб* теж позначає квасолю. Крім гуцульських говірок, лексемою *біб* квасолою називають у західнополіських [1: I, 20], середньонаддніпрянських – *боба* [55: I, 92], волинських – *биб, б’іб* [44, 80; 2: II, 323]. Лексему *біб* у вказаному значенні виявлено ще у XVII ст. у “Лексиконі латинському” Є. Славинецького (1642); phaseol(us) бобъ (с. 314). Очевидно, це слово вживалося у той час і на позначення бобу, і на позначення квасолі.

Більшу частину аналізованих номенів складають ті, які виникли як метафоричні переосмислення запозичень з різних мов. Ці запозичення неоднакові за часовим визначенням. У гуцульських говірках на позначення грубозернистої квасолі поширена множинна форма *балабани* [47, 116], *балабані* [15, 19], похідні *балабанка, балабацька* [47, 116] від назви *балабан*. Слово є тюркським запозиченням (пор., тур.,

крим.-тат. *balaban* 1. “з великою головою”; 2. “вид хижого птаха” [19: I, 121]). Джерелом метафоричного переосмислення стало перше значення великого розміру. Фітономен *балабан* засвідчений також і в наддністрянських говірках [31, 51; 5, 252; 59, 263; 27, 200; 45, 111; 49, 318; 18: II, 193; 52, 204], *балабанка* [31, 51; 59, 263; 27, 200; 22, 308].

Рослину з великими плодами у гуцульських говірках можуть називати *кояло* [58, 99]. На позначення грубозернистої квасолі у гуцульських говірках засвідчено назву *бамбалова* [47, 138]. Це вторинно мотивований номен, який виник на основі подібності (щось велике, кругле) з іншим предметом (пор. *бомбель* “пухир, прищ, висяча кулька, висулька” [19: I, 228]). В інших говірках на позначення квасолі з великими зернами відомі назви *бомбель, бомбиль* [19: I, 228; 5, 25]. У наддністрянських і буковинських говірках грубозернисту квасолю можуть називати *бомба* [59, 263; 45, 111; 49, 318; 22, 308; 18: II, 193; 46, 36]. Назва виникла на основі подібності до предмета *бомба* [48: I, 216], запозичена з німецької або французької мови н. Bombe, фр. bombe “бомба”, походить від іт. bomba, первісно “ядро, що дзижить”, споріднене з лат. bombus, яке зводиться до гр. βομβος [19: I, 228].

На позначення рослини з великими чорними чи чорно-білими плодами у гуцульських говірках поширені назви *бадоля* [58, 4], множинна форма *бадолі* [58, 4], *торганка* [58, 63]. Назва *бадоля* – це семантичний дериват, який, можливо, можна пов’язати з утвореннями із спільною морфемою бад – (пор.: *баддя, бадейка, бадійка* “дерев’яне відро над криницею” [19: I, 112]), яка є запозиченням з турецької мови; тур. badya “посуд для вина”, “ківш” походить від перс. bāde “тс.”, пов’язаного з bāda “вино” [19: I, 112] (пор. ще: р. бадья “велике відро біля криниці”, болг. бадия “дерев’яне відро”, схв. бадія “дерев’яне відро, цеберко” [19: I, 112]).

На позначення рослини з великими білими квасолинами у гуцульських говірках засвідчено назву *гургула* [58, 65]. Лексему *гургула* можна пов’язати зі словом *гургуля* (*гургула* “сук”, “наріст на дереві”, *торголя* “тс.”, які є, очевидно, запозиченнями з румунської мови, рум. gurgul [19: I, 623]). Можливо, можна також пов’язати з *горгонка* “різновид гарбуза” [19: II, 126]. У наддністрянських говірках лексема *гургулі* (мн. *гургулі*) має значення “висока огрядна дівчина або жінка”.

Рослина, яка має великі чорні зерна, може мати назву *тарган* [58, 5], множинну форму *таргани* [19, 181]. Така назва виникла як семантичний дериват, у якого основною є мотиваційна ознака “колір плоду”. Аналогічною є назва *шваби* [46, 659] у буковинських говірках.

Трапляються у гуцульських говірках і складені назви, що являють собою атрибутивні словосполучення: *писані баби* [47, 118] (пор. *писаний* “різнокольоровий” – 15, 148), *лопаткові фасулі* [15, 114]. Остання назва має синонім *лопатки* [15, 114; 16, 142]. Фітономен *лопатки* позначає рослину з великими зернами, яку варять молодю, не лущать її. Виник він у результаті вторинної номінації за зовнішньою подібністю плоду (лопатоподібна форма) до предмета. Лексема *лопата* – праслов’янського походження (*lorata “лопата”, очевидно, субстантивованій прикметник із суфіксом -at, похідний від *lorъ “широкий лист”, що зводиться до іє. *lēr-|lōr-|lār- “щось широке, плоске” – 19, III, 287). Крім гуцульських, така назва відома і в буковинських говірках (*лопатки* [46, 265]). Зустрічаються інші спільнокореневі утворення із указаним значенням (*лопатоха* [44, 80; 22, 308]; *лопатка* [22, 308]).

На позначення ранньої квасолі, яку споживають разом із стручками, у гуцульських говірках поширений номен *шпарагівка* [30, 189]. Цей фітономен відомий і на інших теренах південно-західних говорів [42, 34; 59, 263; 45, 111; 27, 200; 22, 308; 43, 1078]. У наддністрянських говірках зустрічаємо ще різні модифікації (пор.: *шпарага, шпарати, шпаріолі* у с. Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області). Відоме і атрибутивне словосполучення *фасоля шпарагова* [59, 263; 45, 111; 22, 308]. Усі ці варіанти фітономена виникли у результаті вторинної номінації за подібністю до іншої рослини (пор.: *шпараги* мн. діал. спаржа [48: XI, 515]; *шпараг* Spargel, Asparagus [26: II, 1097]). В українську мову ця запозичена лексема [57, 553] потрапила, очевидно, через польське посередництво (пор.: п. *fasola szparagowa* “fasola o jadalnych żółtych lub zielonych strąkach” [60: III, 393]).

За мотиваційною ознакою “місце росту” у гуцульських говірках поширений фітономен *кукурудзєнка* [16, 142] на позначення рослини, яка має білі дрібненькі плоди і росте між кукурудзою.

Про давність функціонування аналізованих назв свідчать і їх сліди в гуцульській антропонімії, напр.: *Tarhan* [56, 465], *Balaban* [56, 459], *Gorgan’uk* [56, 437] тощо.

Серед фітономенів спостерігаємо явище омонімії. *Фасуля* у загальновідомому значенні має омонім *фасуля* “біла корова з цяточками (чорними/червоними)” [9, 226]. Окрім указанного, є ще й інші: *фасульки* “рід писанкового взору” [9, 226], *дикі фасулі* “вовчий горох *Astragalus glycyphyllus*” [9, 226]. До номена *лопатки* на позначення рослини, яка рано дозріває і яку споживають разом із стручками, існує омонім *лопатки* “плоскі зелені сливи, які опадають із дерева недостиглими, але придатні для споживання” [30, 107].

Кукурудзєнка на позначення рослини, яка має білі дрібненькі плоди і росте між кукурудзою, має омонім *кукурудзєнка* “місце, де росла кукурудза” [30, 102]. *Бабиці* на позначення грубозернистої квасолі має омонім *бабиці* “рід шлункової недуги” [9, 136].

Дослідження гуцульських народних назв квасолі виявляє різні мотиваційні зв’язки. Фітономени на позначення квасолі вступають у відношення лексичної мотивації з назвами різних предметів навколишнього середовища. Вивчення ботанічних назв у гуцульських говірках сприятиме ширшому залученню їх до реєстру словників різного типу та довідників української мови.

Загальні умовні скорочення

білор. – білоруське	н. – німецьке	серб. – сербське
болг. – болгарське	напр. – наприклад	слн. – словенське
вл. – верхньолужицьке	перс. – перське	слц. – словацьке
гр. – грецьке	пол. – польське	стп. – старопольське
іє. – індоєвропейське	пор. – порівняй	схв. – сербське, хорватське
іт. – італійське	рос. – російське	тур. – турецьке
крим-тат. – кримсько-татарське	рум. – румунське	фр. – французьке
лат. – латинське	свн. – середньовісньонімецьке	чес. – чеське
мн. – множинне		

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. – Т. 1–2. – Луцьк, 2000.
2. Атлас української мови. – Т. 1–3. – К., 1984. – 2000.
3. Білецький–Носенко П. Словник української мови. Підготував до видання В.В. Німчук. – К., 1964.
4. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Частина третя. Матеріали до лексичного атласу української мови. Укладачі: Ю.Л. Бідношия, Т.В. Воронич, Л.В. Дика, Л.А. Москаленко, П.Г. Пономар. – К., 2003.
5. Говір батюків. Написав Іван Верхратський. У Львові, 1912.
6. Горбач О. Говірки Тербовельщини // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – С. 405–426.
7. Горбач О. Мармароська говірка й діалектний словник с. Поляни над р. Русковою (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикографія. – Мюнхен, 1997. – С. 276–323.
8. Горбач О. Південнобуковинська говірка с. Милшовець б. Радовець (Румунія) // Горбач. Зібрані статті: Історія мови. Діалектологія. Лексикографія. – Мюнхен, 1993. – Т. 8.
9. Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина пов. Радівці (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикографія. – Мюнхен, 1997. – С. 123–275.
10. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно кол. пов. Здовбунів // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – С. 405–426.
11. Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник с. Красний Брід бл. Межилаборець (Пряшівщина) // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993.
12. Горбач О. Словник говірки села Негостила (Румунія) // Збірник пам'яті Ярослави Закревської. Діалектологічні студії 3. – Львів, 2003. – С. 422–453.
13. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. У 4-х т. / Зібрала ред. журн. “Кієвская старина”. Упорядк. з додат. власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1958.
14. Гродзинський Д.М. Чотиримовний словник назв рослин. – К., 2001.
15. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
16. Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич. У Львові, 1899.
17. Дзедзєлівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області (лексика). – Ч. I. – Ужгород, 1958; Ч. II. – Ужгород, 1960.
18. Енциклопедія народної медицини (характеристика лікарських рослин та їх застосування). Укладач і відп. ред. О. Михалевський. – Т. 1–3. – Львів, 2005–2006.
19. Етимологічний словник української мови: В 7-т. – Т. 1–4. – К., 1982–2003.
20. Жегуц Іван, Піпаш Юрій. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001.
21. Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. – Т. 1–2. – Катеринослав–Ляйпціг, 1923.
22. Ю. Кобів. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. – К., 2004.
23. Латта В. Атлас українських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1991.
24. Максимович Іван. Лексикон латинсько-слов'янський. Част. I–II. Фотопередрук Олекси Горбача. – Рим, 1991.
25. [Малахівська О.А.] Лексика середньополіських говірок як об'єкт ономазіологічного вивчення. Назви рослин // Говірки Чорнобильської зони. Системний опис. – К., 1999. – С. 128.
26. Малоруско-німецький словар / Улож. С. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1–2.
27. Мельник М. Українська номенклатура вищих рослин // 36. матем.-природ. лікар. секції НТШ. – Львів: НТШ. – 1922.
28. Миголінець О.Ф. Ботанічна лексика українських говірок Закарпатської області. – АКД. – Ужгород, 1996. – 24 с.
29. Москаленко Л.А. Ботанічна лексика українських степових говірок Миколаївської обл. АКД. – К., 1992. – 18 с.
30. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів, 2008.
31. Нові знадобки номенклатури і термінології природописної, народної, зібрані між людьми. Подав Іван Верхратський. – Львів, 1908.
32. Омельковець Р.С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин. – Луцьк, 2003.
33. Омельковець Р.С. Номінації лікарських рослин в українському західнополіському говорі. – АКД. – К., 2004. – 23 с.
34. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч. 1–2. – К., 1984.
35. Остап Н.Л. До вивчення українських народних ботанічних назв (*Phaseolus vulgaris* L.) // Діалектологічні студії. 6. Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації. – Львів, 2006. – С. 193–204.
36. Остап Н. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини // Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми. – Львів, 2004. – С. 355–378.
37. Остап Н.Л. Українські народні назви квасолі (назви рослини з витким стеблом) // Ономастика і апелятиви. Випуск 30. 36. наук. пр. За ред. В.О. Горпинича. Ювілейний випуск на пошану 80-річчя від дня народження професора В.О. Горпинича. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 338–348.
38. Остап Н.Л. Про українські народні назви квасолі (*Phaseolus vulgaris* L.) // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка. Філологія. – Випуск XV–XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІД. 2007. – С. 319–324.
39. Павлюк Микола, Робчук Іван. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто. – 2003.
40. Піпаш Юрій, Галас Борис. Матеріали до словника гуцульських говірок. – Ужгород, 2005.
41. Поїстова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок. – АКД. – К., 2005. – 23 с.
42. Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної. Написав Івань Верхратський. У Львові, 1872. – Ч. IV–V.
43. Про говор галицьких лемків. Написав Іван Верхратський. У Львові, 1902.
44. Сабадош І. Атлас ботанічної лексики української мови. – Ужгород, 1999.
45. Словник ботанічної номенклатури (проект) // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Т. VII. – УАН Інститут української мови. – К., 1928.

46. Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005.
47. Словник гуцульських говірок // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К., 1991. – С. 116–138.
48. Словник української мови. – Т. 1–11. – К., 1970–1980.
49. Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв. – К., 1991.
50. Срезневський І.И. Матеріали для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Санкт-Петербург, 1893–1912. – Т. 1–3.
51. Тимко О.Б. Ботанічна і зоологічна номенклатура бачванських руснаків. – Ужгород, 1996.
52. Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / Упорядник Глібчук Н.М. – Львів, 2000.
53. Українська діалектологія. Фрагмент діалектного словника // Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний зб. з регіональних проблем. Житомир, 2001. – С. 250.
54. Фроляк Л.Д. Ботаническая лексика украинских говоров Среднего Приазовья. – АКД. – К., 1988. – 24 с.
55. Чабаненко В. Словник говірок Нижньої Наддніпрянини. У 4-х т. – Запоріжжя, 1992.
56. André de Vincenz. Traité d'anthroponymie houtzoule / Forum slavicum. Band 18. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1970.
57. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1927.
58. Jan Janów. Słownik Huculski – Kraków, 2001.
59. Słownik botaniczny iacinsko-maloruski, zebrał i ułożył w latach 1877–1932 Stefan Makowiecki. – Kraków, 1936.
60. Słownik języka polskiego. – Т. 1–3. – Warszawa, 1996.
61. Szczepanowicz Barbara. Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika. Kraków, 2004.

Hutsul folk names of beans are analyzed in the article, the sources of naming them are revealed

Key words: phytonomen, patois, lexeme, secondary nomination.

УДК 811.1612 (477.83/86)

ББК 81.05 + 81.2Ук

НАРОДНА ГЕОГРАФІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУЦУЛЬЩИНИ ТА БОЙКІВЩИНИ

Наталія Сокіл

Статтю присвячено дослідженню географічних термінів. Всі географічні терміни розглянуто в межах групи на позначення рельєфу. Терміни Гуцульщини порівнюються з географічними термінами Бойківщини.

Ключові слова: географічний термін, апелятив, діалект.

Гуцульщина – цікавий край з погляду географічного розташування, а також з мовно-культурного. Цей етнографічний регіон привертає увагу дослідників своєю колоритністю, архаїчними лексемами, що дає змогу простежити розвиток української мови. Однак окремий діалект не може розвиватися самостійно, тому, крім відмінностей, існує чимало спільних рис з іншими діалектними групами. Багато мовних едностей простежується на рівні Карпатського континууму. Тому для порівняння візьмемо дві найархаїчніші діалектні гілки – бойківську та гуцульську. Спорідненість чи відмінність диференціюватимемо у межах групи народної географічної термінології.

Народна географічна термінологія давня, стійка, що дає широкі можливості для порівняльно-історичних студій. Географічний апелятив означає певну реалію, за якою закріплене географічне поняття. При цьому можуть вживатися і народні (місцеві) найменування, тобто діалектний апелятив на позначення географічної реалії [11, 47].

Географічна термінологія, на думку Т. Беценко, “тим цікава і цінна, що є творінням народного генія, результатом багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей” [2, 42]. З цим важко не погодитись, адже в таких термінах значною мірою відбилась історія народу, мови, збереглись перші відомості про ландшафтні особливості краю. Слова М. Толстого підтверджують вагомості значення географічної термінології, оскільки, на його думку, вона “є одним з основних резервуарів для топоніміки, насамперед для мікротопоніміки, а часто на конкретній території в конкретних діалектах займає проміжне місце між ономастичною в широкому розумінні цього слова і номінативною (загальною) сферами мови” [15, 17].

Розглянемо групу термінів, пов'язаних з орографічною семантикою, простежимо в ній спільні та відмінні риси у межах двох діалектів.

Орографічний термін *бердо* тісно пов'язаний з підвищенням рельєфом і на Бойківщині активно виражає значення: “стрімка гора, провалля”, “гірський зсув” [13, 17]; “скеля”, “кам'яниста земля”, “твердий ґрунт”, “обрив”, “горб”, “яма між брилами каміння в річці” [10, 1, 49]. Практично ідентична семантика і в гуцулів: “прірва, урвище, стрімкий схил гори” [5, 23]. Як бачимо, значення *берда* коливається у межах “висота – заглибина”. Однак на Бойківщині апелятив уживається в ширшому розумінні й може окреслювати ще й тип ґрунту. Відповідна лексема відбита в практиці багатьох слов'янських мов: болг. *бърдо* “невисоке, продовгувате, голе підвищення на рівному місці, пагорб”; чес. *brdo* “пагорб”; слц. *brdo* “пагорб кам'янистого утворення” [16, 97]. Етимологічно досліджуване слово пов'язане з лексемами “вістря” або “гребінь” [6, 1, 169]; “деталь ткацького верстата” [18, 1, 152]. ГТ *бердо* виник як метафоричне перенесення назви деталі знаряддя виробництва на форму географічного об'єкта.

На Бойківщині *берег* виражає семи: “берег, край суші, який стикається з водою”, “високий стрімкий берег, провалля, урвище”, “пагорб, підвищення, гора” [13, 17–18]; “берег”, “неврожайна,

непридатна для обробітку земля”, “неужите місце”, “узгір’я” [10, I, 50]. Географічний термін *берег* побутує в багатьох етнографічних регіонах України. Так, скажімо, на Гуцульщині ця лексема часто окреслює “берег ріки, потоку”, “підвищення, гору, схил гори” [22, 32]; “кручу, стрімкий схил”, “гористе місце, пасовисько” [5, 23]. Матеріал показує, що в гуцульському краї досліджуваний термін має своєрідний семантичний зсув і позначає не лише орографічні об’єкти, а й пасовища, які, однак, можуть розташовуватися в горах. Бойківщина диференціює ще більш відмінні від загальноприйнятого значення *берег*, серед яких – “непридатна для обробітку земля”, що стосується вже більше трудової діяльності людини. Досліджувана лексема *берег* часто асоціюється з номеном *край, межа*. В орографічній термінології такі назви конкурують. Як зауважив М. Толстой, у західнослов’янських мовах термін *bergъ* виступає переважно у двох значеннях: “берег”; “пагорб, підвищення” [16, 92]. Цей же вчений доводить, що крім ознаки межі, в Карпатській зоні все більш релевантним виявляється і ознака висоти [16, 93]. З думкою дослідника погоджуємося, оскільки на Бойківщині та Гуцульщині дійсно превалює вживання апелювання *берег* у розумінні висоти, а не краю чи межі. З іншого боку, в межах української території лексема *берег* зазнає певних семантичних змін. У Карпатському регіоні для вказаного терміна властиве значення висоти, а вже на більш пологих територіях, скажімо, Волині, Поліссі – низини, поля. Загалом для багатьох українських говорів характерний і гідрографічний смисл цього слова [16, 90]. Розлога семантика апелювання *берег* відбилась і в інших слов’янських мовах: пол. *brzeg* “пагорб, узгір’я, урвище, край, межа між водою і сушею”, чес. *břeh* “скеля, камінь, узбіччя, межа”, болг. *брег* “скеля, камінь, межа, поділ (перен.), урвище, висока стрімка стіна ями, рову”. Ідентичність у значеннях проглядається також у макед. *брег*, рос. *берег*, білор. *бераг* [23, I, 203-204]. Етимологічно слово виводиться з прсл. *bergъ, що означало “гора”, “висота” [6, I, 170].

Номінація географічних об’єктів з терміном *бескид* властива винятково Карпатській території. На Бойківщині він побутує із семою “узгір’я, гірський хребет” [13, 18]. С. Грабець у своєму монографічному дослідженні з Гуцульщини взагалі не подав слова *бескид*, хоча тут відповідний апелювання функціонує з семантикою “недоступна стрімка вершина” [5, 24]. На загальноукраїнському географічному тлі виявляються ще семи: “гірський хребет”, “скелястий гірський ланцюг”, “ліс” [9, 217]. У межах лексеми відбуваються семантичні зрушення: від номінації елементів рельєфу до називання рослинного покриву території. Таку думку підтверджує не лише загальноукраїнська термінологія, а й спільнослов’янські джерела [23, I, 217]. Однак для території Карпат пріоритетною залишається сема “висота”. Досі серед етимологів немає єдиної думки щодо походження цього слова, проте найбільш поширеною є гіпотеза про запозичення з герм. *bi-skaid з провідною семантикою “поділ, межа” [23, I, 217-218]. Інші тлумачення подані в українських лексикографічних джерелах [6, I, 177].

Апелювання *верх* на обидвох досліджуваних теренах виражає провідне значення висоти [13, 32]. М. Толстой вважає номен *верх* одним із найяскравіших прикладів зв’язку однієї і тієї самої лексеми з семемами протилежного плану в різних слов’янських діалектах [16, 98]. Етимологія слова *верх* сягає і.-е. *ursu-s, уер-*s* “підвищене місце” [6, I, 361], воно споріднене з лит. *viršus* “верх”, днв.-інд. *vārsma* “висота, верх, величина”, лат. *vergūsa* “підвищення, бородавка” [18, I, 302].

У Карпатах *горб* рефлексує як “підвищення”, “гора” [13, 21; 22, 21]. У досліджуваному регіоні паралельно побутують найменування *Горбаня* (*Горбані*), що походять від апелювання *горбані* зі значенням “горб на полі” [10, I, 184]. Представлений термін має корінь **gerb-*, що виражається в дієслівній основі *ger – “крутити, вити” [6 I 563]. М. Фасмер вважає його спорідненим з днв.-прус. *garbis* “гора” [18, I, 439].

Грунь має такі семи на Бойківщині: “гора, узгір’я”, “верх, вершечок гори”, “гірське поле, висока поляна” [13, 20]. Гуцули теж розрізняють апелювання *грунь* – “узгір’я, пагорб” [22, 37], що підтверджує народна традиція [17, 111]. У гуцульському лексиконі *грунь* виражає ще значення “хребет” [19, 27]. Російська дослідниця Є. Бабичева, порівнюючи лексику Карпат і Полісся, дійшла висновку, що кількісна перевага топонімів з основою *грунь* властива карпатському ареалу, звідки прийшли переселенські говори в Полісся [1, 6]. Традиційно мотиватором українського *грунь* (*грунь*) вважають румунізм *gruiu* у розумінні “пагорб, вершина пагорба” [6, I, 606]. Слов’янські ономасти, зокрема польські, ще наприкінці 50-их років ХХ ст. виражали ідеї щодо слов’янського походження цього слова. Вони мотивували це насамперед кількісними показниками. Так, на румунських землях зафіксовано близько 30 назв *Грунь*, тоді як у слов’янських Карпатах їх є понад 200 одиниць. Відповідна назва виявилась тут продуктивною, реалізувавши низку дериватів у топонімії, а на румунській території подібного явища не спостерігається [21, 299]. Однак в останні роки і в українській ономастиці спостерігається тенденція до перегляду так званих румунських запозичень. Зокрема Ю. Карпенко – дослідник оро- та гідронімії Карпат, – розглядаючи чимало відомих румунізмів, у тому числі й *грунь*, вважає їх все-таки слов’янського походження [8, 278-282].

У гуцульських говірках функціонує термін *гробля* з семемами “насіп, вал для стримання води у ставі, загата”, “поміст, вистелений біля багна, вал для переїзду через болото”, “рів, яким тече вода під час зливи”, “бита дорога, гостинець”, “гірський хребет” [22, 37]. У бойківській топографічній термінології не зафіксовано такого апелювання, однак його побутування підтверджує сучасна бойківська мікротопонімія. Переконаливо доводить С. Вербич, що номен з коренем *гроб-* ілюструють стрижневе поняття “щось

насіпане, викопане” [3, 19], оскільки історично термін *гребля* в більшості випадків позначає “вал, окіп, рів” (і.-е. *ghrebh-* “шкребити, копати” [6, I, 589-590]).

Апелювання діл на Бойківщині має семантику “гора, яка ділить, наприклад, два села, гори, ріки, долини”, “гора, підвищення” [13, 20]; “пасмо гір, вододіл” [10, I, 220]. З аналогічним значенням географічний термін побутує в гуцулів [22, 35]. *Діл* походить від прсл. *děliti “ділити”, утвореного від іменника *děľь “частина” [6, II, 90]. Такої думки дотримується М. Фасмер, наводячи як ілюстративний матеріал побутування цієї лексеми в інших слов’янських мовах: болг. *дял*, пол. *dział*, слвц. *diel*, чес. *díl* [18, I, 495].

Апелювання *жбир(ь)* указує на “порослий, скелястий пагорб між долинами” [13, 34]; “горбок між двома високими потоками, русла яких пролягають в одному напрямі, або горбок на схилі гори, а також зрубаний ліс, обрив” [10, I, 249]. На інших Карпатських теренах лексема *жбир* позначає “важкодоступне місце” [22, 53]; “стрімку кам’янисту гору; гострий кам’янистий верх гори, скелі; ущелину, виїмку з камінням” [5, 68]. Етимологія слова виводиться від прсл. *žьbigrь, що сягає і.-е. кореня **geibh-* – “гнути, згинати, нагинати” [6, II, 189].

У бойківських говірках *зомкло* має значення “схил гори”, “узгір’я”, “стрімка гора” [10, I, 318]. Він присутній і в гуцульській мікротопонімії, що підтверджує усна народна традиція. Так, згідно з місцевим переказом, який прив’язується до історичного періоду боротьби українців проти монголо-татарського нашествия, повідомляється, що вороги “над’їхали на край, на тоту “Зомплю”, як теньго займили кінями, то відти попадали і поломили голови” [17, 124]. Як бачимо, тут прозоро вказується на “скелясте” походження мікротопоніма. Дослідники виводять слово *зомкля* з німецької мови – *Sumpfloch* “калюжа” або *Sumpflein* “болітце” [6, II, 276]. Таким чином, первісно досліджуваний апелювання тісно зв’язаний з гідрографічною характеристикою.

У Карпатах *кичера* позначає переважно “гору, порослу лісом з голою вершиною” [13, 24; 5, 94]. Дослідник оронімії Карпат Ю. Карпенко зазначає, що часто найближчу до села вершину називають *кечера* (загального походження), а от інші вершини мають власні назви [7, 20]. Етимологія слова *кичера* виводиться від прсл. *kyčera, яке, очевидно, походить від *kyčьka “жіноча зачіска, коса”; менш обґрунтоване виведення від рум. *chiciură* “іній, паморозь” [6, II, 440].

Апелювання *кливо* має семи: “гора”, “каміння в лісі” [13, 23], “висока гора, поросла темним смерековим лісом”, “безодня, глибока яруга”, “незаросла вершина”, “скеля в лісі” [10, I, 357]; “незарослий верх гори” [22, 40]. Дослідники вважають цей номен етимологічно неясним [6, II, 460]. М. Юрковський виводив його з румунського *cliva* “схил; стік” [20, 196], Ю. Карпенко – від праслов’янського кореня **kliv-* з етимологічною суттю “те, що проклонулося (тобто голий верх над лісом)” або й ще давніший – “кривий” [8, 281].

Назва *магура* властива Карпатському регіону і виражає семи: “висока гора” [13, 25; 22, 42]. Це слово дослідники вважають запозиченням з румунської мови – *măhura* “вершина” [24, 159], яке походить від давнішого *magula і зводиться до прсл. *mogyla* “могила” [6, III, 356]. Думка про те, що апелювання *магура* має праслов’янське коріння, останнім часом все більш релевантна в українській лінгвістиці.

Апелювання *обіч* уживається в значенні “схил гори над водою”, “дорога по узбіччю гори” [13, 26]; “схил гори” [10, II, 7], “схил, узбіччя гори” [22, 43] і походить від слова *бік*, етимологія якого не зовсім ясна. Проте існує припущення про його спорідненість з давньоісландським *bak* та давньоанглійським *baec* з семантикою “спина” [6, I, 194].

Термін *осовня* вживається переважно на позначення стрімкого мікрооб’єкта, який повернутий до сонця [22, 43]. На думку Є. Посацької-Черняхівської, *Восовня* – місце, розташоване на сході [12, 166]. Однак на Бойківщині *осовня* має ще значення “скелястий зсув” [13, 27]. М. Фасмер тлумачив апелювання *осовня* як “сипкий берег”, підкреслюючи, що він характерний здебільшого для місцевих назв [18, III, 162].

Найменування *рипа* в орографічній термінології найчастіше вживається з семантикою “стрімкий берег, узбіччя гори, провалля” [13, 30]; “круча”, “яр”, “урвище” [10, II, 174]. Термін *рипа* характерний також для гуцульського говору, в якому він побутує зі значенням “стрімкий схил гори”, “зсув”, “ущелина, урвище”, “стрімка кам’яниста дорога”, “кам’янистий ґрунт” [5, 163]. Щодо етимології, то апелювання *рипа* часто виводять з румунського *ripă* “прірва, провалля” [24, 170], яке походить від латинського *ripa* [6, V, 79].

У бойків слово *стріп* виступає з семемами “висунута вперед частина гори між потоками” [13, 31]; “висока гора” [10, II, 260], що відповідає географічним реаліям. Гуцульщина розрізняє апелювання *српін* зі значенням “купа, звалище” [5, 178]. На думку С. Вербича, досліджувана лексема споріднена з *srpin*, провідною семою якої є “те, що витерте, витереблене”. Таким чином, автор вважає обидва слова типологічно спорідненими з карпатським оронімом *Одрпун* (варіанти *Отрпун*, *Утрпун*) < *obdrьritь(ь) – *obdrьritь(ь) – “місце, де щось видерте, витерте” [4, 405-406].

Термін *шпінь* уживається на означення “малого пагорба” [13, 32], “хребта гори” [22, 50]. Згідно з етимологією, *спінь* – “гострий кінець веретена” [6, V, 374]. Гіпотетично відповідний апелювання може бути запозичений з румунської мови, пор. *spinare* – “вершина, верх (гори)” [14, 436].

Для лексеми *щовб* характерна семантика: “шпиль, верх гори”, “лисий верх високої гори, зарослої довкола лісом”, “верх гори” [10, II, 396; 22, 49]. М. Юрковський окреслив лексему *щовб* (*ščowb*)

винятково як “(круту) вершину гори” [20, 198]. М. Фасмер подав український термін *щовб* зі значенням “крута вершина, скеля” [18, IV, 509].

Таким чином, народна географічна термінологія Гуцульщини та Бойківщини проявляє певну єдність у значеннях. Це спричинено насамперед аналогічним фізико-географічним розташуванням обидвох територій, а також тим, що ці два діалекти належать до карпатської групи говорів. Відбуваються, однак, і семантичні зміщення у межах однієї лексеми, що впливає з існування синонімічних рядів у народній географічній термінології.

1. Бабичева Е. Л. Карпато-полесские лексические параллели как отражение переселенческих говоров (на материале земледельческой лексики) // Студії з ономастики та етимології. – К., 2004. – С. 6-10.
2. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми: Собор, 2001. – 71 с.
3. Вербич С. О. Етимологічні спостереження над топонімним реєстром А. Петрова. I // Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К.: Київ, 2002. – С. 15-20.
4. Вербич С. Топоніми Турківщини: структура, дооімна семантика, етимологія // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 404 – 406.
5. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 549 с.; – 2004. 653 с.; 2006. – Т. 5. – 704 с.
7. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимия // Микропонимия. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1967. – С. 15-22.
8. Карпенко Ю. Праслов'яни в Українських Карпатах: свідчення гідро- та оронімії // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців. – К.: Пульсари, 2002. – С.278-282.
9. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю українских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М.: Наука, 1968. – С. 206-255.
10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1-2.
11. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
12. Посашька-Черняхівська Є. М. Топонімічні ландшафтні назви // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – Кн. 3. – С. 164-169.
13. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство. – Ч. 23-24. – 1962. – 246 с.
14. Румунсько-український словник. – Бухарест, 1963.
15. Толстой Н. И. Некоторые проблемы и задачи изучения славянских географических терминов // Местные географические термины в топонимии. – М., 1966. – С. 16-19.
16. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологический аспект. – М., 1969. – 261 с.
17. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Збір. і впоряд. В. Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1994. – 208 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964-1969. – Т. 1-4.
19. Шуевич В. О. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. – Верховина: Журнал “Гуцульщина”, 1997. – 352 с.
20. Юрковский М. Терміни, які позначають вершину в українській мові // Восточно-славянская ономастика. Материалы и исследования. – М., 1979. – С. 194-201.
21. Gołąb Z. Karpacki grunn // Onomastica. Roczn. V. – Wrocław-Kraków, 1959. – S. 293-309.
22. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.
23. Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. – Wrocław etc., 1974. – Т. 1. – 487 s.
24. Vrabc E. Influenta limbii române asupra limbii ucrainene. – București, 1967. – 198 s.

The article is devoted to the geographic terms. All the geographic terms are examined within the limits of group which mark relief. Terminology of Hutsulshchyna is compared with terms of Boykivshchyna.

Key words: geographic term, appellative, dialect

УДК 81'282

ББК 81.05 + 81.2Ук

ГУЦУЛЬСЬКА ТОПОНІМІЯ В “ІСТОРИЧНОМУ НАРИСІ ПРО ГУЦУЛІВ” С. ВИТВИЦЬКОГО¹

Мирослав Габорак

У статті проаналізовано гуцульські топоніми, представлені в “Історичному нарисі про гуцулів” С. Витвицького. Аналізуються способи словотворення, словотворчі засоби та їх продуктивність, а також засвідчені в них риси гуцульського діалекту.

Ключові слова: топонім, гідронім, оронім, семантичні утворення.

Отець Софрон Витвицький був не тільки відомим в Галичині й на Буковині душпастирем та громадським діячем, а й письменником та одним із перших дослідників Гуцульщини. Уже в першій своїй статті “Статистически-историческое обозрение гуцулов в Коломыйском округе со характеристикою їх”, надрукованій у 54 та 55 числах часопису “Зоря Галицкая” за 1852 рік, він зробив спробу подати науковий опис мешканців гуцульського краю, їх побуту та звичаїв. Гуцульська тематика знайшла своє відображення й у деяких поетичних та драматичних творах С. Витвицького. Але найбільш вагомою його

працею про історію, географічні межі, природні особливості території Гуцульщини, культуру, антропологію, побут, мову, народні звичаї та святкові обряди її мешканців є книга “Rys historyczny o Huculach...”, яка вийшла друком польською мовою у Львові 1863 року. Це була, за висловом М. Васильчука, “своєрідна гуцульська енциклопедія”, що не втратила свого значення і тепер, оскільки є цінним джерелом як для історичних й етнографічних студій, так і для дослідження мовних особливостей гуцульського діалекту.

Значну мовну інформацію містять у собі й широко представлені у цій праці гуцульські топоніми, зокрема назви населених пунктів, гір, полонин, річок та потоків. С. Витвицький, окреслюючи межі Гуцульщини, характеризує її природні особливості та господарську діяльність місцевого населення, наводить перелік найменувань 139 гуцульських поселень, 34 гір, 78 полонин та 20 водних об'єктів з усіх трьох частин цієї історико-етнографічної території – буковинської, галицької та закарпатської. У переважній більшості ці топоніми передані у формах, які дійшли до наших днів і вживаються тепер як офіційні назви. Це зумовлено, напевно, тим, що дослідник не був уродженцем цього краю і тому майже не користувався місцевими діалектами. І все ж таки частина назв географічних об'єктів, поданих у книзі, відбиває окремі риси гуцульських говірок, зокрема: а) депалаталізацію кінцевого приголосного [ц]: назви сіл *Ватра-Молдовіца*, *Дихтинец*, *Лукавец*, *Рус-Молдовіца*, *Сторонец*, назва полонини *Луковец*; б) ствердіння [с] у суфіксі *-ськ-*: назва гори *Маршеска*, назви полонин *Береческа*, *Бубеньські*, *Мараческа*, *Поажіжеска*, *Припечаска*; в) вживання [і] замість [и] у коренях, суфіксах та флексіях топонімів: назви сіл *Ватра-Молдовіца*, *Рус-Молдовіца*, *Ізвор-Шіпот*, *Кісильця*, *Мариничі*, *Мігова*, назви полонин *Альбін*, *Плішкі*; г) вживання історичного [о] замість закономірного [і] у закритих складах: назви сіл *Битков*, *Гвозд*, *Яворник*, назва полонини *Яворник*; г) оглушення дзвінких приголосних перед глухими у середині слів: назва полонини *Похрестина* замість *Похребтина*, пор. *гора*, *хребет Похребтина* (НГІФ, 243); д) вживання [и] замість [е] у ненаголошених складах: назва полонини *Палиниця* замість *Палениця*, назва села *Шивалівка* замість *Шевалівка*; е) вживання діалектних фонетичних варіантів топонімів: назва села *Бервінка* замість *Барвінка*; е) збереження давнього [л] у кінці складу замість [в]: с. *Долгополе* замість *Довгополе*.

Суфікси збірності *-*ьја*, *-*ье* у топонімах часто передаються буквосполученнями *-іє*, *-ія* чи буквами *-е*, *-и*: назва села *Пневе* < *Пнів'є*, назва гори *Жупанія* < *Жупанья*, назви полонин *Ріжіє* < *Ріжсьє*, *Піріє* < *Пірсьє*, *Пніви* < *Пнів'є*. Не зберігається також подовження приголосного [л], що стоїть після голосного перед *я* у іменниках середнього роду II відміни: назва села *Красноїля* замість *Красноїлля*.

Цікавими є топоніми “Історичного нариса про гуцулів” і з погляду словотвірної природи. У їх складі представлено широкий спектр як різноманітних твірних основ, лексично і семантично різнорідних, так і способів словотворення. Найбільшою продуктивністю відзначаються семантичні утворення, передусім ті, що виникли шляхом семантичної трансонімізації, побудованої на метонімічному перенесенні назв з одного об'єкта на інший на основі асоціації за суміжністю (69 назв). Це стосується мовних одиниць різних класів гуцульської онімічної системи, представленої у дослідженні С. Витвицького, але особливо продуктивними є такі утворення серед назв полонин, мотивованих найменуваннями гір, на яких вони розкинулись: пол. *Біла Кобила* (ІНГ, 24) < г. *Біла Кобила* (НГІФ, 23) < фрак. *кобила*, що означає буквально “гірська”, сходячи до і.-є. **keubh-*, **koubh-* “вершина” (Карп., ПФО, 25-26); пол. *Віпчинка* (ІНГ, 24) < г. *Віпчинка* (НГІФ, 60) < *віпчинка*, дем. від *вібчина*, *віпчина* “малий перевал між двома горами” (ГГ, 39); пол. *Гадзугі* (ІНГ, 24) < г. *Гаджугі* (Експ.) < *гаджугі*, мн. від *гаджуга* “молода смерека або ялиця” (ГГ, 43), пор. рум. *hăciugă* “двометровий буковий стовбур” (ЕСУМ, I, 450); пол. *Діл* (ІНГ, 24) < г. *Діл* (НГІФ, 100) < *діл* “гірський хребет; вершина гори; гора, яка розділює два села, дві долини; горб, пригірок; вододіл” (Мар., 236); гуц. *діл* “гірський ланцюг, хребет” (Куркина, 44); пол. *Каменець* (ІНГ, 24) < г. *Каменець* (НГІФ, 125) < *каменець* “шебінь” (ЕСУМ, III, 359); пол. *Кринта* (ІНГ, 24) < г. *Кринта* (ІНГ, 18); пол. *Кукуль* (ІНГ, 24) < г. *Кукул* (НГІФ, 161) < рум. *cisă* “одинокий пагорб, що підноситься на площині” (Нг., 131), пор. рум. *cisă* “сам, самотній, один” (РУС, 109), лезгінське *кук* “вершина гори” (СНГТ, 310), + суфікс *-ул*; пол. *Мунчел* < г. *Мунчел* < рум. *tuncel* “горб” (РУС, 303); с. *Плоска* (ІНГ, 19) < г. *Плоска* (Експ.) < *плоска* “рівна, гладка, без значних заглибень і підвишень; розміщена на одній площині”; пол. *Полівни* (ІНГ, 24) < в. *Полівний* (НГІФ, 237) < *полівний* “який знаходиться по ліву стороні, зліва стосовно течії потоку”; пол. *Похрестина* (ІНГ, 24) < г., хр. *Похребтина* (НГІФ, 243) < *похребтина* “хребет” (ВТС, 910), “гірське пасовище” (Мар., 244); пол. *Ротундул* (ІНГ, 24) < г. *Ротундул*, *Ратундул* (НГІФ, 253) < рум. *rotund* // *rătund* “круглий” (РУС, 405) + суфікс *-ул*; пол. *Скорузні* (ІНГ, 24) < в. *Скорушний* (НГІФ, 275) < *скорушний* “із зарослями скоруху”; пол. *Цимброня* (ІНГ, 24), суч. *Дземброня* < г. *Дземброня* (НГІФ, 98) < *дзембр* чи *зембр* “зубр” (Крип., 16); пол. *Фаратик* (ІНГ, 24) < г. *Фуратик* (НГІФ, 307) < рум. *fieratik* “дикий; негамовний, необузаний” (Нг., 153); пол. *Хітарка* (ІНГ, 24) < г. *Хітарка* (суч. *Хітанка*) (НГІФ, 308) < *хітарка*, дем. від *хітар*, *готар* “гора на кінці села; кінець села; границя між двома селами; перевал” (ГГ, 201); пол. *Чуруж* (ІНГ, 24) < г. *Чурус* (НГІФ, 325) < рум. *ciureșc* “яка тече, струмить” (РУС, 85); пол. *Яворник* (ІНГ, 24) < г. *Явірник* (НГІФ, 334) < *явірник* “зарості яворів; яворовий ліс” та ін. (всього 31 назва).

Назви ж гір, мотивовані найменуваннями полонин, трапляються значно рідше (6 назв): г. *Гостів* (ІНГ, 18) < пол. *Гостів* (ІНГ, 24); г. *Жупанія* (ІНГ, 24) < пол. *Жупанія* (Експ.) < о. н. *Жупан*, пор. п-ше

¹ Дослідження здійснено за виданням “Софрон Витвицький. Історичний нарис про гуцулів (Переклад, передмова, примітки Миколи Васильчука). – Коломия: Світ, 1993.”

Жупан (СП, 146), < рум. *juran* (іст.) “титул румунського боярина” (РУС, 257), пор. пд.-сл. *жупан* “губернатор, боярин, пан, старшина, вождь племені, господар” (ПЗУ, 227) + суфікс *-*ja*; Лостун (ІНГ, 18) < пол. *Лостун* (ІНГ, 24); г. Попадя (ІНГ, 18) < пол. *Попадя* (ІНГ, 24); г. Скупова (ІНГ, 18) < пол. *Скупова* (ІНГ, 24); г. Цівчин (ІНГ, 18) < пол. *Цівчин* (ІНГ, 24). Це зумовлено, мабуть, тим, що назви полонин є, як правило, вторинними щодо до найменувань гір і більш динамічними, ніж ороніми, оскільки їх залежність від різноманітних позамовних чинників набагато вища. Ці назви виникають тоді, коли гори, на яких вони розкинулися, вже мають свої найменування. І лише ті орооб'єкти, які до часу освоєння полонин були безіменними, можуть мотивуватися їх назвами, хоч питання первинності / вторинності таких співзвучних онімів є дискусійним. На наш погляд, у таких випадках треба враховувати насамперед доонімні значення твірних основ. Ті оніми, які містять у собі найменування певних ознак чи реалій, характерних для орооб'єктів, виникали, як правило, раніше, ніж інші однозвучні географічні назви. Що ж стосується найменувань, мотивованих антропонімами, то тут первинними будуть переважно назви полонин, адже зв'язок позначених ними об'єктів з конкретними особами значно тісніший, ніж у назв гір.

Характерно й те, що від назв потоків і річок утворені лише найменування поселень, що розкинулись на берегах цих водних об'єктів (15 назв): с. Акрешори (ІНГ, 19) < п. *Акрешора* (ГФ, 14) < рум. *akrișor* “кислуватий, кисленький” (РУС, 16); с. Бистрець (ІНГ, 19) < п. *Бистрець* (ГФ, 26) < *бистрець* (< псл. **bystrьсь*) “швидкий потік”, пор. укр. діал. *бистрець* “т. с.”, ст.-ч. *bystřec* “швидкий потік”, рос. діал. *быстрец* “мілке кам'янисте місце ріки, де вода тече швидко” (ЕССЯ, 3, 154); прис. Буркут (ІНГ, 20) < дж., п. *Буркут* (ГФ, 37) < *буркут* “джерело мінеральної води” (ГЛЕ, 263), пор. рум. *borkut* “т. с.” (РУС, 58), угор. *borkút* “т. с.” (Нг., 76); с. Кривець (ІНГ, 20) < п. *Кривець* (ГФ, 127) < *кривець* (< псл. **krivьсь*) “кривизна”, пор. рос. діал. *кривец* “зігнута лінія берега ріки або озера”, болг. *кривець* “крива деталь плуга”, словен. *krivec* “кривонога людина” тощо (ЕССЯ, 12, 174-175); с. Раковець (ІНГ, 20) < п. *Раковець* (ГФ, 205) < *раковий* “у якому водяться раки” + суфікс *-ець*; с. Сторонець (ІНГ, 19) < п. *Сторонець* (Карп., ТБ, 190) < *сторонець* “потік, що протікає в сторону від основної річки”; с. Стримба (ІНГ, 20) < р. *Стримба* (ГФ, 237) < рум. *strimb* “кривий, зігнутий” (РУС, 444); с. Ферескуля (ІНГ, 19) < п. *Ферескуля* (1979, СГУ, 583) < рум. *forăesc* “шептати, грохотіти, шуміти, скрипіти” (Нг., 75) + суфікс *-ul*; прис. Шибене (ІНГ, 20) < п. *Шибеній* (ІНГ, 22) та ін.

Твірними основами гуцульських ойконімів та мікротопонімів часто служили й родові та родинні назви, що були найменуваннями об'єднаних спорідненістю груп людей – перших поселенців, володарів чи засновників поселень або власників полонин (9 назв): с. Жураки (ІНГ, 20) < р. н. *Жураки* “рід, родина *Журака*”, пор. п-ще *Журак* (СП, 145); с. Ослави (ІНГ, 20) < р. н. *Ослави*, пор. особове ім'я *Ославъ* (Мор., 145); с. Петраші (ІНГ, 19) < р. н. *Петраши* “рід, родина *Петраша*”, пор. п-ще *Петраш* (СП, 271); пол. *Плішки* (ІНГ, 25) < р. н. *Плішки* “рід, родина *Плішка*”, пор. п-ща *Плішка*, *Pliszko* (ПЗУ, 456); с. Тораки (ІНГ, 19) < р. н. *Тораки* “рід, родина *Торака*”, пор. п-ще *Торак* (СП, 350); с. Шпетки (ІНГ, 19) < р. н. *Шпетки* “рід, родина *Шпетка*”, пор. п-ще *Шпетко* (СП, 401) та ін.

Безпосередньо антропонімами мотивовані лише поодинокі топоніми: с. Богдан (ІНГ, 20) < о. н. *Богдан*; с. Ворохта (ІНГ, 20) < о. н. *Ворохта*, пор. п-ще *Ворохта* (ПЗУ, 125); пол. *Гордей* (ІНГ, 24) < о. н. *Гордей* (СУІ, 92), пор. також п-ще *Гордей* (СП, 98); с. Захаріч (ІНГ, 19) < о. н. *Захарич*; пол. *Лостун* (ІНГ, 24) < о. н. *Лостун*; пол. *Попаля* (ІНГ, 24) < п-сько *Попадя*; пол. *Туркул* (ІНГ, 25) < о. н. *Туркул*, пор. п-ще *Туркул* (СП, 355). Причому деякі з них могли бути за походженням посесивними утвореннями з суфіксом *-*jь*, сліди якого стерлися в процесі їх тривалого історичного функціонування.

Лише однією назвою представлено семантичне утворення від мікротопоніма – назви поляни, на якій постало знамените гуцульське село *Жаб'є* (ІНГ, 18) < пол. *Жаб'є* < *жаба*, *жаби* + суфікс *-*jь*.

Досить поширеними серед наведених С. Витвицьким гуцульських топонімів є й утворення, що виникли шляхом семантичної онімізації апеллативів, насамперед географічних номенклатурних термінів (30 назв): с. Бергомет (ІНГ, 19) < *берегомет* “місце біля річки, де ґрунт розмивається швидкою течією, внаслідок чого змінюється русло” (ТНПБ, 150); р. Бистриця (ІНГ, 22) < *бистриця* (< псл. **bystrica*) “швидкий стрімкий потік”, пор. укр. діал. *бистриця* “швидкий і шумний потік”, ч. *bystřice* “швидка ріка або потік”, схв. *bistrica* “швидкий потік” (ЕССЯ, 3, 151; ПГФ, 56); г. Бобайка (ІНГ, 18) < *бобейка* “висока не поросла лісом стрімка гора” (ГЛЕ, 206); с. Бріаза (ІНГ, 19) < **бръза* “береза”, пор. ст.-сл. **бръза* “т. с.”, н.-л. *brjaza* “т. с.”, болг. *бряз* “з білими плямами”, а також мікротопоніми болг. *Бряза*, *Брезата*, хорв. *Breza*; г. Буковець (ІНГ, 18) < *буковець* “місце, вкрите буковим лісом” (СГБТ, 520); с. Гвозд (ІНГ, 20) < *гвозд* “ліс” < псл. **gvozdь*, пор. ст. п. *gwozd* “ліс у гірській місцевості”, ст. ч. *hvozd* “лісисті гори”, ст.-сх. *gvozd* “ліс”, словен. *gòzd* “ліс” (ЕСУМ, I, 486); г. Говерла (ІНГ, 17) < **hoverla* “гора з крутими схилами” (НГФ, 73-74); с. Город (ІНГ, 19) < *городь* “укріплене місце з оборонними спорудами” (ССУМ, I, 253); г. Грихіт (ІНГ, 18) < *грігіт*, *грігіт* “скали; місце, де дрібне каміння” (Мар., 224), “шутер; дрібне каміння; гола скалиста гора” (Нг., 37); с. Дора (ІНГ, 20) < *дора* “місце, розчищене від лісу, кущів” (СНГТ, 189); с. Заріч (ІНГ, 20) < *заріч*, *заріччя* “місцевість за рікою” (СУМ, III, 233); пол. *Луковец* (ІНГ, 24) < *луковець* (< псл. **lokovьсь*) “кривий, з вигинами об'єкт” (ПГФ, 163-165); г. Магура (ІНГ, 18) < “висока гора; висока окрема гора; гора” (Грінч., II, 396; Мар., 236); прис. Млаковина (ІНГ, 20) < *млаковина* “трясовина; заливний луг” (Мар., 236); пол. *Погар* (ІНГ, 18) <

погар “згарище; місце, де була пожежа” (СУМ, VI, 705), г. Сивуля (ІНГ, 18) < *сивуля* “гора сірого кольору”, пор. гуц. *сивуля* “худоба сірої масті” (ГГ, 169), “сива корова, сива вівця, сива коза” (ЕСУМ, V, 224); с. Солотвина (ІНГ, 20) < *солотвина* “багнувате місце; багновище, мочарі” (ГГ, 175; ПГФ, 252-253). “соляне джерело” (ССУМ, II, 368); пол. *Стайка* (ІНГ, 24) < *стайка*, дем. від *стая* “постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти” (ГГ, 177); с. Уторопи (ІНГ, 19), кол. *Утрон* (НП, 171) < псл. **utъrьpь* “мука страждання; важке для проживання місце” (НП, 171); р. Шіпот (ІНГ, 22) < *шуніт* (діал.) “пороги на ріці; шипіння” (ГГ, 215), “бурхливий шумний потік; кам'яні пороги на ріці; невеликий водоспад” (Нг, 50), пор. ст.-укр. *шунот* “джерело” (ССУМ, II, 559), рум. *șipot* “джерело, джерельний жоліб; кручі” (РУС, 457); г. Шпиця (ІНГ, 18) < *шпиця* “висока, шпильста з безліччю гостроверхих відростків скеля-стовб” (МРК, 16-17), пор. укр. *стиця* (розм. *штиця*) “тонкий довгий стрижень з трох загорстеним кілцем для плетіння” (ВТС, 1169) та ін. Деякі з таких назв не завжди мають однозначну мотивацію. Стосовно етимології окремих з них (г. *Говерла*, с. *Космач*, р. *Прут*, р. *Черемош*) й дотепер існують різні погляди.

Великою продуктивністю серед топонімів “Історичного нариса...” відзначаються і морфологічні деривати (72 назви). Найчастіше це суфіксальні похідні з посесивними формантами *-ів // -ов-, -ин*, які, приєднуючись до антропонімних основ, утворювали назви поселень і полонин, тобто географічних об'єктів, найменування яких, завдяки насамперед позамовним чинникам, тісно пов'язані з іменами людей. Твірними основами таких топонімів служили як християнські, так і слов'янські автохтонні відапеллативні та відкомполітині особові імена, що вживалися найчастіше у ролі прізвиськ і прізвищ: пол. *Альбін* (ІНГ, 24) < о. н. *Альба*, пор. п-ще *Альба* (СП, 23); пол. *Баласинів* (ІНГ, 24) < о. н. *Баласин*, *Баласин*, пор. рум. *Balasin* (Нг., 108), п-ще *Баласинович* (СП, 34); с. *Банілів* (ІНГ, 19) < о. н. *Баніло* (Худ., 23); пол. *Гостів* (ІНГ, 24) < о. н. *Гостъ* (Мор., 63); с. *Делятин* (ІНГ, 20) < о. н. **Делята* (НП, 51); с. *Добротів* (ІНГ, 20) < о. н. **Добротъ* (Худ., 95); пол. *Кітлова* (ІНГ, 24) < о. н. *Кітел*, пор. п-ще *Кітелюк* (СП, 176); с. *Конятин* (ІНГ, 19) < о. н. *Конята*, пор. п-ще *Конята* (Худ.¹, 158); м. *Косів* (ІНГ, 19) < о. н. *Кос*, пор. п-ще *Кос* (ПЗУ, 289); с. *Ланчин* (ІНГ, 20) < о. н. *Ланка* (Худ.¹, 201); с. *Лойова* (ІНГ, 20) < о. н. *Лой* (ССУМ, I, 556); с. *Микуличин* (ІНГ, 20) < о. н. *Микулич*, пор. п-ще *Микулич* (СП, 236); с. *Молодків* (ІНГ, 20) < о. н. *Молодко* (Худ.¹, 235); с. *Рафайлів* (ІНГ, 20) < о. н. *Рафайло* < *Рафайл* (СУІ, 310); м. *Рахів* (ІНГ, 20) < о. н. *Рахъ* (Мор., 167); пол. *Скупова* (ІНГ, 24) < о. н. *Скуп* < *Скоп*, пор. п-ще *Скоп* (СП, 324); с. *Тюдів* (ІНГ, 19) < о. н. *Тюдъ* < *Тудъ*, пор. п-сько *Тудай*, п-ще *Тюдик*, рум. *Tudos* (НПФ, 169); с. *Фітків* (ІНГ, 20) < о. н. *Фіткьо* (СУІ, 374); с. *Хороцова* (ІНГ, 19) < о. н. *Хороць* (НП, 173); пол. *Цівчин* (ІНГ, 24) < о. н. *Цівка*, пор. п-ще *Цівка* (ІФД, 394) та ін. (всього 32 назви).

У деяких назвах поселень давній суфікс *-ов- // -ев-* був замінений суфіксом *-ав(а)*: с. *Гринява* (ІНГ, 19), кол. *Гриньова*, *Гриньова* (НП, 47) < о. н. *Гринь* < *Григорій*; с. *Манява* (ІНГ, 20), кол. *Маньова* (НП, 101) < о. н. *Мань* < *Маниславъ*; с. *Прокурава* (ІНГ, 19), кол. *Прокурова* (НП, 137) < о. н. *Прокур*, пор. п-ще *Прокурат* (ТСЛ, 547). Причини такого явища є не до кінця зрозумілими. Можливо, тут зіграла свою роль загальнослов'янська тенденція до переходу ад'єктивних назв у субстантивні, або сталося це внаслідок якихись позамовних чинників. За допомогою суфікса *-ав(а)* утворена й назва річки *Сучава* (ІНГ, 22), кол. *Сочава*, пор. от ...сочава, сочави (ССУМ, II, 403), < *сочитися* “текти” (Карп., ТБ, 193).

Значно менше посесивних утворень оформлено давніми йотованими суфіксами *-*ja*, *-*je*: с. *Бабче* (ІНГ, 20) < о. н. *Бабець* чи *Бабко*, пор. п-ща *Бабець*, *Бабко* (ІПС, 9); с. *Вовче* (ІНГ, 20) < о. н. *Вовк*, пор. п-ще *Вовк* (СП, 77); пол. *Дуконія* (ІНГ, 24) < *Дуконья* < о. н. *Дукон*, пор. п-ще *Дука* (СП, 133); пол. *Ігнатеса* (ІНГ, 24) < *Ігнатесья* < о. н. *Ігнатес*, пор. п-ще *Ігнатесо* (СП, 159); с. *Люча* (ІНГ, 19) < *Лутчья* < о. н. *Лютко* (НП, 97); с. *Путиля* (ІНГ, 19) < *Путилья* < о. н. *Путило*, пор. д-р. *Путило* (Мор., 160), укр. *Путило* (Демч., 23); с. *Старуна* (ІНГ, 20) < *Старунья* < о. н. *Старун*, пор. п-ще *Старун* (Худ.¹, 324).

Зрідка у посесивній функції вжиті також суфікси *-ськ- // -ск-*, *-івськ-*, *-ець*: пол. *Бубеньські* (ІНГ, 24) < о. н. *Бубен*, пор. п-ще *Бубен* (ІФД, 204); пол. *Жовнірські* (ІНГ, 24) < о. н. *Жовнір*, пор. п-ще *Жовнір* (ІФД, 252); пол. *Будівська* (ІНГ, 25) < о. н. *Буда*, пор. п-ще *Буда* (СП, 58); пол. *Рабиньць* (ІНГ, 24) < о. н. *Рабин*, пор. п-ща *Рабин* (СП, 294).

Малопродуктивними є в гуцульських топонімах, наведених С. Витвицьким, й непосесивні словотворчі форманти, зокрема: а) суфікс *-иц(я)*: м. *Вижня* (ІНГ, 17) < *вижня* (діал.) “верхня”; р. *Молдавіца* (ІНГ, 22) < р. *Молдова*; г. *Синиця* (ІНГ, 18) < *синя*; с. *Яблониця* (ІНГ, 19) < *яблоня*, *яблоні* (діал.) “яблуна, яблуні”; б) суфікс *-к(а)*: р. *Ославка* (ІНГ, 22) < с. *Ослави* (ІНГ, 20); р. *Пістинька* (ІНГ, 22) < с. *Пістинь* (ІНГ, 19); г. *Татарка* (ІНГ, 18), пол. *Татарка* (ІНГ, 24) < *татар*, *татари*; г) суфікс *-івк(а)*: с. *Соколівка* (ІНГ, 19) < *сокіл* “висока прямовисна скала; гора” (Мар., 249), “висока і обривиста скеля; виступ граніту; стрімка скеля над водою” (ЕСУМ, V, 345), “стрімка скеля над водою” (Онишк., II, 235); с. *Шивалівка* (ІНГ, 20) < о. н. *Шевель*, пор. п-ще *Шевель* (СП, 392).

Деякі назви утворено за допомогою суфікса збірності *-*jь*: пол. *Піріє* (ІНГ, 24) < рум. *piriū* “потік” (Нг., 166); с. *Пневе* (ІНГ, 20), пол. *Пніви* < *пень*; пол. *Ріжіє* (ІНГ, 24) < *ріжа* “поляна; царинка в лісі; місце, що врізається клином у ліс” (Нг., 47); “пасовисько, що врізається клином у ліс; полянка між

лісами” (Шух., I, 239, 248), “галявина, що врізається клином у ліс” (ЕСУМ, V, 90); с. **Ясіне** (ІНГ, 20) < *ясень*.

Характерно, що окрім українських словотворчих засобів, при творенні гуцульських топонімів широко використовувалися запозичення з інших мов, насамперед з румунської, що зумовлено як суміжністю територій, так і довготривалими контактами українського і румунського етносів у процесі їх господарської та культурної діяльності. Серед таких назв є утворення з суфіксом-артиклом -ул (-ul): г. **Балтагул** (ІНГ, 18) < рум. *bâltoagă* “велика калюжа, калабана” (РУС, 50); пол. **Куратул** (ІНГ, 24) < рум. *curat* “чистий; очищений від дерев, викорчуваний”, пор. *curătură* “корчунок, теребіж”, *curățire* “чистка, чищення, обчищення” (РУС, 112); пол. **Радул** (ІНГ, 24) < рум. *radîu* // *redîu* “гай” (Нг., 166); з суфіксом -еск- (-esk-): пол. **Береческа** (суч. *Берческа*) (ІНГ, 24) < *бирка* (гуц.) “вівця з короткою кучерявою м'якою шерстю; ягня” (ГЛЕ, 182) < рум. *berc* “короткий, короткохвостий, кущий” (РУС, 52); г. **Маришеска** (ІНГ, 18), пол. **Мараческа** (ІНГ, 24) < о. н. *Мариш*, пор. рум. *Mareș* (Нг., 165); пол. **Пожіжеска** (ІНГ, 24) < *пожіж* (діал.) “пожежа”; з суфіксом -еск- (-esk-), ускладненим суфіксом-артиклом -ул (-ul): пол. **Ледескул** (ІНГ, 24) < *ladă* “ящик, скриня, сундук, сховок” (РУС, 260); пол. **Радескул** (ІНГ, 24) < рум. *radîu* // *redîu* “гай” (Нг., 166); з суфіксом -іор- (-ior-): пол. **Стевьор** (ІНГ, 24) < рум. *ștevie* “шавель”; з суфіксом -аж- (-aș-): пол. **Цівчинаж** (ІНГ, 24) < пол. *Цівчин* (ІНГ, 24).

Широко представлені в дослідженні С. Витвицького й топоніми, утворені шляхом субстантивзації та онімізації прикметників, які характеризують топооб'єкти за певними ознаками (27 назв): а) за смаковими якостями та мінеральними особливостями води: п. **Добрий** (ІНГ, 30) < *добрий* “смачний” (ВТС, 230); с. **Росуліа** (ІНГ, 20) < *росільна* “яка має розсіл – дуже насичену сіллю природну воду”; б) за наявністю чи відсутністю певних природних мінеральних речовин чи об'єктів: в. **Безвідний** (ІНГ, 18) < *безвідний* (розм.) “безводний; на якому немає води”; пол. **Кернична** (ІНГ, 24) < *кернична* “яка має багато керниць - криниць”; в. **Озірний** (ІНГ, 18) < *озірний* “який має озера”; в) за формою та рельєфом: г. **Кринта** (ІНГ, 18) < *крента* “крута, стрімка” (Кобил., 268-269) < псл. **krop̥ta* “яка крутиться, в'ється; зігнута; міцна, тверда; стрімка; різка” або з псл. **krou̥ta* “стрімка, крута” (ЕСУМ, III, 111), пор. с.-хорв. *крента* “закрутка в замку для дверей”; пол. **Лукава** (ІНГ, 24) < *лукава* “вигнута, покручена”, пор. п. *lekaŭa* “вигин, кривизна”, д.-р. *лукавы* “звивистий”; г) за місцем виникнення або знаходження: прис. **Завоєлий** (ІНГ, 20) < *завоєлий* “який розкинувся в урочищі *Завоєли*”, пор. *урочище Завоєли* (НПК, 32) < рум. *zavoiele*, мн. від *zavoi* “прибережний гай, луг” (РУС, 508); с. **Пасічна** (ІНГ, 20) < *пасічна* “яка виникла на *пасіці* – викорчуваній ділянці лісу, призначеній для розведення бджіл”, пор. *пасіка* “викорчувана ділянка лісу, призначена для розведення бджіл; пасіка; борть” (ЕСУМ, II, 127); с. **Перехресне** (ІНГ, 19) < *перехресне* “яке виникло на *перехресті* гірських хребтів та доріг” (НП, 122); с. **Ямна** (ІНГ, 20) < *ямна* “яка знаходиться в *ямі* – глибокій гірській долині” (НПФ, 185); д) за зовнішніми враженнями і кольором місцевості: с. **Зеленів** (ІНГ, 20) < *зеленів* “зелений, який знаходиться серед *зелених заростей*”; с. **Красне** (ІНГ, 20) < *красне* “дуже гарне” (ГГ, 104); е) за характером ґрунту: пол. **Лютоса** (ІНГ, 25) < рум. *lutos* “глинистий, глинястий” (РУС, 277); г. **Петрос** (ІНГ, 18) < рум. *pietros* “кам'янистий, каменистий, скалистий” (РУС, 351); е) за характером рослинності: с. **Бервінкова** (ІНГ, 19) < *бервінкова* “яка має зарослі *барвінку*”; пол. **Рокитна** (ІНГ, 25) < *рокитна* “вкрита *рокитою* – вербою козячою”, пор. *рокита* “верба козяча” (Смик, 344); ж) за етнічною належністю жителів: с. **Руська** (ІНГ, 19) < *руська* “українська; у якій проживають *руські* (українські) люди”; з) за характером течії води: п. **Шибений** (ІНГ, 22) < *шибений* “неспокійний, метушливий, шкідливий”, пор. гуц. *шибатиси* “метушитися, кидатися” (ГГ, 215), “метатися, кидатися; шукати виходу” (МСГГ, 225) та ін.

Серед гуцульських назв географічних об'єктів є й топоніми, утворені шляхом композиції основ: с. **Білоберезка** (ІНГ, 19) < *біла березка*; с. **Долгополе** (ІНГ, 19) < *довге поле*; с. **Кирлібаба** (ІНГ, 19) < рум. *cîrlig* “гак, крюк” (РУС, 87) і *babă* “баба, бабка; знахарка; баба-яга” (РУС, 46), дослівно “зігнута, горбата баба” (можливо, що первісно ця назва була прізвиськом); с. **Красноіля** (ІНГ, 19) < *красна іль* “ялина”, пор. гуц. *іль, іль, сль* “ялина” (ГГ, 67, 87) + суфікс *-ья; с. **Криворівня** (ІНГ, 19) < *крива* “непряма, вигнута, покручена” та *рівня* “рівнина, долина” (НПФ, 89-90); с. **Устеріки** (ІНГ, 19) < *устя ріки*; хр. **Чорногора** (ІНГ, 19) < г. *Чорна Гора* (НГІФ, 319). Дві такі назви мотивовані лексемами німецького походження: к. **Людвігедорф** (ІНГ, 19) < нім. о. н. *Ludwig i Dorf* “село”, дослівно “село Людвіга”; к. **Марієнзее** (ІНГ, 19) < о. н. *Марія* і нім. *See* “озеро”, дослівно “Марієне озеро”. Вони служили назвами колоній, заснованих переселенцями з Німеччини.

Порівняно велику групу становлять топоніми, утворені шляхом лексикалізації та онімізації словосполучень (26 назв). Опорними компонентами таких назв є як апелятиви – географічні терміни, так і інші топоніми, а атрибутивними означеннями – прикметники, що характеризують топооб'єкти за належністю до певних поселень чи місць, за їх місцезнаходженням на певній території, за розмірами, кольором, зовнішніми враженнями тощо: с. **Баня Березівська** (ІНГ, 19) < *баня* “мінеральне джерело; солеварня” (СНГТ, 72), “солеварня; копальня (ЕСУМ, I, 136) + атрибутивне означення *березівська*, що вказує на належність поселення до с. *Березів*; с. **Баня Свірська** (ІНГ, 19) < *баня* (див. вище) + атрибутивне означення *Свірська*, що вказує на належність поселення в давнину родині *Свірського*; с. **Горішний Ясенів** (ІНГ, 19) < с. *Ясенів* (суч. с. *Ясенів-Пільний*, що на Городенщині) + атрибутивне

означення *горішний* “верхній; розташований на високому місці або на горі” (ВТС, 192); сс. **Довгополе Волоське, Розтоки Волоські** (ІНГ, 19) < сс. *Довгополе, Розтоки* (див. вище) + атрибутивні означення *волоське, волоські* “які знаходяться на волоській території”; пол. **Каменець Руський** (ІНГ, 24) < пол. *Каменець* (див. вище) + атрибутивне означення *руський* “яка знаходиться на українському боці Карпат”; дол. **Красний Луг** (ІНГ, 16) < *луг* “поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать”, “низовина, заросла травою; низовина, заросла лісом; низька місцевість” (Мар., 235) + атрибутивне означення *красний* “дуже гарний” (ГГ, 104); м. **Молдавський Кімполунг** (ІНГ, 17) < м. *Кімполунг* (ІНГ, 35) < рум. *cîmp* “поле, рівнина” (РУС, 86) та *lung* “довгий” (РУС, 276), дослівно “довге поле, довга рівнина”, + атрибутивне означення *молдавський*, що вказує на належність поселення до *Молдавії*; сс. **Рожен Великий, Рожен Малий** (ІНГ, 19) < *рожен* “розколина” (Онишк., II, 181) + атрибутивні означення *великий* і *малий*, що вказують на розміри поселень; пол. **Стара Стая** (ІНГ, 24) < *стая* “постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти” (ГГ, 177) + атрибутивне означення *стара* “яка довго була в ужитку, стала ветхою, непридатною” (ВТС, 1188); рр. **Тиса Біла, Тиса Чорна** (ІНГ, 22) < р. *Тиса* (СГУ, 564) + атрибутивні означення *біла* і *чорна*; с. **Усте-Путилова** (ІНГ, 19) < *устя* “гірло ріки, потоку” (ПГФ, 308), “місце, де струмок впадає в річку” (ТНПБ, 152) + атрибутивне означення *путилова*, що вказує на належність поселення до м. *Путилів* (див. вище); г. **Чорний Грунь** (ІНГ, 18) < *грунь* “вершина гори; гірський хребет; гора вкрита лісом; пагорб” (Мар., 225) + атрибутивне означення *чорний* “темний; похмурий; важкодоступний; ворожий” та ін.

Зустрічаються серед засвідчених С. Витвицьким назв географічних об'єктів і топоніми, утворені таким специфічним способом, як плюралізація та онімізація апелятивів. Його суть полягає в тому, що словотворчу функцію в них виконують не суфікси чи інші топоформанти, а форма множини, не залежно від того, скільки об'єктів позначає та чи інша назва: с. **Голови** (ІНГ, 19) < *голови*, мн. від *голова* “вершина, витік ріки” (СНГТ, 149); м. **Кути** (ІНГ, 19) < *кут* “далеке урочище”, “нависла гора чи відріг гори” (СНГТ, 322-323); с. **Луги** (ІНГ, 20) < *луг* “поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать” (Мар., 235); с. **Поляни** (ІНГ, 20) < *поляна* “гірська рівнина, пасовище” (Мар., 244) с. **Пороги** (ІНГ, 20) < *пороги*, мн. від *поріг* “кам'яне мілководдя в руслі ріки, виходи гірських порід на її дні; поперечний виступ, невеликий водоспад” (СНГТ, 149); с. **Розтоки** (ІНГ, 19) < *розтока* “місце роздвоєння основного русла річки; водяний потік, що відокремився від основного русла” (ВТС, 1077); с. **Стебни** < *стебні*, мн. від *стебень* < *степень* < *степа* “обрив, скала, гора” (СНГТ, 523) з переходом [п] у [б]. Серед таких утворень є й назви румунського походження: с. **Рунгури** (ІНГ, 20) < рум. *runcuri*, мн. від *runc* “теребіж; вирубка лісу під пасовище” (РУС, 406); с. **Шешори** (ІНГ, 19) < рум. *șesuri*, мн. від *șes* “низовина, низина, рівнина, низинна місцевість” (РУС, 456).

Деякі гуцульські топоніми утворено шляхом юкстапозиції, тобто поєднання в одній назві двох або більше граматично рівноправних лексем: с. **Ватра-Молдовіца** (ІНГ, 19) < с. *Ватра* < *ватра* “вогнище, багаття” (ГГ, 34) + р. *Молдовіца* (див. вище); с. **Жаб'є Ільця** (ІНГ, 19) < с. *Жаб'є* (див. вище) + прис. *Ільця* < *ильця* (діал.) “ялина”; с. **Жаб'є Слупейка** (ІНГ, 19) < с. *Жаб'є* (див. вище) + прис. *Слупейка* < *слуп* “стовп з дашком, під яким стояла конюха або горня з водою” (Шух., I, 102-103); с. **Ізвор-Шіпот** (ІНГ, 19) < п. *Ізвор* < *ізвір* (< псл. *ъзвогъ) “долина потоку чи ріки в горах; міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами (перев. з джерелом) (ГГ, 81) + р. *Шіпот* (див. вище); р. **Путила-Діхтинец** (ІНГ, 22) < с. *Путила* (ІНГ, 19) + п. *Діхтинец* (Карп., ТБ, 122), а також с. *Діхтинец* (див. вище).

Отже, гуцульські топоніми, засвідчені в “Історичному нарисі про гуцулів” С. Витвицького, становлять складну систему найменувань, різномірних як за способами словотворення, так і за лексико-семантичними ознаками твірних основ. Вони в цілому відбивають ті риси, що є характерними для творення назв географічних об'єктів інших територій України. Переважна більшість гуцульських назв є слов'янськими, українськими за походженням, незважаючи на те, що тривалий історичний період цей край перебував під владою різних держав та імперій. Іншомовні ж вкраплення здебільшого зумовлені не політичними причинами, а швидше спільністю умов проживання та господарської діяльності жителів такої специфічної гірської зони, якою є Карпатський регіон.

У складі наведених С. Витвицьким топонімів поряд із лексичними одиницями, що вживаються в українській літературній мові, можна виділити ряд специфічних, суто гуцульських мовних елементів (*берегомет, бобайка, буркут, вінчина, гаджуґа, іль, присліп, степа, шипит*). Трапляються серед них і реліктові залишки стародавньої назалізації (г. *Крента*, пол. *Дземброня*). Деякі назви (пол. *Ігнатеса*, пол. *Хітарка*) в процесі історичного розвитку змінили своє звучання, тому засвідчення цих назв дослідником дало можливість відтворити первісні форми, що важливо для їх етимологізування.

Умовні скорочення

болг. – болгарське
в. – верх (гора)
г. – гора, гори
гуц. – гуцульське

н.-л. – нижньолужицьке
о. н. – особова назва
п. – потік
пд.-сл. – південнослов'янське

с. – село
с.-хорв. – сербохорватське
словен. – словенське
ст.-п. – старопольське

діал. – діалектне	пол. – полонина	ст.-сл. – старослов'янське
дж. – джерело	пор. – порівняйте	ст.-ч. – старочеське
дол. – долина	прис. – присілок	суч. – сучасне
і.-с. – ілосропейське	псл. – праслов'янське	т. с. – те саме
ін. – інші	п-сько – прізвисько	угор. – угорське
к. – колонія	п-ше – прізвище	укр. – українське
кол. – колишні	р. – річка	фрак. – фракійське
м. – місто	р. н. – родова, родинна назва	хорв. – хорватське
мп. – множина	рос. – російське	хр. – хребет
нім. – німецьке	рум. – румунське	ч. – чеське

- ВТС Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ-Ірпін: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- ГГ Гуцульські говори. Короткий словник // Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- ГІФ Габора М. Гідронімія Івано-Франківщини. – Снятин: Прут-Принт, 2003. – 284 с.
- ГЛЕ Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К.: Наукова думка, 1991. – 308 с.
- Грінч. Словарь української мови // Упор. Грінченко Б. Д. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1-3; 1997. – Т. 4.
- Демч. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.
- Експ. Матеріали, зібрані автором під час експедицій.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1; 1985. – Т. 2; 1989. – Т. 3; 2003. – Т. 4.
- ІНГ Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів. Переклад Васильчука М. за виданням: Witwicki Sofron. Rys historyczny o Huculach. Lwów, 1863. – Коломия: Світ, 1993. – 96 с.
- ІФД Івано-Франківськ. Телефонно-інформаційний довідник – Чортків, 2003. – 479 с.
- Карп. ПФО Карпенко Ю. О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат // Записки з ономастики. Збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 2. – С. 25-28.
- Карп. ТБ Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. – К.: Наукова думка, 1973. – 240 с.
- Кобил. Кобиланський Б. В. З ономастики східнокарпатського ареалу: (Назви. Крента, Магура, Віпче, Хотимир) // Культура і побут населення українських Карпат: (Матеріали респ. наук. конф.) – Ужгород, 1973. – С. 268-276.
- Крип. Крип'якевич І. З історії Гуцульщини. // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1923. – Т. LXXX. – № 7.
- Куркина Л.В. Названия горного рельефа (на материале южнославянских языков) // Этимология. 1977. – М.: Наука, 1979. – С. 39-54.
- Мар. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов // Полесье. – М.: Наука, 1968. – С. 206 – 255.
- Мор. Морошкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен. – М., 1867.
- МРК Пелипейко І. А. Мій рідний край. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 112 с.
- МСГТ Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна, Розсілка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
- НГІФ Габора М. М. Назви гір Івано-Франківщини. Словник-довідник. – Івано-Франківськ: МістоНВ, 2005. – 352 с.
- НП Габора М. М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля). Історико-етимологічний словник. – Івано-Франківськ: ОППІО, Снятин: ПрутПринт, 2007. – 200 с.
- НПК Населені пункти Косівщини // Упор. Пелипейко І. – Косів: Писаний Камінь, 1995. – 112 с.
- Онишк. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1 - 2.
- ПГФ Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998. – 363 с.
- ПЗУ Чучка Павло. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 с. + XLVIII с.
- ППС Горпинич В. О., Тимченко В. Т. Прізвища правобережного Степу: - Словник. Ономастика і апеллятиви, випуск 22. Відповідальний редактор В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 340 с.
- РУС Румунсько-український словник. – Бухарест, 1963. – 563 с.
- СІБТ Могитич І. Словник гуцульської будівельної термінології // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 1999. – Т. 4. – С. 519-537.
- СНГТ Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
- СП Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) // Укладачі: Н.тин: ПрутПринт, 2007. – 200 с.
- НПК Населені пункти Косівщини // Упор. Пелипейко І. –
- ТНІБ Лимаренко В. С. Топографічні назви Північної Буковини // Питання топонімії та ономастики. – К., 1962. – С. 147-153.
- Худ. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітованих скорочених особових власних імен). – К.: Наукова думка, 1995. – 362 с.
- Худ¹ Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апеллятивних антропонімів). – Львів, 2004. – 536 с.
- Шух. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899 – 1907 рр. – Верховина, 1997 – 2000. – Ч. 1-5
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. – М.: Наука, 1974 – 1999. – Вып. 1–26.
- Нг. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.

The article analyses the ghutsul's toponyms that are represented in "The historical essay about the hutsuls" by S. Vutvutskey. The ways of wordbuilding, the means of wordbuilding and their productivity and also registered features of the ghutsul's dialect are analysed in them.

Key-words: toponym, gidronim, oponim, semantic forming.

УДК 811. 161. 2'37
ББК 81.411.1-7

Наталія Колесник

ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ)

У статті з'ясовано підстави вивчення історичної антропонімії певного регіону на матеріалі пісенного фольклору. Опрацьований іменник співанок-хронік засвідчує основні тенденції розвитку антропонімії Гуцульщини.

Ключові слова: власна назва, фольклорний текст, фольклорна власна назва, способи та засоби номінації, регіональна антропонімія.

У сучасній лінгвістиці існують різні погляди на суть і місце фольклорної мови в системі національної мови. Український мовознавець С. Я. Єрмоленко, проаналізувавши позиції науковців щодо названої проблеми, які, як вважає російська дослідниця З. М. Петеньова, можна звести до двох точок зору: 1) мова фольклору – явище наддіалектне, 2) мова фольклору – один із проявів діалектного мовлення [12, 143], обстоює наддіалектний характер функціонування мови фольклорних творів, “що робить її різновидом художнього стилю” [6, 21], а також стверджує, що “статус народнопісенної мови в її сучасному пісенному різновиді наближає її ... до сучасного художнього стилю” [6, 8]. Однак попри прагнення поетичного койне до високого стилю, попри стирання в народнопісенній мові виразних діалектних особливостей, мові традиційного фольклору притаманне відтворення реальних картин життя [6, 30]. Останнє твердження дає підстави говорити про наявність у фольклорних текстах регіональної ономастики (як антропонімів, так і топонімів): реалістичність зображення у фольклорному творі зумовлює вживання реальних імен дійових осіб, реальних просторових назв, які, очевидно, мають виразну діалектну основу. Саме регіональні варіанти онімів, на нашу думку, є нерідко тими елементами місцевого колориту, які наче маркують текст, роблять його своїм, бо “чужі” власні назви у фольклорному творі є засобом творення чужого, переважно ворожого людині світу, або створюють певний комічний ефект.

Вважаємо, що репертуар власних назв у фольклорних текстах доволі тісно пов'язаний з реальним антропоніміконом тієї місцевості, де побутує чи був записаний фольклорний твір чи його варіант. Однак характер цього зв'язку до певної міри коригує жанр твору. За спостереженнями дослідників, у баладах-хроніках, історичних піснях діалектна диференціація виразніша [6, 16].

Більшість жанрів українського фольклору функціонують на загальноукраїнських теренах, а от співанки-хроніки побутують переважно в Карпатському регіоні. Гуцульщина є їх територіальним епіцентром, саме тут записано понад 70% усіх текстів. Наші попередні студії, виконані на іншому матеріалі, показали, що власні назви у фольклорному тексті нерідко зберігають виразну діалектну основу [9, 139]. Маємо на меті підтвердити або спростувати цю тезу, обравши за об'єкт дослідження антропоніми, засвідчені творами згаданого вище жанру.

Співанки-хроніки, які є окремим жанровим різновидом історичних пісень та одним з наймолодших у системі пісенної епіки, виникли в кінці XVIII ст., час їхнього розквіту – XIX-XX ст. [10]. Майже половина проаналізованих нами текстів записана в XX ст., з них більше 65% – у 1960-1970-х рр., а майже чверть усіх текстів, що фіксують антропоніми, не лише записано, а й складено в другій половині XX ст. Отож, на час запису переважної кількості пісень офіційна система називання українців була остаточно сформована. Співанки-хроніки доволі густо насичені онімами загалом й антропонімами зокрема. Так, із 240 проаналізованих нами текстів близько 220 фіксують власні назви і майже 170 текстів – антропоніми, з них – більше 100 текстів (саме вони стали об'єктом нашого дослідження) записано на Гуцульщині: в Рахівському районі Закарпатської області, Верховинському, Коломийському й Косівському районах Івано-Франківської області, Вишницькому і Путильському районах Чернівецької області.

Особливістю цього жанру є вказівка на авторство та називання в зачині пісні імені особи, про яку йтиметься далі. Це, безперечно, помножує кількість ужитих у співанках-хроніках антропонімів. Окрім того, фактографічність співанок-хронік, їх стиль хронікеського повіствування, їх завдання – стати своєрідними поетичними пам'ятками,obelісками над могилами загиблих дорогих людей, спомином про них, як відзначив свого часу О. Дей [5, 39-40], зумовлює ще одну рису цього різновиду ліричного епосу. Дуже часто співанку-хроніку названо не за першим рядком, що доволі поширено у фольклорі (хоча й такі заголовки є: “Закувала зозулечка в зеленому току”, “Що настало тепер в світі, трудно спогадати” та ін.), а за головною подією, про яку йтиметься, або місцем події (“Вийзд в Росію”, “В шахтах Америки”, “Про події у Лядськмі”, “Про каліцтво легеня” і т. ін.), або особою назвою головного героя (“Про Пилипка”, “Про Дмитра Марусяка”, “Про Лук'яна Кобилицю”, “Про Козланюків”, “Про Грицуня Гончарика”, “Про Грициху”, “Про Тетенючку Палагну”, “Про Ганнусю”, “Про Марійку та Михася”).

Попередні наші дослідження засвідчили, що назви фольклорних творів виконують насамперед інформаційну, номінативну, так би мовити, маркуючу функцію, залишаючи осторонь або мінімально реалізуючи функцію стилістичну [7, 481]. Проте це не заважає їм, як і заголовкам загалом, виконувати функцію представницьку, бути своєрідним рекламним проспектом, завдання якого – привернути увагу читача. Оскільки ж більшість подій, оспіваних у співанках-хроніках, пов'язані з конкретними людьми, то саме найменування головного героя є тим чинником, що акцентує увагу читача, спрямовує її в потрібне русло. Заголовки чималої кількості співанок-хронік, під якими вони відомі широкому заголові, мають усталену

формулу: “Про + антропонімне позначення”. Останнє в цій формулі може бути виражене демінутивним варіантом особового імені, андронімом, прізвищем, ужитим на позначення як однієї людини, так і цілої родини, дволексемною антропонімоформулою “особове ім’я + прізвище” або “прізвище + особове ім’я” тощо. 137 текстів з опрацьованої нами збірки мають заголовки саме такої структури, ще одну з пісень названо “Співанка Петрові Шекерикові”. Таким чином, 81% заголовків співанок-хронік, що послуговуються власними назвами, містять антропоніми. Аналіз онімів, зафіксованих заголовками аналізованих нами текстів, дав такий вислід: у назвах ужито 33 особових імені, 27 прізвищ, 2 андроніми, 72 антропонімоформули “особове ім’я + прізвище” або “прізвище + особове ім’я”. Усі згадані вище антропоніми ми залучили до аналізу.

Одним з основних способів називання у фольклорному тексті є однолексемний, що зумовлено особливостями фольклорної комунікації. У межах цього способу найуживанішим засобом найменування є особове ім’я: цей клас антропонімів ужито в більш ніж 90% співанок, що містять власні особові назви. Аналізовані тексти засвідчують 43 чоловічих та 25 жіночих імен як у повній (народно-розмовній, а не канонічній) формі, так і в численних варіантах, гіпокористичних і демінутивних, наприклад: *Коцьо, Федьо, Дмитруськ, Іванчик, Лесенятко, Николик, Олексуньо, Пилитик, Семеночко, Юрчуча; Ганнуська, Євдосенька, Іленочка, Калинка, Марусина, Талька* та ін. До найуживаніших чоловічих імен співанок-хронік належать *Іван (75 уживань), Василь (69), Никола (37), Юрій (36), Семен (22), Михайло (18), Олексій (17), Дмитро (16), Федір і Степан (14)*. Серед найпопулярніших жіночих – *Марія (36 уживань), Анна (13), Параска (12), Олена (11)*. Обмеженість фольклорного іменника є очевидною, але це не завадило йому відобразити певні тенденції реальної ономастики. По-перше, порівняння репертуару чоловічих імен, зафіксованих співанками-хроніками, з іменником Косівщини 1880-2000 рр. у дослідженні С. Павелко [11] показало, що 8 з 10 фольклорних антропонімів і в живомовній системі найменування протягом тривалого часу (понад століття) належать до найпопулярніших, отож, відображають певні антропоніми уподобання українців Карпатського регіону. По-друге, тексти народної творчості, попри їх тяжіння не до буденної, а до піднесеної мови, словник якої мав би відрізнятися від розмовної мови, містять діалектні варіанти особових імен. Серед регіональних варіантів, функціонування яких, за словником І. Трійняка, обмежене Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською та Чернівецькою областями [14] (у нашому випадку гуцульським діалектом), нами виявлено такі варіанти імен: *Базилько; Лукен; Коць, Коцько; Місько; Стефан, Стефанцьо, Штефан, Штефанко; Танасійко; Анниця, Анничка, Доця, Єленочка, Іленка, Іленочка, Кацюня, Пазя, Парасуня*, – та усичені вокативи *Васи (Василь), Семе (Семен), Кали (Калина)*, також характерні для іменника Гуцульщини. По-третє, діалектологи зауважили, що “у порівнянні з іншими українськими говорами гуцульські говірки характеризуються надзвичайним багатством здрібнілих форм різних частин мови, зокрема іменників і прикметників ... Значна словотвірна варіативність виявляється не тільки в апелятивах, але й у власних назвах, про що свідчить велика кількість, як правило, пестливих форм імен, які стосуються людей різного віку, в тому числі й похилого” [4, 11]. Тексти співанок-хронік підтверджують цю тенденцію гуцульського діалекту: незважаючи на порівняно невелику кількість текстів, залучених до аналізу, до того ж у межах одного жанру, імена *Юрій* та *Микола* засвідчено у 16, *Марія* – 13, *Михайло* – 9, *Іван, Василь* – 8, *Семен, Степан, Федір* – 7, *Дмитро, Олена* – 6 варіантах тощо. Окрім того, наш матеріал містить непоодинокі приклади використання іменувань прізвищевого типу в зменшено-пестливих формах: “*Ой пішов брати Дмитро водиці із кирниці, / Та вбив його Мочернячок з срібної рушниці*” [13, 102]; “*А вдарили в монастирі а в чотири звони, / А вже Штолючка блеховали на воронім коні*” [13, 107]; “*Але ви си тим тішили, що то не так буде, / Що Дмитреючок відь шлюсу засуджений буде*” [13, 290]; “*Ой летіли гуси дикі низейко-низейко, / Та й убили Ленійка в неділю ранейко...*” [13, 230]; “*Не збудила Катерина своїм словом щирим, / Лише збудив Обушачок з розгону сокиров*” [13, 312] та ін.

Одним із доволі поширених способів ідентифікації у фольклорі серед однолексемних назв є іменування прізвищевого типу. На матеріалі співанок-хронік сьогодні важко з’ясувати, які з них на час запису текстів були ще мотивованими назвами, а які вже мали спадковий характер, які з них – офіційні найменування, а які належать до народно-побутової антропонімії, тобто які з них є прізвищами, а які – спадковими вуличними назвами. Проте згадані категорії виступають у неофіційній системі іменування рівноцінними заміниками одне одного не лише у текстах XIX ст., але й XX ст., коли офіційна система називання під дією певних екстралінгвальних факторів почала впливати на живомовний іменник, змістивши центр онімної ваги з імені на прізвище, яке як індивідуальний знак особи в певних ситуаціях стає вагомішим за ім’я. В аналізованих текстах нами виявлено близько 130 антропонімів цього класу. Найпродуктивнішими словотвірними моделями гуцульських прізвищ фольклорного ономастикону виявились, як і в реальній антропонімії [див. праці Б. Близнюк], моделі із суфіксами *-ук (-'ук), -чук та -ак (-'ак), -чак*. Деривати з формантом *-ук* становлять більше 40% від загальної кількості виявлених нами прізвищ морфологічного способу творення, а моделі із суфіксом *-ак* – більше 15%. Це співвідношення є доволі близьким до показників реальної історичної ономастики.

Проведені Б.Близнюк дослідження антропонімії Гуцульщини за писемними пам’ятками дали їй підстави стверджувати, що, незважаючи на високу продуктивність в кінці XVIII – на початку XIX ст. моделі на *-ук* на теренах Гуцульщини (деривати з цим формантом становлять у названий період 38% від загальної кількості), епіцентром іррадіації антропонімічних словотвірних моделей з цим суфіксом була

Волинь. На Гуцульщину ця модель була принесена переселенцями [1, 106]. Подібною є ситуація з моделлю на *-ак*: “У пам’ятках Гуцульщини вони з’явилися шойно у другій половині XVII ст. ... А в кінці XVII – першій половині XIX ст. такі іменування стають одними із найпоширеніших серед гуцульських прізвищевих назв” (моделі із суфіксом *-ак* становлять у названий період – 11% від загальної кількості) [1, 107]. Б. Близнюк припускає, що поширення аналізованої моделі на Гуцульщину відбулося із сусідніх територій Бойківщини.

Таким, що заслуговує на увагу, є, на нашу думку, твердження дослідниці, що суфікс *-ук (-'ук), -чук* сприймався на Гуцульщині в кінці XVIII – на початку XIX ст. ще як живий формант, який виражав патронімічність чи присвійність [2, 125]. Наші студії на фольклорному матеріалі засвідчують, що й у наступні п’ятдесят, а іноді й сто років у народно-побутовій системі називання утворення на *-ук (-'ук), -чук* могли виражати патронімічність. У текстах співанок-хронік іменування сина іноді твориться від прізвища батька за допомогою згаданих вище суфіксів:

Ой упали Туманюки в велику провину,

Ой упали у провину, зробили розбійство,

Ой ввійшло до Туманюків тверде здекуційство...

А там тоті жовніроньки ели воювати,

Що не можуть Туманюків у руки дістати.

Що не можуть їх дістати – що кому до того?

Вони беруть із-за синів Тумана старого (“Про Туманюків і Семена Фотюка”, рік запису – 1887) [13, 96].

Та в Косові задзвонили, в Ясенові ловля(т):

-Тікай, Юро Довганюку, бо ти іздогоня(т)!...

Вони єго та не найшли та і не імили,

Та й Довгана й Довганиху в фурдизу забили. (“Про Юру Довганюка”, рік запису – 1901) [13, 113].

У співанці “Про Марійку й Михася” (події 1958 року, час запису – 1968 рік) маємо:

Страшне вбивство і мордерство навек не пропаде,

Грізна кара народная на Миронюків впаде...

Запитався зять у тата: “Що мемо робити?”

Сказав Мирон до вибіяників: “Мусим його вбити”... [13, 322].

У розглянутих піснях суфікси *-ук, -чук* та *-ак* інколи вживаються як синонімічні не тільки один до одного (*Марусяк = Марисюк, Гавриляк = Гаврлюк, Костиньки = Костинчук*), але й до посесивного форманта *-ів*, що теж у цих випадках увиразнює їхню патронімічність (*Кабалюк = Кабалів (Юра)*). Проте, гадаємо, у час складання, побутування та запису співанок-хронік посесивний суфікс *-ук*, а тим паче *-ак*, попри наведені вище приклади, уже затрачували свою посесивність. Усі проаналізовані фольклорні тексти фіксують прізвища з *-ук/-ак* як самостійні найменування, натомість депатронімізовані іменування *Туман, Мирон, Довган* вжито в такому контексті, який вказує на стосунок їхнього носія до інших представників роду (*Туман* – старий, *Мирон* – тато, *Довган* – Довганиха). Окрім того, уже в текстах кінця XIX – початку XX ст. посесивні та депатронімізовані варіанти одного й того ж прізвища вживаються на позначення однієї й тієї ж особи як рівноцінні замітники. Наприклад, у співанці-хроніці “Про жаб’ївського війта Дмитреюка” *Боліджука* поійменовано також *Болігою (Булігою)*, а *Дмитренка* – *Дмитреєм*. Хоча, мусимо відзначити, моделі із формантом *-ук* сприймаються як офіційні, а їх депатронімізовані форми мають певне стилістичне забарвлення:

Комісія провадила: в чім би го зловити?

Напоследку Дмитреюка на протокул взіти...

Прийшов Дмитрей з канцелярні, поковтав у танок;

- Пусті-ко мні, Парасочко, прийшов твій Іванок [13, 289].

Про те, що патронімічність суфіксів *-ук/-ак* в аналізованих текстах нерідко вже втрачена, засвідчує також паралельне, доволі активне функціонування посесивів на *-ів*, які майже не вживаються як однолексемні найменування, а, як правило, входять до складу дволексемної антропонімоформули, що увиразнює їх присвійний характер: *Марусяк = Марусяків (Дмитро), Марисюк = Марисюків (Дмитро), Крамарчук = (Іван) Крамарчуків, Довганюк = (Юра) Довганюків, Петіляк = (Юра) Петіляків, Чунтуляк Курило = Чунтуляків Курило, Магделюк = Никола Магделючків*. В останньому прикладі посесив на *-ів* міг бути утворений як від демінутивного варіанта прізвища батька (*Магделючок < Магделючків*), так і від андроніма (*Магделючка < Магделючків*). До речі, саме присвійний формант *-ів*, поряд з *-ин*, дослідники історичної антропонімії вважають одним з тих, що найдовше виражав пряме відношення до предків [3, 131] і який у народно-розмовній антропонімічній системі донині вживається для номінації дітей не тільки від імен та прізвищ, але й від прізвищ батьків [3, 141].

Кількість жіночих прізвищ у співанках-хроніках така мала, що не дозволяє робити якихось узагальнень (*Крамарева Анна, Худен Катерина, Костюк Гафійчка, Варварук Анничка, Олексинин Рузя, Клемнуш Маріка*). Натомість кількість ужитих андронімів перевищує шістьдесят. Серед виявлених нами посесивних найменувань жінок безперечно першість належить моделям із формантами *-ка* та *-иха*. Деривати із суфіксом *-ка* нараховують 28 уживань (близько 47% від загальної кількості виявлених нами андронімів), моделі із суфіксом *-иха* – 25 (приблизно 42%). Таке співвідношення моделей дозволяє

зробити висновок про цілковите домінування в антропонімії Гуцульщини найпоширеніших українських андронічних суфіксів *-ка* та *-иха*: “Заплакала *Туманючка* та й ті дрібні діти: / ” *Вже ми тебе, Туманюку, не будем видіти.*” [13, 99]; “*Ой у полі вкрай дорозі копана криниця, / Ой їмили у Чисаві Гимофія Гриця. / Ой як его, браття, їмили в зеленій дубині: / -Вийди, мамко Василюх, на дорогу д’міні!*” [13, 127]; “*Тут колонні бранці брали, може-с ти їх видів? / Та тут брала і Павлуха брала і Лесиха, - / Ци тебе той жонц убив, чи така смерть тиха?*” [13, 284]. Моделі із суфіксом *-ка* номінують і матерів, і дружин і творяться переважно від прізвищ та спадкових вуличних назв. Моделі із суфіксом *-иха* частіше позначають матерів і дві третини з них утворено від особових імен чоловіків. Жіночі патроніми в аналізованих фольклорних текстах мають аналітичний характер, уживаються рідко, переважно у складі антропонімію-апелятивних назв (*Прокопова дочка, Миронова дочка, Палагницька дівка, Калинина дівка, Юрина дитина, Йванова дочка*), що говорить про їх відсутність або занепад у регіональній антропонімії системи на час запису співанок-хронік.

Щодо способів і засобів ідентифікації особи у співанках-хроніках, то, подібно до реальної антропонімії Гуцульщини XV – XIX ст. [2, 123], для ідентифікації особи використано однолексемні, дволексемні, трилексемні та описові іменування. Як і в живомовному мовленні, найуживанішим способом називання є однолексемний. Особове ім’я у численних квалітативних варіантах у межах однолексемної антропонімоформули є основним засобом найменування у фольклорі, зрештою, як і в народно-побутовій системі називання загалом. Коли особового імені виявляється замало для ідентифікації того чи того героя, творці співанок-хронік залучають інші засоби і способи називання, серед яких найуживанішими є прізвища, рідше спадкова вулична назва, а також антропонімоформула “особове ім’я + прізвище / спадкова вулична назва”. До речі, близько 52% заголовків хронік теж представлено згаданю дволексемною антропонімоформулою (див. про це детальніше [8]).

Отже, попри специфіку фольклорної мови, її певну “наддіалектність”, власні імена у фольклорному тексті, очевидно, більше, ніж загальні назви, локально закорінені і нерідко зберігають виразну діалектну основу. Проте, зауважимо, особливість фольклорної комунікації в різних жанрах усної народної творчості певною мірою корегує та обмежує регіональну прив’язаність фольклорних онімів.

1. Близнюк Б., Бірчак В. Іван Крип’якевич – дослідник гуцульської історії та антропонімії // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 354-355. Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 104-107.
2. Близнюк Б. Нормалізація й кодифікація особових назв на Гуцульщині // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2007. – 1.(16). – С. 123-129.
3. Бучко Г. “Депатронімізація” як мовний фактор стабілізації українських прізвищ // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2007. – 1.(16). – С. 131-141
4. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України. Ін-т суспільних наук, Редкол.: Я.Закревська (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – 308 с.
5. Дей О.І. Співанки-хроніки (новини) // Співанки-хроніки (новини). – К.: Наук. думка, 1972. – С. 11-53.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – Київ: Наукова думка, 1987. – 248 с.
7. Колесник Н. Заголовок як об’єкт ономастики // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 276-277. Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 479-487.
8. Колесник Н. Способи ідентифікації особи в українській неофіційній системі називання XIX – першої половини XX ст. (на матеріалі співанок-хронік) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 356-359. Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 137-142.
9. Колесник Н. Фольклорний антропоніміон як джерело дослідження антропонімії пограниччя // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – С. 139-145.
10. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. Посібник для гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. – Львів: Літопис, 2000. – 615 с.
11. Павлюк С. Чоловічий іменник м. Косова в діяхронії (найуживаніші імена) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 354-355. Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 202-205.
12. Петенева З.М. К вопросу о месте языка фольклора в системе общенародного языка: (Является ли язык фольклора функционально-стилевой единицей диалекта?) // Вопросы стилистики: Мсжвуз.науч.сб. – Саратов: Изд-во СГУ, 1975. – Вып.10. – С. 142-148.
13. Співанки-хроніки (новини). – К.: Наукова думка, 1972. – 559 с.
14. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.

An attempt was made to substantiate the expediency of use of folklore works for studies of real onomastics in particular historical anthroponymy. The article is a study regional anthroponymicon based on song folklore of Hutsul (highlander) area. The anthroponymicon of songs chronicles indicates the main tendencies of Hutsul anthroponymy development.

Key words: proper name, folklore text, folklore onym: means and ways of nomination, regional anthroponymicon.

УДК 82'282:811.161.2

ББК 81.05 + 81.2Ук

Богдана Близнюк, Володимир Бірчак

ОПИСОВІ ІМЕНУВАННЯ ОСОБИ В ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ ГУЦУЛЬЩИНИ XV-XIX СТ.

У статті аналізуються описові іменування особи, які побутували на Гуцульщині у XV-XIX ст. і були основою формування сучасних гуцульських прізвищ.

Ключові слова: антропонім, особове іменування, прізвище.

Об’єктом нашого дослідження є прізвищеві гуцулів XV – першої половини XIX ст. Дотримуючись історико-юридичної концепції щодо появи прізвищ як специфічного антропонімічного класу в кінці

XVШ – поч. XIX ст., коли в Україні було запроваджене кодифіковане право і відбулося офіційне, адміністративно-юридичне закріплення прізвищ за представниками нижчих та середніх верст населення, для антропонімів, виявлених у пам'ятках Гуцульщини XV-XIX ст., застосовуємо термін “прізвищева назва”, який уведений у науковий обіг М. Худашем.

Джерелами дослідження послужили писемні пам'ятки XV-XIX ст., які зафіксували іменування гуцулів. До пам'яток, з яких почерпнуто найдавніші іменування гуцулів належать “Akta grodzkie i ziemskie” [Т.І-XXIV. – Львів, 1868-1935]. Це найбільша і найфундаментальніша публікація з історії Галичини епохи феодалізму, в якій друкувалися середньовічні грамоти, гродські та земські книги, постанови різних судів та сеймів, а також “Matricularum Regni Poloniae summaria” [Р.1-6. – Varsoviae, 1905-1965]. Матеріали з Гуцульщини в цих джерелах датуються 1482 роком. Значну кількість прізвищевих назв гуцулів виписано із фондів Галицького і Жидачівського гродських судів. У компетенції гродських судів входив розгляд кримінальних справ відповідно до чотирьох так званих старостинських параграфів: про напад на шляхту, грабїж, вбивство, гвалтування, а також справи про селян-утікачів. Важливим щодо повноти зібраного матеріалу є видання “Жерела до історії України-Руси” [Т.І-VII. – Львів, 1885-1903], до якого увійшли люстрації західноукраїнських земель 1564-1566 рр., матеріали про визвольну війну 1648-1654 рр. та літописи того ж періоду.

Цінними виявились і рукописні джерела, що зберігаються у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки АН України ім. В. Стефаника, зокрема, фонди Дідушицького, Чоловського, Яблоновського. Найбільше фактичного антропонімічного матеріалу почерпнуто з Йосифінської (1785-1788 рр.) та Францисканської (1819-1820 рр.) метрик, Крайової Табулі (1632-1939 рр.), Крайової земельно-податкової комісії (1813-1939 рр.), Греко-католицької митрополичої консисторії (1763 р.), Галицького Намісництва у Львові, Матеріалів про шляхетні маєтки на території Руського, Волинського, Подільського та ін. воеводств, в яких фіксувалися назви власників земельних ділянок, власників нерухомого майна, парафіян майже кожного села Галицької Гуцульщини.

Матеріали з Буковинської Гуцульщини представлені тільки збірником “Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.”, де зібрані документи про повстання в Русько-Кимполунзькій окрузі під проводом Лук’яна Кобилиці, в яких записані імена повстанців.

Досліджувані пам'ятки писані латинською, польською та українською мовами. Найбільше документів писано польською мовою, оскільки остання панувала повсюдно в офіційно-діловій сфері Галичини кінця XVIII – поч. XIX ст. Передання українських антропонімів польською фонографічною системою часто призводило до появи варіантів у написанні одного і того ж антропоніма. При цьому простежується:

а) передавання українських /д'/, /т'/ через dz', c': *Diakow - Dziakow, Drozdiuk – Drozdiuk, Mikitiuk – Mikiciuk, Tretiak – Treciak*;

б) субституція українського м'якого /р'/ польським диграфом rz: *Bednar-Bednarz, Bindar-Bindarz*; українського етимологічного /л'/ польською графемою w: *Kurylczuk-Kurywczuk*; українського фрикативного /г'/ польським ch зумовлена тим, що фрикативний /г'/ малохарактерний для фонетичної системи польської мови: *Hrabczuk-Chrabczuk, Han-Chan*;

в) морфологічна субституція українських патронімів під відповідні польські моделі на -ic, -owic, -ewic, що подекуди викликало заміну кінцевого -ч у суфіксах -ич, -ович, -евич польським s: *Hlinicz-Hlinyc, Wereschaczicz-Wereschaczyc*;

г) опозиція /e/-/e/, яка виникала під впливом польської письмової традиції: *Krawec-Krawiec, Melnykow-Mielnikow, Szvec-Szwiec*.

Багато фонетичних варіантів прізвищевих іменувань зумовлено традиціями польської або австрійської канцелярії. Писарі-неукраїнці часто несвідомо під впливом своєї рідної мови спотворювали звучання українських слів. Найчастіше це стосувалося опозиції „дзвінкість-глухість”:

/д'/ - /т'/ *Dudczuk-Dutczuk*;

/б'/ - /п'/ *Hlibczuk-Hlipczuk*;

/ж'/ - /ш'/ *Slyczuk-Slyszuk*.

Огляд системи номінації особи на Гуцульщині в XV-XIX ст. дає можливість простежити не тільки шляхи формування і становлення гуцульських прізвищ, але й деякі особливості історичного розвитку української антропонімії в цілому. Оскільки, як справедливо відзначала Р. Й. Керста, “...пам'ятки письменства демонструють, як від століття до століття змінювалась форма називання особи, в них відображена історія розвитку сучасної тричленної форми іменування особи” [1, 11].

Антропонімічний матеріал, почерпнутий із писемних пам'яток Гуцульщини XV-XIX ст., класифікуємо за кількістю компонентів, враховуючи при цьому “загальнолексичні засоби іменувань, які щойно проходили стадію антропонімізації, або цілковито ще перебували на рівні апелятивів” [2, 110]. Для різних історичних етапів розвитку гуцульської антропонімії системи були свої ідентифікаційні особливості, що полягали головним чином у більшій чи меншій продуктивності моделей і засобів іменування особи.

Одним із способів іменування особи на Гуцульщині в досліджуваній період був описовий. Специфіка цього способу документальної ідентифікації полягає в іменуванні особи за певною її сталою

особовою назвою, передусім церковно-християнським власним іменем, з використанням як додаткового ідентифікаційного засобу різних апелятивних окреслень.

У пам'ятках Гуцульщини XV ст. досить часто вживаються описові іменування, що складаються з власної особової назви і прийменникової конструкції, а саме: прийменник з, в і топонім у родовому чи місцевому відмінках: *Іванко і Микула з Стопчатого, Олекса з Стопчатого, Лучка з Пістия, Сенько Трушкович в Рожнові*.

Іноколи власна назва уточнювалась апелятивами, що вказували на ступінь спорідненості: *Fedor Hawryłowicz z Bratem Klimem, Myluta Michajłowicz z Onyskem Bratem, Kosc' Zederec z Jurkem Bratem gnidyczem*.

Найпоширенішими в межах описової ідентифікації у писемних пам'ятках Гуцульщини XVII ст. були іменування, в яких особа уточнювалась за допомогою апелятива "син": *Matej Filipow syn, Matej Jaremczenie Iwan syn Jego, Iwan Malyzeniat Jurko syn jego, Tymko Iwaskow syn, Matej Hryhorkow Wasyl syn jego, Andrej syn tegoz*.

Крім апелятива "син", в описових іменуваннях широко використовувались слова "брат", "зять": *Danik Holczyn Nikora brat jego, Isaj brat Naumow, Wasyl Juraszyszyn Kost brat jego, Iwan Kuczyn ziec, Matwij Fedoryszyn ziec*.

Спорадично простежуються також описові іменування, які складаються з особового власного імені і прийменникової конструкції, що містять прийменник з і топонім у родовому відмінку: *Mikita z Lipowca*.

У писемних пам'ятках Гуцульщини XVIII–XIX ст. описових іменувань виявлено найбільше. Невід'ємним складником в цих іменуваннях є апелятиви на означення спорідненості і свояцтва: син, брат, зять, внук. Найчисельнішою в досліджуваному матеріалі є група іменувань з апелятивом "син" та "зять". Останній компонент такого іменування (переважно особа за посесивною ознакою) виражається різними способами.

А. Ім'я денотата + ім'я або прізвище у формі посесива того, чиїм сином чи зятем виступає іменованій: *Olexa Antonow syn, Jakub syn Blaszczukow, Andrej Halin ziec, Wasyl Henyhow syn, Petro Grekulakow ziec, Iwan Wasyluw syn, Hnat ziec Zapisiukow*.

Б. Ім'я денотата + ім'я та прізвище у родовому відмінку того, за ким називається особа: *Iwan Petra Hryniowa ziec, Jakob Fedora Mielnika syn, Jury syn Odokiji Iwaszczuczky, Stefan syn Wasyla Iwaszczuka, Hrycko Iwana Nikifory syn, Wasyl Maxyma Zadory syn*.

В. Ім'я та прізвище денотата + ім'я чи прізвище у формі родового відмінка чиїм сином або зятем виступає іменованій: *Wasyl Dudydra Andrijow syn, Wasyl Karpiuk ziec kreczuna, Iwan Mekitiuk syn Kuryla, Michajlo Pilipiuk syn Wataszki*.

Г. Ім'я та прізвище денотата + ім'я та прізвище батька: *Михайло Клям син Танасія Бойчука, Jaremiy Brytaniuk syn Ryszka Prokopa*. Якщо у сім'ї було декілька синів, то до складу іменування додавались доповнення старший, молодший, наприклад: *Myhajlo Rudak, Nikifor syn Starszy, Danylo syn, Iwan syn*.

Паралельні іменування однієї ж і тієї особи на зразок *Hrycko Fedora Podiuka syn* і *Hrycko Podiuk Fedora syn*, або ж *Wasyl Stefana Nikiforczynego syn* і *Wasyl Nikiforczyn* ілюструють процес закріплення за сином спадкової назви батька. Іменування могло уточнюватись також іменами інших членів сім'ї, наприклад: *Pawlo Marcyzszyn unuk, Hawrylo szwager Matwijczukow*.

Досить поширені у досліджуваних писемних пам'ятках описові іменування, які складаються з двочленною (рідше одночленною чи тричленною) особовою назвою і прийменниковою конструкції (прийменник з або в) та ойконім у родовому відмінку чи давальному, напр.: *Пилипко з Космача, Юриштан з Стебнів, Пістолетник з Білоберезки, Микула Зеленский з Голов, Петро Танасійчук з Ферескулі, Михайло Величко з Киселиць, Wasyl Jaremiyczuk z Kosowa, Stefan Kocelin w Wyznym Berezowie, Никола Зеленский Юринга з Голов, Гриць Арсенич Доників з Голов, Дмитро Василюків Паниполек родом з Голов*.

Засобом ідентифікації особи міг виступати й мікротопонім із прийменником: *Kostyn na Brytukowum, Hryhor na Grabowum, Miron z Podsadku, Petro Boyko na Bielikowum*. Іноколи зустрічаються іменування змішаного типу, де особа ідентифікується за допомогою топоніма та апелятивного опису, напр.: *Iwan z Jaworowa ziec Kustryiuka*. Для розрізнення батька і сина, які мали однакове ім'я, вживались прикметники *старий* та *молодий*. У подібний спосіб розрізняються між собою брати з однаковими особовими назвами: *Wasyl Hawuczak Stary Wasyl Hawuczak Młody, Andrij Kornutka stary та Andrij Kornutka młody, Palijczuk Iwan Stary - Palijczuk Iwan młody, Jurij Sorycz Stary - Jurij Sorycz Młody, Fedor Fikaluk stary і Olexa Fikaluk mlodrzy*.

Подекуди словесне означення "молодий" не вказувалося, напр.: *Iwan Olexijczuk stary і Iwan Olexijczuk*, або розрізнявальну функцію в іменуванні батька і сина виконувало слово "син": *Fedor Orynczuk, Fedor Orynczuk syn*. Коли однакові особові назви мали не рідні, а можливо, двоюрідні брати або сусіди, то для їх розрізнення підбирали різноманітні атрибути: місце проживання, якусь характерну особливість денотата, або додавалась назва по-батькові: *Genik Jan Rzy, Genik Jan Moszkeiw, Genik Jan Juryczeko; Waskul Stefan Hryhorow, Waskul Stefan Micha, Waskul Andrij Niemy*.

Описові іменування в кінці ХУШ – першої половини ХІХ ст. часто замінюються двочленими, що свідчить про прагнення до стабільності, напр.: *Wasyl Dmytra Negriuka syn, Negriuk Wasyl, Iwan syn Sawulaka, Sawulak Andrzy*.

Описові іменування особи на Гуцульщині в ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. це у більшості випадків ще реальні ознаки, індивідуальні прізвиська, які давали денотату квалітативну характеристику. Вони показують шляхи формування і становлення різних типів гуцульських прізвиськ.

1. Керста Р.Й. Українська антропонімія ХVІ ст. Чоловічі іменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
2. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 236с.

This article deals with the analysis of the descriptive namings of person in historical sights of Hutsulshchyna in XV-XIX cc., which were basis of forming of modern naming Hutsul people.

Key words: antroponym, personal name, surname.

УДК 811.161.2228:821.161.2А 1/7.08

ББК 81.05 + 81.2Ук

ДІАЛЕКТИЗМИ В МОВНІЙ ТКАНИНІ РОМАНУ Ю. АНДРУХОВИЧА "РЕКРЕАЦІЇ"

Лариса Бойко, Галина Микитів

У статті проаналізовано гуцульські діалектні особливості у художньому тексті роману Ю. Андруховича "Рекреації". Встановлено, що аналізований твір характеризується наявністю діалектних ознак на фонетичному, лексичному, морфологічному мовних рівнях.

Ключові слова: діалектна лексика, художній текст, діалектизм, семантичний, лексико-семантичні групи, етнічні назви.

Діалектна лексика є органічним складником загальнонаціональної мови.

Вивчення живого народного мовлення – актуальна проблема сучасного українського мовознавства, оскільки воно – це не тільки основа літературної мови, але й свідок її історії, джерело для подальшого її розвитку та збагачення. Саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часто навіть не зафіксовані в пам'ятках писемності. Ці чинники зумовлюють потребу вивчення не лише внутрішньої структури діалектизмів і процесів їх функціонування, а й вираження в них матеріальної та духовної культури.

В українському мовознавстві найвагоміший внесок у цьому напрямі зробили Ф. Т. Жилко, Й. О. Дзєндзелівський, Б. В. Кобилянський, С. П. Бєвєнєко, П. С. Лисєнєко, П. Ю. Гриценєко, Я. В. Закревська, І. Т. Матвієєв, Т. Г. Шевченко та ін. Питання про стилістичні можливості діалектизмів порушуються у працях А. П. Коваль, В. А. Чабанєнка, О. Д. Пономареєва та інших учених. Як слушно зауважує В. А. Чабанєнка, "потрапляючи в художній текст, діалектизм перестає бути звичайним говірковим елементом, він одразу ж набуває додаткових смислових та естетичних відтінків..." [6, 84].

Найчастіше діалектна лексика функціонує в народно-побутовому мовленні та мові художньої літератури з певною стилістичною метою. Діалектизми в мові творів письменників, на думку більшості дослідників, – закономірне явище, оскільки митці слова, зростаючи в певній місцевості, у своїх творах відображають її мовний колорит.

Фіксування та дослідження говіркової лексики дає можливість глибокого проникнення в діалектну систему мови, розкриває межі функціонування та засвоєння в різних групах носіїв живої української мови і неоднорідності поширення живомовної лексики.

Діалектна лексика виділяє найдрібніші деталі явищ, предметів, реалій навколишньої дійсності. Це дає широкі можливості в художньому стилі для максимального наближення до дійсності, опису життя з усіма його подробицями, для відтворення місцевого колориту, типізації характерів представників різних соціальних прошарків [5, 108].

Діалектизми як один із виразально-зображальних засобів представлені у творчості В. Стефанієка, М. Черемшини, Л. Мартовича, І. Франка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, М. Стельмаха та ін. Прикметно, що традицію класиків наслідують і сучасні письменники: В. Герасим'юк, С. Процюк, І. Малкович, І. Андрусак тощо. На окрему увагу заслуговує творчість Ю. Андруховича, зокрема роман "Рекреації", у якому переплелися різноманітні мовні елементи: просторіччя, вульгаризми, суржикові і сленгові слова, арготизми, розмовна лексика та діалектизми.

У нашій статті робиться спроба розглянути семантику й особливості функціонування діалектної лексики в романі "Рекреації".

Семантична характеристика діалектної лексики передбачає її поділ на групи, що якомога точніше відображають природу та значення того чи іншого діалектизму.

Вибрані нами приклади говіркової лексики у романі "Рекреації" репрезентують елементи гуцульського та суміжних з ним говорів і дають змогу виділити окремі лексико-семантичні групи діалектизмів. І хоча автор здебільшого використовує у творі мовні одиниці говорів для змалювання реалій побуту, природи та умов життя рідної місцевості, він також вводить у тексти елементи діалектної

мови на позначення специфічних видів занять, ремесел, виробництва, характерних лише для описуваного регіону.

Введення письменником діалектизмів певної семантичної групи в роман визначається не лише особливостями етнічної території, з якої походить автор, а й бажанням відтворити часовий і локальний колорит, показати соціальний тип зображуваного середовища. Однак говіркова лексика у поезії Ю. Андруховича не завжди є художнім або стилістичним засобом, а може вживатися підсвідомо, оскільки є звичною для автора.

Діалектна лексика у романі Ю. Андруховича представлена такими семантичними групами:

1) назви приміщень і їх частин, предметів побуту та господарювання, реалій життя. В основі цієї групи здебільшого власне лексичні діалектизми, тобто такі, до яких можна дібрати загальномовні відповідники: “Дехто з них працював зі мною в моїй лічниці...” [1, 17]. Лічниця – лікарня [2, 493]; “...за це щастя – брести з вами майже наосліп кризь вогке середньовіччя з одної кнайпи до другої...” [1, 29]. Кнайпа – магазин; “Проминувши акведук і відразу за ним придорожнє кафе “Колиба”...” [1, 19]. Лексема *колиба* – етнографізм, що має значення “назва житла, куреня вівчарів, лісорубів, пастухів у гуцулів” [4, 81], вживається автором як найменування кав'ярні; ...посидь ще трохи, сказала я йому й пішла до лазнички...” [1, 84]. Лазничка – хатній туалет [2, 478]; “Невже ані комина, ані *сволока*, ані хреста?” [1, 59]. Сволока – балка, брус, що скріплює стелю [4, 172]; “...він сидів у *фотелі*, такий довготелесий, гнучкий...” [1, 83]. Фотель – крісло [2, 1330]; “...в підземному ході, тьмяно освітленому рідкопосіяними електричними *жарівками*” [1, 28]. Жарівка – лампочка;

2) назви взуття і елементів одягу, поширені тільки серед жителів певної місцевості, а тому не мають відповідників у загальнонародній мові: “Ліжко виявилось дуже широке, і з протилежного краю на ньому спав третій – то був Білінкевич, шоправда, одягнений і навіть у *мештах*” [1, 81]. Мешти – черевики [2, 523]; “...потім підемо на ярмарок і він, Хомський, купить мені гуцульський *гердан*...” [1, 83]. Гердан – шерстяна стьожка або ажурний комірець із бісеру, якими в Галичині та в Закарпатті жінки прикрашають шию або голову, а чоловіки – капелюхи [2, 204].

3) діалектизми на позначення дій, процесів і станів: “Ось уже другу добу ти нудишся в цьому поїзді, кинувши на поталу недоумкам свої псевдонаукові розробки і тим ризикуючи *дістати копняка* з інституту...” [1, 6]. Копняк – удар ногою [2, 453]; “...то велика мука, особливо нині, коли всі наче *звар'ювали* – злітаються, ніби кряки...” [1, 10]. Зварювати – збожеволіти [2, 350]; “...Мацапура довго не *вступатиметься*...” [1, 11]. Вступатися (уступитися) – переставати сперечатися з кимсь, заперечувати комусь; підкорятися, йти на поступки кому-небудь [2, 900]; “– Я *запізнався* з ним уже в останні роки його життя” [1, 16]. Запізнаватися – познайомитися, ознайомитися [4, 63]; “Прошу *запукати* до *тамтих* дверей...” [1, 67]. Запукати – постукати [4, 63]; “...я таке лиш по відику *виділа-м*” [1, 62]. “...“це президент Гамільтон”, сказав, чисте чудо, і поцілував руку, я *ще м* такого не *виділа*...” [1, 62]. Видіти – бачити [4, 22]; “...інші знову грають у карти або *дудлять* горілку...” [1, 45]. Дудлити – жадібно пити [4, 52]; “...а якого ти міг мене уявляти, були перли та й *сі стерли*, тепер лиш *шкелка*” [1, 61]. У цьому випадку автор використав препозитивну частку *-сі (си, ся)* з метою індивідуалізації мовлення одного з персонажів твору; “...*мало-м* не *накричала* на нього...” [1, 62]; “– Ну от і *файно*” [1, 88]. Гарно, красиво, виразно, чітко [4, 205].

4) назви засобів пересування: “потім бачив лишень церкву, бо вона була найвище, а *фіри* мало не переверталися, мало не розвалювалися від шаленої гонитви...” [1, 60]. Фіра – віз [4, 207].

5) лексика на позначення назв їжі: “...довжелезний перелік *їдла*, якого вам захотілося” [1, 30]. Їдло – їжа, харчі [4, 73]; “котра пере шкарпетки твого ідола і варить йому *зулу*...” [1, 14]. Зула – юшка [2, 388]; “– Можу порекомендувати *пляцки*...” [1, 36]. Плячок – корж [2, 801].

6) діалектизми на позначення назв осіб, осіб за родинними стосунками і якостями характеру: “...п'яний *хлоп* робиться дурним...” [1, 61]. Хлоп – чоловік, мужчина, хлопець [2, 1346]; “Там на тартарці робив мій молодший *стрийко*” [1, 56]. Стрийко – брат батька, дядько [4, 184]; “Досить *прикрий* тип...” [1, 72]. Прикрий – який викликає негативні емоції; неприємний [2, 934]. Важкий, неспокійний, нестерпний [4, 155].

7) частини людського тіла людини: “...копав би в *писок*, у живіт” [1, 57]. Писок – рот [2, 759].

8) Територіальні назви, пов'язані з особливістю роду занять гуцулів: “Бодьо розуміюче кивнув і зник, як *мольфар*” [1, 36]. Мольфар – чарівник; злий дух, чорт [2, 538].

Окрему групу в постмодерному романі Ю. Андруховича “Рекреації” складають діалектизм-службові слова: “...ти втратив рівновагу, і, *заки* підводився з унітазу, вона шмигнула з убиральні” [1, 7]. Заки – поки [2, 300]; “*Завше* здригаєшся уві сні не знати чого...” [1, 13]. Завше – завжди, кожного разу [4, 59]; “– *Прецінь* я тут народився...” [1, 18]; “Я є *прецінь* громадянин Швейцарії” [1, 66]. Прецінь – адже [2, 923]. Прецінь – адже, все-таки, втім, але, однак [4, 153]; “– *Позаяк* ми ідемо на свято Воскресаючого Духу...” [1, 18]. Позаяк – оскільки, якщо, тому що [4, 146].

У мові роману в поодиноких випадках представлені синонімічні діалектні слова, що утворюють струнку лексичне сплетіння в намаганні досягти найбільш досконалої форми вираження думок, як наприклад: “...як реагувати на всю цю досить відверту *паплянину*...” [1, 25]. Паплянина – базікання [2, 703]; “Скориставшись паузою, що на хвилину запала в дружній *гутірці*...” [1, 25]. Гутірка – розмова [2, 203].

Трапляються випадки, коли автор з певною стилістичною метою вживає регіоналізми в переносному значенні. Зокрема, іменник *шмата* в діалектному мовленні функціонує зі значенням “кусок, клапоть тканини; ганчірка” [2, 1401], проте Ю. Андрухович вкладає цей діалектизм в уста персонажа, який застосовує його при характеристиці самого себе, вказуючи на безвихідність ситуації. Семантичну місткість цього слова підсилює постпозитивний епітет *безвільна*: “...ти ж моє серденько, *шмата* безвільна...” [1, 11].

В іншому випадку переосмислюється значення лексеми *оркестр*, причому письменник подає її у формі жіночого роду, узгоджуючи таким чином з прикметником *мисливська* “...мисливська *оркестра* зустрине їх сурмами та тулумбасами” [1, 8].

У мові роману “Рекреації” Ю. Андруховича невиразно, у порівнянні з лексичними, проступають фонетичні й граматичні діалектні риси: вживання у віддіслівних іменниках суфікса *-ини-я* замість *-ени-я*: “Справив на мене величезне *вражіння* в роки моєї молодости...” [1, 17]. Вражіння – те, що залишається в свідомості людини від баченого, пережитого [1, 161]. Щоб підкреслити ставлення до героїні роману, Ю. Андрухович, очевидно, спеціально замінює букву *-ю-* на *-у-* в слові *авантюриця*, і тверда вимова звука [т] несе певний негатив, згрублість: “...то пані Мелісанда з Понятовських Жевуська – печальний уламок старого шляхетського роду, котрий, на жаль, вигасає, пророчить й *авантюриця*, яких мало” [1, 73]. Авантю(у)рник – той, хто схильний до авантюризму; пройдисвіт [2, 3].

У мову персонажів роману Ю. Андрухович вводить дієслова у формі минулого часу жіночого роду та прислівники, що мають скорочену форму допоміжного дієслова *бути -м* [3, 99]: *виділа-м, мало-м, ще м* з метою індивідуалізації їх мовлення.

Характерним для мови роману є вживання іменників жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку із закінченням *-и*: “...в роки моєї молодости...” [1, 17].

З-поміж використаної у романі діалектної лексики виокремлюються як емоційно нейтральні лексеми, так і стилістично забарвлені, причому серед них переважають слова із негативною оцінкою. Наприклад: “Вони ж можуть горло перегризти, розірвати на *кавалки*” [1, 57], де кавалок – кусок, шматок (м'яса, сала, хліба) [4, 74]; “...як реагувати на всю цю досить відверту *паплянину*...” [1, 25]. Паплянина – базікання [2, 703]; “Досить *прикрий* тип...” [1, 72]. Прикрий – який викликає негативні емоції; неприємний [2, 934]. Важкий, неспокійний, нестерпний [4, 155].

Загалом, мова твору відбиває низку фонетичних, лексичних, морфологічних діалектних рис.

Здебільшого діалектизми в романі Ю. Андруховича “Рекреації” виконують номінативну функцію, проте вони вживаються і для характеристики мови персонажів, відтворення колориту місцевості, де відбуваються зображувані події, ставлення до них автора через використання стилістично нейтральної або забарвленої лексики. В окремих випадках використання діалектної лексики залежить від ситуації мовлення та мовленнєвої культури персонажів.

1. Андрухович Ю. І. Рекреації. Роман. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 104 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Рад. школа, 1955. – 315 с.
4. Пінаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рухівського району Закарпатської області. – Ужгород, 2005. – 266 с.
5. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид. перероб. і доповн. / Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
6. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.

In the article there was made an attempt to analyze the dialect language used in the Yu. Andrukhovych's novel "Recreations". There were defined the lexical and semantic groups of dialect words and their stylistic role.

Key words: dialectic word, dialectic feature, regional word, semantics, lexical and semantic group, ethnic word.

УДК: 811.161.2

ББК 81.05 + 81.2Ук

Тетяна Марченко

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ І ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Стаття присвячена порівняльному аналізу особливостей термінології, пов'язаної з назвами городніх культур в літературній мові та гуцульському діалекті. Поданий лексичний матеріал засвідчує уподібнення відповідних тематичних назв. Різноманітні діалектні форми демонструють також відмінності гуцульського лексичного матеріалу порівняно з українською літературною мовою.

Ключові слова: діалект, лексична одиниця, сучасна українська літературна мова, терміни, семантика, рослинна термінологія, коломийка.

Ідея пропонованої розвідки – показати процес уніфікації діалектних назв гуцульського діалекту при стандартизації термінологічної системи назв городніх культур у сучасній українській літературній мові.

Походження назв рослин, як наукових, так і народних, різне. Всі назви у синхронному плані поділяються на дві групи: мотивовані та немотивовані. Немотивовані назви не викликають у свідомості носіїв мови відповідних асоціативних зв'язків з назвами інших реалій. Сюди належать назви загальнослов'янського походження, які в процесі історичного розвитку мови втратили змістову прозорість. Мотивовані утворення за специфічними ознаками (фізичні якості та особливості використання рослини, особливості функціонування назви у суспільстві) належать до різних семантичних груп [7, 22].

Назви рослин в українській мові як за особливостями форми, так і з погляду семантики виникли внаслідок складних і тривалих історичних процесів, у яких тісно переплелися екстралінгвістичні та суто лінгвістичні чинники. Цій групі лексем властива значна розмаїтість складу і генетична неоднорідність. Одні утворення належать до загальнослов'янського періоду, навіть до індоєвропейського (*лобода*, *капуста*, *салат*), інші з'явилися значно пізніше, в період формування східнослов'янських мов (*огірок*, *морква*, *горох*). Частина цих назв – застарілі лексеми, інші, навпаки, відносно пізні за своїм походженням. До найдавнішого шару ботанічної термінології належать архаїчні за своєю структурою слова, які можна етимологізувати на індоєвропейському мовному рівні, бо вони мають відповідники в інших індоєвропейських мовах.

Особливості вивчення семантики ботанічних назв зумовлені своєрідністю цієї тематичної групи лексики, яка полягає, по-перше, в тому, що її як об'єкт дослідження легко вичленувати, оскільки назви рослин (городніх культур) – це конкретні назви, що відповідають конкретним реаліям. По-друге, це досить чисельна група лексики, яка функціонує у просторі і часі зазнаючи змін, що спричиняє труднощі при її дослідженні. Найменування таких рослин, давно відомих і широкоживаних, як правило, належать до найдавніших шарів праслов'янської та індоєвропейської лексики (псл. **m^h* *ky*, псл. *česnъ, псл. *gorъxъ та ін.).

До праслов'янського лексичного фонду належать і назви ряду поширених як дикоростучих, так і окультурених рослин (*лобода* (від латинського *albus* “білий, матовий, одягнений у біле, сивий, сірий, блідий”)).

Крім давно відомих культурних рослин і природних для певної місцевості дикоростучих, що мають в основному давні назви, успадковані з попередніх етапів розвитку мови, протягом певного історичного періоду в культуру з часом входять і нові, невідомі раніше на цій території види рослин (як *буряк*, *картопля*, *квасоля*, *томати*, *тютюн* та ін.), чи поширюються нові сорти культурних рослин, і, як правило, приходять вони з своїми назвами, які на певному етапі сприймаються як чужі, але поступово засвоюються носіями цієї мови.

Назви рослин іншомовного походження, які давно ввійшли до системи української мови, також можуть виступати джерелом похідного словотвору в галузі ботанічної номенклатури, подібно до назв, успадкованих з праслов'янської доби.

Дослідження семантики назв рослин вимагає поєднання лінгвістичного і екстралінгвістичного підходів: знання історії назви у зв'язку з історією реалії, врахування даних етнографії, зважування моментів лінгвогеографічного плану – поширеності назви на певній території, закріпленості її за певною місцевістю, аналіз можливих явищ субстрату, супстрату, адстрату чи іншомовних впливів, запозичення назви як результату контактів населення з сусідніми народами.

Назви городніх культур, виникнення яких можна віднести до праслов'янської доби, становлять велику групу. Це переважно назви, які простежуються в багатьох слов'янських мовах або в цілих групах споріднених слов'янських мов:

українська мова	<i>Погулявши коло бджіл і навішись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Білш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн та мак, та кукурудзятні тополи й соняшники (Довж.).</i>
польська мова	<i>Pokręciwszy się koło pszczół i najadłszy ogórkowch paczków, natrafiłem na marchew. Rosła ona wszędzie między ogórkami równym kędzierzawym rzędkiem. Obejrzałem się, czy ktoś nie patrzy. Nie, nikt mnie nie widział. Wokół tylko drzemiący tyton, mak, wysoka jak topola kukurydza i słoneczniki (Довж.).</i>
словацька мова	<i>Poobšmietal som sa okolo včiel, najedol som sa malých uhoriek a nad'abil som na mrkvu. Nevieť prečo, ale som mal najradšej. V našej záhrade rástla v rovných kučeravých riadkoch všade pomedzi uhorky. Obzrel som sa, či sa niekto neďíva. Nikto sa neďíval. Dookola bol iba hystý tabak, mak, topole kukurice a slnečnic (Довж.).</i>

У південнослов'янських мовах зазначено такі лексичні одиниці, які за своїм складом наближені до народнорозмовних варіантів української мови, закріплені в діалектах [5, 316, 362]:

українська мова	народнорозмовний варіант	болгарська мова	македонська мова	сербська, хорватська мови
<i>морква</i>	<i>řina žovta</i>	<i>морков</i>	<i>морков</i>	<i>м њква, шаргарепа</i>
<i>кукурудза</i>	<i>кукургуз, кукурудз</i>	<i>кукуруз, царевица</i>	<i>кукуруз</i>	<i>кукуруз, кукурица, кокоруз</i>

Термін української мови	термін македонської мови	народнорозмовний варіант української мови
<i>помідор/ баклажан</i>	<i>патлиџан</i>	<i>патлаџан, патлаџей</i>
<i>Буряк</i>	<i>џвекло</i>	<i>свекла, свекловиця, свікла, свьокла</i>
<i>Крпн</i>	<i>копар</i>	<i>копер</i>
<i>спарџа</i>	<i>шпарглі</i>	<i>шпараг, шпараг ужиточний, шпарага, шпараги</i>
<i>часник</i>	<i>лук</i>	<i>лук-чеснок</i>
<i>шпинат</i>	<i>спанак</i>	<i>шпінак</i>

Проте деякі терміноодиниці південнослов'янських мов (зокрема, македонської мови) не можна віднести до споріднених назв української літературної мови: *компир* (картопля), *црвена зелка* (цвітна капуста), *трупка* (редиска), *грав* (квасоля), *кратавица* (огірок), *магдонос* (петрушка), *лубеница* (кавун), *ким* (кмин), *кромид* (цибуля) тощо [6, 73-75].

Народні (діалектні) назви городини мають більший ступінь умотивованості, ніж літературні. На думку А. Шамоти, “сукупність всіх існуючих назв однієї рослини можна розглядати як єдине ціле, як семантичне поле одного поняття; в такому разі різні народні назви рослини виступають ніби деякі окремо пізнані сторони, явища певної сутності. В сукупності явищ, відображених в окремих діалектних назвах рослин, вимальовується багатогранна сутність предмета: і його зовнішні ознаки, і місце поширення чи зростання, і походження, і використання, і приписувані йому властивості – дійсні чи уявні” [7, 7].

Ботанічна номенклатура української мови – це система найменувань, до складу якої входять власне українські назви, запозичені з наукової номенклатури або інших мов, та штучно створені (перекладні) назви.

Розвиток сучасної науки вимагає, у першу чергу, упорядкування термінологічних систем, забезпечення будь-якої галузі наукових знань необхідними термінами для опису процесів, явищ, зрештою.

Перші поодинокі спроби підготовки наукових праць українською мовою було зроблено на початку 60-х років XIX століття в Західній Україні. До них можна віднести “Початок до уложення термінології ботанічної руської” І. Гавришкевича (1852 р.) та “Словник юридично-політичної термінології: німецько-український” (1851 р.). У журналі “Основа” друкувалися невеликі дослідження науково-популярного характеру, але термінологіка ще не набула тих ознак, що є характерними для сформованого наукового стилю.

Серед західноукраїнських науковців того часу плідно працював І. Верхратський (24.04.1846 – 21.11.1919), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, перший голова його математико-природничо-медичної секції. Автор праць з української діалектології, лексикології, термінології (“Початки до уложення номенклатури й термінології природописної народної”, 1864–79 рр.; “Спись важнійшихъ выразѣвъ зъ рускои ботаничної термінольогиѣ и номенклятуры (зъ оглядомъ на шкѣльну науку въ высшихъ клясахъ гымназіѣ)”, виданий у Львові 1892 р.), статей про українську літературну мову, якого вважають творцем природничої термінології в Україні.

Ці словники містять певну частину лексичних одиниць, зібраних майже по всій території України, які є типовими для гуцульського діалекту. Підтвердження цієї думки – їх використання в народній творчості, а саме, в гуцульських коломийках.

У коломийках зафіксовано уніфіковані назви *фасоля*, *пасуля*, *тенгериця*, які вживаються в розмовному мовленні на позначення літературних назв: *квасоля*, *кукурудза*:

Phaseolus vulgaris L. Vietsbohne, фасоля; - *Кобилѣха – тична фасоля, має велике стручче, цвите червонимъ*; (вип. № 5) *Phaseolus vulgaris L. Vietsbohne. Фасоля. Кобилиця – велика фасоля* [1, IV]; *Ой пішов би-м козака та й пішов би-м польки, Коби миска киселици, а й миска фасольки* [3, 64], *Ой я б тобі наварила білої фасольки. А ти пішов до другої – найв би ся кольки* [3, 137], *Кувала мі зозульчка, кувала зозулька, Нехай собі потанцюють бобок та фасулька* [3, 260], *Тенгерицю-м покопала, а пасуля рана, Кой мі біда із Василя, кой мі не є Йвана. Тенгерицю-м покопала, а пасуля піша, Кой мі біда із Івана, коли не є Міша* [3, 104-105], *У мойому городчику пасульочка буре. Ой такого хлопця люблю, що му імня Юра* [3, 114], *Мелайчик-ем покопала, пасульку лишаю* [3, 135], *Сидить ведмідь на колоді та пасулі луциць* [3, 204].

Крім діалектної форми *тендериця* (кукурудза) в коломийках вжито і літературну назву, яка має ознаку числа (множини): *Кукурудзи не сапані, кукурудзи зелені, За милим ся розшибаю, розуме мій дурний* [3, 121].

Назву *картопля* подано у словнику “Початки до уложення номенклатури й термінології природописної народної” у таких варіантах:

Solanum tuberosum L. Kartoffel, Бараболя (Укр.), *Бандурка* (Святкова; *гичь – Бандурянка; хлібець зъ Бандурок – Бандуряникъ*); *Бульбега, Карчоха* (коло Бер.), *Землѣвий бибъ* (коло Перемишлянь),

Гардибурка (Брустури), Бурочка (Уторопи), Кромпель (Матків, Стр.); (вип. № 5) *Solanum tuberosum L. Kartoffel*. Колпирь (рпш. Компері Лш.), Буля (коло Трк.), Балабурка (Кол.), Карпеля (Стефкова Сян.), Бундзь (Шпиколоси). Картофля (Пак.), Гордзола (рл. Гордзоли; Ольшаниця Сян.); Дівчурка (коло Надвірної) червона дрібна бараболя; Кривульки (Пак.), Круцьки, Закруцьки або рогалики - бараболі нирковаті. Рахині (Білина Самб.) великі бараболі. Поспіхи – ранні бараболі. Рогани (Сян.) великі бараболі, мають много ямок. Штайфірки (Сян.) луна на них тверда; - Мазурки (Сян.) – Чехи (Сян.) бульби червоні, довгі [1, II].

Коломийковий варіант назви картоплі у словнику не зафіксовано, проте є інший, подібний до назв балабурка, гардибурка: *Ой у моїм городчику мандибурка сина. Не буду ся віддавати, чекаю Максима* [3, 173].

Ця назва, вірогідно, пов'язана з лінгвогеографією та історією мови, бо з XIV ст. у містах Галичини поширюється магдебурзьке право – особлива форма німецького феодального міського права, яка виникла в XIII ст. у Східній Німеччині, в Магдебурзі. Воно сформувалося на засадах правових норм романо-германського права, які панували в цей період у Західній Європі. У XIII-XVIII ст. на магдебурзькому праві ґрунтувалося самоврядування багатьох міст Центральної та Східної Європи [4]. Городня культура картоплі потрапляє на територію України через західноєвропейські країни, тому, ймовірно, у гуцульському говорі і виникла фонетично модифікована назва мандибурка, яка, зрозуміло, не могла стати літературною, а згодом термінологічною одиницею. Мандибуренькою також називають цибулю, що створює певні перешкоди для встановлення прозорої семантики цієї лексичної одиниці, можливе перенесення назви за подібністю форм овочевих культур.

У своєму словнику І. Верхратський фіксує назву картоплі бараболя, яка також поширена і в родинно-побутових піснях гуцулів: *Ой прийшов я до дівчини, казала мі сісти, Дала мені з решетинов бараболі їсти* [3, 39].

Назва татарка, що вжита у народній пісні, може означати термін диня або квасоля (можна розпізнати лише з контексту або за агротехнічними показниками: схемою вирощування, періодом цвітіння тощо): *Там на горі на високій зацвіла татарка, А Васильцьо і Касуня, то сі єдна парка* [3, 203].

Наступна група лексем, ужита на позначення назв городніх культур, є загальноживаною на всій території України, тому утворила одиниці, що увійшли до літературної мови, стали формувати терміносистему:

Термін	Відповідник у коломийках
Біб	<i>Ой у моїм городчику зацвів бобик ярий, Ліпше вдовець молоденький, ніж парубок старий</i> [3, с. 176]
горох	<i>Як я була при мамуньці, при моїй рідненькій, Були в мене кучерики, як горох, дрібненькі</i> [3, 217]
Диня	<i>Та на наших пірьоскубах наварили дині, Сюди, сюди, легінику, тут самі таздині</i> [3, 52]
капуста	<i>Ой їв би я капусту й фасолу дрібненьку, Любив би я дівчиноньку файну, молоденьку</i> [3, 35] <i>Ой садив я капусту на чужім городі, Ой любив я дівчиноньку та людям – не собі</i> [3, 157] <i>Ой дати їм попоїсти сирі капусти, Ой чей же їм та й у грудях хоч трохи попустить</i> [3, 78]
мак	<i>Як Ганусі не любити, коли молоденька, Як вишиє сорочину, як мачок дрібненький</i> [3, 89] <i>Тримав став на печі, черпав воду саком, Ловив рибу грабельками, стріляв птахи маком</i> [3, 256]
огірок	<i>Ой то мі ся надурив єден парубочок, Бодай же він так пожовк, як той огірочок</i> [3, 144]
петрушка	<i>Зелена петрушечка, гич її зів'яло – Ой то дівча молоденьке світ сі зав'язало</i> [3, 222]
редька	<i>Не пустили на музики, ще й хотіли бити, Заставили до баняка редьку теревити</i> [3, 58]
ріпа	<i>Та на наших пірьоскубах наварили ріпи, Сюди, сюди, легінику, тут самі Маріки</i> [3, 52]
тютюн, табака	<i>Ой заграй мі, музиченьку, з самого сумління, Дам тютюну ті у люльку з самого коріння</i> [3, 56] <i>Щоб тютюну не курив, табаки не нюхав, Чужих жінок не любив та й брехні не слухав</i> [3, 166] <i>Йшов тютюн дорогою, здибає го люлька: - Ой ти тютюн, а я люлька, покуримо тутка</i> [3, 257]
цибуля	<i>Ой дивися, дівчинонько, який я файненький, Маю носик, як цибулю, зато вус чорненький</i> [3, 36]
часник	<i>Ой нікого так не люблю, та як того Леся, За ременем часничок, в торбині кулеша</i> [3, 114]

В українських коломийках широко представлено супутні лексичні одиниці:

– на позначення листя, стебла, плоду городньої культури: *Рости, зілля, рости, зілля, як бобове биля* [3, 116], *Збились мої кучерики, як бобові струки* [3, 218], *Зелена петрушечка, гич її зів'яло – Ой то дівча молоденьке світ сі зав'язало* [3, 222];

– назви місця вирощування рослин: *Ой піду у городець, у городець крайний, Подивлюся на всі хлопці, мій любко майфайний* [3, 106], *А в городі Бождереву [катран] зелене, зелене* [3, 142], *Через кладку йду на грядку та й сі так гадаю: Чи є ще десь біда гірша, як у нашім краю* [3, 267].

Лексичні одиниці гуцульського діалекту зберігають свою унікальність в українській мові, розширюють розуміння лексичної семантики, допомагають дослідити шляхи запозичення термінів, мотивують виникнення метафоризації, що сприяє міжстильовому використанню термінологічних одиниць.

1. Верхратський І.Г. Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної і замітка о волоськім павуку. – Львів: Вь печатні М.Ф. Поремби. – 1864 – 1872 (вип. I–V).
2. Етимологічний словник української мови. – У 4-х тт. – К.: Наук. думка, 1982 – 2003.

3. Коломийки (Із джерел української пісні). – Київ: Музична Україна. – 1973. – 440 с.
4. Лозинський Р. Урбанізація Галичини у часі і просторі // Незалежний культурологічний часопис "Галичина – країна міст." – № 36. – 2005.
5. Русско-сербскохрватский словарь. Русско-српскохрватски речник (под ред. Боголюба Стапковича) – М.: Русский язык, Нови-Сад Матица Српска, 1988. – 985 с.
6. Українсько-македонський розмовник. Македонсько-український розмовник. – К.: Довіра, 2005. – 288 с.
7. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. – К.: Наук. дум., 1985. – 278 с.

The article is devoted to the problem of dialectal unification in terminological system of Ukrainian language. Lexical material was given to motivate the unification process. Different dialect forms were given to show the diversity of lexical material in modern literary Ukrainian language.

Key words: dialect, lexical unit, modern Ukrainian literary language, term, semantics, loan term, kolomyika, Hutsul dialect.

УДК: 811.161.2'373.7'282.2: 821.161.2С-3.08

Наталія Романюк

ББК 81.05 + 81.2Ук

СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ СТРУКТУРНО ТРАНСФОРМОВАНОЇ ГОВІРКОВОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В МОВІ ТВОРІВ В. СТЕФАНІКА

У статті проаналізовано функціонування основних і видозмінених фразеологічних одиниць. Основна увага зосереджена на структурному перетворенні фразеологізмів і стилістичній ролі змінених фразеологічних одиниць у мові творів Василя Стефаніка.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, структурні зміни, діалектизми, стилістична функція

Українська літературна мова постійно збагачується яскравими зразками живомовних стійких висловів. Скарби народної фразеології широко використовувалися та використовуються в художній літературі з метою творення образів персонажів, утілення ідейно-естетичного задуму автора, відображення національного колориту. Вивчення говіркової фразеології в художньому творі як засобу увиразнення мови тексту, експресивно-емоційного оцінювання, ставлення автора до персонажів належить до важливих завдань сучасного мовознавства, оскільки й до сьогодні відсутні спеціальні праці, присвячені аналізу функціонування діалектних фразеологічних одиниць (ФО) в художніх творах.

Отже, актуальність дослідження зумовлюється, по-перше, великим кількісним складом фразеологізмів у прозових творах Василя Стефаніка, по-друге, важливими експресивно-стилістичними функціями ФО у текстах, по-третє, відсутністю ґрунтовних і всебічних наукових розвідок із стилістичного функціонування фразеологізмів у художній літературі. Зауважимо, що фраземіка творів письменника, її стилістична функція в художньому тексті вивчені недостатньо.

Мета статті – дослідження мови творів В. Стефаніка, зокрема стилістичної ролі говіркових стійких висловів.

На сьогодні фразеологію деяких діалектів вивчали такі вчені-мовознавці: В. Лавер (фразеологія діалектів Карпатського регіону), Н. Бабич, М. Демський, Ю. Прадід, М. Яким (ФО бойківських говірок), З. Бичко, Д. Гринчишин (стійкі словосполучення наддністрянських говірок), М. Доленко (діалектна фразеологія Поділля), Н. Коваленко (фраземи західноподільського діалекту), В. Ужченко (ФО східнослобожанських і степових говірок Донбасу), В. Чабаненко (лексика і фразеологія наддніпрянського діалекту) та ін.

Однак ареали цілого ряду діалектних ФО не визначені через обмежену кількість регіональних фразеологічних словників. Тому виявлення специфіки фразеологізмів певного говору, встановлення їх особливостей функціонування як в усному мовленні, так і в творах художньої літератури, а також вивчення їх історичного розвитку становить певні труднощі. І саме тому вчені-фразеологи повинні активно досліджувати діалектну фразеологію окремих регіонів, щоб виявити структурні, семантичні та функціональні особливості говіркових ФО методом зіставлення з їх відповідниками, зафіксованими сучасними фразеологічними словниками, а також зі стійкими висловами суміжних говорів.

Однією з особливостей фразеологізмів, що функціонують у художніх текстах, є їх образність, яку пов'язують із трансформацією вихідних стійких словосполучень, що призводить до утворення структурно нових фразеологічних висловів, до виникнення різноманітних конотативних відтінків або додаткових чи нових значень ФО.

Розмовно-побутові сталі вислови є істотним компонентом розгортання сюжету, допомагають письменникам правдиво відобразити різні явища, побут українських сіл та міст, дати переконливу характеристику дійових осіб, посилити експресивність висловлення. В. Чабаненко стверджує, що в пошуках експресії, яка б відповідала даному суспільно-політичному моменту, мовці нерідко вдаються до структурно-семантичного оновлення, до трансформації вже відомих, старих фразеологізмів. Це спостерігаємо як у загальнонародній, так і в індивідуально-авторській писемній практиці [9, 64].

Серед багатющого арсеналу ФО, мистецьки використаних В. Стефаніком, заслуговують на увагу і фразеологізми з незмінною структурою, і вислови з тими чи іншими її варіаціями. Слід відзначити, що помітна кількість аналізованих стійких висловів виявили високу життєздатність, зберігшись протягом

двох століть у говірковому і відтворившись у художньому мовленні без будь-яких змін у зовнішній формі. Такі ФО не несуть додаткового експресивно-стилістичного забарвлення. Введені в мову автора, вони надають їй природності, виразності. У сталому вигляді функціонує в текстах письменника вислів **шукати гудза**, який не зазнав під впливом часу ні структурних, ні семантичних змін: “...Чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш?...” [5, 47]. Етимологію цієї ФО подає І. Я. Франко в “Галицько-руських народних приповідках”: “гудза шукати. Знач, шукати собі зачіпки, клопоту” [8, № 8126, 503].

У сталому вигляді функціонує вже понад двісті років і вислів **і пес/собака не гавкне** із значенням „про людину, яка не варта уваги, поваги” як в усному мовленні, так і в художній літературі. На сучасному етапі більш активно послуговуються фразеологізмом-синонімом і **плюнути не вартий**, використаним також В. Стефаніком у мові персонажа з метою емоційного увиразнення в змалюванні ставлення одного героя твору до іншого: „...О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. **Плюнути не варт** на такого газда!” [5, 38].

Загального вжитку в південно-західному діалекті набуло і стійке словосполучення **махнути рукою** (“1. Перестати займатися ким-, чим-небудь, припинити робити щось; 2. Перестати сподіватись на щось, чекати чогось; 3. Перестати звертати увагу, не зважати на когось, на щось; стати байдужим до когось, до чогось” [6, 479], яке, крім усного мовлення, функціонує і в літературних творах: “Стояв секунду, **махнув** рукою і пішов від брами на лан...” [5, 112].

Молодим поколінням, представником гуцульського говору, вживаються вислови **[зробіти си ам'ін']** та **[зробіти кап'ут]** (у транскрипції збережено особливості живого мовлення). Старше ж покоління послуговується ФО-аналогом **[вкоротіти си жит':é]**. Проте у творах В. Стефаніка зафіксовано ФО розмовно-побутового характеру **зробити собі амінь та накласти на себе руки**.

Розмовно-побутове говіркове мовлення вирізняється комплексом рис, відмінних від книжної, літературної мови. На жаль, у художніх текстах фразеологізми подаються без тлумачень діалектних слів і значення вислову в цілому, тому суттєвою допомогою при аналізі словосполучень є коментар-пояснення мешканців відповідних населених пунктів.

Так, часто вживаними в південно-західному регіоні є фразеологізми-інтер'єктиви церковного походження, серед яких виділяють кілька груп:

1. Фразеологізми, що вживаються на позначення різних емоцій: страх, розчарування, застереження та ін.: „...Такий я страх дістав, що **най бог боронить**...” [5, 45].

2. ФО – формули ввічливості на зразок **дай Боже, слава Богу, Боже допомагай, з Богом**: “...Та що я вам кажу, **дай боже здоровля** вам, лиш не загрийте голови, як котрих зелених свет: люди йдуть до церкви..., а ви лежите, дуб'є...” [5, 186]; “...Але тепер мені, **богу дякувати**, відійшло...” [5, 143]. В усному мовленні звороти привітання вживаються відповідно до церковних свят. Так, загальноживаним є привітання **слава Ісусу Христу** із відповіддю **слава навіки Богу** (у творах Василя Стефаніка – “Славайсу” і “Навіки слава” [5, 53]) і **дай Боже здоровля**; у дні Великодніх свят – **Христос воскрес і воістину воскрес**; на Різдво – **[хри'стóб с'ї рождáйе]** і **[слав'імо йего]**, а на Хрещення – **[хри'стóб с'ї хре'шчáйе]** з відповіддю **[в р'іц'і йордán'і]**.

3. Вислови-прокльони, до яких належить і широковживаний фразеологізм **най тебе Бог скарає / покарає**: “Нічо ти не скажу, **най ті бог скарає** за мене та й за діти...” [5, 40]. Саме у цій групі ФО наявні індивідуально-авторські стійкі словосполучення, що активно функціонують у живому мовленні гуцульського діалекту: **[на́й т'і гр'ім побйє]**, **[на́й т'і с'в'атуй антúпко забе"рэ]**, **[на́й т'і богорóдиц'і побйє]** та ін. Власне діалектним є вислів **шлях трафив** на позначення „побий його лиха година” (поширений в усюму південно-західному наріччі), яким послуговуються протягом двох століть і в живому мовленні, і в мові художніх творів: “А я до того паршивого Срулика, бодай его **шлях трафив**...” [5, 85].

4. Фразеологічний клятвенний лексикон. До нього належить і відфраземне слово **[б'ігме]**, яке активно функціонує у творах В. Стефаніка: “...Я, **бігме**, не знаю, як цес нарід має на світі жити...” [5, 113]; “– Та й поховають нас, як псів, **бігме**, чобота на ногу не покладуть...” [5, 90]. У сучасному мовленні носії південно-західних говірок підтверджують свої слова божінням повної форми – **[б'ігме бóже]**. І. Франко вважає, що така структура ФО є наслідком редукції відповідного давнього висловлювання “Біг мене покарай” [8, № 459, 36].

При використанні письменником ФО з немодифікованою структурою як елемента авторської мови стійкі вислови урізноманітнюють, поживляють розповідь чи опис, у мові ж персонажів виступають одним із засобів їх мовностилістичної характеристики. Зіставно-порівняльне вивчення функціонування говіркових ФО у художніх творах В. Стефаніка дозволяє виявити певні відмінності у використанні та трансформуванні стійких сполук, пов'язані з особливостями індивідуального стилю письменника.

Найпоширенішим способом модифікації ФО в художньому, як і в усному мовленні, є **субституція** (заміщення компонентів фразеологізму іншими), яка призводить до створення нової експресивної якості звороту.

У регіоні гуцульського діалекту із значенням “рідний” [6, 399] використовують ФО **кров і плоть**. В. Стефанік уживає субституційоване стійке словосполучення з **кості й крові**: “...Та я ваш, з **кості й крові**...” [5, 73].

У структуру традиційного фразеологізму **збути/змарнувати вік** (“змарнувати кращі роки життя, зробити їх нещасливими” [6, 304]) новеліст вводить діалектизм **спендиги** замість **змарнувати**: “Я на

вашім обійсті **вік свій спендиг** і скалічів-єм” [5, 73]. Автор у творі також розширив структуру ФО займенником **свій**. Наявна тут і діалектна форма дієслова **скалічив** → **скалічів** (пом'якшення приголосних) із закінченням – **ем**.

У гуцульській говірках, у тому числі і в творах класика В. Стефаніка, в оказіональній формі функціонує стійке словосполучення **збити на винне/квасне ябко/яблуко**, що означає “знищити когось, побити”: “– Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою збили **на винне яблуко**...” [5, 182]. Етимологію ФО подає І. Франко: “Квасні або недозрілі яблоска утовкують наперед так, щоб змякли і пустили сок, і тільки тоді їдять. На сю процедуру натякає отся поговорка, характеризуючи сильне побит'є” [8, № 405, 32]. В іншому творі письменник-новеліст у структуру вислову вводить діалектизм **розпосочити** (розтовкти) (у сучасному живомовленні цей варіант не фіксується): “– Якби ні жінка мізинним пальцем кинула, та й бих капурець зробив, **на винне яблуко бих розпосочив**!” [5, 36]. Як бачимо, В. Стефанік, як справжній патріот свого регіону, з метою збереження й передачі колориту Гуцульщини послуговується низкою лексем-діалектизмів: **ні** (**мі** – скорочена форма займенника **мене**), **бих/бим** (я б, я би). На жаль, пояснення слова **капурець** не вдалося виявити ні у словниках, ні в мешканців Івано-Франківщини. Припускають, що це давній варіант лексеми **капут**.

Мовцями досліджених говірок, як і письменником-класиком, вислів **як чіп** супроводжується лише словами **дурний** і **п'яний**. Нерідко носіями мови зовнішня структура розширюється відповідними лексичними одиницями (зокрема, прикметниками). В. Стефанік на позначення ступеня сп'яніння послуговується зворотом **як ніч** із супровідним словом **темний**: “Михайло вийшов із-за стола **темний** і **п'яний, як ніч**” [5, 151]. Молодим поколінням тепер активно використовується й запозичене з російської порівняння **як зюзя** (хоч пояснити значення складника **зюзя** ніхто з опитуваних не зміг). За свідченням В. М. Мокієнка, цей вислів вживається в російській мові у сполученні зі словами **п'яний, брудний** (бо **зюзею, зюхою, зюзькою** називають свиней) [4, 67]. У обстежуваних говірках компаратив також функціонує із супровідним словом **п'яний**.

ФО **ще [маміне] молоко на губах/вусах не обсохло/висохло** (квадратними дужками виділяємо факультативні елементи, тобто складники, які можуть редукуватися) із значенням “хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений” у південнозахідних говірках часто зазнає субституції: змінюється компонент **молоко** < **цицька**. Субституційованою структурою послуговується у творах і В. Стефанік: “– ...та же цего ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як п'ють, ще **цицька** коло рота не обісхла...” [2, 39]. Автор тут замінив і лексеми **на губах** на **коло рота**.

Загальний вжиток має фразеологізм **блудити/ходити манівцями** (“робити щось не так, як треба, неправильно” [6, 35-36]). Проте в мовотворчості В. Стефаніка вислів уживається в субституційованому вигляді, вводячи в структуру ФО однокореневий компонент: “А я просив його, аби-м ніколи не найшов собі пристанівку, аби-м **блудом блудив** і серце аби ніколи не успокоїлось” [5, 331].

У мові героя твору В. Стефаніка виявлено й ряд фразеологізмів, які зазнали абсолютної субституції. Наприклад, вислів-діалектизм **гнути бандиги** є синонімом до традиційного словосполучення **пести нісенітниці**: “– Ідіть, старий, спати, не **гнїть бандиги**...” [5, 123].

Досліджуючи мовистиль письменника, виявлено, що автор одночасно змінює структурний склад ФО та надає вислову нового оказіонального значення. Наприклад, фразеологізм **земля горить під ногами** у сучасному фразеологічному словнику фіксується зі значенням „для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним” [6, 332]. У говірковому мовленні обстежуваного регіону та в художніх творах В. Стефаніка ФО означає “кому-небудь соромно”. Крім цього, письменник вводить нові лексеми з діалектними особливостями: **під ногами** < **підо мнов** (діалектний варіант **піді мною**): “очі вже пішли у стовбір, рот вже розхиливси, як ворота, а слина тече вже з рота. А я дивлюся, та й **земля підо мнов горить** зі встиду” [5, 47].

Наступним, не менш уживаним способом трансформації ФО, є **поширення і скорочення** (редукція – звуження рамок ФО, усичення окремих її слів з метою економії мовних засобів і лаконізації мовлення) **структури** фразеологізму.

Опитувані часто вдаються до **скорочення структури** ФО, хоча у говірках фразеологізми вживаються, як правило, у повному компонентному складі, що мотивує їх зміст. Зауважимо, що скорочення компонентного складу можливе лише у ФО, зовнішня форма яких є загальновідомою і широковживаною. Втрата окремої лексеми не призводить до недостатності лексичного значення фразеологізму, а зумовлює кількісні зміни в його будові. Найчастіше редукуються вислови, що мають дво- або трикомпонентну структуру. Наприклад, компаративний зворот **тремтить, як осиковий лист** В. Стефаніком використаний у двох варіантах – скороченому (“Тато впав головою на віз і **трясся, як лист**” [5, 33]) та розширеному (“Катерина **затряслася, як осиковий листок перед бурєю**...” [5, 199]).

Свого часу широковживаним у говірковому мовленні був фразеологізм **про мене** – “легковажити, бути байдужим”. Активно послуговується ним у творах і В. Стефанік: “– Уперед з'їж яблуко, та потім підеш, бо хлопці відоймуть... То йди **про мене**...” [5, 42]. У сучасних південно-західних говірках активно використовується ця ФО із розширеною структурою **про мене Семне** (чому компонентом словосполучення виступає власна назва – невідомо, можливо, з метою римування вислову) паралельно з розмовно-просторічними фразеологізмами-синонімами **все до лампочки, хоч цвіги і не родисі** (діалектне закінчення на **-і**), **все по барабану**.

Лексичної субституції та скорочення структурної форми під пером В. Стефаніка зазнає й загальноживаний фразеологізм **кров холоне / застигає в жилах**. Митець відповідно до тексту замінює лексему **кров** на **п'яти**, а також опустив слова **в жилах**: “Ой, сьогодні діти, такі діти, що аж у **п'ятах** **постиває!** Але-с дурний, бігме-с, дурний!” [5, 54]. Як бачимо, і тут письменник зберігає особливості говіркового мовлення: **п'яти-п'яти**.

Продуктивним способом трансформації зовнішньої форми ФО є її поширення як окремими лексемами, що якоюсь мірою впливає на конотативні відтінки вислову, так і словесними конструкціями. Під час аналізу мовностилістичних засобів творів В. Стефаніка виявлено, що найчастіше письменник розширює структуру ФО займенниками. Це сприяє створенню варіантів фразеологізму. Так, наприклад, поширено склад фразеологізму **горить у руках** займенником **йому** (діалектний відповідник – скорочена форма **му**) та вказівним займенником **тих**: “Бувало, що озме в руки, та й **горить му у тих руках**” [5, 35], а також вислів **колоти / бити словом** (“дошкуляти кому-небудь, досаждаючи репліками, зауваженнями” [6, 25] займенником **отим**: “...Трохи його жінка **вколола отим** словом, але він возив далі сметану з миски” [5, 47]. До такого способу трансформації автор вдався з метою поглибити семантику фразеологічного вислову відповідно до контексту.

Інколи мовці традиційний і загальновідомий фразеологізм супроводжують лексичними компонентами, що виконують функцію авторського оказіонального коментаря різного експресивного характеру – індивідуально-іронічного чи саркастичного. Письменник при ФО також подає коментар-тлумачення, що уточнює, розширює значення стійкого вислову: “– Але потім, брате, **пішло все коміть головою**. **Якби везе на долону пір'є та й подув, то так пішло все**” [5, 44]. Фразеологізм **пішло коміть головою** із трактуванням “дуже швидко” [6, 388]. В. Стефанік розширив структуру ФО займенником **все**.

Авторським використанням фразеологізмів є і такий приклад: “...Я собі нивку купив, одну, ба й другу, я собі коровку, овечки. **Годило, у руки йшло, як з води йшло**”. Тут письменник для підсилення, виділення сказаного вжив підряд дві синонімічні ФО, які позначають “дуже легко, швидко”.

Введення додаткових лексичних елементів у структуру ФО конкретизує її семантику; чимало оказіональних слів допомагають інтенсифікувати емоційне тло фразеологізму, його експресивність, сприяють появі нового конотативного забарвлення.

На жаль, у творах, які досліджувалися, нами не виявлено прикладів застосування явища фразеологічного натяку (використання образу ФО, її окремих слів чи конструкцій, логічна структура яких нагадує той чи інший стійкий вислів) та фразеологічної контамінації (взаємодія мовних одиниць, яка приводить до появи нового слова чи виразу шляхом об'єднання двох синонімічних чи близьких за звучанням слів або зворотів [2, 57]).

Таким чином, говіркова фразеологія як складова частини української загальнонародної мови збагачується, вдосконалюється, зберігаючи в собі давні скарби, які плекалися впродовж сторіч. В. Лавер у своїй дисертаційній роботі [2] окреслив основне завдання дослідників діалектної фразеології, яке полягає в створенні регіональних фразеологічних словників. Вирішенню цієї проблеми сприятимуть і наукові розвідки функціонування оказіональних і узуальних ФО у мовотворчості письменників-носіїв певних говірок.

Нами була зроблена спроба аналізу мови художніх творів В. Стефаніка, у результаті якої виявлено, що фразеологічні засоби розмовно-побутового мовлення широко й активно входять до літературних текстів, набувають стилістично урізноманітненого використання, зокрема, письменник використовує скорочення структури ФО, а також активно поширює її займенниками, прикметниками, рідше – іменниками, вдається до заміни окремих загальноживаних лексем-складників фразеологізму їх діалектними відповідниками. Внаслідок таких модифікацій відбувається розширення синонімічного гнізда фразеологізму. Структурна модифікація фразеологізмів зумовлена еволюцією лінгвальної системи взагалі.

Слід зауважити й те, що мова творів В. Стефаніка насичена лексичними, фонетичними та морфологічними діалектними елементами, що дещо ускладнює читання й сприймання тексту, однак саме вони виконують певні стилістичні функції, зокрема передають колорит гуцульської говірки, увиразнюють мову творів, уточнюють контекст. Просторічні та розмовні ФО в художньому творі переважно слугують для відображення мовної специфіки південно-західного діалекту.

1. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
2. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів: Просвіта, 1994. – 64 с.
3. Лавер В.И. Фраземика українських діалектов Карпатского региона: Автореф. ... дис. д-ра філол. наук: 10.02.02 / Институт языкознания им. А.А.Потебни. – К., 1992. – 50 с.
4. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. – М.: Высшая школа, 1990. – 160 с.
5. Стефанік В.С. Вибране / Упоряд., підгот. текстів В.М.Лесина та Ф.П. Погребенника. – Ужгород: Карпати, 1979. – 392 с.
6. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – Кн. 1. – С. 528
7. Там само. – Кн. 2. – С. 529-980.
8. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки. – Львів, 1901-1905. – Т. 1. – 600 с.
9. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.

In the article by the N.V.Romanjuk “Stylistic use of structural transforming of phraseological slang in the language of V.Stefanik” there is an analysis of the functioning of general and modify phraseological units. The main focus is on structural transformation of phraseologism and stylistic role of transforming phraseological units in language of the works of V.Stefanik

Key words: phraseological units, structural transformation, dialectics, stylistic function, substitution.

НОМІНАЦІЇ АДРЕСАТА МОВЛЕННЯ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ (за повістю М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”)

Стаття присвячена проблемі аналізу найменувань визначеної лексико-семантичної групи (антропоніми і загальні назви) та їх формально-граматичних особливостей (усічення флексій у кличному відмінку) при звертанні до адресата мовлення – на матеріалі повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”. Встановлено літературні та специфічні діалектні особливості предмета дослідження.

Ключові слова: номінація, адресат мовлення, антропоніми, форми “нового” кличного відмінка.

Важливим складником комунікаційної поведінки особи та колективу осіб, що спілкуються, безсумнівно, є засоби зверненості мовлення. Саме ці одиниці лексико-семантичного та граматичного ладу мови повною мірою свідчать, з одного боку, про приналежність того чи того мовця до певного етносу загалом, а, з іншого, вказують і на те, яку частину цієї спільноти він репрезентує. Мета пропонованої розвідки – аналіз засобів зверненого мовлення гуцулів для виявлення загальноукраїнських спільних рис та специфічних локальних відмінностей. За основне джерело фактичного матеріалу беремо чи не найвідоміший літературний твір про життя гуцулів – повість “Тіні забутих предків”, написану на початку ХХ століття класиком української літератури М. Коцюбинським [7].

Аналізований твір привертає увагу розкішними діалогами, у яких доволі часто використано й мовні одиниці та конструкції зверненої мови. Показовими, на наш погляд, є як особливості вибору мовцями лексико-семантичного наповнення обраних номінацій адресата, так і специфіка їх формально-граматичного представлення: особливості структури складених номінацій, специфіка морфологічного оформлення графем тощо.

Передусім відзначимо, що основними групами використовуваних однослівних номінацій адресата мовлення є антропоніми-імена. Відтворюючи мовлення гуцулів, М. Коцюбинський тонко відчуває специфіку їх йменокористування, зокрема відображаючи глибоку чуттєвість та естетичність жителів Українських Карпат активним застосуванням різноманітних демінутивних форм імені. При цьому загальноукраїнські варіанти *Не спускаючи з неї очей, якими скував її всю, Юра блимнув зубами: – Такої, як ви, Палагно, бігме, не видів* [7, 210]; – *Ци тобі, Юрчику, не сталося чого лихого? – Нічого, Палагночко, душко, нічого... Ади! Я одвернув бурю* [7, 214] у мові персонажів твору частотою та різноманітним застосуванням поступаються місцевим утворенням: – *Мушу йти в полонину, Марічко, – сумував він заздалегідь. – Що ж іди, Іванку, – покірно обзивалась Марічка. – Така нам доля судилась* [7, 188]. Гуцули доволі активно використовують назви осіб за статтю, щоправда, у специфічному словотвірному оформленні: *Аничка буцім не хотіла і упиралась, але десятки рук випихали її з тісної юрми, і гарячі уста піддавали охоти: – Йди, дівонько, йди...* [7, 226]. Не менш активно як номінації адресата мовлення вживають і назви осіб за спорідненістю та свояцтвом. Вони ужиті як у прямому: *Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибираєшся, мужу, звідки виглядати маю тебе? – голосила Палагна, і грубий голос її переривався в жалібних нотах* [7, 224], так і в переносному значенні: *Іван присувався ближче до нього, ловив Миколу за шию й прохав:*

– *Оповіж, браччіку, казку якус, ти їх багато знаси* [7, 200].

Як і всі українці, гуцули з великою повагою ставляться до власності, вважаючи господарність важливою позитивною рисою людини. Це виявляється у специфічній номінації адресата мовлення, хоча й ужитій у тексті з іронією: – *Де ти волочишся все?! – сердивсь Іван. – Гляди, газдине!* [7, 214]. Також в іронічному контексті у повісті вжито типове для українців-горян найменування адресата мовлення, яке підкреслює шанобливе ставлення до того, з ким гуцулові доводиться жити поруч: *Але жаба раптом десь щезла, а з вориння скрипів вже голосок Химин: – Добрий вам вечір, сусідоньки красні... хе-хе...* [7, 206].

Важливе місце в житті гуцула відведено коханню, а тому й для спілкування закоханих є спеціальні звертання: *На згадку про се Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Івана за шию. – Любчику Іванку! Ци будемо в парі усе?* [7, 187].

Героїв М. Коцюбинського відзначає глибока чуттєвість та емоційність, яку вони, зокрема, виявляють, часто вдаючись до використання для назви адресата мовлення різноманітних оцінних іменників: *Бо, стрівишсь раз в корчмі, Семен вдарив Юру в лице. – А ти, лайдаку якийсь, тобі що до Палагни, не маши своєї жони* [7, 215]; *Його бартка так само мигтіла перед очима в Івана. – Потеруха б ты стерла!.. – Опришку еден!...* [7, 215]. Трапляються дуже цікаві оказіональні утворення: – *Любчику Іванку! Ци будемо у парі усе? – Єк бог даст, моє солодашко* [7, 187].

Характерними рисами гуцульського світобачення та світовідчуття є тісний їх зв'язок з навколишньою розкішною та могутньою природою. Особливості існування змушують гуцула трактувати навколишній світ як частину власного ества, демонізувати його, персоніфікуючи при цьому домашню худобину та дику звірину, добрі та злі сили природи тощо. “Спілкуючись” із докільям, гуцул

використовує найнесподіваніші норми номінацій адресатів мовлення. Так, симптоматичним вважаємо те, що для називання злих сил природи він вдається до переносно ужитих найменувань особи за спорідненістю: *Поплили трави, як зелена вода. Приходить Марічка. Ой не обдурши, небого, ой ні!.. Іван знає, що то лісна, а не Марічка, що то вона надить його* [7, 195]; *Іван і сам умлівав од утоми. Загрівся, був увесь мокрий, ноги боліли у нього, а груди ледве ловили віддих. – Я ще заграю до танцю, – бадьорив він чужаїстра й сягнув по флюяру за черес. – Ти ще такої не чув, нсбоже...* [7, 221]. Загальну картину доповнюють, з іншого боку, також і найменування осіб за їх чарівними здатностями: *На маси, гадаю собі. Не астигла та за поріг, а двоє ягнят закрутилось на місці – та й вже по них... Ігій на тебе, відьмо...* [7, 205].

Не менш природне для гуцулів переносне використання назв демонічних істот для називання людей: *Туго росла дитина, а все ж підросла, і не стямилась навіть, як довелося шити їй штани. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить якесь далеко і не відоме нікому або без причини кричить. Гачі на йому спадають, а воно стоїть серед хати, заплющило очі, роззявило рота і верещить. Тоді мати виймала люльку з зубів і, замахнувшись на нього, люто гукала: – Ігі на тебе! Ти, обміннику. Щез би в озеро та в тріски!...* [7, 178].

Поруч з іменниками для номінації адресата мовлення гуцули використовують субстантивовані прикметникові форми: – *Стій, – гукав на неї Іван, – звідки ти? – З Я-вор-рова, – цокотіла зубами сиця Марічка. – А чия ти? – Ковальова. – Бувай здорова, ковальова! – щипав її Іван і тускався доганяти, аж поки потомлені, але зігріті, не падали на траву* [7, 185]; *Ізгадай мні, мій миленький, Два рази на днину, А я тебе ізгадаю Сім раз на годину...* [7, 206].

У повісті “Тіні забутих предків” порівняно часто фіксуємо найменування особи *душко*, ужите автономно: *Тоді його очі темніли і груз топірець в землю. – Я не требую їхню згодою. Най що хотс роб’є, а ти будеш мою. – Ой мой-мой! Що ти говориш... – Що чуєш, душко* [7, 187-188]; *Тепер Марічка могла бути спокійна. „Тікай, Марічко... не бійся, душко... твій ворог танцює”, – співала флюяра* [7, 221]; *Раз вони стрілись біля ріки. Палагні на мить здалося, що вона гола, що тонке павутиння опутало все тіло її. Вона наче крізь сон почула: – Як спали, Палагночко, душко* [7, 211], а також у словосполученні: – *Чогось так змарнів? Ци ти недужий? – обізвалась Марічка. – За тобов, душко Марічко... за тобов банував... – Не штав, куди йдуть. Йому було так добре з нею* [7, 217]. Показово також, що поряд трапляються звертання з іменником *серце* замість *душко*: – *Чи пам’ятаєш, серце Іванку, як ми сходились тут, у сему лісі: ти мені йграв, а я закладала свої руки тобі за шию та й цілувала кучеруки любі?* [7, 217].

Наші попередні студії свідчать, що такі звертання є типовими для українців. В українській мові з душею насамперед порівнюють дівчину: І. Франко в “Галицько-руських народних приповідках” фіксує порівняння *дівча як душа* (“люба, щира дівчина”) та *дівча як своя душа* (“така мила, щира, прихильна”) [3, 577-578]. Очевидно, тому кохану чи коханого в усній народній творчості часто називають *душкою* (*Ой у лісі калиновім душка воли гонить. На волики погейкує, мене серце болить*). Таке вживання фіксуємо переважно в коломийках, буковинських піснях, до того ж аналізована лексема часто вступає при цьому в синонімічні відношення з лексемами *серце*, *пташка* та ін.

До речі, використання названих лексем в українській мові при звертанні до коханої людини засвідчують і діалектні лексикографічні джерела: О. Горбач у “Словнику говірки села Бродина (пов. Радівці, Румунія)” фіксує *душко!* як “звертання до хатніх дітей” [5, 275]; у закарпатських говірках: *душка* – “любка” [6, 53]; *душка* – “кохана, любка”; *душкати* – “ростити, доглядати” [11, 53].

За нашими спостереженнями, лексеми *душка*, *душечка*, *душенька* виявляють стійку тенденцію до використання для називання коханої людини найчастіше при зверненні до неї у XIX – на початку XX століття: у творах І. Котляревського – *душка* (1); П. Гулака-Артемівського – *душка* (2); Г. Квітки-Основ’яненка – *душка* (10), з них 9 при звертанні та один раз у розповідному тексті, *душечка* (1), *душенька* (2) при звертанні (із весільної пісні); поетів-романтиків – *душка* (4), *душенька* (2); в україномовних творах Т. Шевченка – *душка* (1) при звертанні; у С. Руданського – *душечка* (1) при звертанні; Ю. Федьковича – *душка* (29), із них 28 при звертанні, *душечка* (12), лише один раз при звертанні; І. Нечуя-Левицького – *душка* (1) при звертанні; Панаса Мирного – *душка* (2) при звертанні; М. Старицького – *душка* (5), з них два при звертанні, усі для позначення коханої людини, *душечка* (1) при звертанні; Б. Грінченка – *душечка* при звертанні; М. Кропивницького – *душка* (12), з них 11 при звертанні, *душечка* (12), з них одне при звертанні; І. Карпенка-Карого – *душка* (10), усі при звертанні; Леся Українка не використовує згаданих лексем, лише у записах народної творчості є *дуся* (1): *Приніс мене сивий кінь До Антосі в новий двір. До Антосі, до серця, На білоє ряденце, До Антосі, до душі, На білій подусі* (26, IX, 63); у творах М. Коцюбинського – *душка* (5) при звертанні; А. Тесленка – *душечка* при звертанні; М. Черемшини – *душка* (13), 12 при звертанні, найбільшу варіативність при звертанні спостерігаємо саме в цього письменника: *душко Чічко, душко Лукинку, Федірку-душко, душко-кумко, Митришко-душко, душко пишні, душко-зазулько, моя душко*; О. Кобилянської – *душка* (5) при звертанні, *душечка* (6), із них 2 у значенні “кохана людина”; в українській новелістиці кінця XIX – початку XX століття – *душка* (3) при звертанні. У творах українських радянських письменників вживання лексем *душа*, *душка*, *душечка*, *душенька* при звертанні до коханої людини майже зовсім зникає, наприклад, у

творах О. Гончара із 131 слововживання похідних від лексеми *душа* знаходимо лише слово *душка*, вжите один раз при звертанні, що свідчить, на нашу думку, про відкидання цих лексем на периферію.

Серед формально-граматичних своєрідностей зверненої мови гуцулів, відбитих М. Коцюбинським, найцікавішими вважаємо наявні у повісті “Тіні забутих предків” специфічні усічені форми імен, що називають адресата мовлення. Для прикладу наведемо такі графеми, вжиті М. Коцюбинським в аналізованому творі: – *Іва!*... [до Івана. – М. С.] *Мо-ой!* – *гукали на Івана од хати, але він того не слухав, збирав малини, пукав з листочків, робив свистілку або пищав у травинку, намагаючись вдати голоси птахів та всі ті звуки, що чув у лісі* [7, 179]; – *Чуєш, Іва?* – *шепотіла Марічка. – Чому б не мав чути? А чує* [7, 185]; – *Мико!*... [до Миколи. – М. С.] – *гукнув він у двері. – А розклади борше ватру у стаї...* [7, 191]; *Іван, перше ніж облягтись, кликав до себе Миколу. Завжди співаючого і говіркового. – Мико!.. Ходи д’мені, браччіку!... – Почекай, браччіку Іва, я зараз!* – *гукав од стаї спузир. І вже звідти долітала до Івана його співанка* [7, 200]; *Раптом до його вуха долетіло тихеньке, ледве вловиме дихання: – Іва!*... [7, 222]; *І знову з провалля, з-під його ніг, дійшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом: – Іва-а!*... [7, 223]; – *Іва-а!* – *стогнала Марічка десь з глибини, і був у голосі тому поклик кохання і муки* [7, 223].

Відзначимо також, що в низці листів І. Франка ми зафіксували усічення власного імені при називанні адресата мовлення: *Коханий Іва!* [13, 312], *Дорогий Іва!* [13, 449].

Такі форми кличного відмінка здавна цікавили вчених. Традиційно їх вважали притаманними передусім російській мові, адже, навіть втративши спеціальні закінчення вокатива (вони, як відомо, збереглися лише в кількох формах, які кваліфікуються як архаїчні), російська діалектна і розмовна мова витворила новий морфологічний спосіб маркування специфічного значення вокатива. Ще О. Шахматов зазначав, що “на противагу чоловічому роду, жіночий в основах на -а зберігає кличну форму досі”. Пор. наведені вище при парадигмах із північновеликоруських говорів, а також із південновеликоруських з перенесеним на закінчення наголосом. У південновеликоруських говорах досить буденними є новоутворення в кличному відмінку, що являють собою відпадиння закінчення. Відпадиння це відбулося, ймовірно, під впливом того сильного експіраторного наголосу, який падав у кличному відмінку на основу, особливо, наприклад, при заклик: *мам, баб* замість *мама, баба*. Можливо, що ми маємо справу не з древньою формою кличного відмінка, що втратила своє закінчення, а з формою називного відмінка, використаною у цьому значенні” [14, 348]. Відзначають цю тенденцію й сучасні дослідники: “У деяких російських народних говорах у функції звертання використовується також так звана “усічена форма називного”: *мам, пап, Вась, Оль і т. д.*” [2, 4; див. також: 4, 87; 8, 80; 15].

Аналогічні явища функціонують не лише в діалектній, але й у розмовній мові, тобто вони є поширеними на всьому ареалі побутування російської мови, не є локальними, випадковими чи такими, що зумовлені лише іншомовним впливом: “Зараз функціонують у ролі звертань і такі форми, які являють собою чисту основу типу *Федь, мам*” [1, 167-168]. Відзначає цю особливість і Н. Озерова: “У російському розмовному мовленні спостерігається явище, яке отримало назву “нового” вокатива, коли від іменників чоловічого і жіночого роду, які закінчуються на -а (-я), за допомогою нульового закінчення утворюється особлива форма, яка функціонує як звертання. Ця специфічна розмовна форма утворюється від обмеженого кола особових імен – назв спорідненості і власних імен переважно з однокладовою основою, рідше з двоскладовою.

Усічення вокативних форм поширене в мовах різних типів. У російській мові усічені вокативи використовують не лише при ізольованому функціонуванні апелютивів і власних імен, але й тоді, коли ім’я виступає у поєднанні з по батькові чи апелютивом, а також при повторях з підсилювальною часткою *а* перед другим компонентом...” [10, 211].

Цікаве пояснення появи форм “нового кличного” подає О. Мізін: “Енклітичні форми звертань характерні для першої відміни на -а /-я (*Дядь! Никит!*). Виникнення цих форм – прямий наслідок масового вживання таких звертань у повсякденному мовленні і матеріальний результат внутрішньомовної тенденції до економії, на що вказували багато лінгвістів, або те, що в теорії інформації кваліфікують як обмеження надмірності” [9, 168-169]. Так званий “новий кличний” відмінок є об’єктом широго зацікавлення російської громадськості, про що, зокрема, свідчать численні згадки про цю проблему в Інтернеті.

Виявлені в гуцульських говорах усічені вокативні форми імен дають підстави стверджувати, що було б помилково пояснювати наявність у сучасному розмовному мовленні українців усічених форм для називання адресата мовлення лише інтерференційним впливом російської мови. Можливо, в цьому випадку поява усічених форм пов’язана із прагненням мовців скорочувати пестливо-зменшувальні найменування особи взагалі (див. про це докладніше: [12, 128-129]). Зауважимо, що в повісті “Тіні забутих предків” такі форми паралельно з повними персонажі використовують у певних комунікаційних умовах: тоді, коли перегукуються на великій віддалі. Можливо, саме потреба якнайгучніше викрикнути ім’я адресата мовлення, якнайдовше його протягнути й спричинила його скорочення.

Таким чином, зафіксовані М. Коцюбинським у повісті “Тіні забутих предків” лексико-семантичні, структурні та морфологічні особливості номінацій адресата мовлення, з одного боку, свідчать про належність гуцулів до слов’янського (ширше) та східнослов’янського, українського (вужче) мовно-

культурних ареалів, а, з іншого боку, демонструють виразну специфіку їх комунікаційної поведінки, зумовлену особливостями способу життя, історичного розвитку, а відповідно і ментальності жителів Українських Карпат.

1. Бейлиш Г. П. Форма главного независимого члена обращения и ее особенности // Филологический сборник – Алма-Ата, 1974 – Вып. 13-14. – С. 167-174.
2. Велтистова Л. В. Обращение в современном английском языке (в сопоставлении с русским): Автореф. дис. ... канд. филол. наук – Л., 1964. – 28 с.
3. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко // Етнографічний збірник, видає етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. XVI. – Вип. 2. (Відати – Діти). – Львів, 1901–1905. – 600 с.
4. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. – Ч. II. – М.: Просвещение, 1968. – 344 с.
5. Горбач О. Словник говірки села Бродина (пов. Радіці, Румунія) // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 245–361.
6. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001. – 180 с.
7. Коцюбинський М. Тіні забутих предків // Твори в семи томах. – Т. 3: Оповідання. Повісті. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 178-227.
8. Литеин Ф. А., Черемисина М. И. Предикативные характеристики в позиции обращения // Вопросы языка и литературы. – Новосибирск, 1968. – Вып. 2. – Ч. 1. – С. 50-87.
9. Мизин О. А. О грамматической природе обращения (некоторые вопросы синтактики и парадигматики) // Филологический сборник: Статьи аспирантов и соискателей. – Алма-Ата, 1973. – Вып. II. – С. 163-170.
10. Озерова Н. Г. Номинация адресата речи в славянских языках // Слов'янське мовознавство. Доповіді. XI Міжнародний з'їзд славістів. Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 200-212.
11. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
12. Скаб М. С. Граматика апеліяції в українській мові: Монографія. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
13. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 48. – К.: Наук. думка, 1980.
14. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. – М.: Учпедгиз, 1957. – 398 с.
15. Dulewiczowa Irena. Wokatywna forma rzeczowników w języku polskim i rosyjskim // POLONICA. – 1983. – IX. – S. 195-209.

The article touches upon the lexical-semantic filling (antroponyms and certain groups of nouns-common nouns) and formal-grammatical peculiarities (apocope of names in Vocative Case) of the speech addressee's names in the story by M. Kotsubynskyi „Shadows of Forgotten Ancestors”; the author draws conclusions about their all-Ukraine and specific dialect features.

Key words: nomination of speech addressee, antroponyms, forms of a „new” Vocative Case

УДК 811.161.2'37

ББК 81.2.Ук-2

Володимир Барчук

АКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ДІЄСЛІВНИХ ГРАМЕМ ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТУ (на матеріалі роману П. Шекерика-Доніківа “Дідо Іванчик”)

У статті на основі концепції семантичної структури інтервалу здійснено аналіз акціональних значень питомих гуцульських дієслів. Виявлено особливості, засоби вираження та продуктивність акціональних типів дієслівних граем гуцульського діалекту.

Ключові слова: інтервал, акціональність, фазовість, лімітність, квантитативність, ітеративність, інтенсивність.

Однією з ключових граматичних ознак дієслова є дієслівні роди (або акціональність) як категорії (категорія), що узагальнюють внутрішню семантичну структуру дієслівної грами. Ця структура виражена системою значень, пов'язаних із фазовими, лімітними, кількісними, циклічними параметрами дії. За засобами і способами вираження акціональної семантики дієслівні роди перебувають на морфолого-словотвірному рівні граматики [3, 235]. Сучасна українська мова володіє розгалуженою спеціалізованою системою засобів вираження акціональності; відповідно сформована система акціональних значень. Метою праці є встановлення акціональної семантики таких дієслів гуцульського діалекту, яких немає в літературній мові і які можуть виявляти і формальну, і значеннєву специфіку. Матеріалом дослідження є особливий і оригінальний з лінгвістичного погляду роман П. Шекерика-Доніківа “Дідо Іванчик”. Особливістю його є те, що з огляду на обсяг твору (більше 31 др. арк.) та тему (життя, побут, традиції, вірування, обряди гуцулів) гуцульський діалект в романі відображено широко й повно. Оригінальність твору визначає те, що текст написано абсолютним фонетичним правописом, який відтворює гуцульську орфоєпію і специфічний морфемний склад слів; цей правопис буде збережено в аналізованому матеріалі.

У сучасній українській граматиці поняття акціональності не є усталеним, частіше використовується поняття “роди дії” [окрім зазначеної праці див. також 3, 201-210; 15, 144-146]. У русистичі це способи дієслівної дії [10, 596-603], де авторами частини про дієслово є Н. С. Авілова та О. С. Бондарко; при цьому поняття акціональності відсутнє в предметному покажчику [там само, 743]. Правда, згодом О. С. Бондарко використовує термін “акціональність” при типології семантичних полів, пов'язуючи з ним поле дії на противагу полю статальності [4, 42].

Те, що акціональність власне характеризує дію, визначено первинним значенням латинського слова *accido* (дія). У стосунку до родів дії цей термін використовує А. Загнітко [7, 217-226]. Цілком

усталеним щодо внутрішньої характеристики дії є він у германістиці. Правда, на відміну від германістики, в українській та російській граматичній науці чи то акціональність, чи роди дії виводять від аспектуальності та видових ознак дієслова (див., напр., зазнач. праці), інколи особливості тривання дії обумовлюють суто видовими ознаками [8, 236]. Однак такої залежності немає, оскільки семантика тривання дії лежить не у сфері аспектуальності і відповідно протиставлення док./недок. видових значень, а у сфері темпоральності, що ґрунтується на семантиці інтервалу [див.:1].

Базуючись на зазначеній концепції і розвиваючи та об'єктивуючи поняття родів дії, внутрішню семантику дієслова можна охарактеризувати як реалізацію семантики інтервалу, тобто кількісно вираженого тривання, чи дійовості. Отже, базовими компонентами внутрішньої семантики дієслова є кількість і дія (акціональність), які й розгортають динаміку тривання як інтервал – момент дії. Зі спостережень над інтервалом виявлено співвіднесення цих двох компонентів як внутрішню семантику дії. Це означає, що роди дії чи акціональність дії є складниками базового значення інтервалу як частковий вияви цього значення [2, 122-123].

Двокомпонентна базова семантична структура інтервалу може виявлятися у семантичних модифікаціях як актуалізація тих чи тих іманентних сем або залучати для актуалізації різних значень додаткові (поверхневі) компоненти. Так, на базовому рівні семантика інтервалу може актуалізуватися як акціональна, тобто виражати акціонально-кількісне значення, пов'язане із фазовими ознаками чи ознаками тривання (лімітності/нелімітності) дії. Отже, власне дійовість (акціональність) розгалужується на значення початку і кінця дії (фазовість) та тривання дії (лімітність): приклади. З іншого боку, на цьому рівні семантика може актуалізуватися як кількісна, тобто кількісно-акціональна, пов'язана з ознаками квантитативності дії (кількістю актів дії) чи її інтенсивністю (кількістю з погляду наслідку (реалізованості) дії). Таким чином, кількість дії розмежується як квантитативність чи інтенсивність. Квантитативність дії може виражатися як множина чи єдиний акт дії; відповідно дії поділяються на ітеративні та семельфактивні. Ітерація може бути означеною: дії повторюються регулярно, через рівні проміжки – мультиплікатив (стукати, капати); дії повторюються щодо параметрів реалізації, напр., можуть виражати кількісно-об'єктне значення, кількісно-локативне значення – дистрибутив (*поділити конфети, перекладати книги, порозкладати на полиці, повиходити з кімнати*). Неозначена ітерація виражає узагальнену кількість актів дії, хоч не актуалізовану квантитативно, однак з означеною квантифікацією – ітератив (*писати, збирати*). Ітератив відносно мультиплікатива чи дистрибутива виступає як загальне значення щодо конкретизованого.

Однак семантика кількості може мати узагальнений характер не лише з погляду ітерації, а також з погляду квантифікації, тобто диференціації актів дії; узагальнений характер таких дій не актуалізує кванти, у структурі таких дієслівних основ немає внутрішньоформного значення ітерації, а дія відображена як процес (*думати, спати, рибалити, полоти*). Водночас ці дії можуть характеризуватися з погляду інтенсивності (*недоспати, поспати, виспатися, переспати*).

Узагальнивши варіантність семантики інтервалу на основі іманентних сем дійовості та кількості, отримуємо систему акціональних типів дії, які творять ієрархічну структуру на основі об'єктивних ознак тривання та кількості: фазовості і лімітності (тривання) та квантитативності й інтенсивності (кількість). Структура семантики інтервалу відображена на схемі.

В снову аналізу семантики інтервалу питомих дієслів гуцульського діалекту покладено запропоновану концепцію й відповідну систему акціональних значень. Оскільки акціональний потенціал дієслова закладений кореневою морфемою, то перший рівень типології визначається лексико-граматичною семантикою дії, позначеної грамемою. Серед власне гуцульських дієслів виокремлено такі лексико-граматичні типи:

– трансформаційні (перетворення об'єкта) дієслова: *зарубовати (обрамляти), корнети (будити), запораїти (готувати, підготувати), шипати (чухати), блюсконити (хлопати), бирложити (смітити),*

блючотарити (бруднитися), обнихарити (занечистити), виглюзити (заболотити), гриндзити (кришити), розп'єлювати (розтягати, розпинати), закєтичіти (прикрасити), рихтувати (готувати), зпорснити (забруднити), кивати (торкати) та под.

– дієслова мовлення: джвиніти (невдоволено бурчати, карікати), гардетати (голосно кричати), белемотіти (невизначено говорити), зеgekати (зеgekати), флетерити (наговорювати) та под.;

– дієслова звучання: пигичіти (протяжно грати), чебірскотіти (співати (про птахів), цвірінчати), пофоскувати (сичати), сискати (сичати, напр., сипіти від болю), шоломотіти (шамотіти), бинчисти (мукати) та под.;

– дієслова руху: шворкати (швидко літати, рухатися), нигати (нипати), нанигати (слідувати), гимзіти (безладно рухатися), совпати (ходити) та под.;

– мутативні дієслова (зміни): таршукуватіти (хирлявіти), шкоропавіти (робитися сухим, зморшкуватим), бортавіти (порохнявіти);

– дієслова поведінки і стану: маштеретиси (намагатися), помагнетитиси (задуматися), фудулитися (нишатися), чінитиси (здавати), вадитиси (сперечатися), ни турати (не зважати), досколюб'ювати (діймати), палцеруватиси (сваритися, сперечатися), друцькуватиси (дражнитися), тратувати (перейматися), конєрувати (клопотати), пантрати (пилнувати), тарувати (тяжко працювати), кутатиси (поратися), сербувати (шанувати), запирити (приспичити), варуватиси (остерігатися), та под.;

– дієслова процесу: брішєти (світати).

Лексико-граматичні групи дієслів виявляють специфіку вираження акціонального значення; їхній аналіз з урахуванням лексико-граматичної семантики дає можливість не тільки типологізувати це значення, але й виявити функціональні особливості дієслівних грамем у межах категорії інтервалу.

Традиційно єдиним маркованим засобом вираження семельфактивної дії в українській мові вважається суфікс *-ну-* (*-ону-* для позначення надмірної інтенсивності дії): *стукнути* (*стуконутти*), *сипнути* (*сипонутти*) [див.: 5, 238; 13, 305]. В українській мові не кожне дієслово із суфіксом *-ну-* має варіант із суфіксом *-ону-*, напр., *крикнути*, *свиснути*. Однак семельфактивна семантика може виражатися і префіксально, напр., в такому контексті гуцульського діалекту:

Кріцовитий то був дідок. Згардегав на пса, а мнов війнув, ек онучьков, з кіля на земню.

Поряд із традиційним засобом (*вій-ну-в*), разова дія виражається у дієслові *згардегав*. Тут до основи із ітеративною семантикою *гардегати* додаванням префікса *з-* змінюється не лише вид дієслова, а й нейтралізується ітеративне значення, переходячи в семельфактивне. Семельфактивне значення дієслова *згардегав* підтверджується й увиразнюється наступним у синтагматичному ряду семельфактивом *війнув*. Словник сучасної української мови відповідне літературне дієслово *скричати* подає як тотожне до *закричати* [11, т. IX, 321], однак в ілюстрації виражене інше (не фазове інхоативне – *закричати*) значення, семельфактивне: *Вона мене як схопить (тотожне хопоне – “раптовість та надмірна інтенсивність дії” – В. Б.) за шию обіруч!.. Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати (тотожне скрикнути (крикнути) – В. Б.) – дух мені захопило (там само).* До речі, цей приклад в одинадцятитомному словнику взятий зі словника Б. Грінченка [12, 144]. Отже, розмовне мовлення української літературної мови, як і гуцульського діалекту, виявляє префіксальне вираження разової дії. Це підтверджує, що префікси, які вважаються видовими, насправді є поліфункціональними і зорієнтовані на вираження акціонального значення, домінування чи наявності якого у семантиці дієслова дослідниками, як правило, не виділяється. Правда, С.Соколова вказує на нерегулярне вираження префіксами однократного вияву дії: *вколоти голкою* [13, 89]. Також виокремлено у спільному реєстрі значень українського префікса *з-* і російських *с-*, *из-*, *вз-* (*воз-*) серед лексико-граматичних розрядів і родів дієслівної дії значення однократного вияву дії: *збігати*, *сходити*, *схитрувати*, *змудрувати* (рос. *сгруппить*, *слетать*, *согрешить*) (там само). Слід зазначити, що при такому підході окремі дієслова із префіксом *з-* потребують контекстного уточнення: якщо дієслова *збігати*, *сходити* (напр., *до магазину*) більш-менш чітко позначають однократність дії, то дієслова *схитрувати*, *змудрувати* можуть і не виражати такого значення (напр., *схитрувати із крамом*; *уміє змудрувати, як старий*).

Отже, префіксація при творенні семельфактивного значення не є суто морфологічним засобом вираження акціонального значення (очевидно, через поліфункціональність префіксів), а виступає як засіб морфолого-синтаксичний, разом із контекстом виявляючи свою функцію не як суто видову, а перш за все акціональну, та структуруючи семантику дієслова:

Третий раз видобрав у накривчєсту коновочьку й тоти обі воді поклав у хоромех під каглу, наказуючі усім, аби си варували йиму тоту воду зпорснити.

Дієслова *згардегати*, *зпорснити* виражають достатню інтенсивність дії. Дієслів із надмірною інтенсивністю дії, тотожних до значення грамем із суфіксом *-ону-*, серед префіксальних семельфактивних дієслів не виявлено. Очевидно, семельфактивна префіксація не здатна виражати таку семантику.

Ітеративи в гуцульському діалекті представлені широко і в багатьох типах. Так, виразне ітеративне значення мають трансформаційні дієслова (дієслова зміни чи перетворення об'єкта): *скорнєти*, *шіпати*, *блюсконити*, *рихтувати* і под.; дієслова мовлення і звучання: *сискати*, *джвиніти*, *пигичіти*, *чебірскотіти*

і под.; дієслова руху: *совпати*, *гимзіти*, *шворкати* і под. Дієслова цієї групи можуть виражати чи увиразнювати значення як з погляду квантитативності, так і з погляду інтенсивності дії.

Ластівки на дождь зачєли аж попри саму земню шворкати у задвірю, ек стріли з лука, весело чебірскотіли. – зачєли шворкати, чебірскотіли – мультиплікативи.

При цьому слід звернути увагу, що акціональність і кількість можуть актуалізуватись додатковими засобами: тут мультиплікативна дія аналітично виражає починальне (інхоативне) значення – *зачєли шворкати*. Отже, значення інтервалу виражається комплексно і в різних модифікаціях, актуалізуючи і накладаючи в структурі дієслова різну семантику.

Толоки позарубовані дінницями та стряпавими ломовицями в усілякі узори: барткато, ичькато та кривулькато, ек розкішний, коверцовий гуцульський ліжник. – позарубовати (позарубовані) – дистрибутив.

Як бачимо, неособова форма дієслова дієприкметник, як й інфінітив та особова форма, зберігає семантичні ознаки інтервалу. Ця вагома граматична ознака дієприкметника свідчить на користь його дієслівного статусу. Ще подібний приклад:

Небо молодилося ребинами молодо, ек піна на молоці, білевими хмарками, розп'єлюваними по небі на всі боки, ек баранічя шкіра на п'єлинах. – розп'єлювати (розп'єлюваними) – дистрибутив.

Префікс *по-* у дієслові *позарубовати* з погляду значення інтервалу двофункціональний (окрім, звичайно, аспектуальної функції – трансформації видового значення): з одного боку, виражає дистрибутивне значення, корелюючи із об'єктом *толоки*, з іншого, – позначає інтенсивність дії, достатню для її завершення (завдяки результативній семантиці) – значення “усі толоки”. Таким чином, результативне значення префікса *по-* двояке: “достатність дії”, “доконаність дії”. Про наявність цих значень свідчить кореляція із доконаним видом дієслова без префікса: *зарубити*; як бачимо, тут виражено результативність, але не виражено достатність дії для її завершення. Отже, результативність дії не завжди включає сему “завершеність дії”. Ця функціонально-семантична особливість префіксів увиразнює різницю між акціональністю та аспектуальністю:

Це було тоги, ек у день задуже насовпавси зимами по стрілецтві за звіринов. – насовпавси – ітератив (мультиплікатив) та інтенсив (достатність).

Структура цих значень формується двояко: суфікс *-а-* та значення нецілеспрямованого руху виражає ітератив, префікс *на-* – достатне значення інтенсиву та актуалізує мультиплікатив, а аналітичний конкретизатор (*задуже*) надає інтенсиву значення надмірності дії.

Також дієслова цієї великої групи є продуктивними щодо вираження фазового значення. Слід зазначити, що фазовість позначається, як правило, ітеративними дієсловами.

Вуйко казав, шо чюв під колєшнев, шо корова забинчєла – фазове інхоативне та мультиплікативне значення.

Пудно сердито пофоскувала на него, ек кіт на котюгу, аби він барзо коло печі кінчєв свою біду дієти. – фазове делімітативне та мультиплікативне значення.

Будь-який акціональний тип дієслова не є ізольованим, а виокремлюється, як правило, із комплексу акціональних значень. При цьому семантику дії можуть коригувати різномірні засоби, оскільки, відображаючи конкретну ситуацію, дієслово у предикативній функції завжди відкрите для будь-якої модифікації значення. Таким чином, акціональність дієслова, базуючись на морфемному і морфологічному структурних рівнях, дістає реалізацію й на рівні синтаксичному; на цьому рівні може відбуватися кінцеве уточнення акціонального значення. В окремих випадках певний тип акціонального значення виражається саме на синтаксичному рівні (наприклад, різновид ітеративного значення – многократність) [див.: 9, 95-96].

Особливістю дієслів руху є те, що лексико-граматичне значення основи, як правило, чітко виражає акціональні особливості дії. Виразне ітеративне значення мають дієслова *шворкати*, *совпати*, яке типово маркує суфікс *-а-*. Дієслово *нанигати*, на відміну від відповідників літературної мови, які мають неозначено-квантитативну семантику, виразно ітеративне. Утворена від дієслова *нигав* (*нигав*) за допомогою префікса *на-*, ця форма дієслова із виразними конотаціями включає такі семантичні компоненти дії: “рух за рухом, крок за кроком, невідступно”.

За ним нагитав зелений чьоловік, це був відав вітровий царь. А за ними иззаду нанигав, завірючіси на мене погано охаблєним, нимитим, зарослим лицем, пудно скулічі жєссними очіма, градовий царь.

Дієслово *гимзіти* має ітеративно-локативне значення, яке тяжіє до семантики мультиплікативності дії завдяки семі „хаотично, вусібіч” і не виражає спрямованої дії як процесу переміщення (як у контексті літературного відповідника *рухатися* – “уздовж, впоперек, туди” і под.):

Студєні мрії загимзіли мині по тілі, ек згадав я, шо відтєв ужє би си ни вернув и до кінця віка.

Одного ранку повставали в діда николи зорєчьки. Загимзіли, ек мурахє в купині, рушєючі кожє до свої роботи.

У поданих прикладах до мультиплікативного значення додається інхоативне. Однак переважно дієслова проаналізованих лексико-граматичних типів виражають загальне значення ітерації (без актуалізації мультиплікативної, дистрибутивної семантики чи варіантів значення інтенсиву):

Тай не гриндзи кришок из хліба на земню під стєв, бо проклинєт тє Божий хлібєц.

Я й без вуйниного казаня маітеревси ни бирложити, бо в баби ни лиш у хаті було водно чисто и позамітано, ск у карабуиці, але й понадвірю.

Вуйна пишла дров у дриворуб, аби було чім запораїти нічь, бо то си ни годило, аби почерез нічь зівала пизапораїна нічь.

Мутативні питомі гуцульські дієслова уживаються із суфіксом **-і-**. Це, як правило, ітеративи, семантика яких пов'язана із послідовністю перетворення (таришукувати), послідовністю і множинністю актів дії (шкоропавіти, бортавіти).

Присідают зморішки. Шкоропавіет шкіра. Таришукуватіє чьоловік.

Старики приказували, шо у давнині сонце чісте сходило и заходило. Навіть так ни бортавіли ліси, ск бортавіют тепер.

Дієслова поведінки позначають активний стан суб'єкта: ласитися, мольфаровати (чаклувати), кабзувати (зневажати), чинитиси, варуватися (остерігатися), мантитиси (привиджуватися), маітеретиси, трабувати (перейматися). Лексико-граматична природа цих дієслів зорієнтована на вираження неозначено-квантитативного характеру дії:

Нічьо ни бійси. Най собі тото там на печі сонет, ти чіниси, шо то ни до тебе, шо то тебе нічьо ни обходить.

Мені легше стало на души. Погадав смих, шо вже перестанет міні тота уся нехарь мантитиси.

Баба осердилася на него, шо він ласивси дівити разом з хлопчіяями на голі дівки. Але він цим пи трабував.

Серед цієї групи найбільше дієслів з непродуктивними щодо префіксації основами, тому вираження будь-якого додаткового (чи актуалізованого) акціонального значення їм не властиве.

Витак коло печі нантрав цілий час, ск тоти вузлики на тім хлібу гасли.

Правда, окремі дієслова цієї групи відкриті для ітерації з огляду на характер їхнього значення (в тому числі через префіксацію):

Хто раз зарікси на понедівнок йіго сербувати, то вара це покабзувати, бо витак понедівнок и йіго би погано покабзував.

Акціональна префіксація таких дієслів перебуває на межі вираження акціонального значення, а стосується, як правило, аспектуальної семантики – видової трансформації грамеми:

Скарживси вуйні, шо дідо пусто-дурно на мене виваливси, ек на йкого остатника. Вуйна загоишла мене.

Близькими до дієслів поведінки за акціональною структурою є безособові дієслова процесу, які теж виражають неозначено-квантитативне значення:

Надворі чимраз бірше брішело.

Отже, внутрішня семантика дієслова, базуючись на семах дійовості і кількості, виявляється як його акціональне значення. Акціональність входить до категорії базового рівня – інтервалу – як система значень, що виявляють внутрішню темпоральну динаміку дії і базуються на акціонально-кількісних і кількісно-акціональних ознаках.

Аналіз акціональної структури питомих дієслів гуцульського діалекту виявив типовість префіксації при вираженні семельфактивної дії; це значення виражається також за допомогою семантико-граматичних, тобто контекстних, ознак речення.

Вираження акціональних значень зумовлюється також лексико-граматичним типом дії та денотативно-конотативною семантикою дієслова. Широко представлені у гуцульському діалекті трансформаційні дієслова та дієслова поведінки і стану. Найпродуктивніше серед акціональних значень ітеративне із актуалізацію квантитативної чи інтенсивної семантики. Семельфактивне, фазове та лімітативне значення виражаються спорадично. Достатньо широко представлені неозначено-квантитативні дієслова. Для неозначено-квантитативних дієслів префіксація нетипова, а це обмежує можливості актуалізації різних типів акціональних значень на їхній основі. Водночас означено-квантитативні дієслова продуктивні щодо вираження усього спектру акціональних типів.

У гуцульському діалекті широко використовуються аналітичні засоби вираження акціональності переважно як додаткові щодо морфемних. Семантика інтервалу у структурі питомих гуцульських дієслів складає здебільшого комплекс акціональних значень.

1. Барчук В.М. Концептуальні параметри семантики інтервалу // Науковий вісник Волинського державного ун-тету ім.Лесі України. – 2004. – №6. С.129-134.
2. Барчук В.М. Структура семантики інтервалу // Вісник Прикарпатського національного університету ім.Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XV-XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С.118-124.
3. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. – Л.: Наука, 1987. – 349 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
6. Гуцульські говірки. Короткий словник. – Л., 1997. – 231 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. – Донецьк: ДонДУ 1996. – 435 с.
8. Історія української мови. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.

9. Парилья Л.І. Структура семантики ітеративності // Вісник Прикарпатського національного університету ім.Василя Стефаника. Філологія. – Вип.XV-XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С.94-97.
10. Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.
11. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
12. Словарь української мови. Упоряд. Б.Грінченко: В 4 т. – К.: Наук. думка, 1996-1997.
13. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 2003. – 283 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Морфологія/За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. 583 с.
15. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – 750 с.

Джерела

Шекерик-Доників П. Дідо Иванчик. – Верховина: Гуцульщина, 2007. – 495 с.

In His article the analysis of inner semantic action meaning of Hutsul verbs is carried out on the basis of semantic structure internal conception.

The peculiarities, means of expression and output of inner semantic action types of Hutsul dialect verbal gramems are found out.

Key words: interval, inner semantic action, phase, limit, divisibility, reiteration, intensity.

УДК 82'282:811.161.2

ББК 81.05 + 81.2Ук

Михайло Ковальчук

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМИ ІМЕННИКА ТА ДІЄСЛОВА В НОВЕЛАХ МАРКА ЧЕРЕМШНИНИ

У статті проаналізовано основні ознаки гуцульського діалекту на рівні словозміни іменника та дієслова у новелах Марка Черемшини. Встановлено визначальні лінгвальні фактори, що зумовлюють вживання діалектних словоформ у художньому тексті. Ключові слова: граматична форма, парадигма, гуцульський діалект, діалектизм, південно-західне наріччя.

Важливість дослідження діалектної мови на всіх її структурних рівнях, зокрема на рівні морфології, зумовлюється значенням одержаних результатів для поглибленого вивчення історії української мови у контексті взаємодії її територіальних діалектів та літературної мови. Діалектні явища здавна привертати увагу мовознавців [див. 10; 2; 7]; вони і надалі продовжують бути предметом досліджень – як у говірковому мовленні, так і в мові художньої літератури [5; 8; 4; 3].

Твори Марка Черемшини привертють увагу насиченістю діалектизмів, які відносимо до різних структурних рівнів, насамперед лексики, фонетики, морфології. Розглядаючи художню мову новел письменника, В. Грещук зазначає, що тут у використанні гуцульського діалекту немає контрастного протиставлення авторської мови і мови персонажів. Це зумовлено тим, вважає дослідник, що у творчості Черемшини літературною мовою виступає її західноукраїнський варіант, у якому, в свою чергу, є чимало ознак гуцульського діалекту [4, 7].

Взаємодія діалектної та літературної художньої мови у новелістиці Марка Черемшини значною мірою проявляється на рівні словозміни таких лексико-граматичних класів слів, як іменник та дієслово. При цьому особливості гуцульського діалекту у різних словоформах зазначених частин мови наявні як у власне лексичних гуцулізмах, так і в словах, що належать до літературної мови.

У межах субстантивної парадигми діалектні риси спостерігаються у різних граматичних формах. Як і в інших лексико-граматичних класах слів, гуцульські діалектизми у словозміні іменників зумовлені об'єктивними лінгвальними чинниками.

Діалектні ознаки, характерні для гуцульського говору, в аналізованих новелах виявлено у граматичних формах іменників першої відміни. Це, зокрема, палаталізація кінцевого приголосного основи в називному відмінку однини у словах типу *душа* (у значенні *душа*), *глуша* (від *глуша* – у значенні *тиша*):

– *Як душа на тот світ приходит, то єї карби вже пораховані...* [9, 13]

– *Це, віді, раз мой погана душа!* [9, 41]

Така глуша, такий туск коло тої хати. [9, 114]

У виділених відмінкових формах субстантива гуцульські діалектні ознаки проявляються частково. Як відомо, галицько-буковинська група говорів південно-західного наріччя фіксує в закінченнях іменників після м'яких та шиплячих приголосних перехід голосного заднього ряду в голосний переднього ряду [1, 93]. Натомість в аналізованих субстантивних словоформах, попри пом'якшення кінцевого приголосного основи, у закінченні залишається голосний заднього ряду. Палаталізація кінцевого приголосного в таких субстантивах зберігається і у формі знахідного відмінка:

Бо легонько жиє, нічого не робить, за меришю дбає, нешта тота безчесна! [9, 113]

У формі називного відмінка трапляються притаманні гуцульському діалектові випадки переходу іменника з однієї відміни в іншу. Так, в аналізованих творах до парадигми першої відміни входить іменник колишньої шостої відміни *люба*, яке в сучасній літературній мові належить до третьої відміни – *любов*:

Бо любя її вінок загрузила, стид дерецем спалився [9, 113].

Виявлено також зворотній процес переходу іменника сучасної першої відміни у парадигму третьої відміни:

Юсип і Лукин обійшли навкруги церков, прокашлялися і посідали назад на носії [9, 17].

У цьому випадку гуцульська діалектна форма іменника *церков* зберігає ознаки парадигми колишньої шостої відміни.

У деяких відмінкових формах субстантивної першої відміни, які в сучасній літературній мові належать до м'якої групи, послідовно фіксують веляризацію кінцевого приголосного основи (-и). Пор.: *працу* – літ. *працю*, *марнотратицу* – літ. *марнотратцию*, *на лавицу* – літ. *на лавицю*, *на палици* – літ. *на палици* та ін.

– *За коновочку маси, діду, межі очі, аби-с знав, ск працю пропивати* [9, 14].

– *Бий, каже, марнотратицу, куди видиш...* [9, 14]

– *А бодай бих ті був малов на лавицу поклав...* [9, 14]

– *Шо гріх, то все карб на палици у пана Бога...* [9, 13]

Процес ствердіння [ч], зокрема, перед голосним [у], який маємо у виділених субстантивах знахідного відмінка, підтверджується характерною фонетичною ознакою східнокарпатських говірок [1, 76]. Наявність у формі місцевого відмінка іменників першої відміни флексії -и пояснюється її походженням зі староукраїнського -и. Ця історична закономірність, окрім гуцульських говірок, спостерігається і в інших діалектах південно-західного наріччя [7, 29].

У аналізованих творах характерним також є перехід в межах категорії роду деяких іменників типу *дедя*, *онука* (у значенні *батько*, *онук*) – вони уподібнюються до відповідних фемінітивних форм і належать до парадигми першої відміни:

Підглядає Мотрюк жіночого дедю, чи бірує ще верхом їхати та чи від золотника не ув'яває [9, 134].

– *Файного, діду, онуку масе, коби здоров був!* [9, 8].

Водночас виявлено, що в окремих випадках іменник *дедя* може вживатися у формі чоловічого роду і належати до субстантивної парадигми другої відміни:

– *На коліна упаду, буду з дьидем ... вітатиси* [9, 45].

У формі орудного відмінка однини іменників першої відміни слід виділити послідовне вживання флексії -ов (-ев). Це явище спостерігається у такій закономірності: в іменниках колишніх -а-основи вживається закінчення -ов, а в іменниках колишньої -ја-основи – закінчення -ев:

– *Коли-с не гарен робити, то газдов не будеш, письма бериси!* [9, 9].

– *Та й за то ті ше люблю, шо стоїш за правдов...* [9, 18].

– *Ба, ци не буде гріху ... що ми скоромимоси оцев дурилицев?* [9, 16].

– *... буду з дьидем, з пенеv вітатиси* [9, 45].

Встановлено, що такі флексії зумовлені фонетичною закономірністю, зокрема випадінням інтервокального [j] та звуженням внаслідок цього кінцевого [у] в [y] [1, 100].

Виявлено збережені давні форми двоїни у сполученнях відповідного числівника *два* з іменником, а також, за аналогією до них, числівника *три* з іменником:

... *очі, гей на царинці дві черничці ...* [9, 113].

– *Ми устарали Чіцці сінця, три в'єзці устарали!* [9, 66].

У межах парадигми другої відміни іменники чоловічого і середнього роду фіксують характерні діалектні ознаки у різних відмінкових формах. У субстантивах середнього роду виявлено, зокрема, перехід задньоязикового голосного у голосний переднього ряду (а → е) після м'яких чи пом'якшених приголосних. Таке явище проявляється в іменникових формах називного та знахідного відмінків:

– *Хлопець, гей вовчє, нівроку!* [9, 95].

Молилася за синове здоровлє ... [9, 67].

– *Нас хоть би хто у тімс гунав, то нічо не вигунав...* [9, 10].

– *Я таки так кажу, шо старі най би разом умирали, най би друге не лишьилоси на поруганє* [9, 34].

У субстантивних словоформах типу *песєта* (у значенні *щученята*), або ж похідних словах типу *листєчко* у складі виділених суфіксів послідовно вживається голосний переднього ряду. Це пояснюється безпосереднім впливом виділених флексій початкової форми (*песє* – *песєта*) або твірної основи (*листє* – *листєчко*):

– *Ей, песєта, песєта, кобих так дужий!* [9, 15].

Ще листєчко з дерев не попадало... [9, 12].

Фонетичною закономірністю переходу голосного [а] після м'яких та шиплячих приголосних в голосний переднього ряду пояснюються і діалектні форми місцевого відмінка множини виділених іменників:

– *...а ключник повх ключьми по плєчїх...* [9, 114].

... *зломив я собі ребро у грудїх і блавучу селом, гей який інвалід* [9, 144].

У субстантивах чоловічого роду гуцульські діалектні ознаки проявляються у формі кличного відмінка власних чи загальних назв – як у однині, так і в множині:

– *Ей, коби нам лиш тільки грїху, брачіку Ю'...* [9, 16].

– *Мой, хло', шо тобі таке?* [9, 27].

– *Це Єленина полонинка Погар, бадїчку Йва'!* [9, 135].

– *Мой, брє', не поштуркуйте челядину* [9, 94].

– *А ви, хло', чого мерцям кишені перевертаєте?* [9, 98].

Усічення форм кличного відмінка іменників, зокрема на позначення людських імен, є досить поширеним явищем у гуцульському говорі [5, 289].

У дієслівній парадигмі гуцульські говіркові риси виявлено у граматичних формах дійсного, умовного, наказового способу. Діалектизми у дієслівній словозміні значною мірою зберігають відповідні давні форми, меншою мірою вони зумовлені фонетичними закономірностями та аналогійними впливами.

У формах індикатива риси діалектної словозміни найбільш поширені у минулому та майбутньому часі. Серед них слід виділити форми першої особи однини і множини:

– *Так я вам вітуюю ... що-сми вам грунт записав.* [9, 14].

– *... то за тото, що-сми на грунт приймив...* [9, 14].

– *Шо ж дієти, Лукинку, коли-сми був дурний?* [9, 17].

– *Але-сми єї на смїх обернули, але-сми їй догараздили!* [9, 118].

У виділених словоформах енклітик -сми є залишком колишніх особових форм допоміжного дієслова *бити*, яке входило до структури перфекта: в однині – *єсмь* у множині – *єсмы*.

Друга особа минулого часу фіксує залишки форм колишнього допоміжного дієслова в однині та множині – відповідно *еси* і *єсте*:

– *Ех! Шо нажив-єс-си, шо набував-єс-си!* [9, 15].

– *Вїна мені не дали-сте, чим їх нагодую?* [9, 7].

Дієслова теперішнього часу фіксують діалектні ознаки насамперед у формах третьої, меншою мірою другої особи однини та множини. Це стосується, зокрема, зворотних дієслів на -ся – вони у постфіксі фіксують характерний для низки південно-західних говірок фонетичний процес переходу [а] в голосний переднього ряду. Таке явище притаманне також дієсловам майбутнього часу:

– *Видиш, небоже, шо коло нас бідно дієси, та й не раз грїхи робитси* [9, 13].

– *Нїби він на вас дивитси...* [9, 12].

– *Не віддастси довжок, возметси чужю форостину, залихословитси – та й вже є...* [9, 13].

... *то зато діти, як колїсе, розкотїтси горами та полонинами* [9, 126].

Визначальною ознакою дієслівних форм третьої особи однини та множини є послідовна веляризація нормативного у літературній мові кінцевого [m']:

– *Ой ні, то бабина дитина, мені горшки сокотит...* [9, 8].

– *Ану, заткайся, небого, дьидя правду кажут* [9, 34].

– *Прибігают дедя з царинки та й пізнают, шо то ненина рука* [9, 106].

– *Багачі кличут, та шо з того?* [9, 12].

Як зазначає М. Лєсюк, досліджуючи південно-західні діалекти, ствердіння кінцевого [m'] в аналізованих дієсловах зумовлене аналогійними фонетичними процесами. Так, наявність твердого приголосного [m] в закінченні дієслів є результатом впливу на них флексії давньої форми вказівного займенника чоловічого роду *тъ* [8, 130]. Очевидно, узгоджуючись граматично із вказівним займенником *тъ*, дієслово-предикат зазнало веляризації кінцевого [m']. Можна припустити, що зазначені історичні закономірності зумовили вплив і на вживання індикативних форм майбутнього часу, а також дієслів наказового способу:

– *А може, Господь даст, шо мій Петрик на попа вивчїтси, то буде за вас служби правити, будут вам карби дарованї!* [9, 13].

– *А тепер дїд тобі каже, аби-с ішов гайдюка данцувати, най вуйки видїют!* [9, 8].

– *... най собі ногов пише, – платїм!* [9, 28].

Виявлено також уживання аналітичних і складних форм майбутнього часу недоконаного виду:

– *То ти меш кїбзувати, шо грїх, а шо ні, за шо карбуєси карби* [9, 13].

Ані місяць, ані зорї не хотїли дивитись, як коновкар вітати-сьме із своєю челядкою [9, 65].

Виділені дієслова майбутнього часу фіксують залишки давніх форм з допоміжним дієсловом *имати* та інфінітивом основного дієслова (див.: 1, 215).

На вживанні дієслівних форм умовного способу в обстежуваному художньому тексті часто позначається значний вплив колишніх кон'юнктивних форм, які, як відомо, утворювались сполученням активного дієприкметника минулого часуна -лъ, -ла, -ло з допоміжним у формі аориста. При цьому дієприкметник був носієм реального значення дії, а допоміжне дієслово виражало граматичне значення числа та особи [6, 216]. Ці давні форми умовного способу, які по-різному рефлексуються в інших південно-західних діалектах, найбільшою мірою збереглися у східнокарпатських говірках (див. 1, 142). Саме цим, очевидно, можна пояснити досить часте вживання в аналізованих творах, насамперед у мові персонажів, діалектних форм кон'юнктива:

– *А бодай бих ті був малов на лавицу поклав, бодай бих ті був не сплодив* [9, 14].

– *Ей, песєта, песєта, кобих так дужий!* [9, 15].

– Ой, я тобі файний поставничок засвітила, куме, **аби-с лежєв файно!** [9, 106].

– Але я вам кажу, **аби-сте мні не судили** [9, 34].

Таким чином, діалектні особливості на рівні парадигми іменника та дієслова у новелістиці Марка Черемшини визначаються такими лінгвальними факторами: 1) фонетичними закономірностями, що виявляються в східнокарпатському та суміжних з ним діалектах південно-західного наріччя; 2) послідовним збереженням деяких архаїчних форм аналізованих частин мови; 3) впливами граматичної аналогії, зокрема процесів уподібнення різних морфологічних форм на підставі схожості їх граматичних функцій. Подальші дослідження діалектних явищ у художньому чи говірковому мовленні дадуть змогу визначити мовну природу діалектизмів на рівні їх функціонування на різних рівнях мовної системи.

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246с.
2. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів: Наук. Т-во ім. Т.Г.Шевченка, 1902. – 106 с.
3. Гредук В. В. Гуцульські діалектні риси в повісті М. Кошобинського “Тілі забутих предків” // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. X – XVIII. – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2007. – С. 520 – 524.
4. Гредук В. В. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури // Українознавчі студії. – Вип. 3. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С.3-10.
5. Гуцульщина: Лінгвістичні етюди / Ред. кол.: Я.Закревська (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 308 с.
6. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Сльнко І. Історична граматики української мови - К.: Вища школа, 1980. – 320 с.
7. Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 156 с.
8. Лєскок М.П. Покутський говір як різновид української загальнонаціональної мови // Ямгорів. – 1997. – №9-10. – С. 130.
9. Черемшина Марко. Карби. – К.: Дніпро, 1974. – 214 с.
10. Шимановський В. Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси. – Варшава, 1897. – 139 с.

The main features of Hutsul dialect have been analysed in this article at the level of noun and verb word-changing in the novels by Marko Cheremshyna. The determined lingual factors are set which make for usage of dialectic word-formation in fiction.

Key words: grammar form, Hutsul dialect, dialecticism, the south-western dialect.

УДК 811.161.2'367: 81'28

ББК 81.05 + 81.2Ук

Лариса Наконечна

ЯВИЩЕ ЧАСОВОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

(на матеріалі творів Марка Черемшини та Гната Хоткевича)

Стаття присвячена питанню транспозиції часових форм дієслова у синтаксичних структурах гуцульського діалекту. Розглянуто закономірності реалізації, встановлено транспозиційні типи, зіставлено їх з відповідними типами літературної мови. Ключові слова: транспозиція, часові форми дієслова, синтаксична структура, діалект, говірка.

Функціонування часової форми дієслова у контексті, семантика якого не збігається з її морфологічним значенням, – явище для сучасної української літературної мови типове. Воно сприяє розширенню семантичного діапазону граматичної форми часу і водночас збільшенню виражальних засобів часової семантики. Транспозиція у межах граматичної категорії часу неодноразово була предметом дослідження українських мовознавців, зокрема О. І. Бондаря, І. Р. Вихованця, С. С. Єрмоленка, І. В. Піддубської [див.: 1; 2; 5; 7]. Однак аналіз цього типу граматичної транспозиції ще не здійснювався на матеріалі говорів Гуцульщини.

Завдання статті – виявити й описати випадки вживання часових форм дієслова в транспозиційній функції у синтаксичних конструкціях гуцульського діалекту, з'ясувати їхні особливості, умови реалізації, порівняти з відповідними типами транспозиції в українській літературній мові.

Аналіз функціонального потенціалу часових форм дієслова в гуцульських говірках засвідчує можливість використання цих форм як у первинній, так і вторинній, транспозиційній, функції на рівні простого і складного речення. Транспозиційно активними, тобто такими, що вживаються у значенні форм суміжної грами, є дієслівні форми теперішнього і майбутнього часу, які функціонують у семантичному полі грами минулого, а також, відповідно, майбутнього і теперішнього.

Перенесення дієслівних форм теперішнього і майбутнього часу в контекст минулого здійснюється через взаємодію цих форм з компонентами речення, що є маркерами минулого, а саме: з часовими конкретизаторами, вставними словами *було, бувало* та предикатом, вираженим дієслівною формою минулого часу.

Часові конкретизатори – одні з найбільш поширених засобів темпоральної транспозиції. Поєднуючись із дієслівною формою іншої часової площини, вони спричиняють транспонування цієї форми у свою часову сферу. “Саме лексичні засоби в структурі речення визначають синтаксичний час речення, звільняючи форму дієслівного часу для вираження інших смислових відтінків (лексика, як правило, сильніша за граматику)” [3, 36].

У аналізованих говорах часові конкретизатори, як правило, впливають на значення форм теперішнього, формуючи в них семантику минулого. При цьому використовуються конкретизатори двох типів:

1. Показники власне минулого (*вчєра, позавчєра*): *А Самарка каже мені вчєра, шо то все горнец* (Марко Черемшина); *Аж позавчєра сиджу собі в хаті та кручу воловід, а то рип, входить здекуційник* (Марко Черемшина). У цих синтаксичних конструкціях реальний час дій, виражених формами теперішнього часу, не збігається з морфологічним часовим значенням цих форм. Темпоральними детермінантами тут є прислівники *вчєра, позавчєра*, які, вказуючи на план минулого, визначають часову семантику конструкції та транспонованих дієслівних форм. Адже вилучення цих конкретизаторів призводить до зміни темпоральних ознак конструкцій, пор.: *А Самарка каже мені, шо то все горнец* – речення із синтаксичним часом теперішнього.

2. Показники, що, вказуючи на роз'єднаність описуваної події з моментом мовлення, не репрезентують конкретний часовий план, а є спільними для контексту минулого і майбутнього (*якось, колись, одного разу*): *Але жєнемо ми раз з-під Чивчина дароби* (Марко Черемшина). У цьому реченні показник *раз*, не будучи власне маркером минулого, все ж є транспозитором і обов'язковим компонентом конструкції, адже саме він вказує на непряме вживання дієслівної форми теперішнього. Контекст майбутнього не допускає функціонування конкретизаторів цього типу із транспонованими формами теперішнього (він вимагає сполучуваності тільки з формами майбутнього). Отож, у поєднанні з формою теперішнього часу ці показники зумовлюють транспонування тільки у сферу минулого.

Якщо транспозиція за посередництвом часових конкретизаторів стосується форм теперішнього часу, то вставні слова *було, бувало* впливають на формування часового значення форм теперішнього і майбутнього, як правило, об'єднаних у кратно-співвідносні конструкції (КСК): *Гедаліха, було, ек си вбереш на сабаш, так є шо видіти* (Гнат Хоткевич); *Але часом як привезуть дєда хмизу з лісу – дозволить пан назбирати на топливо – то Олекса, бувало, вийде та й любєтьєся...* (Гнат Хоткевич); *Бувало у верем'я вийде на костурі і сядє на присні против сонця і дивитьєся на світ божий, на малий садочок черешневий...* (Марко Черемшина). У цих складних синтаксичних структурах транспонованими у план минулого є всі форми майбутнього і теперішнього часу. Адже їхнє морфологічне значення, як і темпоральність власне КСК (теперішній неактуальний), не збігається із синтаксичним часом речення, що репрезентує подію минулого. Темпоральну семантику аналізованих синтаксичних одиниць визначають слова *було, бувало*, які, окрім цього, мають й іншу функціональну роль – привнесення у конструкцію значення ітеративності. Засобом створення семантики багатократності у цих структурах є також КСК, для яких властиве значення повторюваності і за відсутності формальних показників [6, 190].

У гуцульських говірках трапляється (хоча досить рідко порівняно з літературною мовою) і транспозиція часових форм, спричинена взаємодією предикатів, один з яких є транспозитором, тобто засобом транспозиції, а інший – транспонованим. Так, у реченнях: *Не раз навить на купину зашпотаєтьєся, мовби не бачив світа серед білої днини* (Марко Черемшина); *Лиш недовго си посмішковували, бо Головач ек узєв свій палаш, ек ним махне, то в одєн бік упаде дванацік шєжєнь народу, а в другий так бік – іще впаде дванацік шєжєнь...* (Гнат Хоткевич) – транспозиція форм майбутнього ДВ зумовлена впливом предиката, вираженого формою минулого НДВ у прямому часовому значенні, який і є засобом транспозиції. Адже, як зазначають дослідники, форма минулого НДВ виражає тільки свою часову семантику [2, 256] і, якщо у конструкції “вжито форму минулого НДВ, то саме вона визначає загальний часовий план ситуації” [6, 192], інші ж часові форми функціонують як переносні в контексті минулого (за винятком деяких випадків транспозиції форм минулого НДВ у план теперішнього неактуального). Якщо для процесу транспонування часових форм достатньо тільки форми минулого НДВ як засобу транспозиції, то минулий ДВ зазвичай потребує додаткових маркерів плану минулого: *Ну, то видите, оногди [нешодавно – Л. Н.] я витієую собі сворині, а та примха... вхопила мені з-під руки вісний ніж та й ану майструвати* (Марко Черемшина); *От ідного разу, як вни набулиси зі собов, вна си питат: “А шо то каут, ніби тебе не мож забити?”* (Гнат Хоткевич). У цих конструкціях для транспозиції форми теперішнього не стільки вагомим є предикат у формі минулого ДВ, скільки часовий конкретизатор минулого *оногди, ідного разу*. Адже минулий ДВ здатний функціонувати у прямому значенні також у контексті теперішнього. Порівняймо варіант першого речення без конкретизатора: *Ну, то видите, я витієую собі сворині, а та примха... вхопила мені з-під руки вісний ніж та й ану майструвати*. Ця конструкція відтворює ситуацію моменту мовлення, часові форми вжито в прямому значенні, при цьому минулий ДВ виражає результативну дію передування.

Типовим для гуцульського діалекту є функціонування форми майбутнього ДВ у значенні минулого, поєднаної з підсилювально-емоційною часткою *як (єк)* та семантично нейтралізованою заперечною часткою *не* для позначення несподіваної раптової результативної дії: *Сп'ют собі турки-татари, а ту наші як не наскочут!..* (Гнат Хоткевич). При цьому, на відміну від літературної мови, частка *не* є, очевидно, обов'язковим компонентом, адже зафіксовано тільки один приклад зі структурою “як + майбутній ДВ” і з цією ж семантикою [див. приклад вище: *Лиш недовго си посмішковували... – Л. Н.*].

Фактичний матеріал засвідчує використання цієї структури у мовленні гуцулів так само, як і в літературній мові, – для передачі раптових результативних дій як у контексті минулого, так і теперішнього, на що вказують маркери відповідної часової сфери. Порівняймо речення: *Вскочили вони до ринку, зрабували йкогоє Майорка, а ту ек не налетит пан поручник Сосновський до міста* (Гнат Хоткевич); *Ех, як не стрілить козак вгору і дивияє: орла як би рукою зєсягнув* (Марко Черемшина).

Незважаючи на те, що у цих конструкціях дієслівні форми майбутнього ДВ виражають одноразові раптові дії, типовим вираженням яких є форма минулого ДВ, ці синтаксичні структури репрезентують різні за часовими ознаками контексти. Перше речення стосується сфери минулого, оскільки домінують встановлення синтаксичного часу є предикат, виражений формою минулого НДВ (*зрабували*). Друге речення репрезентує подію, що розгортається у момент мовлення, на це вказує предикат у формі теперішнього з конкретно-процесовим значенням (*дивися*), форма ж майбутнього ДВ виражає результативну дію передування, тобто виконує роль форми минулого.

У реченнях зі структурою “як (не) + майбутній ДВ у ролі претерита” виразниками синтаксичного часу минулого, окрім предиката, вираженого формою минулого НДВ, також є

1) предикат у формі минулого ДВ, яким завершується ряд послідовних дій, що нерідко пов’язані між собою умовно-наслідковими зв’язками: *А Шепитарючка як тото почула, та як не заверещить, аж трупарня здриглася* (Марко Черемшина);

2) предикат у ролі складеного присудка зі зв’язковим компонентом у формі минулого часу, який позначає кінцеву дію (стан)-наслідок: *Поскоромився і я, а він як не стане то калачі, то м’яса видобувати, як не стане мене гостити, аж мені сором стало* (Марко Черемшина);

3) структура “як не + майбутній ДВ”, що завершує ряд послідовних дій, при цьому транспонована форма майбутнього ДВ, як правило, виражена дієсловом однократного або результативного роду дієслівної дії: *А ек привезли без ніг із Косова, то він дивитси на гори та й каже: “Чи я черепашка, чи червачок марний, що вже не буду горами ходити?” – та ек не уфатит від солдата пушку, ек не поцілит себе у саму герланку!* (Марко Черемшина). У цьому реченні вторинну транспозиційну функцію виконують не тільки форми майбутнього ДВ, але й теперішнього часу. Адже кінцева транспонована форма майбутнього ДВ виражає раптову однократну результативну дію (тобто минулу), якою і завершується ситуація. Отож синтаксична структура відтворює події минулого, що й зумовлює транспозиційні процеси.

У конструкціях типу *А гармати ек не зарують, ек не загевкають просто на село, на хати луцкі* (Марко Черемшина), де кінцеві транспоновані форми майбутнього ДВ виражені дієсловом починального роду дієслівної дії, часовий план вважаємо не визначеним. Такі конструкції можуть репрезентувати як події минулого, так і теперішнього, оскільки чіткої вказівки на час ситуації, як і на її завершення до моменту мовлення нема (*загевкали* і *гевкають* зараз).

Транспозиційний тип “Форма теперішнього – значення майбутнього” у досліджуваних говірках репрезентований тільки поєднанням транспонованої форми теперішнього з часовим конкретизатором: *...казав тазді переказати, що його таздиня робить завтра за його дядю обід і хоче, аби її тазда цієї ночі збіг у село до хати* (Марко Черемшина). У цій структурі вплив часового конкретизатора *завтра* поширюється тільки на один із двох предикатів у формі теперішнього часу – на предикат *робить*, тоді як транспонуванню форми *хоче* перешкоджає дієслівна семантика “бути у стані”, що охоплює відтенок теперішнього розширеного. Як зазначає М. Я. Гловинська, значення майбутнього не набувають дієслова в транспозиційній часовій функції, які мають у своєму значенні семи: 1) мати властивість (*височіти, величатися, пишатися, огороджувати*); 2) мати думку (*вважати, думати, міркувати*); 3) бути у стані (*хворіти, червоніти, радіти*); 4) змінювати стан (*видужувати, покращуватися, замерзати*) [4, 90-92].

Найбільш поширеним типом часової транспозиції в гуцульських говірках, як і в українській літературній мові, є функціонування форми майбутнього ДВ у семантичній зоні теперішнього. Це транспонування, як правило, відбувається у реченнях, створених за моделлю КСК (поєднання відношенням зумовленості транспонованої форми майбутнього ДВ і форми іншого часового плану) за наявності додаткових показників теперішнього або без них. Так, у синтаксичній структурі *А як прискочит ровта – стають до оборони* (Гнат Хоткевич) КСК “Майбутній ДВ + теперішній” репрезентує повторювані дії плану невластиве-теперішнього без додаткового маркера часу, оскільки його роль виконує предикат у формі теперішнього – компонент КСК. У реченні *В сні менше говорить, а прокинешь, то й їстоньки забагає* (Марко Черемшина) виразниками синтаксичного часу теперішнього є предикати, виражені формою презенса у прямому часовому значенні, і тільки один з них (*забагає*) входить до КСК. Взаємодіючи, вони підсилюють вплив одного на транспоновану форму.

Отож, показником плану теперішнього і водночас засобом транспозиції форм майбутнього ДВ є предикат, виражений формою презенса у первинній функції (у складі КСК і за її межами): *А як уже ограбують, заберут гроші, мастки, ек уже си з усім уктають, тогда кричють на слуги, аби запрягали коні, пакують усе на вози – та й гайда у поле* (Гнат Хоткевич); *Піду д маржині в полонинку та й визираю та й виглядаю, а його нема* (Марко Черемшина).

Додатковими виразниками, які зазвичай поєднуються із предикатами у формі теперішнього, є – показники типової ітеративності (*ніколи, завжди*): *І така вже тварина клята, що її ніколи не напасеш* (Гнат Хоткевич). Показник *ніколи* разом з предикатом у ролі іменного складеного присудка з дієслівною зв’язкою *є* у формі теперішнього часу (*є клята*) вказує на те, що йдеться про типовість ситуації у теперішньому, а отже, про вираження формою майбутнього часу значення, яке набуте у контексті теперішнього і не збігається із семантикою морфологічної форми футурума;

– показники нетипової ітеративності (*часом, інколи*): *Досада часом бере: паша така, що сам би їв, а вни, кляті, полгають і лежат собі, шукай їм снчої паші* (Гнат Хоткевич); *“Вскня! Вскня!” іноді закличе корову – і вона їде собі супокійно, повільним кроком* (Гнат Хоткевич). У цих структурах показники *часом, іноді* підсилюють вираження кратно-співвідносними конструкціями семантики повторюваності дій плану теперішнього, репрезентантами якого є предикати, виражені формами теперішнього в прямому часовому значенні.

– повторювані розділові сполучники, зокрема *то...то*: *Семенко все то сяде на приспочі, то зірветься, на улицю вибіжить, дедика виглядає* (Марко Черемшина). Специфічність таких конструкцій у тому, що дії, розділені сполучником *то...то*, є незалежними одна від одної, однак у цілому репрезентують дії типові. Вказівкою на те, що ці повторювані дії відбуваються у теперішньому, є предикат у формі презенса *виглядає*, вжитий у первинній функції і поєднаний з іншими предикатами відношеннями одночасності.

– інші компоненти конструкції, що вказують на ітеративність ситуації: *Де лишень прийду до пана та й стану на танку, молитви говорючи, а тут чую, вже в кухні паня кричить на кухарку, чому мене скорше не вигнала ще з подвір’я* (Марко Черемшина); *Ек прийдут до йкого двору ци фестунку, то одні обскочют двір доокола, аби хто не вибіг та не дав знати, не збив тривогу* (Гнат Хоткевич). У цих конструкціях неоднократність ситуації увиразнюють, окрім КСК *прийду, стану* – *чую* та *прийдут* – *обскочют*, також компоненти *де лишень* та *йкого двору ци фестунку*. Адже, наприклад, 2-е речення без одного з цих елементів можна прочитати як план дій у майбутньому: *Ек прийдут до двору, то одні обскочют двір доокола, аби хто не вибіг та не дав знати...*

Окрім КСК “Майбутній ДВ + теперішній”, дії теперішнього-неактуального репрезентують також інші типи КСК, а саме: “Майбутній ДВ + майбутній ДВ”, “Майбутній ДВ + минулий”. Однак умовою транспозиції у цьому випадку є наявність показника плану теперішнього або семантики ітеративності [див. попередній приклад]: *Відтак гляне на двойко дівчаток своїх, що коло неї одно другого на руках держить, зітхне тяжко та й задумась* (Марко Черемшина); *Як парубки з дівчатами повінчаються, то так начеб під воду пірнули, начеб по коліна у землю вбились, вже їх ніхто не побачить між людьми, вже вони забувають бесіду, вже до себе слова не говорять, вже тільки журяться* (Марко Черемшина). Специфіка цих КСК в тому, що вони передають типові ситуації через конкретні їх вияви.

Часове перенесення “Майбутній ДВ у сфері невластиве-теперішнього” як найбільш поширений транспозиційний тип представлений у гуцульських говірках синтаксичними конструкціями із такою семантикою:

1) зі значенням ітеративності:

– типової: *Ек му стребитси грошей, їде до міста й каже собі заплатити тіцько а тіцько грошей* (Гнат Хоткевич);

– нетипової: *Приведуть не раз тих арештантів, чи комуністів, чи соціалістів та й у тім арешті коло них упривають, аби від них діднатися правди* (Марко Черемшина);

2) зі значенням можливості/неможливості виконання дії: *Тото буде так, проше пана, шо кум, віді, порушивси при трачці, бо то є всілякі ковбки, один лекий, шо двох-трех возме, а другий такий, що й десятьох їго не підойме* (Марко Черемшина);

3) із семантикою “властивість суб’єкта”: *А він як заспіває, то хата сріблом дзвонить, – а його герданові ручки засвічуют зорі* (Марко Черемшина).

У процесі дослідження транспозиційних можливостей часових форм дієслова в гуцульських говірках встановили такі транспозиційні типи: 1) форма теперішнього часу в значенні минулого; 2) форма майбутнього ДВ у значенні минулого; 3) форма теперішнього в значенні майбутнього; 4) форма майбутнього ДВ у значенні невластиве-теперішнього.

На відміну від літературної мови, в аналізованих говірках не зафіксовано жодного прикладу транспозиції форм минулого часу та майбутнього НДВ.

Засоби транспонування, як правило, збігаються із тими, що використовуються у літературній мові: предикати, виражені часовими формами у первинній функції, часові конкретизатори, вставні слова *було*, *бувало*, частки.

Специфічним засобом транспозиції форми майбутнього ДВ у зону минулого (для позначення раптових результативних дій) є поєднання підсилювально-емоційної частки *як* і заперечної частки *не*.

1. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Дис. ... докт. філол. наук. – Одеса, 1998. – 369 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. – К.: “Пульсари”, 2004. – 400 с.
3. Всеволодова М. В. К вопросу о методологиях и методиках лингвистического анализа (на примере категорий пространственных, временных и причинных отношений). Статья 1. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 2005. – №1. – С. 22 – 49.
4. Гловинская М. Я. Семантика, прагматика и стилистика видо-временных форм // Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект. Суперсегментная фонетика. Морфологическая семантика. – М.: Наука, 1989. – С. 74 – 146.
5. Ермоленко С. С. Образные средства морфологии. – К.: Наук. думка, 1987. – 124 с.

6. Кюльмоя И. П. О семантике видо-временных форм глаголов в полипредикативных конструкциях // Языки малые и большие. In memoriam acad. Nikita I Tolstoj (Slavica Tartuensia IV). – Tartu, 1998. – С. 186 – 196.
7. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм. Дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2000. – 185 с.
8. Марко Черемшина Гвори – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1960. – 458 с.
9. Хоткевич Г. М. Авірон. Довбуш: Повісті. Оповідання. – К.: Дніпро, 1990. – 559 с.

The article devotes to the transposition of tense form of verb at the syntactic construction of the Hutsul dialect. The terms of realization and the transposition types have been analysed at the work. It is also compared with the transposition of tense form of verb at Ukrainian literary language.

Key words: transposition, tense form of verb, syntactic construction, dialect.

УДК 811.161.2:81'28

ББК 81.05 + 81.2Ук

Лілія Паріляк

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИСТРИБУТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ ПОЛЯ ІТЕРАТИВНОСТІ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ (на матеріалі прози Ю. Федьковича)

У статті розглядаються особливості функціонування дистрибутивних предикатів поля ітеративності в гуцульських говірках, здійснюється класифікація типів речень за способом вираження дистрибутивного компонента, з'ясовуються питання лексичних і морфологічних діалектних особливостей дистрибутивного компонента у реченнях із семантикою ітеративності.

Ключові слова: дистрибутивні предикати, дистрибутивний компонент, лексичні діалектні особливості, морфологічні діалектні особливості, гуцульський діалект.

Речення із дистрибутивною семантикою неодноразово були предметом досліджень багатьох вчених. Класифікація семантичних різновидів дистрибутивності здійснена В. Дресслером, дистрибутивні способи дієслівної дії досліджено у російському мовознавстві (Ю. Хартунг). Структурі семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної та розподіленої дії присвячена робота Н. М. Мединської. Аналіз дистрибутивних типів множинності ситуацій представлений у працях О. В. Бондарка та В. С. Храковського.

Ми розглядаємо дистрибутивні предикати в гуцульських говірках як структурний компонент функціонально-семантичного поля ітеративності. Речення із дистрибутивними предикатами формують семантичне мікрополе у полі ітеративності на синтаксичному рівні мови. У зв'язку з цим нашим завданням є визначення критеріїв ідентифікації дистрибутивних предикатів як різновиду ітеративних, простеження їхніх особливостей функціонування в гуцульських говірках.

Предикати із значенням дистрибутивності (P distr) описують повторюваність ситуації з таким набором актантів, у якому як мінімум один актант є сукупним, і у кожній ситуації, що повторюється, наявний одиничний представник цього сукупного актанта; повторення ситуації відбувається в один період часу, який може включати момент мовлення або іншу точку відліку [5, 34].

P distr укладається кількома семантичними компонентами, зокрема значеннями множинності та сукупності. Йдеться про обов'язкову відповідність множинності ситуацій та множинності одиничних представників сукупного актанта при визначенні дистрибутивного предиката [5, 34-35]. У зв'язку з цим P distr передбачають взаємодію формально-граматичних показників ітеративності (категорія числа) та лексико-семантичних.

Грамматична категорія числа – одна з вагомих кількісних характеристик предиката, де будь-яка предметна змінна предиката (суб'єктна, об'єктна, адресатна, локативна) означає множинність референтів. За умови наявності множинності у референтній дієслівній зоні предикат має семантичні ознаки дистрибутивності.

Серед вчених немає єдності думок щодо ідентифікації дистрибутивних предикатів. Так, наприклад, В. С. Храковський вважає, що „особливість дистрибутивної множинності полягає в тому, що ситуації, які повторюються в один період часу, можуть здійснюватися або послідовно, тобто в різні моменти одного періоду, або синхронно, тобто в один і той самий момент часу” [5, 35]. Протилежна думка Л. А. Бірюліна полягає в тому, що для ідентифікації предиката із дистрибутивним значенням слід розрізняти, з одного боку, множинність референтів, які послідовно виконують дію, виражену предикатом, а з іншого боку – груповий актант, що не пов'язаний із семантикою дистрибутивності, оскільки означає множинність таких референтів, кожен з яких здійснює дію паралельно (а не послідовно) у випадку з суб'єктним термом, або дія паралельно поширюється на кожен з об'єктів у випадку з об'єктним термом, навіть якщо цей паралелізм в плані семантичному не відповідає світобудові (референтному плану) [1, 257]. Згідно з цим положенням у семантичній конструкції „*Але жид возьми та пішли своїх посіпаків, щоби дівчат грабувати*” (“Серце не навчити”¹) відсутня дистрибутивна семантика, бо відсутні лексико-семантичні чи граматичні (дистрибутивні способи дії у вираженні предиката) показники послідовності дії. У реченні *А що вже з моїм “Кобзарем” та з Марком Вовчком подіялось, то*

й не сказати! Як стали їх, знаєте, возити варта від варти, касарня від касарні, від одного “письменного” до другого, то тільки цумаття я вже достав, а не книжки (“Кобзар і жовняри”) сполучення *варта від варти, касарня від касарні, від одного “письменного” до другого* виступають лексико-семантичними маркерами дистрибутивної семантики.

Теза про паралелізм/послідовність дій як критерій семантики дистрибутивності концептуально вмотивована, однак допускає можливість ситуації, коли план змісту не співвідноситься із планом вираження у місці, де семантичний паралелізм не відповідає референтному плану. Абсолютизація формальних показників у цій ситуації не завжди виправдана у зв'язку з обмеженням можливостей семантичного аналізу відповідних синтаксичних конструкцій. Так, наприклад, у реченні *Господи, що плакали парубки, як Івана до гробу спускали!*.. (“Серце не навчити”) хоча формальні граматичні та лексико-семантичні показники дистрибутивності відсутні, все ж можливою є семантична інтерпретація предиката із вираженням послідовних часто повторюваних при мінімальних проміжках часу дій суб'єктів (*плакали парубки*). Таке трактування речення вказує на семантичні ознаки дистрибутивності у його синтаксичній структурі.

Ідентифікація семантики дистрибутивності в межах синтаксичних конструкцій вимагає, таким чином, відповідних “інструментів” як на рівні плану змісту, так і в плані вираження. Щодо останнього, формальними показниками значення дистрибутивності виступають показники різних мовних рівнів: морфемного (дистрибутивні афікси), лексико-семантичного (лексичні маркери дистрибутивності), формально-граматичного (категорія числа).

Семантичним критерієм дистрибутивного значення можемо вважати семантичну категорію часового порядку (термін запропонований Г. Рейхенбахом [2, 156]). Категорія часового порядку виражає як у висловленні, так і в цілому тексті мовне відображення “часу в подіях”, тобто відображення часової осі, представленої подіями, процесами, станами, відображеннями моментів часу та інтервалу (*на другий день, через п'ять хвилин і т. п.*) [2, 170]. Покликання на цю семантичну категорію дає можливість простежити й розмежувати послідовність/паралельність дій, тобто встановити на часовій осі відповідну “точковість” або окреслити паралельні лінії часу із відповідною точкою дії. За умови відсутності в синтаксичній структурі речення формальних показників семантики дистрибутивності, вона ідентифікується за допомогою схеми часової осі.

Проблему ідентифікації P distr можна вирішити за допомогою польового методу. Центром семантичного мікрополя дистрибутивності, яке входить у поле ітеративності, слід вважати P distr, що описують послідовно повторювані ситуації: *От постягали з них ба опцючки, ба коралі, ба монества, ба пояси, ба байор, доста того – посмішили дівчат* (“Серце не навчити”). P distr із значенням паралельно повторюваних ситуацій будемо трактувати як периферію семантичного мікрополя дистрибутивності: *Пташки шебечуть, що чоловік аж сам себе не чує* (“Серце не навчити”) – перетин із мікрополем мультиплікативності (*шебетати* – дієслово із мультиплікативним значенням), оскільки значення сукупного суб'єкта прогнозує дистрибутивність, а семантика основи предиката – мультиплікативність. Критерієм периферійності цього значення є його імпліцитність. Критерієм належності до семантичного мікрополя дистрибутивності виступають дві основні семантичні ознаки дистрибутивності: сукупність суб'єкта, моноциклічність описаної ситуації.

Семантика дистрибутивності в межах синтаксичної структури речення визначається дистрибутивним компонентом. Обов'язковими складовими дистрибутивного компонента є значення сукупності (суб'єктів чи об'єктів) і формально-граматичне значення множини (суб'єктів чи об'єктів) як вираження цієї сукупності. Отже, формально дистрибутивний компонент включає не тільки P distr, а й актант із значенням суб'єктної чи об'єктної змінної. За значенням дистрибутивного компонента у реченні будемо розрізняти такі дистрибутиви:

1) суб'єктний дистрибутив: *...тим часом поприлітали й другі легіні, що з братом у ватазі були* (“Люба-згуба”); *...лиш слізюньки покотились по мальованім личку та по молоденькому вусочку* (“Сафат Зінич”). Семантика суб'єктної дистрибутивності у реченні визначається дистрибутивним компонентом, в якому форма множини вказує на сукупність суб'єктів дії;

2) об'єктний дистрибутив: *“Адіть, я з кожної чічки мід збираю”* (“Серце не навчити”); *Я встав, ще далеко було до днини, нагодував коні, вичесав, як дзеркало* (“Люба-згуба”). Семантика об'єктної дистрибутивності у реченні визначається дистрибутивним компонентом *нагодував коні, вичесав*, який крім предиката включає, відповідно, й об'єкт дії;

3) суб'єктно-об'єктний дистрибутив: *Дивимось – а оце львівські парубки попришили мені і “Кобзаря”, і Квітку, і Марка Вовчка, і Куліша* (“Кобзар і жовняри”). Дистрибутивний компонент *попришили і “Кобзаря”, і Квітку, і Марка Вовчка, і Куліша* формою множини предиката вказує на сукупність суб'єктів дії, а формою множини об'єкта, відповідно, – на об'єктну сукупність;

4) адресатний дистрибутив: *[Янко] спрощує гості на весілля* (“Сафат Зінич”); *...[легіні] поклонилися гостям, віддавши колачі* (“Люба-згуба”);

5) локативний дистрибутив, як і адресатний, семантично співвідносний із значенням компонента суб'єктної чи об'єктної змінної предиката: *...сестра одна і друга стоя по кутах та плачуть собі*

¹ Тут і далі ілюстрації наводяться за [3]. У прикладах збережено правопис і пунктуацію цього видання.

тихесенько ("Побратим"); *А я вже і дров утну, і води внесу, і скрізь покутаю, як треба* ("Сафат Зінич"); *...скрізь нас так красно та чесно приймають, що дай боже лиш усім добрим людям так!* ("Люба-згуба").

У гуцульських говірках у дистрибутивний компонент входять діалектні лексеми-предикати (*спрошувати, покутати*), діалектні лексеми-актанти (*баюри, опинокки, чічки*). Дистрибутивні предикати в окремих випадках зберігають часові форми аористу (*стоя*). Об'єктні актанти у формі називного відмінка множини сполучаються із дистрибутивними предикатами (*спрошував гості, нагодував коні*). Однорідні об'єктні актанти поєднуються за допомогою сполучника *ба* в значенні і (*постягали з них ба опинокки, ба коралі, ба монества, ба пояси, ба баюри*).

Значення сукупності дистрибутивного компонента передбачає можливість його кількісної характеристики. За цим критерієм протиставляються:

1) кількісно-означений дистрибутив, у якому дистрибутивний компонент включає числівник (числовий квантор) для вираження точної або приблизної кількості сукупних суб'єктів чи об'єктів:

– конкретно-означений дистрибутив виражає точну кількість сукупних суб'єктів чи об'єктів: *А сей, сирота мусив мовчати, бо вже три листи до давнього свого товариша Тонія на рецепі писав, а відповіді і словечка не дістав* ("Жовнярка"); *Нас відобрано одної днини двадцять: декого до егрів, декого до парми, а мене до гусарів* ("Побратим");

– приблизно-означений дистрибутив виражає приблизну кількість сукупних суб'єктів чи об'єктів: *Тут аж чи не сім попів, а восьмий дякон соборну службу правлять* ("Люба-згуба"); *З "Кобзаря" багато собі дечого повиписували наші "письменні", а багато дечого повичувались і напам'ять* ("Кобзар і жовняри");

2) кількісно-неозначений дистрибутив відповідає таким синтаксичним конструкціям, у структуру яких входить кількісно-неозначений (конкретно чи приблизно) дистрибутивний компонент: *Аж з людського боку майстри її робили, та писали, та малювали, та перемальовували* ("Хто винен?").

Значення дистрибутивності у синтаксичній структурі зосереджене в межах дистрибутивного компонента. Однак дистрибутивний компонент часто семантично взаємодіє із тими структурними елементами речення, які модифікують у кількісному й темпоральному плані значення дистрибутивності. Формують семантику дистрибутивності морфемні компоненти дієслів (суфікси та префікси). Модифікують дистрибутивне значення лексичні елементи речення. У зв'язку з цим за способом вираження дистрибутивної семантики виділимо морфемний дистрибутив та лексико-семантичний дистрибутив.

Морфемний дистрибутив. Якщо значення дистрибутивності не виходить за межі поля дистрибутивного компонента, то засобами вираження цієї семантики виступають префіксальні морфеми, тобто диференціація дистрибутивності здійснюється на рівні морфемної семантики (граматична форма множини об'єктів чи суб'єктів є облігаторною у всіх випадках). У цій ситуації можемо говорити про морфемний дистрибутив – таку синтаксичну конструкцію, в межах якої дистрибутивне значення репрезентоване дистрибутивним компонентом із P distr у вираженні дієслова із префіксальною морфемою, яка має семантичні ознаки дистрибутивності: *Далі нарубав самим тим топірцем, що своїй жінці голову стяв, зеленого віття смерекового* (префікс на-) ("Серце не навчити"). Часто до морфемно-семантичної структури дієслова входять дві префіксальні морфеми із дистрибутивним значенням:

– *Чого ви самі в хаті, батечку, – де сестри?*

– *Зараз поприходь, синку; Марія пішла в млин, а Аксеня коло худоби порасться* (префікси по-+при-) ("Побратим").

У гуцульському діалекті деякі комбінації префіксів мають специфічні особливості (використання префіксів по- +пi- : *попійти*).

Дистрибутивний префікс (чи їх комбінація) може виступати структурним елементом дієприкметника, який описує сукупний об'єкт (об'єкти) і входить у структуру дистрибутивного компонента: *А увійти до него в світлицю – то нічо не видко, як лиш ті роги оленеві да зброю стрілецьку, по розсішках навішану* (префікс на-) ("Побратим").

Pdistr із морфемним вираженням семантики формують ядро семантичного мікрополя дистрибутивності. Pdistr із поєднанням морфемних і лексико-семантичних засобів вираження дистрибутивності належать до центру або до периферії мікрополя залежно від типу лексеми-ітеративізатора.

Лексико-семантичний дистрибутив. Залежно від семантики лексичних елементів, які взаємодіють у реченні із дистрибутивним компонентом, протиставляються речення із простим і комбінаторним вираженням значення дистрибутивності.

Простий лексико-семантичний дистрибутив. Дистрибутивний компонент взаємодіє із лексемами, які вказують на послідовність реалізації дистрибутивної дії (*один за другим, по одинці, по черзі, по чергово* і т. п.), тобто із лексичними маркерами дистрибутивності. У гуцульських говірках значення послідовності дистрибутивної дії часто позначається лексемою *відтак*: *Тоді хіба посумуємо хвильку – але лиш хвильку, відтак знову зрадіємо, завеселимось та й порозходимся тихонько* ("Три як рідні брати").

Комбінаторний лексико-семантичний дистрибутив. Часто дистрибутивний компонент синтаксичної структури семантично взаємодіє з тими структурними елементами речення, які модифікують семантику дистрибутивності з огляду на її темпоральні характеристики, тому ці лексеми означимо як циклічні ітеративізатори. Наприклад, у реченні *Тому тото мій брат, бувало, – він був старшим парубком у селі, – скоро прийде неділя перед красними храмом, скличе з церкви всіх легінів до себе та дає їм порядок...* ("Люба-згуба") циклічний ітеративізатор *було* (у *неділю перед красним храмом*), семантично взаємодіючи з дистрибутивним компонентом *скличе*, виражає неозначену кількість ситуацій, що повторювались із учасниками дистрибутивної дії (у цьому випадку об'єктами). Отже, при взаємодії темпорального маркера ітеративності із дистрибутивним компонентом речення семантика дії у реченні ускладнюється "внутрішньою дистрибутивністю" (*скличе*) та "зовнішньою многократністю" (*бувало, скоро прийде неділя перед красним храмом*), тобто йдеться про взаємодію в межах речення дистрибутивного та многократного (повторюваного у різні часові цикли) значень (перетин мікрополя дистрибутивності та многократності у функціонально-семантичному полі ітеративності при подвійній ітерації).

Речення цього типу можна визначити комбінаторними як за особливостями семантики, так і за формою їх вираження. Комбінаторний лексико-семантичний дистрибутив вказує на повторюваність дистрибутивної дії комбінацією морфемних та лексико-семантичних показників: *По цілих ночах, бувало, з нами балакає та розпитує то про те, то про се* ("Штефан Славич"). Показником дистрибутивного значення виступає префіксальна морфема дієслова, що виражає P distr (*розпитує*), а на повторюваність (семантика многократності) дистрибутивної дії вказує циклічний ітеративізатор *бувало*.

Отже, морфемні маркери дистрибутивності предиката виступають диференційними показниками семантики дистрибутивності, тоді як циклічні ітеративізатори вказують на значення повторюваності дистрибутивної дії. Відповідно морфемний дистрибутив та лексико-семантичний простий формують ядро семантичного мікрополя дистрибутивності, тоді як лексико-семантичний комбінаторний дистрибутив творить перехідну зону між полями дистрибутивності та многократності.

До периферії мікрополя дистрибутивності, як було зазначено, належать речення із формально-граматичним вираженням дистрибутивного значення. Дистрибутивний компонент синтаксичної конструкції завжди пов'язаний у своєму граматичному вираженні із формою множини об'єктів чи суб'єктів дії. Однак не завжди (хоча й у переважній більшості випадків) граматична форма множини об'єктів чи суб'єктів дії є диференційною для семантики дистрибутивності.

Труднощі диференціації дистрибутивної семантики синтаксичних структур виявляються в реченнях із суб'єктно-об'єктним формально-граматичним дистрибутивом, оскільки об'єктний дистрибутив зазвичай виражається не тільки граматичною формою множини об'єкта, а й відповідними морфемними показниками: *Убив сокола та пір'я нам не приніс, щоби ми собі кресакі пообтикали* ("Серце не навчити").

Якщо дистрибутивний компонент не містить морфемних показників дистрибутивності, все ж не завжди таке речення слід трактувати як не дистрибутивне. Наприклад, речення *...Іванова сестра позбирала одної неділі усі дівчата та гай на той луг у квітки* ("Серце не навчити") належить до центра мікрополя дистрибутивності за граматичною спеціалізацією (префікс дистрибутивності по- у семантичній структурі). А речення *Дехто ще порасться коло руштунків, дехто вже покутався та люльку собі курить...* ("Три як рідні брати") за відсутністю граматичної спеціалізації не розглядаються як дистрибутивні [13, 257]. Щоб уникнути такої абсолютизації форми і водночас не абсолютизуючи зміст, при аналізі цих синтаксичних конструкцій доцільно використовувати комплексний формально-семантичний підхід, тобто враховувати всі формальні показники дистрибутивності, в тому числі граматичну категорію числа, а також визначати значення дистрибутивності у реченні відповідно до семантики поля. Якщо логіка подій у реченні допускає використання стосовно сукупного суб'єкта семантичної формули "всі водночас", то можна передбачити не послідовність, а паралельність дії, а отже і співвіднесеність речення із периферією семантичного мікрополя дистрибутивності. Наприклад, у реченні *Читав він його аж до цанісраку, а ми тільки утираємось* ("Кобзар і жовняри") диференціація послідовності/паралельності дії сукупного суб'єкта не виявляється, отже, за вираженням дистрибутивного значення це речення відноситься до периферії семантичного мікрополя дистрибутивності, яка перетинається із периферією семантичного мікрополя мультиплікативності (*утирається* – акціональний мультиплікатив). І навпаки, у реченні: *вийшли на місто, де Юрій багато знакомих парубків надибав* ("Жовнярка") зрозумілим є те, що суб'єкт здійснює дію послідовно. Таким чином, це речення за вираженням дистрибутивного значення відноситься ближче до центру семантичного мікрополя дистрибутивності, до його близької периферії.

Речення із формально-граматичним вираженням значення дистрибутивності мають особливості, пов'язані із:

– облігаторністю позиції сукупного суб'єкта у структурі дистрибутивного компонента: *З церкви пішли поснідали* ("Жовнярка");

– співвідношенням із периферією семантичного мікрополя мультиплікативності залежно від семантичних особливостей предиката: речення дальньої периферії семантичного мікрополя дистрибутивності на зразок *...а сльози їм лиш кіть-кіть по білій бороді* (“Побратим”);

– співвідношенням із периферією семантичного мікрополя многократності залежно від наявності чи відсутності лексеми-ітеративізатора у синтаксичній структурі речення: речення дальньої периферії семантичного мікрополя дистрибутивності на зразок: *От тому ж тото сидять собі наші лезіні та дівки на зимні Николи красенько дома та дозирають хати* (“Люба-згуба”). Структурно-граматично ці речення характеризуються наявністю у своїй синтаксичній структурі лексеми-ітеративізатора (на зимні Николи), яка виступає як циклічний ітеративізатор дистрибутивної дії; взаємодією циклічного ітеративізатора із предикативною частиною дистрибутивного компонента, вираженою дієсловом недоконаного виду без морфемних показників дистрибутивності (на відміну від речень із лексико-семантичним вираженням дистрибутивного значення). Семантично ці речення характеризуються: так званою “внутрішньою дистрибутивністю” в межах визначених циклів часу (щороку, на зимні Николи); наявністю семантичної ознаки мікрополя многократності, коли в межах одного речення визначається як “внутрішня дистрибутивність”, так і “зовнішня многократність” (подвійна ітерація), як у реченнях із лексико-семантичним комбінаторним вираженням дистрибутивного значення. Таким чином, периферія семантичного мікрополя дистрибутивності перетинається із семантичним мікрополем многократності.

Отже, речення із формально-граматичним вираженням дистрибутивності, на нашу думку, належать до периферії семантичного мікрополя дистрибутивності, оскільки їх семантико-синтаксична структура може описувати як дистрибутивно-мультиплікативну ситуацію, так і складну дистрибутивно-многократну ситуацію.

До центру семантичного мікрополя дистрибутивності належать Pdistr із морфемним та лексико-семантичним (простим) вираженням відповідного значення. Pdistr із лексико-семантичним комбінаторним та формально-граматичним вираженням дистрибутивного значення формують периферію семантичного мікрополя дистрибутивності.

Функціонування дистрибутивних предикатів поля ітеративності виявляє специфічні особливості як на лексичному, так і на граматичному рівнях мови. Лексичні особливості дистрибутивних предикатів пов'язані з використанням діалектних лексем, які входять у структуру дистрибутивного компонента, граматичні – із збереженням давніх часових форм української мови.

1. Бирюлін Л. А. Квантифікація предикатів // Типология итеративных конструкций. – Л.: Наука, 1989. – С. 243-258.
2. Мединська Н. М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної та розподіленої дії: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000. – 19 с.
3. Рейхенбах Г. Философия пространства и времени: Пер. с англ. / Общ. ред. А. А. Логунова. – М.: Прогресс, 1985. – 344 с.
4. Федькович Ю. А. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. – Київ: „Наукова думка”, 1985. – 576 с.
5. Хартунг Ю. Дистрибутивный и суммарно-дистрибутивный способы глагольного действия в современном русском языке: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Ростов-на-Дону, 1979. – 22 с.
6. Храковский В. С. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация // Типология итеративных конструкций. – Л.: Наука, 1989. – С. 5-54.

The article examines the functional peculiarities of distributive predicate of iterativity field in Hutsul dialect. The types of sentences are distinguished by the mode distributive component explication. The lexical and morphological dialect features of distributive component in the iterative sentences are examined.

Key words: distributive predicate, distributive component, lexical dialect features, morphological dialect features, Hutsul dialect.

УДК 811: 161.2'282.2'367.622

ББК 81.05 + 81.2Ук

Любов Стовбур

ІМЕННИКОВІ ДЕРИВАТИ З МАТЕРІАЛЬНО НЕВИРАЖЕНИМ ДРУГИМ КОНФІКСАЛЬНИМ ЕЛЕМЕНТОМ У ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті на матеріалі гуцульських говірок проаналізовано похідні іменники, у яких прослідковується матеріально не виражений конфіксальний елемент. Дослідження засвідчує важливе функціональне значення аналізованих словотвірних компонентів у гуцульському діалекті.

Ключові слова: походження слів, дериват, конфікс, формант, афікс, девербативи, десубстантиви, деадективи, словотвірний тип.

Гуцульський говір належить до найбільш архаїчних українських південно-західних діалектів, який, за спостереженнями дослідників, досі не має докладного монографічного опису за жодним із структурних рівнів [1]. Одним із таких рівнів дотепер залишається словотвір, зокрема – його афіксальний різновид. У рамках афіксальної деривації віднедавна виокремився конфіксальний спосіб творення, у тому числі й іменників [див. 2,3,4,5]. Тож пропонується розвідка присвячена опису дериваційної природи похідних іменників, утворених за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим другим компонентом, що функціонують у гуцульських говірках.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: виявлення складу іменників зазначеної структури; розподіл їх за лексико-словотвірними типами; встановлення мотиваційних зв'язків; простеження етимології окремих семантично затемнених дериватів.

Джерельною базою слугували “Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)” Ю. О. Піпаша та Б. К. Галаса.

Серед обстеженого матеріалу найчисленнішу групу становлять найменування територій, особливостей рельєфу, місцин як локального, так і необмеженого призначення. У межах названої групи виокремлюються віддієслівні похідні зі словотвірним значенням “те, що виникло унаслідок дії, названої вивідною основою”. Сюди відносимо девербативи, утворені за допомогою конфіксів у- ... -о, о- ... -о, з(с)- ... -о, від(віт)- ... -о, по- ... -о, су- ... -о, за- ... -о, па- ... -о, об- ... -о, при- ... -о: увал (Матеріали 198) “кам'янистий схил” (валитися), пор. увалитис'и “раптово увійти”; увіз (199) “крута дорога вгору” (возити); улога (201) “заглибина; западина” (лягати, лягти); урва (202) “протоптана стежка по обриву”, (рвати(-ся)); устрим (204) “зупинка; стромовина” (стриміти); облуд (121) “місце, де можна заблудитися” (блудити “блукати”); онас (126) “місце для випасу” (насти); опарь (126) “незамерзаюче місце на водоймі, болоті” (парувати); звір (67) “глибокий яр, потік, струмок”, пор. літературне вирувати; злаз (69) “круча” (лазити, лазити); скрут (177) “поворот” (крутнути, крутити); вітпари (26) “місця на водоймі, що взимку не замерзають” (парувати); вітшиб (27) “край; окраїна (біля лісу, гори, річки)”, співвідноситься, певне, з шибати, шибити “кидати, бити”, вжитому в переносному значенні “від когось чи від чогось відбитися, відокремитися”; попас (149) “місце підкорму по дорозі на полонину” (насти, понасти); потік (152) “потік, потічок, струмок” (текти, потекти); сутич (186) “місце стику лісу, тину”, сутик'и (186) “вузьке малопродіне місце (в заростях)”, від тикати(-ся); зарва (63) “зсув, стрімкий схил”, зарви (63) “місце зсуву, обриву” (рвати(-ся)); пасіка (133) “бджолярня; пасовисько, пасовище”, співвідн. із давнім с'їкти; патолочі (134) “перетоптане місце” (толочити); обліг, облоги (121) “переліг” (лягти, лягати); пришиб (157) “віддалене місце, відшиб; глибинка” (шибати, шибити). Як бачимо, у наведених прикладах засвідчені відлуння давніх (вочевидь, ще дописемних) фонетичних процесів, що спричинили чергування кореневого вокалізму та консонантизму, появу звукових варіантів препозитивних частин формантів, пом'якшення кінцевих приголосних корневих морфем тощо. Частина похідних є полімотивованими.

Певну частку дериватів становлять десубстантиви зі словотвірним значенням “те, що перебуває за чимось або схоже на щось, назване мотиватором”. У процесі деривації були задіяні морфеми з-(уз-) ... -о, о- ... -о, у- ... -о, під- ... -о, ви- ... -о, пере- ... -о, про- ... -о. Наприклад: збіч, збочи (66) “схил гори”; згіри (67) “горб, горбок”; узбіч'и (200) “узбіччя, боки”; окіл (124) “довкілля”; обіч / обочи (120) “узбіччя”; підгір (139) “місцевість під горою” (гора); видол (22) “заглибина на горі” (долина); перениз (135) “долина між горами” (низина); прочіл (159) “вершина гори” (чоло); проглуби (157) “глибина”; безна (11) “глибоке провалля” (дно); опшири (127) “простір, терени” (ширина). Більшість описаних похідних постанала з прийменниково-іменникових конструкцій, які в ході еволюції мови лексикалізувалися, перетворившись на початковий компонент конфіксальних морфем.

Одиничним є деад'єктив просуші (158) “сухоліс” (сухий), у кореневій морфемі якого спостерігається наслідок палаталізації приголосних під впливом [j].

Ще одну чималу групу становлять назви осіб, найчастіше – пейоративні. Панівну більшість у межах цього типу становлять девербативи із загальним словотвірним значенням “те, що є наслідком або протилежне дії, названій мотиватором – дієсловом недоконаного виду”. Ці похідні витворилися за допомогою формантів о- ... -о, не-(ни-) ... -о, об- ... -о, на- ... -о, па- ... -о, за- ... -о: опирь (126) “вампір” співвідн. з парить (див. Ф IV 165); ополох (126) “перен. людина-страхопуд”, від полахати (-сь); охаба (129) “негідник” витворилося, певно, з псл. форми *habiti “псувати, гноїти”, яка згодом, гіпотетично, могла стати спрефіксованою (див. ЕСУМ IV 239); невіста (115) “молода на весіллі” пов'язане з дієсловом *vėdėti “знати” та похідним від нього прикм. жін. роду *vėsta (див. повніше ЕСУМ IV 59-60); нехарь (115) “неохайна людина” від харити “чистити” (див. Гр IV 387; ЕСУМ IV 81); нивстид (115) “безстидник, безсоромник” від встиди-ти(-ся); облуда (121) “лицемір, негідник; перевертень; фарисей” генетично пов'язане з лудити “приваблювати, заманювати” (див. ЕСУМ IV 137-138); нахаба (114) “повія; стара діва” (*habiti “псувати, гноїти”); пажера (131) “ненаситна людина; ненажера”, зажера (60) “загарбник; ненажера” (нажиратися).

Частина похідних описуваного типу є десубстантивами, які мають значення “те, що антонімічне названому мотивувальною основою” і витворилися за допомогою конфіксів не-(ни-) ... -о, нидо- ... -о, без- ... -о, препозитивні частини яких постали із колишніх заперечних часток не(ни), прийменника без та сполуки частки не з прийменником до. Наприклад: нехрест (115) “атеїст; нехрист; жорстокий чоловік, москаль” утворилося від не християнин, хоча можлива й мотивація дієсловом хрестити (див. детальніше ЕСУМ IV 82); нилюд, нилюда (116), нидолюд (там само) “нелюд; недолюдок; індивідуаліст” (людина); безлич (11) “безсоромник” (лице).

Поодиноким деад'ективом вважаємо номен **паскуда** (133) “мерзотник, негідник; мерзотниця, негідниця”, який витворився від основи прикметника *skordьnъ* “скудний” (див. ЕСУМ IV 306), пор. сучасне рос. *скудный*.

Виокремлюються в дібраному фактажі й іменники на позначення предметів побуту, домашнього начиння, сільськогосподарського реманенту тощо. Домінантними є віддієслівні похідні; утворені за допомогою інноваційних засобів *о- ... -о, па- ... -о, от- ... -о, по- ... -о, с- ... -о, пере- ... -о, про- ... -о, рос- ... -о, уз- ... -о, с- ... -о* зі словотвірним значенням “те, що виникло внаслідок попередньої дії, названої мотивувальною основою”. Наприклад: **оків** (124) “деталь коси та інших приладів” (*кувати*); **осад** (128) “обійстя, садиба; садиби, хутір”, вірогідно, від *садити*, оскільки будь-яке постійне поселення передбачає насадження дерев, кущів тощо; **очепа** (130) “ключка; гачок” (*чіпляти*); **паволок** (131) “різновид вишивки, тканини” (*волокти*); **пасклин** (133) “клин для закріплення деталей коси, млина, плуга”, ймовірно, від *склинити* “з'єднати, сполучити”, пор. діал. *склінтити, склінчити* “зробити як-небудь; зігнути” (О II 223); **патока** (134) “звільнений від стільника мед” співвідн. із псл. **tekti* “текти”, **točiti* “точити” (див. ЕСУМ IV 315); **отруби** (129) “висівки, відходи зерна; опилки” від *рубить* “рубати” (див. Ф III 173); **поволок** (144) “колода, яку тягнуть по землі” (*волокти, поволокти*); **спона** (182) “зав'язка; застіжка” генетично пов'язане із псл. **reči, *rьpъ* (див. ЕСУМ IV 650-651); **пересуч** (136) “сукана конопляна чи лляна нитка”, певно, від *сукати* “скручувати, звивати кілька пасом разом; зсукувати” (НТСУМ IV 449), пор. *пересукувати* “зсукувати ще раз, повторно або заново, по-іншому” (див. НТСУМ III 306); **прозір** (158) “зір; прогляд; просвіт; вікно в стрісі” співвідн. з псл. **zъrъiti* “дивитись, бачити”; **росіл** (167) “розсіл, сік кислої капусти” виводиться з псл. форми *soliti* “солити” (ЕСУМ V 113).

Ряд іменники, що містяться в обстеженому лексикографічному джерелі й належить до описуваної групи, є десубстантивами зі словотвірним значенням “те, що подібне до чогось, названого мотиватором”. Для їх творення були задіяні конфіксальні морфеми з фонетичними варіантами: *об(он)- ... -о, по- ... -о, из- ... -о*. Наприклад: **опкіл** (126) “огорожа” (*коло*); **обух** (122) “задня частина сокири та інших інструментів” пов'язується з *вух* у значенні „отвір для ручки в різних інструментах” (див. ЕСУМ IV 146); **обніж'я** (121) “деталь стола, тумби”, **поножі** (149) “частина ткацького верстата” (*нога, ноги*); **повороз** (144) “линва, канат, грубий шнур” (*вороза* “мотузка”); **извора** (71) “деталь воза” (*ворина* “жердина”).

Іменники на позначення результатів предметиної дії формують наступну групу дериватів. Становлять її виключно девербативи, які мають словотвірне значення “те, що виникло внаслідок попередньої дії, названої вивідною основою” і творяться за допомогою формантів *о- ... -о, па- ... -о, па- ... -о, нидо- ... -о, пере- ... -о, об- ... -о, ка- ... -о*. Наприклад: **огарь** (123) “обгоріла деревина, ліс” (*горити*); **огризи** (123) “недоїдки (сіна, соломи)” від *гризти*; **опари** (125) “випари” (*парувати, парити*); **парость** (133) “паростки” (*рости*); **патик'я** (134) “уламки дров; патики, патиччя” співвідн. з *тикати, ткнути* (див. ЕСУМ IV 314); **наволок** (108) “що тягнеться (волочить) по землі” (*волокти*); **нидорід** (116) “неврожай” (*родити*); **переліг** (135) “полеглі злаки, кукурудза, трава” (*лягти, лежати*), пор. *перележити* (135) “перехворіти”; **обмолодь** (121) “молоді пагони, паростки рослин” (*молодіти*); **кадіб, кадовб** (74) “заглибина; дерев'яна трубка” (*довбати*); **карби** (76) “знаки, написи, різьба” генетично пов'язане з *рубати*. Щодо походження препозитивного елемента останнього конфікса існує гіпотеза професора В. В. Німчука, який вважає його рідкісним префіксом [див. детальніше б], а також пор.: *каліка, калюжа, кагат, каворон, каблук* і под.

Таким чином, у гуцульських говірках широко репрезентовані іменникові деривати, утворені за допомогою конфіксів з матеріально невираженим другим компонентом. Частина з них має еквіваленти в літературній мові, але більшість носить своєрідний акцентологічний, семантичний та словотвірний характер. Численними прикладами засвідчується також архаїчність, а то й реліктовість певних словоформ, генеза яких сягає дописемного періоду розвитку мови. Дериваційний процес нерідко супроводжувався певними морфонологічними явищами: асиміляцією і стягненням звуків на стикові морфем; чергуванням кореневого вокалізму й консонантизму, змінами за твердістю м'якістю; фонетичним варіюванням препозитивного елемента конфіксів тощо. Усе це дає підстави говорити про неповторність, колорит і самобутність говірок Гуцульщини.

Список скорочень джерел:

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7т. / Редкол.: О.С.Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 2004, 2006. – Т. IV, V.
 Матеріали Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266с.
 НТСУМ Новий глумачний словник української мови: У 4т. / Уклад. В.В.Яременко, О.М.Сліпушко. – К.: Вид-во „Аконіт”, 2000.
 О Онішкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х част. – К.: Наукова думка, 1984.
 Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4т. / Перевод с нем. и доп. О.Н.Трубачёва. – М.: Прогресс, 1987.

1. Гриценко П. До цілості: гуцульський діалект у дослідженнях Я.В.Закревської // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С.27-38.

2. Іншакова І.О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури на -ник): Дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – Кривий Ріг, 1996. – 193с.
 3. Качайло К.А. Динаміка розвитку іменникової конфіксації в українській мові (структури з другим компонентом -он): Дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – Кривий Ріг, 1997. – 203с.
 4. Воропай С.В. Система конфіксального словотворення іменників у сучасній українській мові: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2001. – 264с.
 5. Стовбур Л.М. Еволюція конфіксальної деривації іменника (форманти з матеріально не вираженим другим компонентом): Дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2004. – 216с.
 6. Німчук В.В. Жанрово-стильовий розвиток давньоруської та староукраїнської літературних мов // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1989. – С.5-130.

The noun derivatives with materially non-expressed second confix component, which function in the Hutsul dialects are under analysis in the article.

Key words: derivation, derivative, confix, formant, affix, deverbates, desubstantives, deadjectives, derivation type, word-formational paradigm.

УДК 811.161.2'28:398.2
ББК 81.05 + 81.2Ук

Ніна Гуйванюк, Наталія Руснак

СПЕЦИФІКА БІБЛІЙНОЇ ТЕМАТИКИ У ФОЛЬКЛОРНИХ РІЗДВЯНИХ ТЕКСТАХ
(на матеріалі колядок с. Стебнів Путильського району Чернівецької області)

Стаття присвячена аналізу мовних засобів вираження діалектних назв, пов'язаних з біблійною тематикою, на матеріалі тексту колядок буковинського гуцульського села.

Ключові слова: фольклорні тексти, різдвяні колядки, жанрові особливості, засоби гіперболізації.

Обрядовість складається із двох частин: акціональної та вербальної. Вербальна частина різдвяної обрядовості представлена фольклорними текстами – колядками. “Фольклорні тексти, на відміну від висловлень розмовного мовлення, відтворюються з пам'яті, а не створюються кожного разу заново у процесі комунікації. Вони становлять собою результат колективної творчості і належать до числа так званих мовних кліше” [5, 27]. Колядка як один із фольклорних жанрів, мета якого вшанування народження Ісуса Христа, пройшла довгий шлях розвитку і становлення, у ній знайшли відображення різні історичні епохи та світоглядні системи.

Найповніше збереглася ця частина духовної культури у гірських районах. Нам до рук потрапив “Колядник” (в оригіналі названо “Колідник”, оскільки носії говірок називають цей жанр “коліда”), збірник колядок із с. Стебнів Путильського р-ну Чернівецької обл. Збірник налічує 28 колядок, що виконуються чоловіками під час Різдвяних свят. Ряд колядок подано без заголовків, інші мають назву, яка вказує на їх тематику “Петро”, “Парує воли”; на адресата тексту “Одовиці”, “Хлопцєви”, “Дівчині”, “Господареви”, “Умерска”, “Господареви”, “Столови”; на прагматичну мету дійства “Коліда під викном”.

Найтиповішими ознаками цього жанру можна вважати так звану жанрову рамку, до якої входить зачин і кінцева частина у формі віншування. Ці два елементи цементують текстову форму.

Зачином може бути своєрідне звертання до господарів, причому нерідко звертання відбувається у метонімічній формі:

*Ой добрий вечір, тесові столи,
Тесові столи, славні собори.*

Такий прийом є типовим для гуцульських колядок. Так, дві колядки цього циклу, у яких возвеличуються господарі дому, мають заголовок “Столови”. Пояснення цього феномену можна знайти у давньому ритуалі – спільному споживанні учасниками дійства ритуальної їжі.

Колядки починаються уславленням Ісуса Христа:

*Славим Господа тай Ісуса Хреста
По цілім світі та й по всіх церквах.*

Колядка може починатися переліком свят Різдвяного циклу. Свята Різдвяного циклу подано у діалектній формі. Так, назва свята Водохреща у говірці с. Стебнів існує у формі фонетичного діалектизму *Видорші*. Зачин цієї колядки має форму синтаксичного паралелізму:

*На Святий вечір Хрестос родився,
На світе Риздво Хрестос втвердився,
А на Видорші Хрестос хрестився.*

Віншування може мати різні текстові вияви, може набувати форму розлогих текстів:

*Вінчуємо вас з святым Рожденством,
З світим Рожденством, з Ісусом Хрестом,
З Ісусом Хрестом, з Збором Штефаном,
З Збором Штефаном тай з Новим роком,
Тай з Новим роком, тай з Василієм,
Тай з Видорцями, всіма світками.*

У віншуванні, побудованому на основі анадиплосису, подано перелік усіх свят Різдвяного циклу. Назва *Збором Штефаном* – це контаміновані народною свідомістю і адаптовані фонетичною системою говірки дві назви релігійних свят: Собор Пресвятої Богородиці, який щорічно відзначається 8 січня, і свято на честь первомученика, архidiaкона Стефана Першого (ім'я святого щороку вшановується 9 січня).

Типовим є віншування, у якому господарям дому бажають “вічних людських цінностей” – щастя, здоров'я та довгих років життя:

*Вінчуємо вас щастя-здоров'я,
Много літ диждати, нарік
Дочекати, коляду зустрічати.*

У віншуваннях носіїв говірок виявляється розуміння циклічності часу, відповідно, у всіх віншуваннях є вказівка на завершення часового кола – *нарік*. М. Еліаде відзначав, що для міфологічної

свідомості характерне циклічне сприйняття часу [7]. Побаження довгих років життя існує у формі фольклорного штампу *Много літ диждати і нарік дочекати*, у якому друга частина не протиставляється першій, а лише містить вказівку на циклічність часу.

У кінцевій частині колядок може дублюватися акціональна частина:

*За цими слови дзвоночки дзвонє,
Дзвоночки дзвонє, вни вінчуют вас.
Вінчуємо вас щастя-здоров'я,
Щастя-здоров'я, много літ життя,
По двору щастя, а в дім здоров'я.*

Основною тематичною характеристикою колядок, записаних у с. Стебнів, є їх “біблійний підклад” [3], який, однак, по-різному відтворюється, характеризується різним ступенем поетичності, умовності, образності.

Особливістю гуцульських колядок є те, що у них відтворюються не лише події Різдвяного циклу, але й Пасхального. У такий спосіб зберігається єдність релігійного життя, простежується зв'язок двох найбільших релігійних свят. У одній із колядок йдеться про Вербну неділю – входження Ісуса Христа до Єрусалима. На позначення Вербної неділі у буковинських і гуцульських говірках використовується лексичний діалектизм *Бечкова*, тобто відбувається пристосування релігійних свят до місцевих особливостей:

*Та в неділеньку тай на Бечкову
Єк ішов Хрестос до Русалима,
За Хрестом ішли тогди народи,
Прутьє ламали, стежку стелили,
Ісусу Хресту під ноги клали.
А по тім прутю Ісус Хрестос ходив,
Ісус Хрестос ходив тай благословив.
Тогди то прутьє позацвітало,
Позацвітало, Бечков названо.*

Однією з особливостей відтворення біблійних оповідей є їхнє пристосування до географічних умов рідного краю. Так, біблійна оповідь про народження Христа перенесена на рідний ґрунт, тоді події відбуваються у звичних для діалектоносіїв кліматичних умовах для Різдвяних свят – узимку. Так виникає умовність твору, яка супроводжує і породжує поетичність тексту:

*Нічліг не дали, з міста вигнали.
Прогнали вни її в чистій поля.
Ой Боже, Боже, ніжски мне болят,
Ніжски мне болят, мороз стискає,
Бой повертає у вівчарску стаю.
Вівчарска стая славная стала.
А в жолобочку сінця в'язочка.
Сінця в'язочка від морозочка.
Ой тәне, тәне білий мороз.*

В описі мук Ісуса Христа згадуються рослини, характерні для гуцульського ландшафту: пальмові віття замінено вербою, терн – глогою:

*Взяли Хреста на хрест росп'яли
Тай ожиночков перізували,
Прутім го били, в лице плювали,
Погані жиди вінок ісплели.
Вінок ісплели з гострої глоги,
Ісусу Хресту на голову клали
Тай булавами по вінцу били.
А отой вінец острая глога,
Ісусу Хресту в голову зайшла,
В голову зайшла, кривцю пролила.*

Типовим мотивом гуцульських колядок є мотив “гріха”. Цей елемент колядок увиразнює дидактичне навантаження цього жанру. У наступній коляді міститься діалог Ісуса Христа і його матері, яка просить у сина ключі від пекла, щоб випустити грішні душі. У коляді “обігрується” ідея про те, що на Святий вечір душі померлих мають змогу відвідати своїх рідних:

*Ой сів сам Хрестос бой вечеряти.
Входи до нього, Божая Мати.
– Ой мати-мати, прошу сідати,
Прошу сідати тай вечеряти.
– Дякую, синку, за вечерячку,
Лиш дай ми, синку, від пекла ключі -*

Повипустати всі грішні душі.

Лише три душі не випускає Божа Матір, отже, засуджуються три найбільші гріхи: неповага до батьків, фальшиве свідчення, байдужість до чужого горя. Мотив “гріха” увиразнює народну мораль. Порівняймо:

Лишень три душки бой не пускати,

Ой першу душку бой не пускати,

Що не приймила бідного в хату,

Що не приймала, не приодягла.

Ой другу душку бой не пускати,

Що не зважала отця тай мати,

Що не зважала, словом корила.

Ой третю душку бой не пускати,

Що йшла фальчиво свідком свідчила,

Свідком свідчила, судом судила.

Ой цим трьом душкам в пеклі горіти,

В пеклі горіти, в смолах кипіти,

В смолах кипіти за їх бой гріхи.

У колядках відображаються різні відомості носіїв говірок, передусім релігійні, наприклад, про подвижницький шлях Ісуса Христа, про Миколая, причому щодо Миколая є вказівка на те, що він покровитель мореплавців:

– Де си забарив святий Миколай?

– Я си забарив на переходах,

На переходах, на перевозах,

Я перевозив сімсот душечок.

Подекуди натрапляємо на географічні відомості:

Ой пише, пише сам цісар з Риму,

Скликає наряд до Вефлієму.

Можна припустити, що йдеться про цісаря австрійського, який перебував у Відні.

Гора, на якій розіп'яли Ісуса Христа, названо Олевна, напевно, від назви рослини – олива. Гора описана у фольклорній традиції з інверсованим порядком слів, повторами:

Ой та гора висока була,

Висока була, бо вна Олевна.

Особливістю відтворення біблійних оповідей є використання казкових елементів. Поетичності викладу сприяє перебільшення. Опис біблійних подій ускладнюється гіперболізацією:

Як його хрестив тай відпроводжав,

Тай відпроводжав до Русалима.

А в Русалимі богаті люди

Наклали мости з рибної кости,

А поручички з самої трости.

Тими мостами Син Божий ходив,

Син Божий ходив, Богу ся молив.

Як це узнала погана віра,

Погана віра сама жидова,

Тай задумали, як Хреста ймити,

Як Хреста ймити, як його вбити.

Не могли жиди Хреста спіймати,

Мусіли собі свідка наймати.

Імпліцитно, але перебільшено, у казковій традиції виражається значення “ніколи” (як уже зазначалося, синтаксичний паралелізм – одна із стилістичних особливостей колядок):

Коли це рибка у воду плисне,

Тогди Син Божий в гробі воскресне.

Як кугутичок крильцями зіб'є,

Крильцями зіб'є, закукуріче,

Тогди Син Божий з гробу утече.

Поетизація світу проявляється у описі природи, яка співчуває Сину Божому:

Почав Син Божий тогди вмирати,

По цілім світі темна тьма стала,

Сонце не гріло, місяць не світив,

Місяць не світив, світ ся засмутив.

Взяли бой Хреста, з хреста здохли,

Хреста здохли, в гріб положили.

Жанр колядки передбачає використання низки стилістичних прийомів, характерних усім фольклорним жанрам.

Стилістична фігура *анадиплосис*, що ґрунтується на повторенні слова наприкінці і на початку двох контактних речень (рядків), є найхарактернішою особливістю гуцульських колядок. У такий спосіб уповільнюється виклад інформації, створюється своєрідний ритм твору:

А в Вефліємі темная нічка.

Причиста Діва у Вефліємі прийшла.

У Вефліємі прийшла, містом ходила,

Містом ходила, нічліг шукала.

Невірні жиди нічліг не дали,

Нічліг не дали, з міста вигнали,

Прогнали вни її в чистій поля.

– Ой Боже, Боже, ніжски мне болят,

Ніжки мне болят, мороз стискає.

Бой повертає у вівчарську стаю

Вівчарська стая славная стала,

А в жолобочку січня в'язочка,

Січня в'язочка від морозочка.

Ознакою фольклору є початок рядка часткою *ой*. Використання частки *ой* зумовлює *анафору*:

Ой добрий вечір, тесові столи,

Тесові столи, славні собори!

Ой пише, пише сам цісар з Риму,

Скликає наряд до Вефлієму.

Стилістичною особливістю колядок є питально-відповідні ходи, які ніби імітують розмовне мовлення:

– Де він хрестився? – На річці Йордан.

– Хто його хрестив? – Іван Хреститель.

Низку колядок побудовано у формі діалогу: Богородиці з Сином; Ісуса Христа з Петром; Петра з Миколаєм; Пречистої Діви з ангелом.

Як данину фольклорній традиції можна сприймати прикметники у зменшено-пестливій формі, дистантне розташування компонентів словосполучення:

Єк виніс Хрестос той тяженький хрест

На тону гору тай на Олевну.

Колядки як жанр, що пройшов довгий шлях становлення, ілюструють поєднання різних культур, різних культурних нашарувань.

Так, одна з колядок починається своєрідним вступом у фольклорній традиції – описом природи. Вчені вбачають у цьому відтворення міфологічних уявлень українців – відтворення світового дерева [4]. У другій частині цієї нетрадиційної для гуцулів колядки з'являється образ корабля, в якому сидять святі. На думку, І. Свенціцького, образ корабля в українському фольклорі з'явився під впливом скандинавського [6]. Порівняймо:

В ліску, ліску, на жовтім піску

Росте деревце, тонке й високе,

Тонке й високе, а в лист широке,

Корінь дуплове, а вверх кудряве.

А у тім кудри сам сокіл сиди,

Ой сидит-сидит, далеко видит

На чистій поля, на синій моря.

А на тих морях корабель пливе,

А в тім кораблі всі світі сидят,

Ой сиде-сиде, радочку раде,

Радочку раде первовічну,

Що ни так тепер, як спервовіку,

Коли жидова Хреста корила,

Босого гнали, на хрест росп'яли,

В ручки та ніжски цвочки набили,

Цвочки набили, кривцу пускали.

Про архаїчність однієї із колядок, відтворення у ній міфологічних уявлень слов'ян свідчить згадка про Дунай. У колядці Дунай сприймається як шлях, яким святий Миколай перевозить душі мертвих. Отже, на міфологічні уявлення нашаровуються апокрифічні мотиви:

Ізнерав же ж я три рази до дна

У тихий Дунай, студену воду,

Ой тону душку вирятував я.

Чимало колядок містять ознаки бойківських говірок – частку *бой*, що, напевно, свідчить про їх запозичений характер:

*За тої гори бой високої
Появилися два-три тумани.
То не тумани, то білі вівці.
А за ними йде тречний вівчарик,
Він іде, іде, три трубіці несе.
Ой перша трубка бой роговая,
Ой друга трубка бой мідяная,
Ой третя трубка бой золотая,
Як він затрубив бой роговою, –
Пішли голоси попід небеси.
Тоти небеси владувалиси.
Як він затрубив бой в мідяную, –
Пішли голоси в чистій поля,
Чистій поля владувалиси,
Владувалиси, поклонилиси.
Як він затрубив бой в золотую, –
Пішли голоси в темній ліси,
Темній ліси владувалиси,
Владувалиси, поклонилиси.
Вінчуємо вас всіма світками,
Всіма світками тай різдвяними,
Вінчуємо вас щастя-здоров'я,
Щастя-здоров'я, много літ життя.*

Колядка “Під викном” цікава тим, що містить вкраплення – своєрідну ремінісценцію – із щедрівки (на Буковині щедрівки називаються “маланками”): *На дворі мороз стояти не мож*, а також мовленнєві показники бойківських говірок – частку *бой*. І в такий спосіб колядка має еkleктичний характер, однак вона виявляє креативності можливості носіїв гуцульських говірок. Порівняймо уривок:

*Чи дома, дома цей пан господар?
Підведи собі бой головочку,
Ми прийшли до вас колідувати,
Колідувати, гроші узяти.
Ми їх не йдемо в корчму пропити,
Лишень хочем до церкви дати,
До церкви дати, хрести купити.
На дворі мороз – стояти не мож,
Великий кожух пропускає люфт.
Злізай із печі, натігай гачі,
Уставай з лавки, розмикай замки.
Чи дозволяйте в дім заходити,
Дім звесилити, дітей розбудити?
Хресту співаймо, Бога просимо!*

Прагматичною метою колядок є звеличення господарів дому, яке базується на гіперболі. За О. О. Потебнею, таке перебільшення в описі господарів дому це не лише поетичний прийом, це вияв віри людини в магічну функцію слова:

*У цього тазди тесові столи,
А на тих столах срібні скатерти,
На тих скатертях круті колачі,
Круті колачі, дорогі чаші,
А у тих чашах дороге пиття,
Дороге пиття, зелене вино,
Зелене вино нашому отцю,
Нашому отцю тай господарю,
Тай господарю, що ми в го дому.*

Одна з колядок с. Стебнів Путильського р-ну має дивну назву “Парує воли”. Це величальна колядка-побажання багатства, призначена господареві. Починається вона традиційним звеличенням дому господаря. Із тематичного і структурного боку колядка становить цілісний текст. Вона побудована на мотивах “приплоду скота”, який проходить 5 паралельними лініями, у такий спосіб створюється ефект градації, який завершується кульмінацією – традиційним віншуванням, яке має форму, відмінну від усіх інших віншувань.

Ідея примноження, тобто багатства, увиразнюється числівниками 70, 700, які базуються на магічному, щасливому числі 7. Подаємо повний текст колядки:

Парує воли

*У цього брата золота брама,
Золота брама, срібне подвір'я.
Срібне подвір'я сріблом леліє,
Срібне подвір'я тай нові дома.
Позадвір'ячку сам Господь ходит,
Сам Господь ходит, щастя дарує,
Щастя дарує, скоту рахує.
Ой ходє Господь по загороді,
Парує воли по два-три в плуги.
Ой сего року парує в два-три,
А нарік буде бой по чотири.
Ой ходить Господь бой кінцями,
Парує коні по три в бороні,
Лиш цього року парує по три,
А нарік буде все по чотири.
Ой ходить Господь бой кошерями,
Рахує вівці по дві-три в струнці,
Ой цього року рахує по три,
А нарік буде бой по чотири.
Ой ходить Господь бой пасіками,
Рахує рої в два-три ріді,
Ой цього року парує по три,
А нарік буде бой по чотири.
Ой ходить Господь бой коморами,
Рахує гроші бой получками,
А нарік буде берівочками.
Дай вам, Боже, сімдесят роїв,
Сімдесят роїв, сімсот пароїв.
Дай же вам, Боже, все в дому сито,
Все в дому сито, в пивниці вино.
Тай за ці слова вінчуємо вас
Щастя-здоров'я!*

Колядки під назвами “Під викном”, крім головних, сакральних, функцій – возвеличення Сина Божого і віншування господарів, мають ще й суто прагматичну функцію – збирання грошей. На Різдво братство збирає гроші на церкву. Обдарування – важлива частина колядування, адже слово “коляда” має значення і обдарування, подяки колядникам за віншування. І. Свенціцький назвав такі колядки “величально-прошацькими різдвяними піснями”. Він вважав, що плата за коляду – це свідчення на користь залишків професійних організацій співаків на Україні [6]. Подаємо текст колядки повністю:

Коліда під викном

*Ми прийшли сюда та в рік до тебе,
Ми колідники колідувати,
Стародавній не забувати.
Чи дома, дома цей пан господар?
Самі видимо, що тазда вдома,
Тай сидит собі у чолі стола,
З своїх таздинев та з діточками,
Тай держи собі стаканчик вина.
Вино чистує, гроші рахує,
Гроші рахує, хоче нам дати,
Бо ми не йдемо в корчму пропити,
Ми хочемо дзвони купити,
Дзвони купити до церкви.
В другу неділю будут дзвонити,
Будут дзвонити, в церкву кликати.
Вінчуємо вас щастя-здоров'я,
Щастя-здоров'я, на многії літа.
Много літ діждати і нарік дочекати!*

Отже, колядка як фольклорний текст виявляє багато суто лінгвістичних і культурологічних аспектів дослідження. Як комунікативне явище вона відзначається різноманітністю функцій, може мати

чимало адресатів. З когнітивного боку тексти колядок містять різні типи знань, які є залишками попередніх культур і світоглядів. Колядка відтворює креативні можливості носіїв говірок. І насамкінець, колядка була і залишається резервуаром духовної культури української нації.

1. Бартми́ньский Э. Апокрифические народные колядки // Бартми́ньский Э. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. – М.: Индрик, 2005. – С. 418 – 432.
2. Бартми́ньский Э. «Ширится Бог»: пример христианизации народной новогодней колядки // Бартми́ньский Э. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. – М.: Индрик, 2005. – С. 433 – 460.
3. Колеса Ф. Українська словесність. – Едмонтон, 1983.
4. Липовик М., Лановик З. Українська народна словесність. – Львів: Літопис, 2000. – 614с.
5. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки: Заметки по общей теории клише. – М., 1970.
6. Шутак О. Студії Іларіона Свєнціцького над колядками і шедрівками // Мандрівець. – 2005. - № 3. – С. 51 – 63.
7. Элиаде М. Священное и мирское. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1994.

The article considers structures peculiarity of gucul christmas carol, a specific of biblical exposition is adaptation to the geographical terms of native edge, fairy-tale elements, stratification of other cultures is probed.

Key words: folklore text, christmas carol, genre peculiarity, overstatement.

УДК 811.161.2'38'282

ББК 81.05 + 81.2Ук

Надія Бабич

ФОЛЬКЛОРНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ЗМІСТОВИЙ ЕЛЕМЕНТ НАУКОВОГО ТЕКСТУ (за працею Р. Ф. Кайндля “Гуцули”)

У статті проаналізовано етнографічне дослідження Р. Ф. Кайндля “Гуцули”, у якій, зокрема, значну увагу приділено місцевим гуцульським говіркам Буковини. Встановлено, що поданий у праці оригінальний фольклорний матеріал є важливим джерелом вивчення гуцульського діалекту кінця дев'ятнадцятого століття, а отже, може слугувати матеріалом для історичної діалектології та історії мови загалом.

Ключові слова: фольклор, гуцули, історична діалектологія.

Створена і видана німецькою мовою 1894 (1893) року, праця Р. Кайндля стала доступною сучасному читачеві завдяки українському перекладові З. Ф. Пенюк, здійсненому на замовлення видавничої групи при газеті “Молодий буковинець” у Чернівцях 2000 року. Як зазначає сам автор у передмові, матеріали до монографії він почав збирати 1886 року, не за друкованими матеріалами, а лише за тим, що пізнав і побачив сам у долині Черемоша, тобто центрі, як вважає, гуцулів, і в долині Сучави, отже – буковинській Гуцульщині.

Славетна праця “Гуцульщина” у 5-ти книгах В. Шухевича, перший том якої побачив світ 1899 року, створювалася переважно в галицькій Гуцульщині (Голови, Ростоки, Краснопілля, Космач, Гриніва, Жаб'є, Барвінкове, Криворівня і т.д.). Коли почала виходити ця праця, Р. Кайндль не лише висловився позитивно про неї, а й твердив, що В. Шухевич наслідує його, та й перестав працювати над цією темою (може, побачив, що його доробок скромніший, а може, тому, що вважав зроблене достатнім для презентації перед Європою цієї вітки українського народу). Висока оцінка “Гуцулів” і “Гуцульщини” була взаємною. Відомо, що В. Шухевичеві на перших порах закидали ненауковість його праці (напр., В. Гнатюк спочатку назвав її виключно збором матеріалу), тоді як монографія Р. Кайндля одразу була визнана науково зрілою і за багатством та рівнем подачі матеріалу, і за точністю спостережень [8, 189]. О. Масан констатує: “Метод Кайндля – емпіричний, гранично простий і ясний, він ґрунтувався на точному описові найхарактерніших рис і подробиць життя та діяльності, побуту, звичаїв, обрядів та світоглядних явлень гуцулів. Такий метод дозволив авторові охопити значне коло питань, накреслити їх хоч і коротко, але правильно. Певним методичним недоліком, притаманним, зрештою, й іншим раннім працям Р. Кайндля, слід вважати відсутність аналізу та прикінцевих узагальнень, що зайвий раз підкреслює наскрізь емпіричний характер дослідження” [8, 189].

Р. Кайндль, що добре знав мову українську, видав дослідження німецькою мовою, а В. Шухевич – по-українськи й, підтриманий НТШ, по-польськи, бо обидва хотіли ознайомити якомога ширший загал з цим дивовижної краси і незвичних звичаїв, та ще й зі своєрідним говором краєм. “Чернівецький дослідник посилався на роботи Б. Гаке, І. Вагилевича, О. Кольберга, І. Бідерманна, К. Ромсторфера, В. Віккенгаузера, В. Козарищука, Й. Полека та ін. Відомості, взяті з праць цих та інших авторів, він подавав майже виключно у підрядкових примітках” [8, 190]. В. Шухевич же, крім праці Р. Кайндля, не бачив жодної, на яку міг би опертися. Обидва збирачі й дослідники ґрунтувались на власних спостереженнях. Не коментуючи їхні версії походження гуцулів, самої назви цього народу, підкреслимо, що обидва вчені відносили їх до українського народу, спростовували асимілятивні впливи на їхню долю. У ґрунтовній статті – післямові до українського перекладу “Гуцулів” Р. Кайндля О. Масан інформує: “Загалом “Гуцули” як перша наукова книга про етнографію жителів буковинських Карпат викликала численні схвальні відгуки з боку науковців завдяки її об'єктивності, професійності, неприхованій симпатії автора до Гуцульщини, та її жителів [...] М. Кордуба писав, що ціна її “для етнографічної науки

велика, а для нас тим більша, що таких описів ми ще досі не мали”. Високо оцінив цю та інші роботи Р. Кайндля і В. Гнатюк (що вів з ним окремі дискусії щодо термінології. – Н. Б.): “На його праці можна покликуватись сміло, будучи певним, що не знайде в них нічого тенденційного ані фальшивого, що, на жаль, у других учених неукраїнської народності аж занадто часто лучалося в їх наукових студіях над українсько-руським народом” [8, 194]. Зауважимо, що П. Арсенич, згадуючи працю Р. Кайндля у коментарях досліджень В. Шухевича і В. Гнатюка, явно уникає оцінки першості “Гуцулів”, підкреслюючи, що лише “праця В. Шухевича й досі єдина і найповніша, в якій вперше детально і об'єктивно висвітлено матеріальну культуру гуцулів” [1, 24].

Зрозуміло, що “Гуцули” – праця насамперед етнографічна. Сучасні мешканці буковинської, галицької чи закарпатської Гуцульщини вже зовсім не такі, як їх описав у своїх експедиціях Р. Кайндль. І мова їхня уже не така, як була в II пол. XIX – поч. XX ст., що можна простежити не лише за літературними текстами “Камінна душа” Г. Хоткевича, “Жиб'ївські новели” О. Манчука, епізодично за творами Ю. Федьковича, М. Черемшини, В. Стефаніка, М. Влад, С. Пушика, а й у XX ст. за спеціальною добіркою віршів, оповідань, легенд, драматичних творів, пісень тощо у специфічному підручнику-читанці “Плаї” [9]. І звичайно, зовсім не така, яка назавжди вписана в оповідях, обрядових піснях, легендах, байках, піснях, прислів'ях В. Шухевича, Р. Кайндля та ін.

Якщо кваліфікувати працю Р. Кайндля “Гуцули” як наукову, то зразки гуцульського фольклору, зокрема пісні, загадки, замовляння, прислів'я, фразеологізми і под., варто вважати елементами наукового тексту, які презентують гуцульську говірку XIX ст., оскільки у “діалектних текстах реалізується знання носіїв говірки про світ”, а “сприйняття тексту зумовлено рядом екстратекстових факторів (соціокультурними, ситуативними чинниками, емоційним станом слухача і мовця)” [10, 42].

Р. Кайндль (історик, етнограф, археолог, фольклорист, літературознавець) впевнено стверджує, що “гуцули є слов'янами за мовою, звичаями і народними традиціями, крім певних особливостей, які, звичайно, не можна недооцінювати, і що вони схожі до своїх слов'янських сусідів” [7, 9]. І зауважує: “Мовний скарб гуцулів ще недостатньо досліджений, проте немає сумніву, що він, аж до частки, слов'янський, щодо форми мови, це безсумнівно так. Взагалі русин може добре порозумітися з гуцулом. Звукова відмінність між обидвома мовами полягає переважно в тому, що гуцул в багатьох випадках вимовляє *ε* там, де русин вставляє *а*, напр.: гуц. *ε*года, рус. *я*года, гуц. *Є*ків, рус. *Я*ків, гуц. *м'ε*со, рус. *м'я*со. Більші труднощі становлять зіпсовані, самоутворені або в переносному значенні вживані слова гуцула, напр.: *зажеристи* – рус. *зажертти* [...]. Нарешті, мова гуцула містить у собі ряд іншомовних слів. Найбільша частина їх є явно румунською (нагадаємо, що йдеться про буковинських гуцулів. – Н. Б.): *боугар* – пастух, *будз* – кружало сиру... [7, 9-10].

Нині “мовний скарб гуцулів” уже достатньо вивчений (див. праці С. Грабеця, Б. Кобилянського, Ф. Жилка, О. Горбача, А. Залеського, С. Бевзенка, Л. Калнинь, Й. Янова та багатьох інших; видаються й словники гуцульських говірок (див., напр., [4], [13]), є етнолінгвістичний словник “Гуцульська міфологія” Н. Хобзей (2002). Зауважимо, що у списку літератури про гуцульський говір в енциклопедії “Українська мова” [3] немає ані праці В. Шухевича, ані монографії Р. Кайндля, як немає їх і в бібліографії праці С. Єрмоленко “Діалект і літературна мова” [6]. Можливо, що попри інші причини, це ще й тому, що про ці книги часто кажуть, що вони мають „велику фольклорну вагу”. А що для історичної діалектології, як і для історії української мови ця праця має важливе значення, переконує “теографія” у статті про гуцульський говір в енциклопедії: “Гуцульський говір, східнокарпатський говір – один із архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя. Поширений у сх. частині Закарпаття (Рахівський р-н), зх. частині Чернівецької обл. (Вижницький, Путильський р-ни), пд.-зх. районах Івано-Франківської обл. (Верховинський, Коломийський, Косівський і Надвірнянський р-ни), у пн. районах Сучавської обл. Румунії. [...] Ядро г.г. утворюють говірки верхів'їв річок Прут, Черемош, Путила” [3, 125].

Мовна характеристика гуцулів у монографії Р. Кайндля подається не лише через назви побутових реалій, предметів (у т.ч. флори і фауни) довкілля, родинних і соціальних стосунків, тобто не тільки специфічним словником, а й через тексти, зокрема фольклорні. Такі тексти з їх німецькими перекладами спеціально зібрані ще й у XVI розділі, хоч доволі їх вкраплено у весь твір (це перекази, легенди, міфи). У цьому розділі – переважно пісні (співанки), загадки і приказки (преповітки, преповістки). Ось до них і спробуємо привернути увагу як до способу етнографічного опису народу і його мови.

С. Єрмоленко поділяє думку вчених, які стверджують “наддіалектний характер фольклорного мовлення” [6, 11]. “До мови фольклору, – пише дослідниця, – звертаються представники різних галузей сучасної науки. Конкретно-історичним підходом до фольклору зумовлене філософське осмислення цього феномена з погляду розрізнення двох рівнів суспільної свідомості – повсякденної (буденної) і спеціалізованої” [6, 6].

Які ж мовні характеристики засобами фольклору дає гуцулам сам Р. Кайндль? “В цілому гуцули співають не дуже радо. Рідко можна почути їх спів за роботою або в дорозі, хіба тільки, коли вони захмеліли. Співають лише з особливих нагод, зокрема, на урочистостях. [...] Мелодія пісень одноманітна, монотонна, форма строф повторюється майже незмінно, але переважно дуже правильно укладена. Дуже мало задушевних, тужливих, сентиментальних віршів, хоча трапляються просто чудові,

епічний жанр переважає. Гумор і дотепність пронизує багато пісень; чимало з них – сороміцькі. [...] Велика кількість зменшувальних слів є характерна для мови гуцулів і їх збережено свідомо” [7, 146-147]. Спробуємо все це підтвердити фактами.

Пісні розділу XVI записані в селах (за тодішньою топонімією): Яворнік, Жаб'є, Ясенів Горішний (тут була написана передмова до монографії), Сергії, Селянин, Руска Молдовиця, а також кілька “загальнонародних”.

Засвідчені такі вузькодialeктні лексеми [див. 9, 12]:

баріука = барильце, бочечка; *банувати* = жалкувати; *борзо* = 1) незабаром; 2) скоро; *букаата* (сера) = грудка (сиру); *бленда* = висипка на тілі; *ватерка* = багаття, вогонь; *варениці* = вареники без начинки; *(на) віта* – на віта; *годна* = варта; *данець* = танець; (нема) *домку* = (немає) вдома; *доста* = достатньо; *дриуця* (під припідком) = дрова; *жарень* = грань, вуглинка; *заведія* = блудник, причепа, вереда; *імйти* = упіймати; *тобіука* = шкіряна торба; *крес* = рушниця; *легін* = парубок; *маржена* = велика рогата худоба; *найко* = нехай; *отава* = свіжо скошена трава; *пирого* = вареники; *пістоleta* = пістолет; *поліх* = *поліг* = покіс; *посторонки* = шнурки, вірвовки; *прехожелі* = мандрівні; *поте* (*потята*) = пташина (пташенята); *справувати* (лихо) = кликати (лихо); *сфудулити* (се) = загородитись; *таркатий* = картатий; *товар* = домашня худоба; *троце* = стерня; хмиз, очерет; *уни* = вони; *усежелі* (ми тут) = постійно мешкати; *файні* = гарні; *флешка* = пляшка; *шепка* = шапка.

Лексичний і семантико-стилістичний потенціал текстів досить значний. Це, зокрема, такі семантичні групи:

Назви об'єктів довкілля, у т.ч. географічні й планетарні (подаємо в тій послідовності, в якій слова зустрічаються в текстах): потік, вороте, кладка, баня, гора, городчик, той світ, вітер, сонце, хмара, поле, отава, зора, вода, місяць, Соколука, Коломия, Станіслав, Путилів, Львів.

Назви побутових реалій і соціальних об'єктів: препічок, дриуця, двори, макогін, горіука, флешка, баріука, віз, домовинка, гробочок, дзвони, гроші, сіно, обрік, голка, шоук, корчма.

Назви людей у родинних, соціальних, міжособистісних стосунках: хлопці, діучина, діученочка, оудівец, парубок, мамка, молодиця, піп, пан, миленький, війт, касір, старий, стара, старі, діучиночка, іти, любко, хлопец, жінка, люди, панич, богач, бідні, молодиж, дівчинка, легін, купец, жоунір, майор, дружина, боднаречка, паночка.

Назви означувальні, оцінні: з чорними очима, добрі люди, темна нічка, темний ліс, душний сену, красне місто, молоденький ваучеру-золотару, божа смерть, смерть моя люба, золоті гроші, господи милосердний, файні, світку біленького, миленький чорнобривець, пуста доля, мальований хресточок, легін молоденький, любе закохані, молоденька, плаксивий, сивий, коні вороні, таний тощо.

Назви фізичних, моральних і психологічних станів: си дути (гніватись); желю сердцу заудаєм; силуют за...; шо на гадці; дати при станочок; думала, шо відданій гаразд; куди йшла співала; сфудулити; будут любити; на печі се й ти; умерати; банувати; воркотіти; полюбити; сигіти; гадати; лихо справуеш; ластити; віддаватися; заплакати; умерати.

Назви роду занять: дохторувати, ваучер (вівчарик), п'янюга, газдувати, суд судити; граєт.

Назви частин тіла: плечі, голоука, голова, головочка, головонька, личко, очка, леце, груди, серце, ручкі, коси, вуха, борода.

Етноніми: гуцул, гуцулка, жиди, жидівка.

Назви процесів діяльності: снідане, сніданечко, поснідати, їсти, пити, посилитися, запригати, цілювати, укусити, віддатися, ідит, кочити, громадити, орати, дупотіти.

Назви флори і фауни: смерічка, каленонька, буковина, лест, бервінок, трава, липа, деревце, хміль; коте, котета, баран, егниця, зозулька, коні (сиві), зозуля, кіт, воли (голубі), коні (стадо), товар, маржена (богацка), поте (пташка).

Назви продуктів харчування: паска, калина, пироги, варениці, книші, смитана, горівочка, вутка.

Назви часових понять: перший пенедіунок, другий вівторок, годок понад сорок, трета середа, четвер четвертий, п'ета п'ятниця, шеста субота, сема неділя, зранку, у денку, ніколи, тогди, усіда (завжди).

Назви предметів одягу (майже відсутні): шепка, тобіука, вінок.

Як засвідчує фактаж, лексична палітра пісенних текстів багата, різноманітна, „приземлена”, тобто без особливої метафорики, з мінімумом епітетиці, і навіть лексеми з демінутивними суфіксами не передають високу міру емоційної оцінності.

До фольклору ще й досі зараховують прислів'я, хоч така галузь вчення про стійкі народні вислови – узагальнення людського досвіду, як пареміологія, має і свою методику, і свій предмет, і своїх прихильників. Р.Кайндль вносить спеціально у цей же XVI розділ приказки, точніше, прислів'я, зібрані в Ясеневі, Устеріках, Сергіях, Селянині. Усього 56 одиниць з тлумаченням їх змісту і коментарями щодо функціонування у відповідних мовленнєвих ситуаціях. Це – краплина в морі того фразеологічного матеріалу, який зібраний сьогодні (на Буковині, Закарпатті та Галичині). Але цікава добірка Р.Кайндля тим, що вона слугувала йому для характеристики саме гуцулів, їх психології, цебто своєї ментальності, що склалася у тому числі в специфічних умовах підсоння – гориста місцевість, ліс, розкішна природа, гори та їх небезпечні місцини тощо.

Чи є серед цих прислів'їв власне гуцульські? Небагато. Але варіанти загальнонародних конструкцій цікаві і за компонентним складом, і за структурою. Учений-етнограф усвідомлював, що мовна характеристика народу – не другорядний, а такий же важливий елемент оцінки, як предметний світ і духовні запити та їх реалізація, як навички і звичаї.

Сам автор у примітці до цієї добірки дає таке пояснення (український переклад): “Для цілісності вводяться тут чимало вже раніше згадуваних висловів. Мовні звороти власне мовного значення збережено для іншої праці. Окремі з них, текст яких вже надрукований (напр., “Русини на Буковині”. – Н. Б.), я не повторив у цьому зібранні, хоч вони й наявні в попередніх місцях у перекладі (звичайно ж, німецькою мовою. – Н. Б.)” [7, 164].

Серед засобів, за допомогою яких створюється логічна й особливо емоційно-образна структура усного мовлення, фразеології належить особлива роль. Будь-який крилатий вислів, афоризм, прислів'я, приказка або ідіоматичний вираз мають елементи виразності. І ця виразність зумовлена не лише здатністю фразеологізму називати явище або дію (тобто виконувати номінативну функцію), а й переносно-образним значенням його, яке сприймається лише за умови знання мовцем національних особливостей бачення речей в об'єктивному світі [2, 54]. Мабуть, саме тому Р.Кайндль подає такі коментарі: “18. Німецьку поговорку „*Leben und leben lassen*” (Жити і давати іншому жити), гуцул передає так: “*І коза ціла, і вовк не голоде*” [7, 165].

“27. Щоб натякнути, що щось не в порядку, не лежить на належному місці: *У скрині під лавицею* (скриня, власне, ніколи не стоїть під лавкою)” [7, 166].

“15. Якщо гуцулові погано ведеться, він наражається на несправедливість, на запитання “*Єк се маси?*”, це означає “Як тобі поводитись?”, він відповідає словами: *Єк горох при дорозі /хто ідіт, то го укубет* / Себто кожен, хто проходить мимо, зриває його” [7, 165].

Таким чином, не ставлячи перед собою жодної наукової мети фразеологічного змісту, Р.Кайндль своєрідно презентував напрями дослідження фразеології. Напр., в останньому абзаці бачимо: фіксацію фразеологізму в повній і в усиченій, скороченій формі; коментування внутрішньої форми фразеологізму, тобто його етимології; встановлення функціонального контексту для фразеологізму. Скажемо більше: автор знаходить фразеологізми-синоніми і пояснював їх змістові й функціональні особливості, а також варіанти як власне фразеологізмів, так і прислів'їв. Порівн.: “30. Приказка: “Мовчання – золото”: *Моучи, язичку, меш їсти кашку*” [7, 1766].

“37. Багато слів про ніщо”: *Багато говорити, а мало шо слухати.*

38. Або: *Много слуху, а мало толку.*

39. Або: *Корито тіста, а мало пирогів*” [7, 166-167].

49. “*Лешла се* (або *дала се*) на перемову, тай зломилася собі голову” [7, 167].

Не беремось тут визначати місце Р.Кайндля у контексті тогочасних фразеологічних і фразеографічних студій, але що його коментування цих 56 “приказок” було внеском в науку. впевнено стверджуємо. Тут знаходимо одиниці, яких немає в інших джерелах, хоч переважають загальнонародні. Напр.: *Я собі постіу куп'ю, але постіу мене не уробит* (купит) – коли комусь докоряти, що він надто дбає про свою особу, надто себе береже [7, 165]; *Ліпша солом'ена згода* (злагода), *єк золотий процес* – щоб застерегти від судових справ [7, 165]; *Єк на медведя маленька галуза упадіт, то він воркотит, єк велека, то моучит* – якщо хтось скаржиться на дрібні неполадки і, навпаки, байдуже ставиться до значних. Щоб натякнути, що корисніше було б негайно діяти або починати щось робити [7, 166]. Спостерігаємо навіть спробу тематичного групування матеріалу:

“Про поганих жінок, членів сім'ї, домашні негаразди і т.ін.: № 42-51:

42. Пуста челедина, а drankавий горнец, то собі рідні.

43. Баба ртом б'є, а не відоб'єшся кулаком.

44. Невістка лиха, шепит єк жмیا.

45. Дашку (податок) заплати, свою бабу люби.

46. Одно ходит у гітче, а други у нетрудни (нечисте).

47. Одно плешчит у ладонь, други кривитси.

48. Где багато перцю, і вода перчена.

49. Лишила се (або дала се) на перемову, тай зломилася собі голову.

50. Гляба жити єк глота, єк полова, а у стрія біла голова (неможливо жити, якщо домочадців багато, а у дядька (голови сім'ї) голова вже сива).

51. Не доля тяжка, гірка неволя” [7, 167].

Зібрані дослідником власне фразеологізми і прислів'я та приказки мають переважно морально-етичний зміст, фіксують досвід народу і його настанови майбутнім поколінням. Як відомо, прислів'я вважають висловленням і мінімальним текстом. Отже, у вторинному тексті науково-пошукової роботи Р.Кайндля фразеологічні й пісенні тексти, загадки і розгадки, легенди, притчі і т. ін. є, за характеристикою М. Бахтіна та його послідовників, первинними текстами, що творять не стільки форму, структуру, як зміст вторинного, у цьому випадку – монографічного тексту. Фольклор, фразеологія, загадки і т. ін., що подані в оригіналі і в перекладі або без німецького перекладу, не є у праці Р.Кайндля

звичайним ілюстративним матеріалом – це джерело вивчення гуцульської говірки другої половини XIX ст., а отже матеріал для історичної діалектології та історії мови загалом.

1. Арсенич П. Ниродознавство Володимира Шухевича // Шухевич В. Гуцульщина. – Кн. 1 – 2. – Львів: НТШ, 1889 – Снятин: ПрутПринт, 1997. – С. 7–24.
2. Бабич П. Д. Відображення у фразеології характеру і звичаїв гуцулів // Гуцульська школа. – Яворів, 1997. – № 1. – С. 54–55.
3. Гриценко П. Гуцульський говір // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2004. – С. 125–126.
4. Гуцульські говірки: короткий словник. – Львів, 1997.
5. Дослідники і просвітителі Гуцульщини // Плай: Книга для читання про Гуцульщину. – Яворів: «Гуцульська школа», 1996. – С. 342–390.
6. Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова. – К.: Наук. думка, 1987. – 248 с.
7. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази // Перекл. з нім. З.Ф.Пенюк. – Чернівці: «Молодий буковинець», 2000. – 208 с.
8. Масан О. Приятель українського народу (Р.Ф. Кайндль та його «Гуцули») // Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази // Перекл. з нім. З.Ф.Пенюк. – Чернівці: «Молодий буковинець», 2000. – С. 174–202.
9. Плай: книга для читання про Гуцульщину. – Яворів: «Гуцульська школа», 1996. – 416 с.
10. Руснак Н. Діалектний текст як об'єкт лінгвістичного дослідження // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Вип. 170-171: Слов'ян. філологія. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 42–47.
11. Шухевич В. Гуцульщина. – Кн. 1-2. – Львів: НТШ, 1899. – Снятин: ПрутПринт, 1997. – 351 с.
12. Шухевич В. Гуцульщина. – Кн. 5. – Вид. 2. – Львів, 1908. – Верховина, 2000. – 332 с.
13. Janów J. Słownik huculski. – Kraków, 2001.

A research into the Hutsulian ethnography and mentality. R.F. Keindl's work is an authoritative source book for the study of the Hutsulian patois in the late nineteenth-century Bucovina, providing an invaluable contribution into the historical dialectology and the history of Ukrainian. It goes about the recordings of folk songs, proverbs etc. in that-time patois.

Key words: folklor, the hutsuls, the historical dialectology.

УДК 82'282:811.161.2
ББК 81.05 + 81.2Ук

Віктор Мойсієнко

ПРО МОВУ ГУЦУЛЬСЬКИХ ПРИКАЗОК

(спостереження над фонетичними особливостями оповідань, зібраних В. Шухевичем)

У статті на основі оповідань, опублікованих на початку ХХ ст. В. Шухевичем, проаналізовано фонетичні особливості одного з архаїчних українських діалектів – гуцульського. Зважаючи на незначну кількість пам'яток цього говору взагалі, тексти понад столітньої давнини мають велику цінність для історичної діалектології.

Ключові слова: фонетичні особливості, гуцульський діалект, вокалізм, консонантизм, склад, тверді / м'які приголосні.

Праця В. Шухевича “Гуцульщина” – своєрідна енциклопедія гуцулів другої половини XIX ст. У ній зібрано багатющий матеріал фактично з усіх ділянок життя й діяльності цієї неповторної української етнографічної групи.

Усі записи представлені з урахуванням місцевої говірки, що дає мовний зріз гуцульського діалекту майже півторастолітньої давнини. Зважаючи на те, що більш давніх чітко локалізованих гуцульських пам'яток не так уже й багато, – дослідження лінгвальних рис текстів, що записав у свій час В. Шухевич, становить значний інтерес для історичної діалектології. У своїй студії аналізуємо звукові особливості “Гуцульських приказок” за виданням: Володимир Шухевич. Гуцульщина. Частина п'ята. – Верховина 2000. – С.9-175 (Репринтне видання 1908 року). Записи із нпп.: Жаб'є, Голови, Яворів, Ростоки, Барвінкова.

Вокалізм.

На місці давнього *ě виявлено чи не єдиний рефлекс – *i*, незалежно від позиції, який писар-кореспондент графічно передавав *i* або *і*: *по воді* 9, *на світі* 9, *ліс* 10, *коліно* 11, *міх* 11, *видіти* 12, *сіяти* 13, *біду* 17, але *чоловик* 16.

На місці давнього *o в новозакритому складі засвідчено переважно *i*: *він* 9, не *міг* 9, *бік* 10, *вівці* 10, *сілі* 11, *двір* 11, *нігті* 13, на *ніч* 41, але *вин* 15, у *спид* 'споду' 15, *викна* 16.

На місці давнього *e в новозакритому складі засвідчено *i*: *лід* 10, *льиг* 'лежати' 12, *цьип* 13, але *каменцем* 12, до *жинки* 31.

Заміна *e* > *и*: *тиж* 14, *ни* було 15, *типер* 15, *хочите* 16, *мине* 18, *али* 'але' 19, *виликий* 27, *дужи* 'дуже' 34.

Заміна *и* > *e*: *помеже* 31, *побідеш* 37.

На місці давніх *e, *a переважає *и*, як правило, під наголосом: *йикийс* 9, *тридевитого* 9, *взьяти* 9, *горобичого* 9, *йийцьи* 10, за *чьис* 10, до *сйичого* 10, *затрьис* 10, *узьив* 10, *польгали* 10, *поросьи* в одному ряду з *кінь*, *корова* 11, *потьиг* 11, *зачьив* 12, *мйшке* 12, *почьив* 12, *йиблінку* 12, *йиблк* 12, *застрьиг* 13, *волосьи* обпало 13, *сходьи* си 13, *узьила* *йигньи* 13, *присьигати* 13, *закльив* 14, не *бойив* си 14, на *мое* *имньи* 15, *запрьитати* 15, *они* зробльи *блуд* 16, *всьике* 16, *жменьими* 16, *порьидкувати* 17, *сьидет* 18, *мала* *зьитьи* 26, *лежьити* 27, *намовльити* 29, *чотири* *чьисти* світа 29, *місьиць* 29, *памйити* 32, *дьикую* 35, *дєсьть* 36;

очевидно, й послідовні надпоправні написання *земльи* 'земля' 12, *земньи* ширшала 15, *земньи* *здрижьила* 16, *бурьи* 'буря' 14, *третього дньи* 14, *дльи* 16, до *сегодньи* 16, *ни жьирт* 17, до *морьи* 19, *пільи* 23, *дівку* *ци хлопцьи* 24, *вечерьити* 32, *сідлати коньи* 32 викликані цією ж тенденцією.

Іноді така рефлексія супроводжується субституцією *в* > *й*: *сйитий* 9, *чоловик-сйитець* 24, трапляється рефлексія й без вказаної заміни – на *свьита* 31.

Відсутність лабіалізації давнього *e після історично м'яких: *у него* 9, *з сго* 9, *ему* 10, *з під леду* 10, *з сего* 10, *всего* 33.

Переважно лабіалізація давнього *e після шиплячих: *чого* 10, *чотири* 29, але *вечера* 27, *богачевого* 32.

Рефлекс давніх *гь, *ль*, *з*: *из криви* 17, *кирниць* 23.

Незавершеність редукції колишнього початкового *и*: *йграєш* 10 або й узагалі збереження початкового *и* – *играти* 35.

Початкове *и*: *иншого* 10, *Ирод* 15, *ива* 31, *идіт* 33, *играти* 35, *ити* 37, *инак* 42.

Цілковите переважання початкового префіксального *у*–: *усу* 10, *узьив* 10, *украдеш* 10, *уснув* 10, *ухопив* 10, *упала* 11, *удерту* 12, *укусив* 13, але *вснув* 11.

Консонантизм.

Кінцевий *т* переважно твердий: *гет* 9, *походить* 9, *дивит* си 10, *приходить* 10, *палит* 12, *курит* 12, *біжит* 12, *ви зробит* 16, але *дєсьть* 36.

Палатальна вимова *в* у префіксі *ви*: *вімундровувати* 9, *вініс* 9, *віхопив* 9, *вігадав* 10, *вінести* 11, *вісуши* 11, для *вігоди* 16, *візвали* 16.

Палатальність шиплячих: *припочьити* 9, *лежьив* 10, *чьис* 10, *кочьити* 10, *зачьив* 12, *вид чьису* 15, *ни жьирт* 17, *шьи* 18, *чьорти* 18, *дужи* 'дуже' 18, *чьиму* 25, *вечер* 25, до *богачьи* 32, *покличю* 33, *вжьи* 34, *чьорт* 35, *чьпер* 35, *лишьив* 35, *шьо* 36, *хочь* 36.

Палатальність *ц* всередині слів та в кінці основи: *йийцьи* 10, *вівці* 10, з *вівцьими* 10, *рамці* 11, з *коритцьи* 12, *вцьілив* 12, на *йиблінці* 13, до *кінцьи* 17, *пальцьими* 18, *пацьирка* 23, *кирниць* 23, *пшениці* 33, на *толоці* 36, але *кінци* 10, на *сонци* 11, у *маковици* 14, на *місци* 34;

велярність *ц* у кінці слів: *овец* 10, *старец* 13, *конец* 17, *палец* 25, *данец* 'танець' 35, але *чоловик-сйитець* 24, *місьиць* 29, а також перед *а*, *у*: *заланцував* 12, *вівцу* 13, *пшеницу* 17, *повірницю* 23, *крівцу* 31, *шибиницу* 33.

Палатальність *р*: *здрігнув* си 10, *моря* 10, *орю* 13, *крішки* 'крихти' 15, *вирьирю* 16, на *жовніря* 34, але *мрака* 10, на *мори* 15, *цара* 35.

Велярність *с* не лише в фіналах: *дєс* 10, *колис* 10, *усу* 'усю' 10, *якос* 10, *шос* 12, *суда* 'сюди' 18, на *цєс* 'цей' 31, але *уся* 11.

Оглушення у префіксах: *роскує* 10, *виттак* 16.

Асимілятивні процеси при витворенні відносних прикметників за допомогою суфікса -*ьск*–: *паньку* 34, *поганькум* 37.

Відсутність епентези *л* та *й* на місці давніх *губний+*ј*, що стала, очевидно, наслідком набуття м'якості губним: *дивю* 10, *бст* 17, *перебю* 18, *розібє* си 27.

Наявність протези *н* на місці давніх *мј: *земні* 15.

Відсутність подовження внаслідок йотової асиміляції: *сію* 10, *дыханя* 11, *смєрєчє* з *сучєм* 16, *коріє* 17, *пите* 29, *збіже* 33, *збіжє* 36.

Заміна *л* > *р*: *бирше* 15.

Заміна *л* > *в*: у *спивці* 16, *стрівби* 16.

Заміна *ч* > *ц*: *ци* 15.

Заміна *х* > *ф*: *фоста* 23, *віфатив* 31.

Заміна *т'*, *д'* > *к'*, > *г'*: *покьигнеш* 18, *ситіти* 18.

Протези: *йиви* 12, до *вірла* 'орла' 27, *воба* 'обидва' 29, *йише* 31.

Африката *дж* у дієсловах: *розплоджувати* 12, *посаджьити* 33.

Африката *дз* в іменниках: *дзелізне* 18.

Фономорфологічна структура іменників: *зелізо* 12, *восько* 'військо' 16.

Займенників: *вна* 15, *мні* 15, *мньи* 'мені' 36, *го* 'його' 15, *всий* 16, *вни* 16, *му* 'йому' 16, на *сьи* 'на себе' 26, у *ню* 'неї' 31.

Прикметників: *менчих* 24.

Числівників: *двайцьить* 25, *оден* 27, *еден* 33, *дванайцїт* 35.

Більшість виявлених звукових рис в цілому потверджують відомі на сьогодні в українській діалектології характеристики [1, 222; 3, 116; 2, 76-85] цього територіально-мовного утворення.

Звичайно, рівень тогочасного графічного відтворення усного мовлення респондентів-гуцулів не дозволяє до дрібних деталей схарактеризувати систему голосних і приголосних. І все ж загальну звукову картину гуцульського діалекту, принаймні вказаних населених пунктів, у другій половині XIX ст. оцінити можна.

Чи не найпоширеніше з-поміж усіх виявлених ознак виступає оригінальний рефлекс колишніх *e, *a > i. Тенденція простежується щодо вияву його саме під наголосом після м'яких, але й у ненаголошеній позиції, як видно з прикладів, така континуація – досить звичне для гуцульського мовлення явище. Причому під дію такої зміни підпав будь-який a, що стояв після м'якого приголосного. У літературі відзначається неодноразово, що якість подібного континуанта досить невиразна: „У частині говірок фонема [e] реалізується у звукотипові [ä], близькому до e, и, а (кдн 'клен', сәрце 'серце', берзт 'береза'): у цьому ж звукотипові [ä] реалізується наголошене а будь-якого походження, що стоїть після м'яких приголосних (мн'ята 'м'ята', лош'я 'лоша', ш'ипка 'шапка')” [2, 116]. Виявлений в оповідках матеріал демонструє, що кореспонденти-писарі послідовно (інших літерних спроб відтворення не виявлено) передавали такий звук графемою u з обов'язковим позначенням м'якості попереднього приголосного – *ьи*.

Жодного іншого прикладу, крім i (и), не зафіксовано для відображення рефлексів давніх *e в будь-якій позиції та *o в новозакритому складі, хоч дослідники вказували на наявність у гуцульських говірках у цих позиціях також інших виявів: [и], [и], [ы], [у], [я] [4, 225; 3, 116].

Не можна однозначно стверджувати із аналізованих текстів про вияв твердості/м'якості деяких приголосних. Так, фонемі /ш/, /р/ на письмі писар передавав або з позначенням м'якості, або без такого позначення.

Логічним продовженням студій гуцульської фонетики могли б стати пізніші записи діалектного мовлення саме з сіл, звідки брав матеріал до своєї “Гуцульщини” В. Шухевич. Але й наявний на сьогодні матеріал красномовно засвідчує, що гуцульські говірки ще міцно тримають свої давні рефлексі, принаймні матеріал понад столітньої давнини це підтверджує.

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Гринчишин Д. Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 76 – 85.
3. Гриценко П. Гуцульський говір // Енциклопедія „Українська мова”. – К., 2000. – С. 116 – 117.
4. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966. – 316 с.
5. Матвіяс І. Українська мова та її говори. – К., 1990. – 328 с.

In the article on the basis in stories, published at the beginning of the XX-th century by V. Shukhevich, the phonetic features of one of the archaic Ukrainian dialects – hutsulsky are analysed. The texts over centenary remoteness have a great value for historic dialectology, because we have a negligible quantity of sights of this dialect.

Key words: fonetic fetures, gutsul dialect, system of vowels, system of consonants, syllable, velare / palatale consonants.

УДК 82'282:811.161.2

ББК 81.05 + 81.2Ук

Микола Лесюк

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ЗНАВЕЦЬ ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

У статті розглядаються діалектні мовні особливості відомого листа Митрополита Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів”, написаного гуцульським діалектом. Аналізований лист засвідчує глибоке знання його автора української народної мови та її діалектів. Зокрема, у статті виділено усі фонетичні та граматичні властивості гуцульського діалекту в досліджуваному посланні.

Ключові слова: народна мова, гуцульський діалект, фонетичні риси, граматичні особливості говірки.

Минуло вже понад 140-років від часу народження видатного духовного діяча України, “Князя” української греко-католицької церкви, Митрополита Андрея Шептицького, який залишив по собі глибокий слід у церковному та духовно-культурному житті українського народу.

Митрополит Андрей Шептицький був не тільки великим душпастирем, духовним наставником українського народу, видатним ученим-теологом, філософом, громадським і культурологічним діячем України кінця XIX – початку XX століття. Він був глибоким ерудитом у різних галузях знань, у тому числі відзначався феноменальними лінгвістичними здібностями. Він досконало володів принаймні десятима європейськими мовами, зокрема, українською, польською, російською, чеською, італійською, німецькою, англійською, французькою, знав також добре латину, грецьку та старовірську мови. Однак вражає не кількість засвоєних ним мов, а глибина їх засвоєння, пізнання їх основних закономірностей, досконале володіння ними. У першу чергу звертає на себе увагу його глибоке знання української народної мови, якою послуговувалися різні етнографічні групи українців Галичини. Відомо, що значна частина ієрархів, які очолювали галицький митрополічний престол до А. Шептицького, віддавали перевагу польській мові, яка упродовж багатьох століть була панівною в Галичині, нав'язувалася керівним режимом (навіть у часи Австро-Угорської імперії), чиновниками-поляками, які займали керівні пости в польській, а потім і в австрійській адміністрації. Інша частина ієрархів занадто вже ревно оберігала авторитет церковнослов'янської мови, яку донедавна культивували як мову церковно-релігійних відправ. Вони всіляко протидіяли доступу народної мови до конфесійної сфери. Навіть

більше, багато відомих діячів Галичини були проти впровадження простої народної мови не тільки до релігійної сфери, але й до світської літератури. Церковнослов'янська мова вважалася священною, недоторканою, і, як колись у IX ст. так звані “тримовники” (“триязичники”) не хотіли допустити до церковної сфери старослов'янську мову, вважаючи, що культовою мовою у християн можуть бути лише три священні мови – старовірська, латинська та грецька, якими був зроблений надпис над розп'ятим Ісусом Христом (“ІНЦІ”), – так уже через тисячу років, у XIX ст. в Галичині інші ортодокси, захисники церковнослов'янської мови не хотіли допустити до церкви українську народну мову, бо, мовляв, це святотатство і таке інше. Так, ігнорував українську народну мову єпископ М. Скородинський (поч. XIX ст.), який був гарячим прихильником усього польського, навіть не знав української мови; занепад української мови спостерігався за часів Митрополита А. Ангеловича, який з 1808 року був митрополитом Галицьким, однак за нього українська мова в митрополії не практикувалася. Не набула розвитку українська мова і за Митрополита М. Левицького, який так і не видав граматику руської мови І. Могильницького і за згодою якого було заборонено ввозити в Галичину видану в Будапешті “Русалку Дністрову”. Щоправда, серед вишого духовенства були й щирі прихильники української мови [див. 4], однак усе-таки небагато було в Галичині владик, які і в побуті, і в офіційній сфері використовували українську народну мову. Це було зумовлено насамперед політикою австрійської монархії, за якої панівними були тільки німецька та польська мови. Митрополит Андрей Шептицький чи не першим порушив цю традицію і заговорив до своєї пастви її рідною мовою, завдяки чому здобув велику прихильність і любов народу.

Митрополит А. Шептицький залишив велику писемну спадщину. Як зазначає дослідник його творчості Анатоль М. Базилевич, „усі твори Митрополита Андрея, якщо б їх усіх видати, обіймали б 17-18 томів, якщо не більше“ [1, В-237]. Значна їх частина була написана чужими (іноземними) мовами. Але, звичайно, основна частина творів (наукові трактати, послання до вірних, листи) були написані українською мовою, причому українською літературною мовою західного зразка, мовою, якою писали такі видатні майстри українського слова, як Іван Франко, Володимир Гнатюк, Михайло Павлик, Василь Стефаник, Михайло Грушевський, інші західноукраїнські письменники і вчені. Як зазначає Анатоль М. Базилевич, владика кир Андрей „писав такою українською мовою, якою в Галичині в той час говорили. Зустрічаємо тут деякі полонізми й русизми. Ці останні були взяті мабуть з церковнослов'янської мови“ [1, В-236].

Однак мова і стиль проповідей, послань чи листів А. Шептицького відзначаються особливою витонченістю, диференційованістю: вони завжди залежать від адресатів, читачів, для яких вони виголошені чи написані. Так, його наукові трактати типу “Божа мудрість”, “Християнська праведність”, “Дар П'ятдесятниці” тощо відзначаються строгим, іноді й тяжким науковим стилем; послання ж та листи, адресовані духовенству та різним категоріям віруючих, носять більш популярний характер.

Яскраво це можна проілюструвати на посланні Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів” – “пасторському листі до вірних Косівського деканату, писаному у Братківцях під Станіславовом” у 1900 році” [2]. Лист, обсягом 39 друкованих сторінок, написаний вишуканим гуцульським діалектом, що свідчить про глибоку обізнаність А. Шептицького з народною мовою, зокрема з мовою гуцулів. Ця тема цікавила дослідників, їй були присвячені й наші дві публікації [5].

Гуцульський діалект використовували з метою забезпечення місцевого колориту, створення автентичних образів персонажів і відтворення їх мови різні українські письменники, особливо Михайло Коцюбинський та Гнат Хоткевич, які теж не були уродженцями гуцульського краю, однак як у мові першого, так і в творах другого гуцульські форми (“гуцулізми”) були лише як окремі вкраплення, вони вводилися лише в мову персонажів. У листі ж Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів” неможливо знайти якісь відхилення, порушення специфіки гуцульської говірки. І це не було загравання, не була бравада, це була нормальна, шира розмова батька зі своїми дітьми, душпастиря зі своїми вірними рідною для них говіркою.

Аналізуючи стиль “Послань” українських єпископів до народу, Іван Франко дає високу оцінку працям Андрея Шептицького, критикуючи, разом з тим, його попередників: “Наші давніші пастирі призвичаїли нас до такого лінгвістичного думки, до такої шаблонної аргументації та заплісної мови, що треба незвичайного панування над собою... щоб читати їх. Навіть найвизначніша праця на тім полі, посланіє Йосифа Сембратовича “Про високу гідність людську”... настільки шаблонна, книжкова, абстрактна, свідчить про таке мале знання нашого народу і його життєвих обставин у автора, що, читаючи її, ані разу не чуєш того теплого подиху любові та енергії, що виявляє за словами її людину” [3, 378]. Зовсім по-іншому, як було відзначено, оцінює Іван Франко праці, послання до вірних Андрея Шептицького. Він пише: “Митрополит Андрей Шептицький від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого типу, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість заплісної псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивовижної мішанини церковнослов'янської лексики з новочасною морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а декуди, прим., у голоснім посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ, досі нечувана у наших церковних достойників... Митрополит Андрей іще в одному пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники,

з високою авторитетністю, папушенням і ніби масстатичним тоном, не ходить на ходильницях і не “возвіщає”, а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить і упоминає, іноді й полас, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те „живе дихання“, без якого всяка моралізація завжди лишається мертвою...” [3, 378-379]. Усе сказане І. Франком повністю підтверджується посланням А. Шептицького “До моїх любих гуцулів”.

Так, владику Андрей не “цурався промовляти” до “любих гуцулів” їх рідною говіркою, але тут неслотатньо було одного бажання чи небажання. Для цього потрібні були глибокі знання гуцульського діалекту, а вивчити його за підручником, як будь-яку іншу мову, було неможливо з тої простої причини, що підручників таких тоді не було, як немає задовільного й повного опису гуцульського діалекту й досі. Народну мову можна вивчити, тільки уважно прислухаючись до неї, постійно спілкуючись із її носіями. Отже, Митрополит не цурався не тільки “промовляти” до гуцулів їх рідною говіркою, він не соромився йти між простих людей, розмовляти, спілкуватися з ними, прислухатися до їхньої мови.

Досконала обізнаність Андрея Шептицького з гуцульським діалектом проявляється на різних рівнях – лексичному, фонетичному, граматичному.

Так, автор листа вживав різні вузькодialeктні слова, що належать до різних частин мови [6]. Це іменники: *маржіна* – худоба, *грузь* – болото, *нехарь* – гидота, погань, *присада* – щепка, дерево, *челідь* – жінки, *накала* – ганьба, сором, *ліфа* – лихва, *дзер* – сироватка, *вурда* – молочний продукт із відходів молока у спресованому вигляді, солодкий сир, *іднянка* – могорич, *шпелер* – ніж, стилет, *дедьо* – батько, *ерчє* – ягня, *єрка* – молода вівця, *тріпо* – отрута, *олуфко* – олівець, *дробєта* – вівці, кози, *ропавка* – жаба, *бубони* – забобони, *чынки* – чари, ворожби, *деревішше* – труна, *талица* – хатні паразитичні комахи, воші, *колєшні* – господарська прибудова, де зберігається господарський реманент, *пзмашь* – затятий ворог, *кіточка* – ласиця, *божка* – кара Божя, *перєсм* – плата, викуп, *прічєка* – пригода, випадок, *контрат* – контракт, угода, *фоя* – хвоя, *чєгора* – лісові зарості, *палєница* – випалений зруб, нива, *бутин* – праця на лісоповалі, *помєтки* – сміття, *гадукат* – адвокат, *фурлядунок* – оформлення судової справи та цілий ряд інших; це дієслова: *сокотити* – стерегти, *нехарити* – паскудити, поганити, *гліпати* – поглядати, *банувати* – сумувати, *покітити* – помітити, *корнєтиси* – будитися від сну, вставати, *габучьити* – компрометувати, соромити, *кібувати* – псувати, *омражєти* – образити, *обхарити* – обмити, прибрати, *спирати* – спиняти, *метати* – кидати, *зарумати* – заридати, заплакати, *жмакати* – прати (білизну), *бізувати* – могти, *токмітиси* – торгуватися, *ослобоніти* – звільнити, *усотатиси* – впестися, *віріжєти* – виряджати (в дорогу) та інші; прикметники: *дочєсний* – вічний, *найбіриий* – найбільший, *нехарний* – гидкий, *горівчїний* – підпильний, *замотилїчений* – затуманений (про голову), *файний*, *файніший* – гарний, кращий, *прозрашний* – прозорий тощо; прислівники: *нім* – поки, *право* – просто, *варє* – можливо, *банно* – сумно, *хосєнно* – корисно, *шіре* – широко, *лєчно* – страшно; займенники: *снїський* – такий самий, саміський, *чєс* – цей, *шош* – щось; вигук *аді* – а дивися, дивіться, частка *онь* – аж, підсилювальна частка *май*, вставне слово *відий* – мабуть та цілий ряд інших діалектизмів.

Про велику увагу А. Шептицького до мови гуцулів, його уміння спостерігати свідчать численні фонетичні риси, які характеризують гуцульську говірку і які тонко підмітив митрополит.

Так, А. Шептицький послідовно вживає сполучення /йє/ на місці етимологічного /йа/: *єк* – як, *єма* – яма, *боєтиси*, *смієтиси*, *єрмарок* тощо. Так само послідовно він уживає звук /є/ з наближенням до /и/ і навіть до /і/ на місці праслов'янського /є/ носового (*свєтїий*, *вєзати*, *затєгнїти*, *порєдок*, *проклєтїий*, *шкєпє*, *памнїть*, *памнїтати*, *памєтка*, *рєд*, *їмнє*, *пєтнєцїть*, *тївчїята*, *дрєбєта* і под.), а також /є/ на місці /а/ етимологічного після шиплячих: *чєс*, *мішєти*, *докучєти*, *вївчєр*, *догєжєти*, *уважєти*, *заваджєти*, *віріжєти* і под.

У листі А. Шептицького відбита така важлива фонетична гуцульська риса, як м'яка вимова шиплячих: *чєоловік*, *чєлїдь*, *чєгєб*, *шє*, *кєршєма*, *файнїшя*, *чїстїшя*, *снчїий*, *деревїшше*, *шіре* (широ), *очїшїтїти*, *грєшїя*, *хєчїю*, *шїстє* (шастя) та інші. Відображені в листі й інші фонетичні гуцульські риси, зокрема:

- стверділа вимова африкат /дз/, /ц/ на початку та в кінці складу: *працувати*, *талица*, *ца*, *цу*, *брїндза*, *чалїй*, на кінці, *цалком*, *нїц*, *негїднїцу*, *дїнец* тощо;
- стверділа вимова свистячого щілинного /с'/: *хтєс*, *єкєс*, *колїс*, *чєс*, *єкімос*, *усу* (всю) та ін.;
- збереження м'якої вимови звука /р'/ у кінці слова та в кінці складу: *чєрєкова*, *вєрєх*, *нєхарь*;
- вимова стверділого /р'/ на початку складу: *ратувати*, *віратувати* (рятувати, вирятувати);
- ствердіння кінцевого /т'/ у дієслівних формах теперішнього часу третьої особи однини і множини: *сїдїт*, *гєдїт*, *пєскєют*, *вїхєдїют*, *нєйдїтєсї*, *плєкєют* та ін.;
- ствердіння /л/ у кінці складу перед колишнім слабким /ь/: *горївка*, *горївчїний*, *пєнєгївнок*, *стїв* (стіл);
- вимова м'якого /д'/ у прийменнику *пєрєдє*;
- характерна вимова пом'якшених задньоязикових /г'/, /к'/ на місці передньоязикових пом'якшених /д'/, /т'/: *пїєка*, *тїєо*, *вїгїєв*, *пєнєгївнок*, *пєгїлї* (множина), *тїєтї*, *кїєло* (дівка, діло, видів, понєдїлок, недїля, діти, тіло);

-характерна для гуцулів вимова /и/ на місці етимологічного /о/ після твердих приголосних у новозакритих складах: *вїд* – від, *пїд* – під, *вїдтєк* – відтак, *жїнка* – жінка, *бїршїй* – більший, *гїршїй* – гірший, *дзвїн* – дзвін, *пїшєбєв* – пішов і под.;

- збереження етимологічного закінчення -є в іменниках середнього роду: *жїтє*, *шїстє*;
  - збереження /є/ після /й/, шиплячих та інших колишніх м'яких приголосних: *єгєб*, *смє*, *чєгєо*, *шїстїий*, *у нєгєо*;
  - збереження етимологічного /и/ в займеннику *їнєкшїий* (в інших випадках його заміна на /йє/: *єнчїий*, *єнчїя* хоч це не гуцульська риса, а привнесена з наддністрянського говору);
  - наявність голосного /є/ на місці колишнього слабого /ь/ в слові *слєзє*;
  - дисиміляція групи приголосних /чн/ у прикметниках: *смєшнє*, *сєрдєшнїй*, *нєйнїєбєзпєшнїшїй*, *прєзрєшнє*;
  - відсутність дисиміляції у групах /шш/, /жш/: *мшїшєна* (мужчина), *крєшшїий*, *дорєшшїий*, *тєжшє*, *дерєвїшшє*, *шїстє*;
  - асиміляція групи /шс/ у дієслівних формах: *хрєстїссї*, *мєлїссї*, *пєстєрєссї* і под.;
  - перехід /й/ в /н'/ внаслідок асиміляції в групах /мй/, /пй/: *пємнїтє*, *пємнїтєтї*, *рєзнєтїий*, *їмнє*;
  - вимова ненаголошеного /є/ як /и/: *нїєбєзпєшнїй*, *нїмє* (немає), *нї мєжє*, *тїпєр*, *єптїєкє*;
  - вимова нескладового /ў/ в особових займенниках внаслідок редукції /о/: *ўнє*, *ўнєо*, *ўнї* графічно *внє*, *внєо*, *внї*;
  - заміна /о/ на /у/ внаслідок гармонійної асиміляції: *унєк* (онук);
  - заміна /а/ на /є/ внаслідок гармонійної асиміляції в словах *дєлєкє*, *здєлєкє*, а також у похідному *дєлєчєкє*;
  - редукція /о/ і зміна його на /и/, /є/: *скєрї*, *шїрє*, *тїмє*, *тїмєнє* (тому), а також заміна /а/ на /и/ в *тєрєбї* – треба;
  - заміна /и/ на /і/ у префіксі *вї-*: *вїгубїтї*, *вїгнєтї* і под., хоча на Верховинщині та в частині сіл Косівського району вимова префікса *вї-* збігається з літературною в силу загальної традиції вимовляти після твердих приголосних /и/, а не /і/ (див приклади вище: *пїд*, *вїд*, *пїшєбєв*, *вїкнє* та ін.);
  - дієреза /ж/ між голосними в особових формах дієслова казати: *кєу*, *кєут* (кажу, кажуть);
  - елїзія (відпаїння) голосного /о/ в прийменнику *дєо*: *д-єгєб хєтї*, *д-хєтї*, *д-нємє*, *д-нїм*, *д-кєждємє*, *д-гївцї* тощо;
  - збереження групи /гд/ в прислівнику *тєгдї* (тоді);
  - збереження /ф/ в іншомовних словах: *пєфалїтї*, *фамїлїєнт*, *лїфа*;
  - передача груп /тс/, /дс'/, /с'к/ через /ц/: *бєгєцтєвє*, *лїчкїий*, *грємєцкїий*, *їєрдєнцєкє водє*, *вїдцї* (звідси);
  - тверда вимова приголосних /з/, /с/ у суфіксах -зєк-, -сєк-, а також приголосного /л'/: *блїзєкє*, *гєццїлскїий*, *вєлнє* (вільно);
  - відсутність подовженого приголосного в іменниках середнього роду: *жїтє*, *в жїтїє*, *зїлє* (зілля);
  - випаїння інтервокального /й/ і стягнення голосних у слові *хрїстєнцїкїий*;
  - вимова м'якого /л'/ у слові *глїбєкїий*.
- Наведемо деякі граматичні особливості гуцульської говірки, що не збігаються із загальнолітературними формами. Це, зокрема:
- вільне розташування в реченні зворотної частки -сї: *гєдїтєсї*, *мєжє сї нєйтї*, *вїдкєсї* (видно), *єссї пємїрїєв з Гєспєдєм Бєгєм*, *дєкїєсї чєс грїх нї утїснїєв у хєтє*;
  - збереження історичного закінчення -и в іменниках третьої відміни та м'якого варіанта першої і другої відмін: *нє купїєлї*, *рєдєстї*, *чємнєстї*;
  - закінчення орудного відмінка зі зредукованим /у/: *гєлєвєв*, *хєтєв*, *жєнєв*, у прислівнику *зрєштєв*;
  - збереження коротких енклітичних форм особових займенників у давальному відмінку: *...сєрцє мї сї бє з рєдєстї*, *шє мєжє шє рєз дє нєгєо* (гуцульського народу) *вїдєзвєтїєсї* і *Слєвє Бєжє ємє гєлєсїтї* (с.79);
  - заміна закінчень 3-ої особи множини дієслів другої дієвідміни закінченнями першої: *вїхєдїєт*, *платїєт*, *рєбєтє*, *затємєтє*, *прєтїєвєтєсї*;
  - відпаїння кінцевого -ть у формах 3-ої особи множини дієслів другої дієвідміни: *сєкєтє* (стережуть);
  - збереження колишніх перфектних форм минулого часу, зокрема реліктових форм дієслова *бєтї* в теперішньому часі, які можуть приєднуватися як до дієслова (колишнього дієприкметника на -л), так і до будь-якого слова в реченні: *брєлїєтє*, *сємїєтє вїгїлї*; *...мєсїє вєс* і *пєфалїтї зє вєшє глїбєкє вїрє* і *тєлєлє нєбєжнїєстє*, *з кєтрєвєєтє сї гєрїєлї дє Сє. Спєвїдї тєй дє Сє. Зєкєбнє* (79); *єссї пємїрїєв з Гєспєдєм Бєгєм*; *...кєлїє стєнєш нє Сєд Бєжїий*, *тєй вїдбєрєш тєк*, *єкєє сєбї зєслєжїєв* (89) і под. Цікаво, що А. Шептицький уживає, як це прийнято в гуцульському діалекті, колишню аористну форму першої особи множини дієслова *бєтї* в для першої особи однини: *Пєрєхєвїшїє вєшїє крєснїє гєрїє*, *пїзнєвєсї*, *єк вї жїєтє* і *пєлєбїєвєсї вєс тєк*, *шє дєжє бєннє бєлє мєнї вєс єпєскєтї*. *Тєй єк вєрнєвєсї д хєтї*, *мїрєкєвєвєсї нєд тїм*, *єкбї є мїг шє ї нєдєлї нєд вємїє* *пєрєцєвєтї* (78). Елемент -сї

теж може приєднуватися до будь-якого слова в реченні: *скрізьсми* позакладав, *єкісми* найшов, *єкісми* пробував по-між Вами (в останніх двох прикладах /i/ та /и/ – ефонічні звуки – *ек-і-сми*, *ек-и-сми*).

У листі митрополита вжито аналітичні форми майбутнього недоконаного з допоміжним дієсловом *мати* у препозиції: *А ек стрітиш ксьбндза, скажи файненько: „Слава Ісусу Христу!“ – тай тогді з ласков Божоя мірно меш гостіти* (99). Часто зустрічаються також форми умовного способу з аористом дієслова *бути* – *бих* (1 ос. одн.) та *бисте* (2 ос. множ.): – *І мавбих велику утіху, ек бих довідавси, шо Ви за мойов рідов пішли* (106); *бисте могли читати, екбих вігів* і под.

У гуцульському усному мовленні часто вживається підсилювальна частка *май*, яка супроводжує прикметник чи прислівник з означально-якісним значенням: *Тимүто я, аби Слова Божого май бірше тасісти між Вами, а через то й просвітку примножити, позакладавси Вам читальні* (105).

У листі митрополита Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“ є ще цілий ряд інших фонетичних та граматичних рис, які ми свідомо тут за браком місця опускаємо. Але, щоб проілюструвати мову листа Андрея Шептицького в комплексі, щоб читач міг уявити собі його, наведемо тут його фрагмент.

Бідні ті тіти, шо їх дедя, або неня пені

а) *А кілька то наплачеси бідна жинка тай бідні тіти над тов его* (батька – *М. Л.*) *компанійов у коршми! Ек жинка ни є сама дуже тверда у набожености, то сама сарака з тої розпуки розпеси тай стане шмате з хати вносити, аби мала за шо горівки купити! Пуститси тиж і на блудство.*

А тіти – то ек та деревина, шо у лісі дико росте!.. Відростут самі дико, – тай ни буде з них мати на старість потіхи, ані дедя, ані неня.

А енча аді чслідина, шо набожна тай дбає за тіти, шо їх Бог дав, – гіркими слезами буде ни раз тай ни два заливатиси над теженьков долев свойов тай тітей! Бо нима відий на світі тежшої долі, ек доля тої чслідини, шо її чоловік не.

б) *А хйба ше тежша доля чоловіка, – ек жинка не тай на блудну зійшла дорогу!*

Вігівсми у Ваших горах людей, шо ходют по світі за хлібом, – а шмате на них таке, шо може й з рік ни жмакане. Екісми їх питає, відків таке нешїсте на них упало, то казали често: „Жинка мене лишила! Пустиласи на блудство, на піенцтво, – тай урешті дес попелеласи тай сидит з енчым“.

в) *Але ше май гириша тай страшніша доля тітей, шо таких дедю та неню піяків мали!*

Гірко бути сиротов! Гірко мати нидобру мачюху, але найгірше уже мати лиху неню!

Уна гириша вид злої мачюхи! П'є запиваєси... тітей ни навчїт Отченашу, ни обхарїт, ни зачеше, ни віпере шмате... І страву зварит нисмашну тай низдорову! А шо найгірше: дитину навчєє грїха! (92).

Послання Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“ має багато розділів. Перелічимо їх: *Паметка з канонічної візитації; Подека за файну гостину; Добрий пастир шукає загубленої овечки; Блудство – найнебезпечніший грїх; Шо виходит з блудства?; Блудство габучьит христенцку родину; З блудства виходют тежкі слабости на кілі; Ек ослободити села вид блудства?; Зносїт ничемні та пустї забави!; Тїкайте вид коршми тай вид горівки!; Через піенцтво чьоловік стає ничесний і нисумлінний; Бідні ті тіти, шо їх дедя, або неня пені!; Добрі ради; Сокотиси лифи!; Ни марнуйте маєтку!; Дбайте за поредок тай за чьистоту!; Ни вірте у буюни та у ворожбитів! Грїхи проти І. заповідї Божоя; Светкуйте негілі та света і слухайте Слова Божого!; Приучуйтеси май бірше віри!*

Шкода, що цей Пастирський лист наразі не можуть прочитати нащадки тих, кому був адресований він понад сто років тому. Лист цей повчальний і надзвичайно актуальний і в наші дні, оскільки проблеми, підняті кир Андреем, існують і тепер, причому постають вони набагато гостріше, ніж вони стояли 100 років тому. 70 чи 50 років безбожного комуністичного режиму призвели до моральної і духовної деградації значної частини нашого суспільства, довели до масового релігійного нігілізму, до втрати основних моральних цінностей. Пияцтво, розпуста, шахрайство, лихослів'я, зневага та ігнорування релігійних християнських засад, міжконфесійні чвари – далеко не повний перелік тих негативних явищ, які проявляються повсякчасно серед молоді та серед дорослих у нашому краї і, зокрема, на Гуцульщині. Отже, є велика потреба в моральних настановах, подібних до послання духовного Пастиря України, „Князя церкви“ митрополита Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“. Можна сподіватися, що хоч бодай перелік назв розділів листа, наведений тут його фрагмент, спроба аналізу мови, якою він написаний, зорієнтують читача, про що в ньому йдеться, викличуть бажання ознайомитися з ним детальніше, прочитати його, коли твори митрополита Андрея Шептицького нарешті з'являться в наших читальнях.

1. Анатоль М. Базилевич. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. – Торонто, 1965. – Репринтне видання. – Львів, 1993.

2. Андрей Шептицький. До моїх любих гуцулів / Пастирський лист до вірних Косівського деканату, писаний у Братківцях під Станиславопом, даний у дні Св. Архистратига Михаїла р. б. 1900 // Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. – Торонто, 1965. – Репринтне видання. – Львів, 1994. – Т. I. – С. 78-107.

3. Іван Франко. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митрополита А. Шептицького „О квестїї соціальній“ // І. Франко. Збір. творів у 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 45. С.377-400.

4. Микола Лесюк. Роль греко-католицького духовенства у розвитку української літературної мови в Галичині // Християнство й українська мова / Матеріали наукової конференції. Київ, 5-6 жовтня 2000 року. – Львів, 2000. – С. 58-70.

5. Микола Лесюк. Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького // Писанка. Всеукраїнський культурно-мистецький етнографічний журнал. – Ч.1 (17). – Верховина, 1996. – С.6-7; його ж: Мова послання Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“ // Спадщина митрополита Андрея Шептицького. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С.119-125.
6. Ілюстрації наводяться за кн. Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. – Торонто, 1965 – Репринтне видання. – Львів, 1994. – Т. I. – С. 78-107. Біля окремих прикладів, зважаючи на їх часте вживання, сторінки не вказуємо; сторінки (в дужках) зазначаються лише в тому разі, коли наводяться уривки текстів

Mykola Lesyuk's article under the title "Andrey Sheptytskyi – a Connoisseur of the Hutsul Dialect" deals with the Metropolitan's famous letter "To My Dear Hutsuls" written in the Hutsul dialect. It is an indication of A. Sheptytskyi being an efficient linguist and polyglot, who knew a number of foreign languages and went deep into the essence of popular language, spoke with his congregation in their own language, for which he enjoyed great authority with the people. In his message to Hutsuls he perfectly represented all the phonetic and grammatical characteristics of the Hutsul dialect.

Key words: popular language, Hutsul dialect, phonetic characteristics, grammatical characteristics of the dialect.

УДК 81'367,4:82-1

ББК 81.05 + 81.2Ук

СУФІКСАЛЬНІ СЛОВОТВОРЧІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ У МОВІ КОЛОМИЙОК

Наталія Лісняк

Стаття присвячена аналізу діалектних похідних слів, що виступають засобами вираження емоцій. Матеріалом дослідження є тексти гуцульських коломийок.

Ключові слова: експресивна, емоційно-експресивні назви кольорів, похідні слова, суфікси.

До важливих мовних засобів створення образності, виражальної цінності мовлення належать словотворчі засоби. Як слушно зазначає С. Єрмоленко, специфіка художнього стилю полягає насамперед у конкретно-образній природі його виражальних засобів [2, 170].

У поетичному фольклорному мовленні помітний відбір найбільш влучних, експресивно класичних слів, які відзначаються простими формами їх синтаксичного вираження.

Об'єктом пропонованої розвідки стали словотворчі засоби вираження емоцій у коломийках. Джерельною базою для аналізу послужили „Коломийки“ в упорядкуванні Н. Шумеди, видані у 1973 р. [3]. Зважаючи на те, що „коломийки“, за слушним порівнянням І. Франка, – „ніби розсипане намисто з перлів, що перекочуються з місця на місце і мерехтять, приваблюючи своїм блиском“ [3, 11], ми спробуємо віднайти і проаналізувати словотворчі засоби вираження позитивних і негативних емоцій. Коломийки, як й інші народнописенні види, не позбавлені емоційності. Вона впливає із самої природи коломийок, їх специфіки. У них бачимо серйозні думки й жарти, сльози й радощі, забави, турботи, влучні дотепи однієї з етнографічних груп українського народу – гуцулів. Як і інші види народної пісенної творчості, коломийки мають усталену поетику, проте коротка коломийкова форма змушує до граничної економії користування художніми засобами [3, с.15]. У таких афористичних висловах вагоме місце займають експресиви.

Емоційно забарвлена група лексики характеризується своїми семантико-граматичними особливостями і виконанням функції посилення експресії контекстів, інтимізації мовлення. Для народнописенного поетичного мовлення характерні усталені фольклорні моделі, які ґрунтуються на типових семантико-асоціативних зв'язках, як-от: *дівка-чорнобривка, барвіночок зелененький, хлопець молоденький, зелена полонина, любі співаночки, а дівки, як ластівки, душка солоденька, вода тихенька* та ін.

Українська мова відзначається багатством словотворчих афіксів, за допомогою яких експресивно передаються найтонші відтінки почуттів, переживань, оцінки тощо. Особливо активні щодо цього зменшено-пестливі суфікси.

Відомо, що у коломийках доволі значним є ліричний струмінь, однак не менш сильний є струмінь гумористично-сатиричний [3, с.17].

Демінутивні суфікси якраз забезпечують вираження цих струменів. У них домінують афористичні тексти жартівливого й водночас оптимістичного характеру, тому переважають назви з позитивним забарвленням. Вони містять емоційну інформацію, виражаючи почуття симпатії, пестливості, любові, співчуття тощо.

Серед таких похідних іменників найчисленнішими є деривати з демінутивними суфіксами -к-, -ечк-, -очк-, -еньк-, -оньк-, -ойк-.

У коломийках суфікс -к- здебільшого вживається в іменниках жіночого роду зі значенням пестливості та здрібнілості у формах однини, множини: *любка, ніжки, ручка, рибка, білявка, голубка, билінка, калінка, овечка, корівка, долінка, ягнятка, копичка, шабелька, кужівка, постілька, підківка, нічка, команичка, конопельки, хвилька, зозулька, дубровка, малинка* та багато інших. Напр.: Доки була-м у мамочки, цвіла-м, як калінка.

Як-ем пішла від мамочки, зішла-м, як билінка [3, с.215]

чи: Ой та ричить у череді коровка, ідучи,

Заплакала дівчинонька, постільку стелючи [3, с.168].

У цих рядках засвідчені деривати з суфіксом **-к-** викликають співчуття до дівчини, її долі.

Суфікс **-к-** рідше трапляється в іменниках середнього роду, також виражаючи здрібнілість-пестливість: *личко, ябличко*.

Для позначення предметів малого розміру або їх специфіки у коломийках використовуються іменники чоловічого роду з суфіксами **-ок-**: *ленок, голосок, одиначок, потічок*; частіше **-ик-**: *вусик, вітрик, дохторик, дубик, кучерик, медик, носик, легінчик, песик, пудерик, соколик* та деякі ін. Напр.:

А я хлопець молоденький, вусик сі підкручу,
Як не десять, то дванадцять дівок збаламучу [3, с.37].

Модифікаційне значення здрібнілості-пестливості деривата *вусик* викликає почуття симпатії до ліричного героя.

Проте у контексті нерідко іменник із суфіксом демінутивності **-ик-** набуває негативного значення, яке являє собою скупчення складної гама негативних почуттів [1, с.50]. Сюди належать похідні іменники, що вказують на негативні риси людини, її вчинки і виражають іронічне, зневажливе ставлення до неї:

По долині жовнярики на села злягають,
Трясуть хати попід лісом, Довбуша шукають [3, с.209].

Похідний іменник *жандарик* у пісенних рядках також втратив своє значення пестливості, а отримав іронічне, зневажливе забарвлення: ненависть. Пор.: „Ой били ня жандарики”, „не веди ня, жандарику, порубаю тебе”, „щоби тобі, жандарику, дороги не стало”.

Для позначення більшого ступеня здрібнілості і надання слову позитивного емоційного забарвлення у коломийках представлені складні суфікси **-ечк-, -очк-, -ичок-, -очок-**: *галузечка, газдинечка, доріжечка, білявочка, дівочка, коновочка, липочка, рибочка, худобочка, цимборочка; медівничок, паничок, ремісничок, скрипничок, дзюбочок, леночок, смуточок, шнурочок* та багато ін. Пор.: „стану на листочок”, „це йде мій любочок”, „солодкий медочок”, „ти мій соколичку”, „високий станочок” тощо. Напр.:

До нас, до нас, парубочки, бо в нас вечерниці,
А в нашій газдинечки тисові полиці [3, с.52]

чи: Або ви нас розпускайте, або ви нас знайте,
або ви нам на розсвітлю скрипничка наймайте [3, с.53]

або: Я посію пшениченьку, вродиться леночок
Коби-с така до роботи, як до співаночок [3, с.69].

У мові коломийок часто вживаються іменники у формі усіх трьох родів й у множині з складними суфіксами **-еньк-, -оньк-**. Серед них домінують традиційні, характерні для пісенного фольклору іменники-символи, як-от: *гороньки, калинонька, козаченько, місяченько, керниченька, соненько, тополенька*. Однак є чимало утворень нетрадиційних, напр.: *вихованенько, гудаченько, музиченько, мужиченько, матінонька, пшениченька, скрипниченько, свекрушенька, спіданенько, зіленько, волоньки, натуронька, роботонька, ставонько* та багато ін. Напр.:

Я гадала молоденька, що соненько сходить,
А то милий чорнобривий по горі ходить [3, с.108].

У цих рядках дериват *соненько* викликає почуття ніжності.

Тонкий ліричний струмінь вносять іменники із суфіксом **-ойк-**. Деривати з цим суфіксом відзначаються милозвучністю і легко вплітаються у коломийкову тканину: *дівчинойка, доганойка, козачейко, розкошойка*. Напр.:

Ой чи я сі не хлопчина, чи не парубчина,
Нащо дає доганойку молода дівчина? [3, с.155]

або: Виколав я керниченьку, а в ній вода гірка,
Полюбив я дівчинойку, комусь буде жінка [3, с.158].

Утворення *доганойка, дівчинойка* у контексті відтворюють жарт, дотепність.

У мові коломийок помітне вживання іменників із суфіксами **-иц-, -ц-, -ець-**, які виступають зі значенням пестливості. Пор.: *водиця, маміця, сестриця, травиця, худобиця*. У пісенних рядках частими є іменники, які не мають стилістичного забарвлення. Пор.: *білиця, зозулиця, куриця, капустиця, молодиця*. Напр.: Ой не куйте ви, зозулі, сиві зозулиці,
Заспівайте, зашебечіть, файні молодиці! [3, с.67]

або: П'ють кури, п'ють кури та п'ють куриці
Ой час нам ся розходити, славні вечерниці [3, с.53].

Лише в певному контексті такі деривати виражають забарвлення підсилення, наприклад: „біла білиця”, зрідка похідні іменники з суфіксом **-ц(я)-и-ц+(я)** є негативно-оцінними. Це негативне забарвлення закладене у твірній основі. Пор.: *негідниця, поганиця*. Напр.:

Ой негідна негіднице, що я тобі винна,

А ти ходиш, як дергавка, а я як калина [3, с.148].

Суфікси **-ц-, -ець-** виступають у небагатьох дериватах на позначення зменшеності чи пестливості: *віконце, веретенце, коровця, городець* та деякі ін.

Наталя Лісняк. Суфіксальні словотворчі засоби вираження емоцій у мові коломийок

позичати одиничність (*сорочина*), а також утворювати іменники малих предметів з відтінком зменшеності, як-от: *парубчина, хлопчина, кужелина, хустинина, керничина, зозулина*. Напр.:

Закувала зозулина та сіла на глину,
Та нікого так не люблю, як оту Юлину [3, с.82].

Зрідка суфікс **-ин-** виражає зневагу. Напр.:

Нащо-с ня брав, кой-єс ня знав, що я ледачина,
Читавому легіньови світ ізволочила [3, с.235].

Характерним для усного мовлення горян, а відтак і для пісенного фольклору є відприкетникове утворення з суфіксом **-ин(а)**: *білявина*. Цей дериват сповнений дошкульного дотепу. Напр.:

Ой ти біла білявино, чого-с така біла?
Бо на мені пудерику до півтора кіла [3, с.85].

У коломийках представлені іменникові експресивно-забарвлені деривати й з такими простими суфіксами: **-ат-, -атк-, -ун(я)**. Напр.: „дівчата, ластв'ята”, „дай мі, мамцю, чоботят”, „ой дівчата-небожата”, „таке маю соколетко”, „якби пришло солов'ятко”, мамуня. Побічні утворення передають лагідність і прихильність. Напр.:

Плачуть мами за синами, жінки за мужами,
А дівчата, ластв'ята за кавалірами [3, с.283]

або: Ой, мамуню, що за дідько, що-м так довго дівков?

Другі дівки віддаються, та з мене сміються [3, с.163].

Експресивні *ластв'ята, мамуню* викликають співчуття, симпатію, лагідність. Особливу увагу привертають словотвірні варіанти особових імен. Вони відзначаються розмаїттям. Пор.: *Іванцю, Штефанцю, Юрик, Федорик, Марисуня, Гануся, Гануська, Юлина, Іваночко, Мигаль, Михавцуню* та ін. Пор.:

Заграй же мі, Михавцуню, у струни єдвабні,
Та би пішли танцювати молодіці ладні [3, с.63].

Серед похідних емоційно забарвлених іменників трапляються утворення з суфіксом збільшеності-згрублості – **-иш-**. Аугментативи *мужище, огиднище, сміховище, чепище* виражають іронію, неприязнь, зневагу. Напр.:

Як покладуть на голову негарний чепище,
То не пустить погуляти проклятий мужище [3, с.208].

У межах досліджуваних одиниць переважають похідні, утворені від іменникових основ (напр., *зозулина, леночок*), рідше трапляються деривати від усічених основ (напр., *ластв'ята, парубоньки, чепище*), від суфіксальних основ (напр., *гусяшик*) та від прикетникових основ (напр., *білявочка, білина, білиця*).

Від окремих іменників засвідчено цілі ряди похідних, напр.: *мати – матіночка, матусенька, мамка, мамочка, мамонька, мамця, мамуня, мамунця, мамуніуня, матінонька, матусенька*.

У мові коломийок наявні ефективні для фольклору засоби відтворення зменшеності – повтори одного і того ж кореня спільнокоренових слів. Друге слово містить демінутивний суфікс, який підсилює значення: *ковалю-ковалику, чудаче, чудаченьку, біла білявочка, дівчино, дівчинонько* та ін. Пор.:

Ой, дівчино, дівчинонько, дай ті Боже, щасте,
Щоби-с тільки стари мала, як на дубі листі [3, с.152].

У коломийок активними є також прикетникові суфікси **-еньк-, -ойк-, -ичк-**, які надають відтінку пестливості, іноді зменшеності міри якості в предметі. Прикетникових дериватів різної семантики і структури багато. Пор., напр.: *біленький, зелененький, миленький, низенький, молоденький, солоденький, сумненький, тоненький, чорненький, черлененький, рум'янький, синейкий, половенькі, невеличкий*. Напр.:

Та я собі полюбила того Николайка,
Він біленький, черлененький, ще в бороді ямка [3, с.107].

Виявлені прикетники – це слова, характерні для народної пісні. Окремі з них часто повторюються, зазначаючи субстантивізації, як-от: *миленький, миленька, молоденький, молоденька*. Напр.: „весела-м сі молодейка”, „ой чув же я, молоденький, всякі співаночки”, „ой люблю тя, мій миленький”. Пор.:

Руська наша коломийка, хоть она дрібойка,
Она мила, а все щира – мені солодойка [3, с.65].

Крім традиційних пестливих іменників та прикетників, трапляються народнорозмовні зменшувальні форми дієслівних інфінітивів: „то як будеш любитечки”, „гадаю я женитоньки”, „я дам тобі напитойки” та деякі ін.

Отже, зазначені словотворчі засоби передають почуття гуцулів, особливості їх світосприймання. Вдале використання похідних експресивних робить мову коломийок емоційно насиченою, сприяє створенню ліризму. Розглянуті похідні структури в коломийках відтворюють народне мовлення горян. Деривати із зменшено-пестливими суфіксами народ використав для передачі найтонших порухів душі. У мові коломийок переважають утворення з позитивною оцінною семантикою. Вони здебільшого називають

буденні предмети, речі, зичайні реалії, проте їх вживання свідчить про любовне ставлення горян до рідного слова.

1. Вільчинська Тетяна. Оцінки назви осіб із суфіксами суб'єктивної оцінки в українських народних піснях, записаних Володимиром Гнатюком // Українська мова і література: історія сучасний стан, перспективи розвитку. – Тернопіль, 1999 – С. 46 – 51
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К., 1982. – С. 170.
3. Із джерел української пісні. Коломийки / упорядкування Н.С. Шумади. К.: Музична Україна, 1973 – 439 с.

The article deals with the analysis of derivatives with expressive meanings on the material of kolomyikas.
Key words: *expressema, emotional coloration, derivatives, suffixes.*

УДК 81'282:821.161.2

ББК 81.2(Укр)

Валентина Грещук

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ РИСИ В РОМАНІ БОРИСА ЗАГОРУЛЬКА “ЧОРНОГОРА”

У статті проаналізовано гуцульські діалектні риси в мові роману Бориса Загорюлька «Чорногора». Виявлено і охарактеризовано ряд гуцульських фонетичних рис. Вони засвідчені окремими вкрапленнями в літературну мову твору. У мові персонажів використано усі типи діалектизмів, в авторській мові – лише лексичні.

Ключові слова: діалектизм, діалектна риса, Загорюлька, Чорногора, гуцульський говір.

Роман Бориса Загорюлька присвячений спільній боротьбі опришків і запорізьких козаків проти польської шляхти в 50-х рр. XVIII ст. Основне місце подій – Гуцульщина, тому цілком закономірно, що в мові роману відбиті гуцульські діалектні риси. Гуцульський говір давно використовується в українській літературі, починаючи від Юрія Федьковича і аж до наших днів. Проте кожен із письменників неоднаково послуговувався можливостями східнокарпатського діалекту в художньому відображенні дійсності. У типології взаємозв'язків гуцульських говірок і мови української художньої літератури дослідники виділяють чотири типи. Перший із них характеризується окремими вкрапленнями гуцулізмів у літературну мову художнього твору, переважно лексичних діалектизмів, хоч можливі окремі й фонетичні та граматичні. Другий тип репрезентують ті художні твори, в яких у канву літературної мови інкрустовано стилізоване під гуцульську говірку мовлення персонажів. Третій тип – це твори, які засвідчують повнішу стилізацію під гуцульську говірку, особливо мови персонажів, а мова автора, і мова персонажів максимально наближені до гуцульської говірки, системно фіксуючи, наскільки дозволяють засоби правопису без спеціальної фонетичної транскрипції, фонетичні, лексико-семантичні й граматичні гуцульські діалектні риси [1]. Однак і кожен із вказаних типів за насиченістю діалектними рисами, їх характером, способом і повнотою використання неоднорідні. У цій статті ставимо за мету виявити і охарактеризувати особливості й специфіку використання гуцульських діалектних рис в мові роману Бориса Загорюлька “Чорногора”.

Хоч і не всі мовознавці розрізняють різновиди діалектизмів залежно від того, які особливості говору відображені в діалектному слові [3], у нашому дослідженні будемо розмежовувати фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні діалектизми. Як ж із них знайшли відображення в мові роману?

Щодо фонетики гуцульських говірок, то деякі діалектні звукові особливості засвідчені, передовсім у мові персонажів. Так, голосний а після м'яких приголосних та j вимовляється як е, однак не у всіх словоформах, а лише в деяких. Найчастіше цю фонетичну рису фіксують стверджувальна частка *ає*, сполучник *ек*: – *Ає!* Волосу не дамо власти! (I, 228)¹, – Бігме, дар божий має легінь! – *Ає*, – сказав Микулка, не приховуючи свого зворушення (I, 244), – *Ек* Добош мешкав у Добошенці, то загадав і собі теж нести святість на великдень із церкви (I, 87). Пор. також: –...*Ек* міг Олекса спати та й спить, а в сні *євив-си* Олексі ангіль... (I, 84), –...*Розстобісили* ми шляхту, а ще й ви стяли такого значного дідича, як *єворівський* (I, 135). В окремих словах ця риса відбита в позиції після м'яких приголосних: –...*Заговори* до них хоть одне слово, та *подскуй* їм за своє товариство (I, 45), –...*Яке ж* я тобі сумне весілля *справляю?* (I, 45). Однак вимова а у зазначених позиціях як е передається непослідовно навіть у наведених прикладах, пор. поряд із *ек* як, *стяли*, *святість*, *весілля* замість поширеного в гуцульських говірках *стсли*, *свето*, *весіле*. В абсолютно більшій частині слів у позиції, для яких у гуцульському говорі характерний перехід а в е чи інші голосні переднього ряду, він не відзначений. Так само непослідовно заманіфестовано перехід а в я в зворотній частці *ся*: – *Йой!* встань та *подивися*, синочку, як *си* твої товариші *посходили!* (I, 45).

У мовленні персонажів роману засвідчена така гуцульська фонетична риса, як тенденція до різнотипних скорочень окремих звуків і цілих складів: –...*А* я *кау*, егомосте... нездало господь бог ізробив (I, 281), “*Чо* так довго не вертав?” – *закинула* одразу (II, 21), – *Я* жити *хтіла* (I, 336). Ця риса особливо

виразно виявляє себе у кличній формі особових імен: – *Мику!* Що сталося! (II, 260), – *Йва*, раптом звернувся Жупник до Бойчука (II, 239), – *Гри!*, а ти взяв би постриг? (I, 362), – *Василику!* *Васу-и!* – *загукав* у неспокої (II, 88).

Ще однією виразною гуцульською фонетичною рисою, заманіфестованою в мовленні літературних героїв роману, є втрата приголосного х і поява на його місці і у похідних, утворених від слова *хрест*: – *Козаки!* Люди *ірцнені!* (I, 140), –...*Хоч* він *ірцнений*, зайдей з долів, але я його сподобала... (I, 290), – *Люди* гречні! *Газди* *ірцнені!* Тутка бути новому оседкові! (I, 234). Поодинокими словами засвідчено також зміну м'якого н на й у звукосполучінь у здрібніло-пестливих формах іменників; заступлення звуком ф літературного х, звукосполучення –*ер-* на місці давнього –*рь-* між приголосними, відсутність протетичного приголосного: – *Аби-с* ліпше виділа *нічейков...* (I, 355), – *Ой* *дівойки*, *скобочитесь!* (I, 355); – *Хто* се така *футка?* (I, 234), –...*Ади* який *футкий!* (I, 234); – *Мало* набувся у *Мортка*, ще моєї *кервавиці* тобі бракує? (I, 49), –...*Кертиною* проточив би скалу, *барткою* полулав би її на *букати...* (II, 173); – *На* *огень* вільму! (I, 55), –...*А* жеби кріс дуже не гавкав і *остро* бив, на тото є інший спосіб (I, 39).

Окремими вкрапленнями засвідчені й деякі гуцульські діалектні морфологічні риси. Серед діалектних відмінкових форм іменника впадає в очі закінчення –и в знахідному відмінку множини іменників III відміни: –...*При* кім я тепер свої *кости* зложу? (I, 45). Це також закінчення –ий в родовому відмінку множини іменника *служба*: –...*Тогди* *викопати* зубок гадючого часнику, *зрізати* чубок з дев'яти *трепет* і *відправити* над сим одворотом дев'ять *службий* *божих* (I, 39). Можна ще відзначити закінчення –ове у кличному відмінку множини іменників назв осіб, пор.: – *Мой*, *людкове!* таж панський розказ – *святе* діло! –*вигукнув* хтось з натовпу (I, 277), –...*Він* гадав, що над нього, *пекуна*, немає *моцнішого*, що довіку буде нас *утискувати*, а воно, *видите*, *людкове*, *таки* є (II, 345).

Для гуцульських діалектних займенників характерне збереження давніх основ. Цю рису засвідчують вживані в романі форми займенників (за *него*, (до) *цего*: – *А* їй що до того! *Заповіла* *легіню*, доки не заб'є вірла і не з'їсть його *сире* *серце*, не піде за *него* (I, 48), “...*Як* умів, так і *вдав*, та як до *цего* *голову* *мав*” (I, 203). Заманіфестовані також редуковані форми займенників властиві гуцульським говіркам: – *Хоч* би за *щось* *путне*, а то за *кавалок* *тотої* *стирви...* (II, 147), – *Побратала* *вас*, *сараки*, не лише *бідацька* *доля* та *оприська* *зброя*, а й *сеся* *земля* (II, 356), – *А* дай-но *тоті* [гроші], що *Хайко* *передав* (I, 242). Однак із засвідчених діалектних займенникових форм найпомітнішими є скорочені енклітичні відмінкові форми, паралельно з повними, особових і зворотного займенників. Для займенника *я* в давальному відмінку однини – *ми*, *мі*, зрідка – *мні*: – *Циганчуку!* ти граєш *ми* *тієї*, що *кучма* *трясється?* (I, 254), – *А* чо *рвеш* *мі* *душу!* (II, 174), *Ой*, що то *мні* за *писарик*, що так довго *пише...* (II, 111). Для займенника *ти* у знахідному відмінку однини – *тя*, *ті*: – *Відступи* *ми* *дівку*, бо *тя* *кров* *залле!* (I, 262), –...*Хто* *ті* *кликав?* (I, 54). Для займенника *він* в знахідному відмінку однини – *го*: –...*Через* *тебе* *вони* *го* *затрапили!* (II, 183). Для займенника *себе* в давальному відмінку однини – *си*: *От* і *будь* *тут* *мудрий*, дай *си* *раду...* (II, 86). Гуцульськістю маркований також діалектний займенник *ніц*, якого зрідка вживають герої роману: – *Затям*, *амісе*, коли *людина* *відає*, що *поза* її *екзистенцією* немає *ніц* *страшного*, *костомаха* *для* *неї* – *опудало* *на* *городі* (I, 24).

З гуцульських діалектних дієслівних форм, засвідчених у мовленні персонажів, зрідка трапляються залишки колишнього перфекта: – *Присегав-ем*, *ясний* *принципале* (II, 134), – *Бігме*, не *гадала-м*, що то *буде* *твоя* *путь*, *ватаже*, – *знову* *вклонилася* *йому* (I, 225), –...*А* *розтираючи*, *примовляти* до *неї* *так*: “*Остра-с* *була*, *гейби* *огень*; *кого-с* *укусила*, не *виратував-си...*” (I, 39), “*Мамцю*, *моя* *мамцю*, *то-сми* не *жичлива*, *чому-сми* в *пана* *бога* *щастя* не *впросила?*...” (I, 325), – *Хіба-сте* не *чули*, *кумко?* (I, 48).

Це також форми наказового способу, утворені за допомогою діалектної спонукальної частки *най* та препозитивне вживання зворотної частки *си* (<*ся*): – *Семенку*, – *стомлено* *поклав* *правицю* *йому* *на* *плече*, – *най* *біжить*, *дідько* *з* *ним* (I, 214), – *Йой*, *синку* *мій*, *синку*, *куди* *ти* *си* *вибираєш*, *такий* *молоденький?* (I, 45).

До діалектних морфологічних рис, відбитих у мові роману, відносимо також вживання деяких службових частин мови, поширених у гуцульських або і в суміжних з ними інших південно-західних говірках. Серед сполучників – це *гейби*, *закі*: – *Ає*. *Я* й *сам* *видів*, що *дошкулив* *йому*, *гейби* *пугою* *по* *воді...* та *вже* *впину* не *мав* (I, 12), “*То* *лети* *до* *мене*. *Лети*, *закі* не *передумала!*” (I, 65). Це також частки *ачей*, *-ко*, *уже* *згадувана* *най*: – *Там*, – *кинула* *головою* в *бік* *сумного* *обійстя*, – *тобі*, *ачей*, *стільки* *про* *мене* *наторкотіли...* (I, 51), *Не* *плач-ко* *ти*, *моя* *мамко...* (I, 207), *І* *хлопців* *треба* *осмикнути...* – *А* *но-ко*, *Йванку*, – *поклав* *ліву* *руку* *Кондрику* *на* *плече*, *міцно* *стиснув* *щупкими* *пальцями* (I, 353), – *Най* *бог* *святий* *помагає* *сій* *хаті!* (I, 242).

Це і *вигуки* *мой*, *ади*, *гой-га*: –...*Мой!* *коби* *то* в *одному* *Жукові*, а *то* *по* *всіх* *селах...* (I, 12), “*Мой*, *мой!* *що* *вам* *любі* *газдоньки*, *до* *того*” (I, 203), *І* *всі* *упізнали* *її...* – *Ади!* *гейби* *з-під* *землі* *виринула!* (I, 54), – *Гой-га!* – *вигукнув* *Микола*. – *На* *Говерлі* *ще* *такі* *сніги*, *що* *ну!* (I, 36).

Найбільше у романі Бориса Загорюлька “Чорногора” зафіксовано гуцульських лексичних діалектизмів, при цьому вони однаковою мірою поширені як в мові персонажів, так і в авторській мові. Лексичні діалектизми репрезентують різні тематичні пласти лексики. Серед назв осіб виділяються

¹ Тут і далі римська цифра в дужках вказує на частину, а арабська – на сторінку роману в такому виданні: Борис Загорюлька. Чорногора. – Львів: Камінар. Книга перша, 1980. – 390 с. – Книга друга, 1984. – 366 с.

найменування осіб за їх родом діяльності – *спузар* “людина, яка доглядає за вогнем, що не згасав”, *гайдук* “озброєний сільський поліцей”, *козар* “пастух кіз”, *стадар* “пастух коней”, *бовгар* “пастух великої рогатої худоби”, *ксьондз* “священик”: –...Ади, коби не каламар при боці, то чистий *спузар* від живої ватри (I, 321), Або *козар* з Кізіх улог (I, 321), –...Бігме привидівся *гайдук* та й стрілила (I, 67), За межами цього місця і на найближчій полонині, де літували вівчарі, *бовгарі*, *стадарі*, ... розкинувся світ... (I, 288), Не возгласив над ним *ксьондз* таємниче “Requiem”... (II, 356). Ще одну групу становлять назви осіб за їх соціальним станом – *ватажко* “керівник ватаги”, *тазда* “господар”, *оседник* “власник посілости”: – Мой, братики! А позвіть сюди *ватажка*! (I, 242), Маєтний *тазда* Олекса Урденчук з Жаб’є-Кринти мав чотирьох синів (I, 324), У селі вже давно не пам’ятають, коли на них вкоренився перший *оседник* (I, 223). Назви осіб за їх внутрішніми якостями репрезентовані діалектизмами *домарь* “той, хто залишається на господарстві”, *любас* “коханець”, *любаска* “коханка”, *віжлун* “вішун”: –...*Домарем* при собі тримають (I, 43), Побалакували, що застав дружину з *любасом* у хаті... (I, 57), І як тільки не виверне себе чоловік заради *любаски*... (II, 132), Перша і, може, єдина можливість стати найбільшим людським богом. *Віжлуном*! (I, 46). Окремі “особові” діалектизми – це назви осіб за статтю (*хлоп* “чоловік”, *челядина* “жінка”), за віковими ознаками (*легінь* “парубок”), за місцем замешкання (*зайдей* “прийшлий, нетутешній”), за спорідненістю (*дедьо* “батько”, *вуйко* “дядько, брат матері”): Для цього дідич теж скликав *хлопів* на гвалт. А тепер ще й *челядь* (I, 247), Бойчук... знову проїняв юнака очима пильно, гукнув наказливо: – З коня, *легіно*! (I, 225), Хоч він іршений, *зайдей* з долів, але я його сподобала, вибрала його, а не свого ясенівського (I, 290), – Я сам би, братчику, подався в опришки, так *дедьо* заказали (I, 43), *Вуйкові* ватагові Даринка втішилась по-дитячому широко й трепетно... (II, 365). Ряд назв осіб – це діалектні оцінні номінації, зокрема *драб* “зневажл. “негідник”, *мерза* “мерзотник”, *збуй* “розбійник”, *фраїрочка* “азнайкувата дівчина, жінка”, *цїмбор* “товариш”. Вони зазвичай уживаються при звертанні до особи: – Згинь з очей, *драбе*! (II, 146), –...А ще: ми з тобою... бартками всіх панів не витнемо... Мой, скільки ми вже вигубили тієї *мерзи*, а хіба поменшало її, Йване? (II, 358). Чекай, *збую*, грім тя спалить вже нинька!.. (I, 264), А тепер тому дідькові раптом закортіло золота та чи справді йому? Ні, не йому. Бігме, не йому? Марусяковій Анниці. Парадній *фраїрочці*, як називає її Іванко Ясінський (II, 132), – *Цїмборику*, паприки! Не з того, а з цього боку вогню піддай! (I, 294).

Широко засвідчена в романі гуцульська побутова лексика. Це передовсім назви одягу, взуття і прикрас. Загальні назви одягу репрезентовані діалектизмами *лудиння*, *фантя*, *строї*, *вберя*, а також *дрантя* “старий поношений одяг”: Наспівував він про те, як підступно ізтяв легіня за красне *лудиння*... (I, 319), – *Фантя* панські бідному наряду роздавав (I, 233), Жіноцтво й дівчата й собі діставали з бесаг святкові *строї*, чепурилися (II, 44), –...Ади, і *вберя* на тобі чужа (II, 215), А в *дранті*, гейби пан в оксамитах (I, 321). Ряд діалектизмів фіксують гуцульський верхній одяг – *байбарак* “верхній короткий чоловічий або жіночий одяг”, *сердак* “верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками”, *кептар* “хутряна безрукавка”: Бойчук даремно шукав Григорів темно-синій жупан поміж *сердаків* і *байбараків* (II, 50), Розвівалися поли барвистого *кептаря* (I, 98). З інших назв одягу, взуття, головних уборів вжиті гуцульські діалектні слова *гачі* “штани з домотканого полотна або сукна”, *крашениці* “сукняні штани червоного кольору”, *крисаня* “чоловічий капелюх з прикрасами”, *клапаня* “чоловіча зимова шапка, переважно з хутра”, *перемітка* “вид жіночого головного убору; намітка”, *черес* “широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, зазвичай оздоблений”, *тобівка* “оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка – елемент гуцульського одягу”, *капчурі* “шкарпетки вовняні, в’язані різнокольоровими нитками; шкарпетки з сукна”: –...Диви, який щедрій!.. Багач без *гач*, як кажуть гуцулі (II, 94), Тільки *черес* тісно облягає юнацький стан, підкреслюючи його пругку гінкість, а ще червоні *крашениці* та ноги оперезані волоками навхрест онучі і постолі, мов у ноги влиті, додавали всій поставі великої зграбності й краси (I, 255), На роздоріжжі... зібралася сила народу... Обшарпані заспідні *кептарі*, латані, мокрі од роси холошні, зафойдані запаски, вилянілі *перемітки*, зім’яті *крисані*, облізли *клапані*, гостроносі постолі... (I, 275), Летіли з розпалених тіл *кептарі*, сорочки, *крисані*, *тобівки*, *череси*, порошніці-кубки, порошніці-роги... (I, 259), Жовтими й чорними волоками обшнуровували вовняні *капчурі*, зтягали ремінці на зграбних постоліках (II, 44).

Ще кілька гуцульських діалектизмів позначають жіночі прикраси – *кульчики* “сережки”, *згарди* “жіноча прикраса шій з намистин, монет і металевих хрестиків”, *пацьорки* “намисто”, *установка* “вишита смуга, вставлена на рукавах жіночої сорочки”: – Панські *кульчики* і лискавки яскравіють, і *пацьорки* венеціанські міняться, і *згарди* із золотих і срібних монет подзенькують, і разки різнобарвних кораликів шелестять (I, 51), У білій плоскинній сорочці, з пишно, аж до ліктів вишитими *установками*, поверх сорочки яскраво оздоблений *кептарик*... (I, 51).

Помітну групу гуцулізмів побутової лексики становлять назви страв, їжі. Це *гусянка* “спеціально заквашене густе ки’ячене молоко”, *малай* “хліб із кукурудзяної муки”, *бриндза* “спеціально приготований посолений сир”, *буджениці* “копчене м’ясо”, *кулеша* “страва з кукурудзяної муки, варена на воді”, *бануш* “страва з кукурудзяної муки, варена на сметані”, *бігос* “рідка страва з квашених кормових буряків, приготована на бульйоні зі свинини”, *жентиця* “сироватка”, *набіл* “молоко, сир, сметана”: Ласували, пригоїкували, Іванка Ясінського та його вдашних помічників прихвалювали. Потім

паленіння жару і жиру згасили *гусянкою* (I, 297), Витягла з них кукурудзяні *малай*, букатки *бринзи*, сир, курячі яйця, мед у дерев’яному кухлі (I, 291), Може, у кого з хлопців і завалювся десь кавальчик *буджениці* або букатка *бринзи*, та що то за почапунок (I, 142), У козацькій душі не залишилося й краплини неприязні до цього чорнявого, стебелькуватого гонористого гуцула, з яким уже й спав на торішньому сіні під оборогом і їв з однієї миски густу кукурудзяну *кулешу*... (I, 40), І різне м’ясо, свіже й вуджене, і сало, *кулеша* золота, *бануш* плавкий, капуста винна, біб-гарматій... (II, 5), Ясінський значуще потягнув носом кухаря, прищокнув: – Й-бо, *бігос* тріскають (I, 345), – Бо ви і в великий піст скоромним нас харчуєте, – кивнув на котел, у якому булькотіла сироватка. – Оливи шкодуєте. За неї таляри візьмете, а *жентицю* най слуги і свині сьорбають! (II, 14), Пориваючись замрією у майбутнє, вона просила всіх добрих богів, а найбільше Велеса, щоб... худібка багата *набілу* давала (II, 5).

З побутової діалектної лексики назвемо ще іменники на позначення кухонного і хатньогосподарського начиння, такі, як *пугар* “чарка”, *баривка* “пляшка”, *кулешинник* “горщик, у якому варять кулешу”, *чепелик* “ніж”, *бербениця* “дерев’яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів, зазвичай бриндзи, молока”, *куфер* “скриня”, *верета* “домоткане рядно”, *ліжчик* “домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком”, *кітлик* “малий казанок або горщик”, *полюбічок* “саморобна дерев’яна бочка”: І належний після вдалого бою *пугар* горілки випив мовчки... (I, 233), Тай оповідав між ділом, як цей злотий тютюнець виміняли на бриндзу на долах, либонь, десь під Заболотовим, як скрутили його в тугі скрутки і набили тими скрутнями *баривку* від найогненнішої горівки, як потім забиту наглухо *баривку* зарили в лісі... (I, 143), Газди розв’ючували коней, легені рубали смеріччя, стягали його до тих місць, де мали завогнитись ватри, газдиньки видобували з бесаг *кулешинники*, миски, ложки, *пугарі* (II, 45), – Вашими *тенеликами* хіба гусянку краяти! – призро примружила очі на гуцульські ножі, вколола глумом їх володільців (I, 251), – Видиш, гейби закамєніла, – стоячи навколішки, тримала в руках *бербеницю*, по вінця набиту овечим сиром (I, 251), – Най ключі від *куфрів* дає! (I, 350), На ганку рябіли розстелені *верети* і *ліжники* (I, 330), – А мо’ й у дві, – сказав Гриць Кручук, ... великі гроші він міряв *бербеницями*, *кітликками*, *крисанями* (I, 305), – Іден у хоробах аж у *полюбічок* заліз, гейби щур (II, 163).

Добре заманіфестовані гуцульські діалектні назви жилих і господарських приміщень, їх частин, господарського начиння і знарядь праці, зокрема *гражда* “гуцульська садиба”, *кліть* “комора”, *фестунок* “фортеця”, *оборіг* “повітка на чотирьох стовпах для сіна, соломи”, *пивниці* “погріб, льох”, *бурдей* “тимчасове приміщення для проживання”, *ватарник* “частина стаї, де розкладають вогнище; невеличка колиба, в якій розкладають вогнище”, *подрі* “горище”, *вертлюг* “дерев’яний пристрій, на якому вішають котел над вогнищем”, *лігар* “дерев’яний брус, до якого прикріплюється підлога”, *драніці* “колода дошка для покриття даху”, *острева* “кусок сукуватого дерева, на якому сушать сіно”, *бордюг* “мішок із суцільної козячої або телячої шкіри”, *терхівка* “вантаж, який кладуть на коня”, *бесаги* “дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече”, *рискаль* “заступ, лопата”, *барда* “широка сокира з коротким топорищем”, *теслиця* “вид сокири з лезом, розташованим перпендикулярно до топорища, тесло”, *кливець* “молоток”: Тихо причинила хатні двері, ... нечутно вислизнула за браму і, як і завжди, обходячи *гражду* за сонцем, притьма майнула цариною до лісу (I, 283), Чужі коні трубили настаране за зиму сіно, шляхетські і солдатські роти випорожняли *бербениці*, бочівки, *куфри*, під мітлу настаране за зиму сіно, шляхетські і солдатські роти випорожняли *бербениці*, бочівки, *куфри*, під мітлу виміталось все з *клітей* і стаєнь (II, 115), Невже це він, гейби горіхи, розлушує кам’яні *фестунки*?... (I, 85), У Жаб’є нічим не поживились, лишень подивилися, як горять *обороги* панського сіна... (II, 112), Підстаркуватій графині треба було не кухаря, а молодого вродливого покойового до постелі, тож коли відмовився слугувати їй, наказала замкнути до *пивниці* (I, 294), Підходячи до печери... Бойчук уже знав, що не доведеться посмакувати свіжиною – зблизька дим пахтів лише смерековою живицею, але його насторожило: хто б то міг так пізно палити ватру в кам’яному *бурдеї*? (I, 321), Збиваючи постолі густу росу з трави, газда попрямував до *ватарника* – невеликої колиби, що, захистившись від світу трьома стінами, стояла за парканом *гражди* обіч старої кузні (II, 13), Треба забити мартову галицю, зрубати їй голову і добре висушити. Лише не на сонці і не на огні, а так, на *подрі* чи десь у хоробах (I, 39), В обіймах вогню на *вертлюзі* висів казан з паруючою сироваткою (II, 13), Потім розклав біля хреста ватерку і тоді... відміряв колоди і протеси на стіни, одвірки, сволоки, *лігарі* (I, 235), Вітри зірвали з причілка *драніці*... (I, 201), Відтак на середині подини забив у землю високу *остреву*, обмотав її перевеслом, щоб до паші не приступив лихий юда ні вихром, ані вогнем (II, 167), Ані маєтного газди, ні Бойчука з *бордюгом* червоних, ані пана знатного (I, 56), – Твій ватаман уже *терхівку* рихтує, – радо саяв парубок (I, 65), – Миром! – Першою привіталась з усіма, приязно посміхаючись, як до давніх знайомих. Зняла *бесаги* з плеча (I, 247), Коли очі освоїлись у сутіні... він побачив посеред хати купу глини, а навколо неї різні ливарницькі обладунки мосяжника: дерев’яні форми, макогони і макогінники, *рискалики*, коновки, товкачі, мішочки (I, 66), Зацюкали *барди* стельмахів (I, 61), Кинувши порожню ташо на землю, висмикнув з лежачої колоди *теслицю*, ту, що корита довбають (I, 49), Він сидить посеред двору і споро постукує малими *клевчиками*... (I, 59).

Гірський ландшафт, гірські природні географічні об’єкти Гуцульщини спричинили низку промовистих лексичних діалектизмів. Багато з них вжиті в мові роману “Чорногора”, такі, як *плай* “гірська стежка, дорога в горах”, *грунь* “вершина гори, гірське пасмо”, *грегіт* “шебінь, дрібне каміння”,

кичера “гора”, полонина “високогірне пасовище”, бескид “недоступна стрімка вершина”, багна “мокра, заболочена місцевість, трясовина”, звір “міжгір’я, ущелина, непрохідне місце”, дебря “непрохідний ліс у горах”, стромовина “урвище, стрімкий берег”, гавра “велика яма, вирва”: Заросли, у буйній траві поховалися *плат*, щоб, бува, ліха нога не втрапила до запустілого обійстя (I, 201), Глибоченні вирви і кручі, кіншесвітні пушові ломи на Білій горі – так нарекли *грунь*, бо зсувища вивернули з його нутра світло-сірий, вапняковий *грегіт* – почали заростати... (I, 274), На схилі безіменної *кичери* спинила притомленого коня... (I, 287), Тепер покинута садоба, з родовим лісом, царинками, толоками, *полониною* на Копілаші, вважалися панською (I, 202), Сонце ще не встало над *бескидами*, але його яскраве сяйво вже шипало міжгір’я (I, 361), *Багна*, як і сама гора, викликали серед ясенівців острах... Болото обминали... (I, 274), – А сей у *звір* кинувся (I, 48), От у таку *дебрю* і привів Іван Бойчук рештки свого загону (II, 98), Вони підносяться до хмар сповлоторінням велетенських скель, провалюються чорними *стромовинами*, у безодні яких і серед літа стоїть крижаний холод... (II, 98), Перший рік ще бачив, як він джаганом вгризався у незбагненно безконечну кам’яну товщу гори, відтак лишень чув, як з чорної *гаври* доносились глухі удари... (I, 327).

Ще одну групу діалектних лексичних діалектизмів становлять гуцульські назви тварин, птахів, риб і плазунів *маржинка* “худоба”, *дроб’ета* “вівці”, *котюга* “собака”, *шкан’ета* “коні”, *білиця* “білка”, *готур* “глухар, тетеря”, *когут* “півень”, *кіс* “дрізд”, *пструг* “форель”, *головатиця* “лосось дунайський, таймень”, *мідичя*, *галиця* “гадюка”: – Се він на заснування газдівства ворожить. Вовну кладе, аби овечата і всіляка *маржинка* плодилися... (I, 244), – Кілько *дроб’ет* пригнано! – показувала на овець, що паслися, прилігані до коней (II, 60), Дідич на мене, як за невиданою серницею полює, сільські *котюгами* цькують (I, 56), – А видиш! Велес сокотить від напасти *маржинку*, овечат, *шкан’ят* і безрогих (II, 25), ...а вона, як і приречено челядинському роду, ... *білицею* звивалась би по світлиці, аби панував у ній лад (II, 5), – Ади, він як *готур*, а вона – як готурочка (II, 58), – *Когут* піють, спокійно сказав побратим (I, 325), Десь у крутій глибокій долині... шумів Черемош, але сюди навіть луна його дужого голосу не долітала, а близький гучний спів *коса* видавався комариним пискотом... (I, 230), А супроти течії стрілами шили меткі *пструги* (I, 357), Пили, а поміж ковтками токою ... уплітали фаршированих *пстругів* і заливних *головатиць*... (I, 171), – *Мідичя* ти з корча! Через тебе вони го застрелили! (II, 183), – *Галиця* ти підкаменна. Поганка! (I, 54).

Гуцульські діалектні назви рослин репрезентовані лексемами *гаджуга* “молода смерека”, *чічка*, *ружа* “квітка”, *бріндушки* “шафран”, *трепета* “осика”: – Ану ставай!.. – метнула очима по галяві. – Ставай коло отієї *гаджучки*, – показала рукою на молоду смереку... (I, 251), Зворушенням пройнявся Григір до гірняка-ворожбита, побачивши як серед буйної луки він схилився над нечуйвітром, а відтак із захопленням розповідав про те, що вона несплюх і ще до схід сонця, найраніше від інших *чічок*, прокидається зі сну... (I, 44), –...Але дівка! *Ружа*! (II, 58), – Як тут *бріндушки* зацвітуть, ткнув пальцем у долоню Гринь (I, 299), –...Тогди викопати зубок гадючого часнику, зрізати чубок з дев’яти *трепет* і відправити над сим одворотом дев’ять службих божих (I, 39).

У мові роману “Чорногора” засвідчена гуцульська міфологічна лексика. З назв міфічних істот поширені гуцульські діалектні номінації *арідник* “найстарший чорт”, *пекун*, *щезник* “чорт”, *нявка* “мавка”, *лісна* “лісова мавка”, *чугайстер* “добрий лісовий дух”: Не раз, бувало, мовив: “Гроші – лакома річ, їх і *арідник* доста має, а що з того – у багнах сидить” (I, 242), Він гадав, що над нього, *пекун*, немає моцнішого... (II, 345), Непроглядну ніч можна пересидіти біля кострища, лихого звіра або чоловіка здолати, від *щезника*, *нявок* – відпекатись, ... а як потрапиш у жерепів полон – вважай, що пропав (II, 209), – *Лісних* за дружок візьму... – Бери! – А *Чугайстра* весільним сватом... (I, 69).

Окремими гуцульськими діалектизмами представлена обрядова лексика. Це слова поховального обряду *комашня* “поминки в день похорону”, *посідження* “сидіння при небіжчикові вночі”, *грушка* “ігри при небіжчикові”, *огарчик* “гра, розвага, елемент гришки”; з весільного обряду трапляються лексеми *князь* “молодий, наречений”, *деревце* “обрядове весільне уквітчане деревце”: Ачей, сараки, самі собі *комашню* зладили? (II, 81), Поважні газди і газдині, що вже відбули своє *посідження* коло мертвого тіла, сиділи на ганку і під хатою... (I, 47), – Певне пушкарі десь близько вганяють, що так борзо ушили, – сказав Микулка. – Навіть на *грушку* не лишилися (I, 47), – Ходи, он в *огарчика* бавляться, – сказала вона стиха, вимогливо смикнувши його за рукав жупана (I, 53), – Яке ж я тобі сумне весілля справляю?.. Який же з тебе *князь* сумний! (I, 45), Увіткнути у весільний калач смерекове *деревце* замаєне теж, як на весіллі – різнобарвними повісемцями вовни і вовняними волічками та білим гусячим пухом (I, 45).

Умотивованим є використання гуцульських діалектних слів, пов’язаних із опришківством, *передусім* назви зброї – *кріс* “рушниця”, *пістоле* “пістолет”, *топірець*, *бартка* “сокирка з довгою ручкою, яка використовувалася опришками як зброя”, пор. також *пушкар* “поліцей”: Тогди треба заладувати той порох у *кріс* і гевкнути ним (I, 40), Як давно жадане, велике й заповітне приймав у душу слова коханої “Ади, яке фayne *пістоле*...” (I, 359), Побачивши, що більша половина жовнірів уже полягла, ватаг підкинув догори свій *топірець* і, вплимавши його на льоту, вигукнув: – А *бартки* для чого маємо?! (I, 212), – Певне *пушкарі* десь близько вганяють, що так борзо ушили... (I, 47).

Рід гуцульських лексичних діалектизмів стосується таких важливих сфер професійної діяльності гуцулів, як випасання худоби на полонинах, лісорозробки й лісосплаву. “Полонинську” лексику

репрезентують лексеми *стая* “постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти”, *зимарка* “будівля, де взимку зупиняються пастухи”, *ботей* “отара овець”, *трапаш* “стежка в горах, витоптана вівцями”, *літовище* “літнє пасовисько”, *дінниця* “загорожа, зроблена переважно з дерева, гілля, хмизу тощо”: Ні сліпого плайчика, ні *зимарки* газдівської, ані *стай* вівчарської, навіть *дінниця* – зрубаних смerek, що стовбурами і вістряками гілля захищають худобу полонинську від напасного медведя, і тих немає (I, 230), – А я так кажу: ліпше б Федьо вислав його літувати з *ботесом* у Чорногору (I, 48), Де верхи, де пішки бралися гості крутими пляями, звіриними стежками, овечими *трапашами* через кряжі, через ліси... (II, 43), На Гнатисі такі жерепові бори, такі жерепові пастки – чоловікові вірна смерть! Але й фayne *літовища* на полонинах для маржинки, овечат і безрогої худобинки (I, 36). Лісорозробну й лісосплавну гуцульську діалектні лексику засвідчують лексеми *бутинар* “лісоруб, який працює на лісорозробці”, *дараба* “пліт, збитий із кругляків, які сплавляють по ріці”, *талба* “окрема частина дараби”, *керма* “кермо на дарабі”, *швара* “міцний шнурок”, *плавба* “сплав”: Бойчук з *бутинарями* рештки нарубаного дерева з лісу спускав... (I, 242), А коли одинак, правлячи *дараби* Черемошем, раптом загинув у шаленні Сокільського, сподівання й надії розвіялися... (II, 17), – Ти, Василю, на задню *талбу* до *керми* ставай... (II, 272), Без жодної прогайки Бойчук двома змахами *бартки* перерубав ливу, що тримала передню *талбу*. Гукнув Попівчукові: – Тни свою *швару*! (II, 272), Для *керманича* кожна *плавба* – мозольна робота, а нинішня – надто (II, 275).

Зафіксовано також гуцульські діалектні соматизми, зокрема *писок* “рог”, *хавка* зневажл. “рог”, *твар* “обличчя”, *келюхи* “кишки, нутрощі”: – *Писок* гейби в жаби! (I, 352), – Ану заткни *хавку*, драбе! (II, 176), – То, відай, не мені, а вам, легіні красні, треба смарувати *твар* спузую? (I, 54).

Гуцульські народні назви хвороб репрезентовані діалектизмами *дихавиця* “задуха, астма”, *гостець* “ревматизм”, *пранці* “сифіліс”, *різачка*, *червінка*, “дизентерія”: І не *дихавиця* вивергала з його грудей сухий, деручий кашель – звичка (II, 11), Він вийшов на хатній поріг, ... кривляючись од болю в попереці: знову клятий *гостець* доймав... (II, 10), – Аби вас *пранці* поїли! – зарепетував, густо бурякуючи на лиці (II, 14), ... Зворушенням пройнявся Григір до гірняка-ворожбита, побачивши як серед буйної луки він схилився над нечуйвітром, ... а відтак із захопленням розповідав, ... що відваром з нечуйвітру можна лічити жовтяницю, *червінку*, сухоти та інші болячки (I, 44).

Поодинокими гуцульськими діалектизмами представлені назви музичних інструментів, грошових одиниць, місяців, природних явищ, об’єктів, пов’язаних із водою, таких, як *фляра* “довга сопілка без денця”, *трембіта* “духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев’яної труби, зробленої з смерекового дерева, обвитої березовою корою”, *тинф* “дрібна грошова одиниця”, *гнилець* “червень”, *копень* “серпень”, *веселиця* “веселка”, *чуркало* “джерело”, *головиця* “верхів’я річки”: Поруч на *флярі* підігравав Іван Варцаба з Косова (I, 253), Лишень відсвяткували Йордан, як сумно затрембітали *трембіти* по Іванові (I, 325), Для визволення чужої дівки з панських рук ані *тинфа* не вділить (II, 222), Йой, як давно! Уже заходить *копень*, а коли прошалася з милим у Лиликовій буковинці, *гнилець* був (II, 8), Коли Іван побачив дощову *веселицю* і здогадався, куди вона ясне лице опустила, зрадів без міри (I, 46), Тільки, як і колись, з кедрового *чуркала* струменіла чиста вода... (I, 202), Не лише знав, де лежать приховані на чорну годину гуртові гроші, а й ті потаємні *головиці* яворяться, з яких витікають ріки народних сказань (I, 84).

Чимало гуцульських лексичних діалектизмів, ужитих у романі, за семантикою – абстрактні іменники, зокрема *путерія* “сила”, *фігли* “жарти”, *трафунок* “випадок”, *ганч* “дефект”, *туск* “сум”, *кміт* “спритність”, *дивниця* “дивина”, *празник* “свято, храм”, *пех* “везіння”, *злоги* “пологи”, *байка* “дурниця, дрібниця”, *поцівка* “приємно проведений час”: Де такої *путерії* взяти, аби їх здолати? (I, 277), – Не будеш строїти мені *фігли*. Не будеш посмішковуватись з мене, як посмішковувалась (II, 160), Така смерть для гуцулів – звичайна річ. Лихий *трафунок* (II, 131), – Я своє не тільки хвалю, а й славлю, бо воно варте того, але й на *гандж* очей не закриваю (II, 119), – Овва! А чи стане в твоєму серці такого вогню, аби мій *туск* на сміх перепалити? (I, 50), Доки не покаже свого сприту, *кміту*, відваги й героїства, доки не погляне смерті в вічі (I, 70), – Невже сніг?... – Не *дивниця*: покрова скоро (II, 117), Ніхто з найстарших верховинців не міг точно сказати, відколи і з чого постав цей *празник* (II, 43), Треба мати особливі очі і доброго *пеха* (I, 42), – Видите, он *фляшку* з борщем на вікні. І верені. Бігме, на *злоги* трапили (I, 330), – Не *байка*, Іване! Ой не *байка*... – раптовий скрик болю упав до лютого шепоту в голосі ватага, аж усі звернули погляди на нього. – На світі нема *байок*... (I, 350), – Що за *поцівка* була! Я вам кажу! (I, 233).

Крім зазначених груп лексичних діалектизмів, у романі “Чорногора” засвідчені й інші окремі гуцульські слова, зокрема *хитар* “кордон”, *мерендя* “приготовлена їжа, провіант”, *тибель* “дерев’яний кілок, шип, яким скріплюють дерев’яні бруси”, *курмей* “шнурок”, *букатка* “шматок, кусок будь-чого” та ін.: З Яворова до малярського *хитара* штири дні кінної дороги (I, 36), Це добрий торг на ярмарках, великі гроші, ситна *мерендя* на столі (II, 167), Забивши останнього *тибля* в ясно-білий гонтовий дах вдовиної хати і вислухавши її уклінну й слізну подяку, Бойчук зібрав штабових старшин (I, 292), Уже пожалкував, що не спекався зарази раніше: не турнув у провалля, не зарізав у пуші, не задушив *курмесом* (II, 162). Може, у кого з хлопців і завалаявся десь кавальчик буджениці або *букатка* бриндзи, та що то за почастунок. Сльози (I, 142).

Гуцульські лексичні діалектизи роману не вичерплюються лише субстантивами. Мова твору фіксує низку колоритних гуцульських діалектизмів ознакової семантики, таких, як *красний* “гарний, вродливий”, *файний* “гарний, красивий, вродливий”, *фудульний* “зарозумілий, гордовитий”, *домарити* “доглядати за господарством за відсутності господарів”, *чурити* “текти”, *банувати* “сумувати”, *сокотити* “берегти, нилувати”, *фудулитись* “бундючитися”, *веречи* “кинути”, *кутатися* “поратися”, *борзо* “швидко”, *файно* “гарно”, *бійно* “страшно, боязко” та ін.: Бо сама *красна*, як ніхто з ясенівських дівчат (II, 9), – *А файне пістоля!* – вигукнув Микулка... (I, 41). Одні відверто, з захопленням підносили її вроду..., другі... спалахували злістю, називаючи її поганкою, ... але всі на одному сходились: що *файна* то *файна* (I, 206), Він знав... і жалкував, що не може віждуном-ясновидцем стати, аби одне *фудульне* серце повернути... (I, 44), – *Мовиш, ватаже, най домарить?*.. – раптом обізвася Жупник (II, 358), *Чуріло* невидимим струмочком, чий шлях по пуші значили рожевокологі маківійки (II, 4), – “Ов-ва! Той, що справді *банував*, рачки приповз до мене” (II, 21), *Мав би сокотитись*, не ставати мені під руку, як став (II, 132), *То чому ж не погоноруватись, не пофудулитись* над ними, раз нагода лучається... (I, 347), *Верж сорочку, газдо!* – зірвав з себе мазанку опришок (I, 86), *А вона, як і приречено челядинському роду, куталась би* по домовству... (II, 5), – *Ає!* *Летімо борзо!* (I, 44), *Раптом* насторожився – десь недалеко стиха потьохувала вода на камені. *Ото файно!* (I, 231), – *А тобі не бійно* зі мною? (I, 50).

Таким чином, мова роману Бориса Загорулька фіксує чимало гуцульських діалектних рис. Фонетичні й морфологічні діалектні риси характерні лише мові персонажів. Вони використовуються вибірково і непослідовно, лише в окремих словах або словосполученнях. Навіть в одному реченні певна фонетична діалектна риса може бути відбита в якійсь словоформі, а в інших, в яких вона теж наявна в гуцульських говірках, ні. Гуцульські лексичні діалектизи властиві як мові персонажів, так і авторській мові. Вони репрезентують різноманітні семантичні групи лексики, що визначається тематикою роману й уподобаннями автора. Незважаючи на помітну кількість передовсім лексичних діалектизмів, мова роману репрезентує межовий вияв першого типу взаємодії територіальних діалектів і мови художньої літератури.

1. Грещук Василь. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури // Українознавчі студії. – №3. – 2001. – С.3-10
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Ярослави Закревської. – Львів, 1997. – 230 с.
3. Оссовецкий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50-60-х годов // Вопросы языка современной русской литературы. – М.: Наука, 1971. – С.301-385.

The Guzul dialectal features in the language of the novel "Chornogora" by Borys Zagorulko are analyzed in the article. A number of Guzul phonetic, morphological, and lexical dialectal features are revealed and characterized in the article. They are partly represented in the literary language of the novel. All types of dialecticisms can be found in the characters' speech, but in the author's language – only lexical.

Key words: dialecticism, dialectal feature, Zagorulko, Chornogora, Guzul dialect.

УДК 811.161.2282. 2:821.161.24 – 3.08
ББК 81.05 + 81.2Ук

Наталія Журавльова

ВІДБИТТЯ РЕГІОНАЛЬНИХ МОВНИХ РИС ГУЦУЛЬСЬКОЇ ПОШТИВОСТІ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ

У статті розглядаються гуцульські діалектні особливості вживання засобів вираження поштивості на матеріалі текстів художніх творів Марка Черемшини

Ключові слова: гуцульський діалект, стилістично маркована лексика, регіональна лексика, емоційна лексика, вихованість

Мова художніх творів та епістолярної спадщини багатьох західноукраїнських письменників ХІХ – початку ХХ ст. насичена численними діалектизмами із значенням поштивості, які дають змогу читачеві побачити специфічні етикетні правила ввічливої мовленнєвої поведінки різних етнічних груп українців – галичан, гуцулів, бойків, покутян, волинян та інших. Порушення цієї важливої проблеми знаходимо в статтях В. Кононенка [4], Н. Журавльової [1; 2; 3], О. Мельничук [5]. Однак творчість Марка Черемшини, який присвятив свою літературну творчість зображенню рідної Гуцульщини, до цього часу в такому аспекті не розглядалась. У статті ставимо за мету з'ясувати, які ж саме регіональні лексеми та вирази виступали засобом вираження гуцульської поштивості у художніх творах видатного українського письменника.

При детальному ознайомленні з мовою творів Марка Черемшини звертає на себе увагу той факт, що важливим засобом вираження поваги при звертанні до старших за віком осіб як чоловічої, так і жіночої статі у мовленні гуцулів виступають діалектні назви людей за родинними стосунками. Так, роль поштивого звертання до сторонніх, старших за віком жінок у творах письменника часто виконує регіональна назва спорідненості *вуйна* (тобто тітка, сестра матері або дружина материного брата): “Баба вливлюється в твар жовніра і не пізнає його, а Анничка передоганяє бабу: “*Вуйно, таж це вуйків Петро!*” [7, 139]. При ввічливому звертанні до чоловіків, з якими у мовця немає кровної спорідненості, гуцули

послугуються етикетним діалектизмом *вуйко* (тобто дядько по матері, брат матері): “*Вуйку, – каже покірненько, – віддайте мені мою ярочку!*” [7, 301]. Етикетно-поштиві звертання *вуйко* й *вуйно* поширені також і в Галичині, де вони збереглися й досі. Як зазначає В. Кононенко, “у перший рік незалежності представники нової галицької інтелігенції, не бажаючи повернутися до “скомпрометованого” соціальною оцінкою звертань *пане, пані*, пропонували вживати в цій функції старі галицизми *вуйку* і *вуйно*, але цю ідею не підтримали” [4, 27]. Однак селяни Гуцульщини, як показує Марко Черемшина, все ж при потребі шанобливо-ввічливого найменування знайомих чи незнайомих чоловіків і жінок віддають перевагу емоційно маркованим дериватам *вусчко* й *вуйночка*, які, до речі, не зафіксовані в 11-томному “Словнику української мови”: “*Ей, лишіт гет, вуйночки добрі, най я йду зі світа, най не заважаю*” [7, 216]; “*Нічо не буду, вуйночко, золота вуйночко, лубко-вуйночко, не бу-у-у-ду*” [7, 56]; “*Вже рік у катуші, вусчки файні та пишні!*” [7, 168]; “*Ой лишіт мене, вуйночки та вусчки годні, най би я свого Петра подогонила*” [7, 215].

Крім етикетної діалектної лексеми *вуйко* та демінутива *вусчко*, при гречному звертанні до сторонніх дядьків, дідів у мовленні гуцулів високочастотним є регіональне пестливо марковане утворення *бадічка*, якого “Словник української мови” теж не фіксує. Напр.: “*А ви тямите цю співанку, бадічку?*” [7, 155]; “*Коби не неня та коби не село, то ж я тобі, бадічку, лишила б запасочку в руках та й штрикла б лісами і темними бердами та й не ймив би-с мене більше!*” [7, 214]; “*Що з того, бадічки, що була, коли мені тепер мій син збиткує, за пометіне має?*” [7, 62]. Полісемічний емоційно маркований дериват *бадічка* та інтимізоване словосполучення *мій бадічка* на Гуцульщині використовуються при ласкавому звертанні дружини до свого чоловіка: “*Коли тебе, бадічку, сподіватись? – промовила Оксана*” [7, 245]; “*Ей, лишися, мій бадічку, сего року дома, та не сити себе, мій любчику! – говорила Оксана до свого чоловіка Івана Саїна*” [7, 244]. Емоційно-поштиві звертання *бадічку* в мовленнєвій тканині творів Марка Черемшини нерідко ускладнюються прикладкою, вираженою маркованим пестливістю особовим розмовним власним ім'ям: “*Та я вже, бадічку Лукинку, не дуже й лакім на ню*” [7, 34]. Своєрідною особливістю гуцульської поштивості є й те, що роль прикладки при загальній назві нерідко виконує усичений розмовний варіант власного імені: “*Най біг даст на пожиток, бадічку Луки!*” [7, 35].

Поряд із загальноновживаним етикетним словом *господар* засобом вираження ввічливості в творах Марка Черемшини виступає регіоналізм *газда*, як при чемному звертанні до сторонньої особи, так і при ласкавому звертанні дружини до свого чоловіка: “*Ви, газдо, йдіть собі тепер геть і набирайте сили*” [7, 304]; “*Казала-сми: не бери корову від жида, най щезає від нас, а ти, господарю, свої та й свої*” [7, 73]. Родинні звертання *господарю, газдо* часто поєднуються з емоційно-оцінними етикетними епітетами та інтимізуючим займенником *мій*: “*Аби-сте діждали ще внуків вінувати, годний та любий господарю, дедю наш добрий!*” [7, 212]; “*Вборони мні, мій газдо, перед Філіповим гостем*” [7, 353]; “*Господарю мій файний та чесний!*” [7, 191].

При поштивому звертанні до сторонньої жінки чи дружини гуцули послугуються етикетним діалектизмом *газдиня*: “*Пішло моє життя у могилу, газдині срібненькі!*” [7, 216]; “*Скажи, газдине моя годна, най знають, скажи душко!*” [7, 52]. Проте значно частіше при ласкавому звертанні до газдів і газдинь у мовленні гуцулів використовуються марковані пестливістю утворення *газдик* і *газдинька*, яких теж немає у “Словнику української мови”: “*Ой де ж я, газдики, з вами йду, коли-сми не годна!*” [7, 61]; “*Ой, не буду я, газдики, без него жити, не буду цим світом трабувати*” [7, 216]; “*Будете газдів своїх приймати та гостити, газдинькі любі, – потішали бадіки*” [7, 104].

Специфічним засобом вираження гуцульської ввічливості виступають андроніми, тобто емоційно марковані назви жінок, утворені за прізвищем чоловіка, які виконують роль не лише гоноративів (засобів чемності, які вживаються для найменування відсутніх при розмові осіб), як це спостерігаємо на східноукраїнських теренах, але й поштивих звертань: “*Слухайте-ста, Ніколайшко, любя та пишна, знаєте добре, що я вам не воріг, мене болит серце за вашим, але що я вам поможу, коли мені самому увесь талан забрали?*” [7, 125]; “*Вінчюю вас, Семенишко, шестем, здоровлем на многа літ!*” – проговорює утомлений дяк” [7, 68].

Емоційність як одна з ментальних рис української мовної ввічливості взагалі та гуцульської поштивості зокрема проявляється також у використанні переносних регіональних лексем. Так, частотним засобом вираження фамільярної ввічливості в гуцулів була діалектна лексема *чічка* (квітка), яка виконувала роль емоційно-оцінних образних апелютивів і прикладок при ласкавому звертанні до жінок незалежно від їх віку, в тому числі й у родині: “*Розповід я тобі, чічко, сегоднювечір, – кажу*” [7, 222]; “*Не вся птаха, Марічко-чічко, з вирею повертає!*” [7, 187]; “*Ненько наша солоденька, чічко наша пишна, желобо любя!*” [7, 51].

Розмовні емоційно марковані деривати *любчик* і *любка*, які є загальноукраїнськими утвореннями, вживаними переважно у мові народної поезії, у повсякденному мовленні гуцулів мають дуже широку сферу застосування, оскільки використовуються не лише як фамільярно-пестливі звертання до коханої сфери застосування, оскільки використовуються не лише як фамільярно-пестливі звертання до коханої дівчини або жінки, коханого хлопця або чоловіка, але й до сторонніх осіб чоловічої та жіночої статі незалежно від їх віку: “*Не хмарся, файна лубко, най Федусь йде, най друга весна твоя розцвітає...*” [7, 228]; “*Любчику, вусчко, не буду, ніколи не буду, поки жити буду!*” [7, 56]; “*Не в голові мені, любчику, твій терх, бо я умираю*” [7, 225]; “*Ей, цитьте, кумки-любки, не гнівим бога!*” [7, 99]; “*Ця, любки пишні, вже своєї бани не вибанує та й своєї люби ріками не затопит!*” [7, 17]; “*Як повис газда, то ще очима*

переказував: “Гафійко, *любко*, шінуй сірунку, доки життя твого, а Єленку даш за кого хочь, лиш не за ворога, за Філіпа, півця того, а в перемітці десять сороківців на похорон мені й тобі” [7, 353].

Як показує автор, поряд із загальноновживаним демінутивом *любчик* гуцули нерідко послуговуються й регіональним фонетичним варіантом *любчік*: “Що дієш, *Федусику-любчіку*?” [7, 226]; “*Любчіки-газди*! Раз мні мати на світ породила, раз треба гинути!” [7, 40]; “Твоя пайка не пропаде, я за ті сороківці тобі, *любчіку*, дубовий хрест покладу, аби Філіп хрестився” [7, 353]; “То най вся хата трясеся, то ти лишень свого газду кличеш: *любчіку Йванку!*” [7, 212].

Важливим стилістичним засобом вираження емоційності та естетизму як визначальних ментальних рис гуцульської поштивості є тавтологічні вирази *любчик* (*любчік*) *любий* та *любка* *люба*. Особливістю мовленнєвої культури гуцулів є те, що такі емоційно марковані утворення, виконуючи роль чемних звертань, у залежності від контексту можуть мати різне стилістичне забарвлення. Так, при ласкаво-поштивому звертанні до коханих, рідних, а також до односельців такі апелювання мають відтінок приязні та нестливість: “Бо коли ж, *любко любка*, вертає мій приятель, мій орел сизий?” [7, 222] (до дружини приятеля); “*Любчік мій любий!*” [7, 191] (до свого чоловіка).

Якщо ж тавтологічне утворення *любчик* (*любчік*) *любий* використовується як етикетно-ввічливе звертання до офіційних осіб (лікаря, директора та інших), то в такому випадку воно набуває фамільярного, стилістично зниженого забарвлення: “Директор наче прокинувся спростоння.

– Ви ще за тото віче, правда?

– За віче, за віче, *любчіку наш любий!*” [7, 172];

“Так то ви не пристаєте, доктор? – Мохнатий прижмурих ліве око. – Тепер я вже знаю вашу мудрацію, якби ви кібзували, що я вискочу, то ви інакше говорили б! Тепер, *любчіку любий*, я йду до другого, ой бігме, йду до другого! ...” [7, 304].

Зменшено-пестливими суфіксами у мовленні гуцулів маркуються й інші етикетні слова, такі, як от: *пан* (спеціальна лексема гонорифічної семантики), назви Бога, назви людей за професією чи родом занять, які вживаються у творах як поштиві звертання: “Ми самі, *панчіку пишний та й файний!*” [7, 172]; “Ей, *госпідку милосердний*, йкий-іс добрий та уважний на оці гори!” [7, 104]; “*Ой господічку любий, та добрий, та солодкий!* – приповідає вона і з свічки ока не зводить” [7, 67]; “Аби й ви здорові, *солдатуку грешний!*” [7, 351].

Прикметною рисою гуцульської поштивості є й те, що для чемного найменування співрозмовника при звертанні селяни послуговуються регіональними утвореннями *пан* + назва за фахом і *пані* + назва за фахом чоловіка. Про такі регіоналізми В. Сімович писав, що “традиції західноєвропейські називати чоловіка за його фахом, а жінку за фахом чоловіка, засильно закоренились у Галичині й на Буковині ... Сьогодні вже від “панів директорів” та “пань директорових” голова ходором ходить” [6, 286]. Напр.: “Ану, *пані мельничко*, ба чи буде моє мливо коли готове?” [7, 290]; “Святе ваше, *пан судійо*, слово, що це парубоцька справа!” [7, 231].

Поштиві звертання та гоноративи у гуцулів часто поєднуються не з одним, а з кількома оцінними етикетними епітетами, що значно сприяє посиленню не лише емоційності, але й увічливості: “Цитьте, *газдині файні*, та *чемні*, та *грешні!*” [7, 99]; “Бідно си діє, *пишний*, та *й годний*, та *чемний панчіку!*” [7, 42]; “Я заплакав із утіхи, що *такого годного*, та *вірного*, та *щирого*, та *красного побратима* маю” [7, 220]; “*Господічку наш добрий, та пишний, та файний!*” – роздалися покірні, просячі голоси” [7, 67]. Серед емоційно-оцінних епітетів, якими послуговуються гуцули, частотними є насамперед регіональні, такі, як от: *годний*, *файний*, *грешний*, *чесний* та інші. Етикетні епітети, як і звертання, теж нерідко маркуються суфіксами нестливості: “Гей, *любко пишна, солоденька*, на кого ти робиш, свої білі пушки випридаєш?” [7, 201]; “*Ой газдиньки мої годні, газдиньки пишненькі*, а це, що дотепер було, – це що, не битва?...” [7, 126].

В етикетній ситуації вітання гуцули користуються регіональним традиційним виразом поштивості релігійного змісту *Слава Ісусу Христу!* – *Навіки слава!*, який у повсякденному мовленні, як правило, скорочується: “Та й так опинилися Балюки навперед громадської канцелярії. – *Славайсу!* – *Навіки!* – Та й хочуть йти дальше” [7, 300].

Таке усталене привітання при зустрічі знайомих, родичів значно поширюється чемними звертаннями й звертальними формулами, а також питаннями “*чи дужі?*”, “*чи миром?*”. Напр.:

– *Славайсу!*

– *Навіки.*

– *Ба, чи миром, газдині пишні та годні?*

– *Ой, миром, вуєчки файні та славні, позаєк тепер миром* [7, 102];

– *Славайсу*, – сказав Танасій, розпочинаючи привітання з кумою.

– *Навіки сла!* – відповіла Тимофіїха.

– *Що си діє, кумко Пара, миром?*

– *От миром, богу декувати, позаєк миром. Шо май туди коло вас, кумочку Тана? Шо кума діє, та худібка, та діточки чи дужі?*

– *Ет, дужі ше до екогос часу.*

– *Гаразд, шо дужі; ек здоровлечко є, то грижі менше* [7, 75].

При вибаченні гуцули поряд із загальноновживаним етикетним словом *вибачте* часто послуговуються діалектним виразом *будьте зобашині* (*будьте пребашині*), тобто будьте вибачливі, який з метою посилення поштивості поєднується зі звертанням чи звертальною формулою: “Ану, *будьте зобашині, кумочку Тана!* та й зайдіт на чесок до мене” [7, 73]; “Але ви, *газди, будьте пребашині*, шо я таке ротом мелю” [7, 82]; “*Будьте нам зобашині, директорю наш панський, презусе наш дороженький!*” [7, 172]; “*Жінка, вибачте за слово*, сама не своя та пішла з старшенькою донькою трохи до своєї нени у гості” [7, 196].

Інтенсифікатором гуцульської поштивості в етикетній ситуації подяки нерідко виступає діалектизм *файно*: “*Дековать вам файно*, летимо, не йдемо” [7, 191]; “*Дековать вам, любетка, файно за добре слово та й за вашу ласку*, шо помогли-сте ми скараскатиси, дух святий з нами, щезника” [7, 68]. Поряд з традиційним у мовленні гуцулів виразом “*дековать файно*”, що означає дякувати щиро, вельми, зрідка вживається й застаріле утворення *простибі*, пов’язане з релігією: “*Простибі, вуєчко, вуйночку*, я не голоден, – каже, а сам очима їсть” [7, 54].

Отже, засобами вираження гуцульської поштивості в творах Марка Черемшини є діалектні загальні, власні, переносні назви людей, марковані нестливістю, які виконують роль чемних звертань, гоноративів та прикладок; емоційно-оцінні переважно діалектні етикетні епітети; регіональні традиційні вирази, вживані при вітанні та вибаченні; а також інтенсифікатори ввічливості. Усі стилістично марковані засоби чемності виразно вказують не лише на зв’язок народно розмовного мовлення з пісенним фольклором, а й на емоційність – основну етнопсихологічну рису гуцульської поштивості.

1. Журавльова Н. Про шанобливість і ввічливість волинян (за романами Уласа Самчука «Волинь» і «Марія») // Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори. – Вип. 1. – Запоріжжя, 2003. – С. 70-83.
2. Журавльова Н. «Най вас Господь ласков своїов небеснов помилує» (діалектні та народнопоетичні мовні засоби вираження ввічливості в епістолярії Юрія Федьковича) // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274-275. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 463-467.
3. Журавльова Н. Етикетні регіоналізми як засіб вираження поштивості в епістолярію Богдана Лепкого // Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори. – Вип. 5. – Запоріжжя, 2007. – С. 43-53.
4. Кононенко В. Регіональний аспект загальнонародного // Урок української. – 2002. - № 9. – С. 27-28.
5. Мельничук О. Формули ввічливості у драматичних творах Юрія Федьковича: етнопсихологічний аспект // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274-275. – Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 468-473.
6. Сімович В. Наша товариська мова // Сімович В. Праці: У 2 т. – Т. 1: Мовознавство. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 283-289.
7. Черемшина Марко Новели. Посвяти Васильві Стефаніку. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи. – К.: Наукова думка, 1987. – 448 с.

The article focuses on dialect lexemes, etiquette epithets and set phrases as means of Hutsul politeness expression in Marc Cheremchina's novels.

Key word: polite, stylistically marked, regional, emotional, endearment.

УДК 811.161.2'282.2
ББК 81.2(Ук)

Оксана Ципердюк

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У КНИЗІ МАРІЇ ВЛАД “СТРІТЕННЕ”

У статті простежено відображення рис гуцульського діалекту в прозі Марії Влад, проаналізовано діалектні особливості на лексичному, словотвірному, морфологічному та фонетичному рівнях, розглянуто своєрідний діалектний ономастикон, визначено роль діалектизмів у тексті твору.

Ключові слова: гуцульський діалект, діалектизми, діалектні риси, гуцули, Марія Влад, літературна мова.

Актуальною проблемою українського мовознавства є дослідження діалектів української мови, які становлять підґрунтя літературної мови, постійне джерело її поповнення і збагачення. Найбільш розмаїтим, на наш погляд, і цікавим для дослідників є південно-західне наріччя. З південно-західних діалектів зараз активно вивчається гуцульський, або східнокарпатський (див, напр.: 1; 2; 5; 6; 8; 16; про особливості гуцульських говірок на різних мовних рівнях, територію поширення див.: 9, 225-230; 10, 11). Українська лексикографія поповнилася словником гуцульських говірок [7].

Територіальні діалектизми – невід’ємна частина ідіостилю багатьох західноукраїнських письменників: М. Шашкевича, В. Стефаніка, Марка Черемшини, Леся Мартовича, І. Франка, Ю. Федьковича, С. Пушика, В. Герасим’юка та ін. Через художні твори українських майстрів слова, як Галичини, так і великої України, галицизми – “слова, звороти, властиві південно-західному наріччю (*огень, тручати, дотикати землі*), давній українській мові (*питомі, устроїти, много*), запозичені з польської та західноєвропейської мов (*абнегація, адорація, емансипація, влада, ошукувати, мусить бути, поета*), новотвори галицьких учених і письменників (*звіт, людство, дійство*)” [13, 46] – проникали і проникають у літературне мовлення. “Інтенсивність галицьких мовних впливів на нову українську літературну мову в різні історичні періоди” [15, 4], зокрема через творчість П. Куліша, М. Старицького, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін., простежує Ю. Шевельов у науковій розвідці “Внесок Галичини у формування української літературної мови” [15]. У наш час спостерігається чергова хвиля активного

впливу південно-західних діалектів, у тому числі й гуцульського, на лексичний склад сучасної української літературної мови.

Прикладом твору, діалектна лексика якого може збагатити сучасну українську літературну мову, слугує “перша прозова книжка” Марії Влад “Стрітенне”. Вибір саме цього автора і цієї книги не є випадковими, адже М. Влад – уродженка Гуцульщини, а “Стрітенне” – “це книжка гуцульських звичаїв і вірувань, давніх легенд, казок, переказів, колядок, ворожін” [3, 8], яка містить цінний матеріал не тільки для етнографів, фольклористів, але й мовознавців, передовсім діалектологів та етнолінгвістів.

Мета статті – на матеріалі книги М. Влад “Стрітенне” проаналізувати лексичні, словотвірні, морфологічні та фонетичні особливості гуцульських діалектизмів, простежити їх функціональне навантаження в тексті.

Уже сама назва твору (“Стрітенне”) та більшості розділів (“Спервовіку”, “Укї”, “Верем’є”, “Диханя”) засвідчують ключову роль діалектизмів у тексті й відповідно налаштовують читача на його сприймання (пор. назви поетичної збірки В. Герасим’юка “Діти трепети”, роману Т. Прохаська “Непрості”).

Хоча гуцульська говірка широко представлена в мові твору, книга є зрозумілою, оскільки автор пояснює значення гуцулізмів безпосередньо в тексті. Для підтвердження наводимо фрагмент аналізованого твору М. Влад (діалектні форми виділяємо):

“А на порі та й на дворі цвітень (по-давньому – березень). Уже Середопістя. 3.IV. Скільки від Пуцання до Середопістя, стільки не святкують, лиш по нім лічать та від нього починають сповідатися, аби прилагодити душу до Великодня.

7 цвітня Благовіщення. Про це свято старі люди говорили:

“На Благовішінє благословит Бох світ весноу, Благовішінє є почетком весни, першеу весноу дшиноу”.

До Благовіщення “віуці сп’є у фоенках, у хлівах, а від Благовішіня віуці повинні спати на новім місци – надворі, під голім небом, бо уни си уже рехтуют від цього дня до літа, до полонинського життя”. Так було у нас у горах спервовіку.

На Благовіщення рано зачинає перший раз зозуля кувати.

На Благовіщення вилазить вся диханя, що є у землі, наверх” [3, 122].

Широке використання гуцульського діалекту виправдане, він органічно влітається в прозову тканину тексту, передає неповторний мовленнєвий колорит гуцулів, уводить читача в гуцульський “світ, усесвіт” [3, 10] (таким чином діалектизми виконують експресивну функцію). Особливо доречні гуцулізми в мовленні героїв, устами яких письменниця передає легенди, казки, пісні, перекази сакрального змісту. М. Влад не може не пересипати діалектними формами і суто авторського мовлення, адже це рідна їй мовна стихія, яка повертає її в дитинство, робить знову частинкою гуцульського світу (ідентифікаційна, або ототожнювальна, та інтегрувальна, тобто об’єднуювальна, функції).

М. Влад фіксує багатий діалектний ономастикон (теоніми, топоніми, антропоніми), який відтворює специфіку гуцульських вірувань і звичаїв, є джерелом відомостей про місцеві реалії гуцулів, розкриває особливості світосприйняття представників цієї етнічної гілки українців. Вважаємо, що так виявляється міфотворча (а отже, і сакральна, культуротворча) і культуроносна функції діалектизмів. У подібному випадку говорять про “функцію передавання та збереження Духу (виділення наше – О. Ц.)”: “Кожна особа, приналежна до будь-якої нації (чи етносу – О. Ц.), стає спадкоємницею духовної інформації...” [14, 48].

Розкриваючи особливості гуцульських вірувань, М. Влад подає народну етимологію багатьох біблійних власних назв. Ось як пояснюють гуцули ім’я Йива (Єва): “Бог узяв галузку иви та й поклав коло него (Адама. – О. Ц.), а заки Адам проспався, то стала з тої галузки жінка – Йива” [3, 15]. Непохідне в українській мові ім’я стає (великою мірою через діалектне фонетичне оформлення) мотивованим і відображає язичницьке світосприйняття гуцульського етносу, яке накладається на християнський світогляд (Адам – Йива).

Дух Божий у гуцулів має номінації Алей, Алей-Ілія: “В облаках спав Алей – Дух Божий, а Бог ходив по землі” [3, 11].

Злу силу, Сатану гуцули називають Триюда-Аридник або Триюда, ці деривати мотиваційно пов’язані з іменником юда (чорт): “Явиди (юди, чорти, дідьки, невмиті, пекуни) повстають з дітей, яких через сім літ ніхто не схрестить...” [3, 14]. Окрім оніма Триюда, апелятива юда, уживаються також спільнокореневі діалектні утворення юдники, юдити: “Аридник з того часу править землею через своїх юдників”, “Як множилося людей, що давалися дуже юдити, пішов Бог від них на висину і вибрав собі повірницю – Жертву” [3, 16]. Як засвідчує текст, не можемо відкидати й мотивації іменників юда, Триюда біблійним ім’ям Юда, яке має негативну конотацію: “Два роки ходитимуть по землі Алей-Ілія і Триюда-Ірод” [3, 18]. Саме юкстапозит Триюда-Ірод уводить онім Триюда в християнський контекст.

Через онім Жертва (із постійно наголошеним другим складом) розкривається зміст релігійного терміна жертвувати. Жертва, за гуцульськими уявленнями, мала людську подобу, але могла перекидатися “в гадину з крильми”, “не раз посилав її Бог на землю – звідати, як заховуються люди, а то й скарати їх за гріхи вогнем” [3, 16-17]. Бог покарав Жертву за “ослушенство”, але лишив “старшою від

кирницю”, “і стала Жертва лиш тоді пускати згори воду, як її приведуть живого чоловіка... Отак і почали на світі жертвувати, і тривало це довго, аж поки один святець не вбив тої поганої гаді... Але треба пам’ятати, як довго кожна крапля води відкуповувалася через жертву” [3, 17]. Наведений фрагмент тексту підтверджує, що дієслово жертвувати мотивоване іменником-теонімом Жертва (у літературній мові дієслово жертвувати перебуває в мотиваційних відношеннях із апелятивом жертва). Вживання омонімічної загальної назви жертву підтверджує подвійну спрямованість оніма Жертва: у язичництво і християнство.

Великий піст у гуцулів – Велике Пуціння: “Ірод Іллю уб’є. І пуститься доц – де капне, там усе, що не затопиться, то спалиться, згорить. Настане темнота. Буде це у Велике Пуціння (піст)” [3, 19]. Народна етимологія цієї назви – мотивація дієсловом пуститися – розширює семантичні “обрі” оніма (пор. також “Велике Пуціння (піст)”). Гуцульська варіантна власна назва не виводиться з християнського контексту передовсім через означення Велике, а також через антропонім Ірод.

Проаналізовані власні назви релігійного змісту засвідчують, що у віруваннях гуцулів тісно переплелися християнство і язичництво, “скеровують текст на поліваріантність його прочитання (у межах язичницької чи християнської парадигми)” [5, 226] (про сліди язичницької культури в лексичі сучасної української мови див.: 4, 93-98; 11, 109-113). Біблійні сюжети та персонажі таким чином “огуцулюються”, врастають у гуцульську етнокультуру.

Місцевим діалектним “духом” позначені прізвиська та прізвища, етимологію яких розкриває письменниця. Напр.: “Оповідав мій дід Мирін (його ще в горах звали Шурган, бо довгий був, як теслярська шурган-пила...)” [3, 20]; “Молода доярка з Голов Васирина Жовнірук розповідала мені позаминулого літа на полонині Середній, що баба її, Марія Василівна Жовніручка, любила одного парубка, Дмитра, на прізвисько Маскаль” [3, 27]; “Мій вуйко, Николай Оринчук (Миронів син), каже, що давні люди ворожили...” [3, 22]; “Але першим по імені з волоських колоністів відомий згадуваний Влад Драгасинович з 1424 року – можливо, якийсь мій далекий родич (“влад” – по-волоськи “господар, власник”; був господар Молдавії також Влад)” [3, 69].

Нерідко в діалектних формах, з авторськими коментарями, які прояснюють етимологію назв, подаються географічні найменування – Устеріки, Красноїле, Волощина, Галиція, Жаб’є (Верховина), П’етрос: “Даємося до Устерік, де Чорний Черемош лучиться з Білим...” [3, 33]; “Кажуть у Красноїлі (від “красна їль” – ялина) на Вигоді з каплиці урвало дах...” [3, 14]; “Тепер Біла ріка розмежовує дві області – Чернівецьку та Івано-Франківську. Або по-давньому – Волощину від Галиції. Волохи і гали...” [3, 32]; “Ми починали з гори Данциж (данці-танці під небом)” [3, 32].

Топоніміка, подана в книзі “Стрітенне”, зчаста фіксує історію та географічні особливості Гуцульщини, іншомовні впливи: “У гірському селі Снідавка, де нібито любив сам Довбуш снідати, зійшовши з верха Гереця, я учительвала сімнадцятирічною...” [3, 50]; “Бо ж серед осель Гуцульщини особливу увагу привертають села з чужими назвами, та хіба тільки села. Скажемо ширше – топоніми: Брустури, Акришори, Смугарево, Рипа, Грегін, Гропа, Кичера, Горган, Копилаш, Кукул, Ладескул, Магура, Прокурава (рідне село поета Василя Герасим’юка), Ротундул, Шешори, Шуніт і багато інших. В багатьох назвах явно волоський присмак: акрішор – кваснуватий; брустуре – підбіл; коплет – парость; кук – зозуля, кукул – самець зозулі; гарган – горб; кічіра – іней; мороз тоцо. Все це безсумнівні свідощтва колишньої румунської колонізації” [3, 69].

Особливості народного називання розкривають гідроніми. Напр.: “Але спершу про озеро і все, що гуцули видять віками в нім, – це його називають Змієне або Зинєве (за синю глибіню)” [3, 22-23]; “Душі всіх людей, що стратять себе або кого другого (тобто душі несамовитих – О. Ц.), ідуть у Несамовите озеро” [3, 23]; “Тут, коло потоку Сикавка, що білогривим конем рветься із Сокільського повід села Рожен просто через дорогу у ріку, щоразу оживає моє змучене серце, вертаючи з блудних доріг” [3, 31]; “Потік Перкалаб (“перкалабий” – по-гуцульськи “криволабий”, “кривий”) і Білий Черемош ділили колись держави кордоном” [3, 32]; “...де Чорний Черемош лучиться з Білим, – звідси він уже просто Черемош. Чорний від затінених лісами потоків, білий – бо по камінню бистриться білим шумом, а з Устерік ріка в добру погоду, без дощів у горах, зеленава, прозориста до дна” [3, 33].

Гуцульський діалект, відображений у книзі “Стрітенне”, багатий і на своєрідні загальні назви, напр.: пацьорка “намистинка” [17] (тут і далі у квадратних дужках подаємо лише номер сторінки, на якій подано діалектизм), лисниці “лісові фрукти” [15], афини “чорниці” [16], обрус “скатертину” [105], наказниця “амвон” [112], твар “лице” [77], барабуля “картопля” [81], дедя “батько” [37], дзема “юшка” [218], чічки “квіти” [59], легінь “парубок, дорослий хлопець” [25], фамілія “родина” [59], тогодз “брусниця” [32], гачі “штани” [110], женциця “сироватка” [58], укый “розумний” [28], контетний “задоволений” [108], маціцький “маленький” [30], тямувати “пам’ятати” [108], вздріти “побачити” [21], здібатися “зустрічатися” [12], гуторити “говорити, розмовляти” [15], лагодитися “готуватися” [17], заслабнути “захворіти” [17], завидіти “побачити” [21], попудити “полякати” [20], банувати “сумувати” [127], вергти “кидати” [22], збавити “зі світу звести” [13], приріхтувати “підготувати” [36], жесно “страшно” [30].

Серед гуцулізмів трапляються нерідко цілі ряди спільнокореневих слів: косиця “квітка” [21], косичитися “квітчатися” [27]; плес “танець” [111], плесак “танцюрист”, наплесати “натанцювати” [110];

тазда “господар”, *гадівський* “господарський” [37, 36, 53]; *бутина* “лісова ділянка, призначена на зруб; лісосіка” [30], *бутинар* “лісоруб” [24]; *файний* “гарний” [37], *файно* “гарно” [53].

Етнографічні діалектизми представлені такими лексемами: *грунь* “верхів’я гори” [59], *сигла* “густих непрохідний ліс, переважно смерековий” [20], *острива* “виготовлене з дерева осердя-каркас з метою фіксації її подальшого зберігання сіна” [14], *трембіташ* “той, хто грає на трембіті” [111], *ватаг* “старший вівчар; переробник молочних продуктів на полонині” [20], *бриндза* “спеціально приготовлений для зберігання посолений сир” [25], *вурда* “сорт соленого сиру, який їдять зразу” [61], *кошера* “загороджена територія для утримання овець та іншої свійської худоби” [60], *ліжчик* “ковдра, покривало гуцульського виробництва з овечої вовни” [61] та ін.

Словотвірні діалектизми відрізняються від літературних форм словотворчими афіксами, пор.: *наймено* (наймення) [10], *скрипичник* (скрипаль) [110], *охіть* (охота) [110], *пустиньство* (пустощі) [14], *святець* (святий) [17], *вибірця* (вибраний) [108], *завиваники* (завиванці) [104], *припочити* (перепочити) [12], *вибагати* (забагати, хотіти) [13], *всне* (засне) [16], *ланц* (ланцюг) [14], *опліт* (пліт) [14], *ялиця* (ялища) [16], *ковч* (ковчег) [17], *зболіти* (заболіти) [17], *яблінка* (яблуня) [15], *уповісти* (розповісти) [25], *плова* (злива) [25], *біданки* (бідаки) [30], *вповідати* (розповідати) [127], *врадуватися* (зрадіти) [11], *погонінник* (погонич) [16], *поводінник* (поводир) [16], *вигасити* (загасити) [25], *бола* (біль) [44], *неробак* (нероба) [59], *звірак* (звір) [62], *веселиця* (веселка) [101], *улітшувати* (поліпшувати) [73], *охічний* (охочий) [18], *напершу* (спершу) [11].

Деякі з наведених лексем поширені в сусідніх говірках, наприклад покутських: *тазда*, *вуйко*, *дзема*, *пацьорки*, *фамілія*, *файний*, *острива*, *вснути*, *уповісти* та ін.

Частина діалектизмів-новотворів не мають відповідників у сучасній українській мові, напр.: *нарік* “наступного року” [107], *розпобратим* “колишній побратимом” [13], *трипліт* “місце, де три плоти вкупі” [14], *виворот* “вивернуте з корінням дерево” [14], *обголіти* “зубожіти” [102], *літніки* “літні відпочивальники” [71], *світованити* “блукати світом” [11], *розказ* “наказ” [15, 17], *мерша* “трупі” [17], *Середонустя* “середина посту” [122], *чува* “оглядовий вершок на горі або на полонині” [34], *велетиця* “фемінітив від “велет” [16], *данцовище* “місце для танців” [27], *дроб’ета* “дрібна худоба: вівці, кози” [53], *дыханя* “усе, що дихає, живе; зб. тварини” [53].

У книзі “Стрітенне” відображені також морфологічні особливості гуцульського діалекту.

Діалектні риси виявлені у відмінкових формах іменників: *моці* [26], *на поли стою* [57], *в іншим місці* [37], *при мої смерті* [40], *у черленім ремени* [60], *у мцрности, радості* [83], *слабості* [45], *парубкові* [50], *з содов* [36], *шестов долонев* [48], *з родинов* [52], *червонов пашев* [55], *черленов мірков* [60], *соломоу, морквою* [73], *над Чорногоров* [76], *кости* [52].

Прикметникові форми мають тверду основу: *синими* [127], *подорожний* [208], *третий* [76].

Досить частотними є діалектні форми займенників: *у него* [13], *се* [13], *із сего* [47], *сго* [27, 44, 45], *сму* [45], *цего* [59], *сю* [55], *мої* (моєї) [57], *осим цвітом* [57], *до цієї* [10], *з усеї худоби, з усего світу* [57], *з сеї води* [58], *еї* (її) [84], *тьи* (тобі) [47], *за мнов* [50], *з тобов* [57]. Представлена також редуплікація займенників: *тоту* [14], *тота* [51], *тоти* [56], *цес* (цей) [51], *цес пструг* [57].

Засвідчені історичні аналітичні дієслівні форми майбутнього часу з редукованими формами допоміжного дієслова *имати*: *меш зачерати* [12], *не меш мати* [57], *меш носити* [58], *ме їсти* [81], *мут бити* [208]; залишки допоміжного дієслова *еси*: *казав ес* [12], *зробив-сми* [13], *хоть ес болячка* [47], *відки-с* [48], *абис так си за мнов завертав* [50], *коли ес манну узев* [57], *щоби-с була* [58], *пили-смо* [214], *абес ходила* [214]; відсутність аглютинації частки *си* при зворотних дієсловах: *у воді си купати, в лист си завивати* [47], *скапай си і страть си* [48], *мучит си, си набути* [52], *си надієм, си надію* [59], *си напиш, си розсів* [60], *подивив си* [214]; ствердіння кінцевого *т* у закінченнях дієслів у 3 особі одн. і мн. теперішнього й майбутнього часу та 2 особи мн. наказового способу: *не даст* [14], *ни долетит* [127], *не допівають, не додзвонюють* [52], *робит* [126], *приложит* [132], *йдит, берит* [52], *трит* [52].

Функціонують у тексті діалектні форми прислівників: *гезде* (осьде), *гляба* (ніяк) [21], *тогда* [127]; часток *хай, би*: *най куриться* [13], *най переб’ю* [30], *най пасе* [31], *най би мали* [41], *дав бих* [24]; сполучників: *заки* (поки) [12, 13, 24]; вигуків: *ади* [16, 26], *агій* [59].

Поширеними є усічені форми, зокрема дієслів у 3 ос. мн. теперішнього часу: *де си служби не прав’е* (прав’ет) [47], *хоте* (хотет) [127]; особових займенників: *’му* (йому) [37], *’го* (його) [40]; іменників: *Одо* (Одокіє) [105], *Марі* (Маріє) [29], *Митра* (Дмитра) [44], *Сус Христос* [45]; прийменників-проклітиків: *д’хати* [11], *д’Богови* [15], *д’вечеру* [47], *д’горі* [217]; сполучника *коли* (*коби*) [12].

Незважаючи на те, що діалектизми не подаються у фонетичній транскрипції, у тексті відбито основні фонетичні риси гуцульських говірок.

Голосному *а* після передньоязикових, шиплячих, приголосного *й*, сполучень губних приголосних з *й* властива передня вимова, найчастіше перехід в *е*, *і*: *гредки* [36], *ріщем* [10], *взьшли* [27], *зчеста* [36], *екби* [36], *сзика* [46], *ск* [55], *вугльи* [46], *заклести* [47], *курьити, поросьити, качьити, гусьити* [47], *пійтьми пальцьими* [48], *дівче* [49], *усекого* [55], *кричела* [55], *шетці* [60], *ермарок* [60], *горене* [73], *декую* [83], *пійцем* [127]. Початкове *і* вимовляється як *и*: *идит* [52], *ишов* [52], *иззів* [218], *изсипали* [214], *из грішми* [215], *Івана* [132]. На місці колишнього етимологічного *о* в новоутворених закритих складах після губних виступає *и*: *попид* [52], *пидклади* [77], *пишли, пид, вин* (він), *пидскочив* [79]. Відсутня

асиміляція голосного *о*: *колач* [128], *богатства* [72], наявний спорадичний перехід *о* в ненаголошеній позиції: *уно* (воно) [72], *уни* (вони) [127], *уна* (вона) [214].

Приголосні звуки перед голосним *е* із давнього *-lje* не подвоюються: *начинс, зиле, роблене* [36], *Зачате* [46], *підсонє* [72]. М’яко вимовляються шиплячі: *лошета, четвер, перия, позначіти, егнєчих вух, шепочки* [28], *чісник, уважєсти* [36], *оплачювало* [72], *цьоловік* [103], *чємна* [214]. Приголосні *с, ц* у кінці слів та в суфіксах вимовляються твердо: *гостець* [46], *овець* [73], *гірська* [72], *пасовисками* [73], *пастирський* [74], *старець* [208], *з наказницц* [112]. Звукосполучення *мј*, *мл* унаслідок асимілятивної назалізації вимовляються як *мн*: *на земни* [127], *земня* [72], *мнєса* [46], *мнєсо* [218]. На місці літературного *хв* вимовляється *ф*: *фоя* [29], *фустинку* [45]. Звук *л* переходить у *в*: *горівка* [61], *стів* [214], *котев* [214]. Звук *ч* часто не вимовляється, асимілюється або замінюється на *ц*: *шкаралуша* [127], *шоби* [75], *шо* [215], *ци дужа* [58].

Оскільки книга М. Влад містить архаїчні тексти, то, закономірно, фіксує історичні форми, збережені в гуцульському діалектному мовленні. Нерідко в них, передовсім на фонетичному та лексичному рівнях, простежуються південнослов’янські впливи, зокрема старослов’янської мови, напр.: *спєрвовіку* [10-11], *облаки* [11], *скали* [12], *преісподне* [19], *черлені* [20], *оба* [26], *лукаций* [37] (від *лук* „цибуля”), *кождий* [50], *тогда* [127], *послідний* [126], *остався* [31], *самостояща* [57], *град-туча* [76].

Проаналізовані нами гуцульські власні назви, лексичні, словотвірні, граматичні та фонетичні діалектизми є лише фрагментом того діалектного пласту, на який багата книга М. Влад “Стрітенне” і який заслуговує і потребує глибших мовознавчих студій. Лінгвістичний аналіз тексту підтверджує, що “Стрітенне” можна вважати, по-перше, пам’яткою гуцульського діалекту (оскільки значну частину тексту становлять фрагменти діалектного мовлення), по-друге, своєрідним словником гуцульських говірок (автор не лише фіксує, але й пояснює значення, а нерідко й походження місцевих слів). Тому вона має неоціненне значення для істориків мови, діалектологів та лексикографів.

1. Бачкур Р. О. Словотвірна структура гуцульських назв тварин і рослин // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – 2006. – Вип. XI–XII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 22–31.
2. Бігусяк М. В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.
3. Влад М. М. Стрітенне: Книга гуцульських звичаїв і вірувань. – К.: Український письменник, 1992. – 223 с.
4. Герман К. Язичницькі теоніми як елементи семантики та словотвору української мови // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. наук. праць. – Випуск 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – С. 93–98.
5. Голянич М. І. Внутрішня форма ключового слова в архаїчному дискурсі (на матеріалі вірувань гуцулів) // Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296 с.
6. Гренук Валентина. Гуцульська говірка в мові оповідань П. Шекерика-Доникова „Нарозумився” та „Жогутова рада” // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – 2006. – Вип. XI–XII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 32–38.
7. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів: Відродження, 1997. – 232 с.
8. Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича // Відп. ред. – Я. Закревська. – Львів, 2000. – 364 с.
9. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – Вид. друге, переробл. – К.: Радянська школа, 1966. – 307 с.
10. Жилко Ф. Т. Походження південно-західних діалектів української мови (у світлі даних лінгвістичної географії) // Праці ХІІІ республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 3–14.
11. Колесник Н. Язичницька та церковно-християнська системи найменувань: взаємозв’язки та шляхи контамінації // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. наук. праць. – Випуск 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – С. 109–113.
12. Словник української мови: В 11 т. / Ред. колегія: І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
13. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співгол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 820 с.
14. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.
15. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 160 с.
16. Ястремська Т. О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.

The article deals with the reflection of the traits of the Gutsul dialect in the work of Maria Vlad, the peculiarities of the dialect are analyzed on lexical, word-building, morphological and phonetic levels, the article highlights proper names of the Gutsul dialect, the function of dialect words in the text is determined.

Key words: the Gutsul dialect, dialect words, Gutsuls, dialect feature, Maria Vlad, the fiction work language.

Юлія Пацаранюк

УДК 81'38'42

ББК 81.05 + 81.2Ук

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ГУМОРУ ТА ІРОНІЇ В ТЕКСТАХ ГУЦУЛЬСЬКИХ КОЛОМІЙОК

Стаття присвячена аналізу лінгвістичних засобів гумору та іронії у текстах гуцульських коломийок. Автор подає такі засоби, як антифразистське висловлювання, іронічне порівняння, каламбур.

Ключові слова: коломийка, гумор, іронія, антифраза, сатира, комічний ефект.

Формування духовності суспільства неможливе без вивчення культурних традицій минулого, тому дослідження етнографічної спадщини українців сьогодні надзвичайно актуальне і проводиться у найрізноманітніших напрямках та аспектах, адже творчість народу – це своєрідне втілення світовідчуття і

світосприймання тих, хто, переживаючи біль і радощі, смуток і прагнення до волі, виспівував душу в народних піснях, а вміння пожартувати – у коломийках, виявляв свій іскрометний розум у мудрих прислів'ях та приказках, а весь життєвий досвід відбив у народній обрядовості.

Особливим колоритом та неповторними живомовними елементами позначена усна народна творчість жителів Прикарпаття – гуцулів. Як зауважує В. Кононенко, “гуцульські мовні елементи є засобом творення місцевого колориту і часто-густо перетворюються в екзотизми, свого роду мовний орнамент... Вже в силу особливостей життя гуцулів у гірській місцевості, що несло і виразні ознаки етнографізму, створювались передумови для романтизованого сприйняття гуцульського мовлення, їх творчості” [3, 316-317].

Метою нашої статті є, дослідивши тексти гуцульських коломийок, виявити основні мовностилістичні засоби гумору та іронії у них. Ми вважаємо, що цей благодатний матеріал ще не до кінця опрацьований дослідниками, а тому відкриє чимало особливих мовних зворотів з виразним гуцульським гумористичним колоритом. Недаремно коломийку вважають багатомовною на образи та мовні засоби їх вираження, а один із найактивніших дослідників і збирачів коломийкового жанру В. Гнатюк причину цього феномена вбачає у тому, що “вона (коломийка – Ю. П.) огортає собою всі прояви життя чоловіка у всіх порах; ...звідти у ній висловлені радість і горе, втіха і жаль; звідти вона дихає повагою і жартом; звідти у ній і гумор, і сатира, й іронія...” [1, 158].

Кожна мова має свої специфічні способи творення комічного, які складають один із суттєвих аспектів характеристики стилістичної системи національної мови. Особливо важливою у створенні комічного (гумористичного, іронічного, сатиричного) ефекту є закладена у словах чи висловленнях лінгвокраїнознавча інформація, адже комічне завжди національно забарвлене, має неповторну форму, а його своєрідність історично змінна та яскраво відображається у мовній системі.

Аналізом словесних засобів комічного в українській мові займалися Г. Удовиченко, А. Григорук, П. Плющ, О. Скорик, С. Дігтяр, Б. Пришва, Я. Януш, П. Майдаченко, О. Титаренко, Ю. Білодід, А. Попович і багато ін. У спеціальних монографічних виданнях чи окремих наукових розвідках вони аналізували особливості української сатирично-гумористичної літератури, окремих жанрів усної народної творчості, однак такий народнопоетичний жанр, як коломийка, залишався поза увагою дослідників.

Проаналізувавши тексти жартівливих коломийок з погляду лінгвостилістики, ми помітили, що для створення комічного ефекту автори-виконавці досить часто використовують висловлення з “глибинним”, не поверхневим мовним підтекстом, чому сприяють особливості ситуації мовлення, прагнення досягнути запланованого ефекту. Як наслідок, виводиться так званий інформативно-референційний смисл висловлення, суть якого, за Н. Гуйванюк, полягає у повідомленні інформації, яка “передається мовцем і сприймається слухачем на основі змісту, що виражається мовними засобами у поєднанні з контекстом і мовленнєвою ситуацією” [2, 93].

Яскравими репрезентантами інформативно-референційного смислу є речення, у семантичній структурі яких відбуваються певні семантико-синтаксичні зміщення, серед яких – **антифразисні висловлення**.

Явище антифразису трактується як стилістична фігура, в якій слово або вираз у контексті набуває протилежного значення. У коломийках така форма вираження іронії трапляється найчастіше. Антифразисні висловлення вживаються у них з метою вираження іронічного ставлення до того, що людина відчуває, спостерігає чи оцінює: *Роботящий легінище, нема що й казати: До півночі – за дівками, до полудня – спати* [6, 379].

У контексті коломийкового висловлення емоційно-експресивні вирази або виявляють пряму співвіднесеність з реалією дійсності, або така співвіднесеність приглушується і на перший план виступають емоційно-оцінні конотації. При антифразисному вживанні слово вступає в антонімічні асоціативні зв'язки з попередньою чи наступною частиною фрази, внаслідок чого створюється іронічний ефект, а пряме значення стирається.

Необхідною умовою антифразису є суперечності між прямим значенням слова та семантикою інтонації, наприклад: *Ой яка я ж не газдиня, та най скажуть люди, В мене хаті не метено завтра місяць буде. Приїхали з Коломиї смітте купувати, Давали ми штири злоті, не хотіла-м брати. Давали ми штири злоті, давали-ми п'ятку, Я ще місяць потримаю та озму десетку* [6, 150]. Так, слово *газдиня* поза межами контексту мало б вживатися з позитивною оцінністю (для висловлення захоплення чимось позитивним). У наведеному тексті це слово вжито у протилежному значенні, а саме висловлення набуває іронічного відтінку: господиня іронізує над собою, або ж автор цієї коломийки, виконуючи її від першої особи, натякає комусь на негативні риси характеру, уникаючи жорсткої образи і вуалюючи її самоіронізуванням.

Іронічне відображення дійсності вимагає створення комічного ефекту, який розкрив би внутрішні суперечності явищ, подій. Суть іронії полягає у тому, що суперечності виражають невідповідності між явищами, котрі існують у дійсності, й тими мовними засобами, які їх позначають. Саме вони створюють у мові невідповідність прямого і переносного значень антифразисних висловлень, допомагають глибше розкрити основу фактів і явищ, виявити їх потаємні, несподівані зв'язки.

Влучно вжиті антифразисні висловлення є важливим засобом індивідуальної колоритної творчості. У коломийках, як ми побачили, завжди засуджувалося неробство, лінощі, але для яскравішого зображення тих, хто не цінує працю, і водночас для стриманого їх осуду, виконавці коломийок критикували ледарів м'яко, іронічно: *Ой скажіть добрі люди, чим Андрій хворіє: на роботі – замерзає, коло миски – пріє* [6, 379]; *Цілий тиждень слабувала-м, бо робота була, А в неділю подужіла, як цимбали вчула* [6, 150]; *Люблю жити, їсти-пити та й не бідувати, Люблю грошей позичити та не віддавати* [6, 150].

Яскравим засобом вираження іронії в гуцульських коломийках є також використання алогічного поєднання непоєднуваних на перший погляд речей. Поєднування традиційно незіставлюваних понять та явищ у структурі одного речення посідає значне місце серед **іронічних алогізмів**, поширених в усному розмовному мовленні, у фольклорних українських жанрах і в коломийках зокрема, наприклад: *Ой у мене молодого під берегом хата, штири корчі мандибурки та й курка чубата. Штири корчі мандибурки та й три корчі бобу, Й ті поїла файна любка, їла би хобору* [6, 148]. Цей приклад засвідчує: коли у структурі речення елементи сурядного ряду слів виражають різні за семантикою поняття, – виникає відповідний стилістичний ефект, який в окремих випадках може набувати іронічного забарвлення. Іронія досягається за рахунок порушення логічної однорідності перелічення: початок речення налаштовує на більш-менш серйозне сприйняття, а продовження сурядного ряду виводить на інший рівень – комічно-іронічний.

Гумористичний колорит у тексті гуцульської коломийки створює **стилістичне використання антонімії**: *Всі сі хлопці поженили та й попарували, То лиш мені, молодому, стару бабу дали. Поможі ми, неділенько й святий понеділку, дав би-м бабу та й кобилу, Коби хто дав дівку* [6, 149]. Особливого комічного звучання додає звертання “постараждалого” й пропозиція обміну. Або ж: *Як ішов їм до дівчини, то-м вівкав та гойкав, а як ішов від дівчини, то плакав та йойкав* [6, 148] – усмішку викликає відтворена в уяві ситуація, а деталізують картину стилістичні антоніми (*вівкав, гойкав – плакав, йойкав*), використані укладачем коломийки для зображення внутрішнього стану героя співомовки.

Особливого комізму досягали автори-укладачі коломийок, створюючи так звані **каламбури** – гумористично-іронічні римівки: *Ой на моїй головоньці кучері трссутсі, Півмірниці вівса маю, над ним купці б'ютсі. Або ж я той овес продам, або його землю, Лишу жінці на всю зиму, най пряде куделю* [6, 150].

Особливу усмішку викликає зміст коломийки з так званими **алогічними інверсивними зворотами**: *Ой тікав їм через води та й через городи, Запугавси в гарбузинь, зробив бабам шкоди. Як ні стали баби з гредок кочергами гнати, То мусів їм штани рвати, гарбузи латати* [6, 148].

Гумор у текстах гуцульської коломийки – ширий, відкритий. Об'єкти, над якими кепкували, автори змальовували з непідробним бажанням пожартувати, але аж ніяк не образити, дошкулити: *Ночував я в молодички на теплім запічку, а вна мені докучела цілу довгу нічку* [6, 149]. Люди вплітали у текст коломийок народно-розмовні елементи, діалектизми, щоб реальніше змалювати картини буденного життя – в біді та горі, розвагах і веселощах: *Ой ішов я до дівчини темними лугами, Вдерла мні жаба ритьов, вкрив-їм си ногами* [6, 148].

Комічне у коломийках має життєву основу: “деякі народні виконавці спонтанно складають їх до різних життєвих ситуацій, сполучаючи сталі формули і типові образи у нові тексти, долучаючи актуальні на певний час чи до певної нагоди елементи змісту, картини побуту, суб'єктивне ставлення до тих чи інших ситуацій” [5, 397], кпин над чимось недолугістю чи легку самоіронію. За емоційним пафосом вони містять весь спектр людських почуттів від елегійності і тужливості до жартівливих сатиричних чи навіть саркастичних текстів: *Ой мала я мильногого, ой мала, ой мала, Поставила на ворота, та й ворона вкрала* [6, 379].

Варто зазначити, що у давніх народних коломийках, на відміну від сучасних, укладених авторами, зазвичай відсутня сатира як вид комічного. Відмінність віршованої сатири від віршованого гумору й іронії полягає не тільки в образних засобах (у сатиричних творах переважають болісно-дошкульні, гнівні стьоби, а в гумористичних – добродушні, м'які жарти), а й в об'єктах критики. У гумористичних співомовках ними стають людські вади, побутові, сімейні проблеми; в сатиричних – гострі суспільні, політичні, економічні, екологічні парадокси, пор. тексти давньої народної та сучасної коломийки Миколи Савчука: *Ой є в мене дівчинонька файна та гонорна, Купив їм ї мандоліну, а вна хоче жорна. Купив їм ї мандоліну, би сі вчила грати, А вна мене склопотала, що хоче жорнати* [6, 148] та *А хто зрубав ліс карпатський – має грошей пачку, А наш гуцул має пеньок та в боці болячку* (М. Савчук з посил. на 4).

Дослідження показують, що гуцульські коломийки є вдалим засобом короткого, але водночас емоційного, змістового і сильного висловлення думки. Вони наділені прозорістю істинного смислу, оскільки складаються з органічного поєднання трьох важливих компонентів: змісту думки, форми думки і словесної оболонки. Значна кількість коломийок має виразний гумористичний, саркастичний, іронічний колорит. Найуживанішими мовностилістичними засобами створення іронічного ефекту у текстах гуцульських коломийок є антифразисні висловлення та реченнєві структури з семантико-синтаксичними алогізмами. Гумор у коломийках створюють різноманітні каламбури, стилістичне використання антонімії, алогічні інверсивні звороти.

Дотепність викладу у гуцульській коломийці засвідчує гострий розум народу, глибокі естетичні почуття, багатий духовний світ і високу мораль, а ще – любов до мови, тонке відчуття слова, вміння

скористатися багатством його виражальних можливостей. З огляду на це, перспективним напрямком дослідження вважаємо аналіз засобів вираження емоцій та експресії на різних мовних рівнях у цьому жанрі народнопоетичної творчості.

1. Гнатюк В. Переднє слово до збірника "Коломийки" // Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наук. думка, 1966 – С. 151-173.
2. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 335 с.
3. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 460 с.
4. Кузнецова О. Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі: Навчальний посібник. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 250 с.
5. Ліполик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2005. – 592 с.
6. Малова-Малкович П. З карпатських джерел: Фольклорно-етнографічний нарис. – Чернівці: Місто, 2004. – 175 с.

The linguo-stylistic means of humour and irony in hutsulian kolomyjka's texts are considered in the article. The author provides such means of comical effect as antifrazis utterances, ironical comparisons, puns.

Key words: kolomyjka, humour, irony, antifrazis, satire, comical effect.

УДК 398+883.09
ББК 81.05 + 81.2Ук

Галина Ступінська

СЕМАНТИКО-ТЕКСТОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОЛОМИЙОК У СТУДІЯХ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

У статті пунктирно означені теоретичні положення В. Гнатюка щодо походження назви, хронологічних та генетичних витоків коломинок, принципів їх систематизації.

Ключові слова: семантика, текстологія, коломийки, пісенні новотвори, народнопоетичні жанри, композиція, етнографічний матеріал, фольклористика.

У багатобарвному суцвітті української народної пісенності особливо виділяються глибоко емоційні коломийки, поширені і в наш час на всій території Карпат і Прикарпаття:

Люблю того гуцулика, що файно співає,

А в танці сі вікручує, аж сі потрісає.

Сопілочка файно грає, а дудочка дує,

Гуцулочка умліває, як гуцул танцює.

В мої любки повні губки, очки як зірочки,

Чорногора і Бескиди під тонков сорочков.

Як до тебе притиснуса, моя файна кіто,

То відразу стаю дужий як тотя трембіта.

Особливу енергетику коломинок зумовило їх походження. Адже подібний синкретизм тексту, мелодії і танцювальних рухів властивий здебільшого найдавнішому пластові народної творчості.

Самобутність і оригінальність цього пісенного жанру була об'єктом уваги фольклористів ще на початку XIX сторіччя, які, однак, висловлювали припущення щодо утворення коломинок внаслідок розпаду давнішої пісенності. Поглибленому і всебічному вивченню коломинок як оригінального, самостійного українського народнопісенного жанру присвятив чимало місця у своїх студіях Володимир Гнатюк. В історії української культури кінця XIX – початку XX століття В. Гнатюк відомий як громадський, політичний діяч і як визначний вчений, вагомим зацікавленням якого була фольклористика. У своїх дослідженнях він доводив, що фольклор є прямим відображенням історії народу, а різні жанри усної народної творчості – своєрідні історичні документи народу-творця, що "може переповідати твори з тих або й давніших часів, які переховалися в його пам'яті, але коли творить, черпає лише з сучасності" [1, 177].

З-поміж багатьох жанрів усної народної творчості дослідник особливо виділяв народну пісню. На багатому фольклорному матеріалі, зібраному й опублікованому дослідниками протягом XIX ст., В. Гнатюк обстоював думку про безперервний розвиток пісенної творчості українського народу, поетична скарбниця якого ніколи не може бути статичною. У статті "Пісенні новотвори в українській народній словесності" [1, 86] вчений детально аналізує погляди попередників і сучасників на стан і розвиток української народної поезії. Дослідник відкидав песимістичні думки М. Цертелєва, П. Лукашевича, О. Мордовцева, П. Куліша про період духовного застою в житті народу, про занепад української пісні, руйнування якої спричинило виникнення нових народнопісенних жанрів. Натомість протиставляв їм переконливі погляди М. Драгоманова і Б. Грінченка на динаміку й еволюцію народнопісенної творчості. В. Гнатюк переконливо довів, що пісенний репертуар має свої межі, поза які не переходить, оскільки для кожної історичної епохи характерний розквіт окремих народнопоетичних жанрів. Тому пісенна творчість не згасає, а далі розвивається й перероджується. "Доки народ живе, – стверджував науковець, – доти його життя мусить мати конкретні форми на зверха, які мусять об'являтися між іншим і в його народній поезії. Цілковитий загин народної поезії означав би й загин

народа" [1, 86]. Уже з цього висловлювання стають зрозумілими засади вченого; він вважав, що зміна громадського устрою, суспільних відносин, важливі історичні події, естетичні уподобання призводять до активного продукування й поширення нових пісенних жанрів. Саме такими виявилися коломийки, які І. Франко називав "величезною панорамою з безліччю живих картин" [7, 232]. Володимир Гнатюк обстоював думку, що коломийки не можна відносити до нових фольклорних явищ, оскільки вони функціонували ще у XVI ст.

Жодну з гіпотез про походження назви жанру дослідник не вважав такою, щоб її можна було б взяти за основу, але серед усіх проаналізованих вказує й на можливий зв'язок із сербським словом "коло", яке стало назвою танцю, подібного до української танцювальної коломийки. Свій погляд фольклорист спроектував у визначенні цього пісенного жанру: "...коротенькі пісні, що складаються переважно з одного або двох куплетів найрізноманітнішого змісту...бувають і інші: три-, чотири-, п'ять-, шість-куплетні; деколи зростає число куплетів аж до десяти... Се буває, однак, лиш виїмково і більше куплетні коломийки являються звичайно стягненням кількох менше-куплетних в одну" [1, 151].

Глибинна хронологія коломийки послужила одним із аргументів генетичної незалежності жанру. Вчений обстоював думку щодо генетичних витоків коломийки, полемізуючи з М. Сумцовим і В. Залеським. Зокрема, М. Сумцов вважав коломиюку породженням періоду духовного застою в житті народу та відламком довгої ліричної пісні. Погоджуючись із деякими його положеннями, В. Гнатюк однак відкидав їх еклетичну етимологію. Він доводив, що окремі ознаки старих форм, виявлені в коломиїках, свідчать тільки про закономірності творчого процесу. Тому ці пісні слід вважати рівноправними з іншими народнопоетичними жанрами, оскільки вони становлять собою завершену художню цілісність, що досягається завдяки майстерності та простоті композиції. В. Гнатюк надавав перевагу коломиїкам перед іншими пісенними жанрами. Мотивацію такої високої оцінки вчений аргументував тим, що коломийки не мають тематичних обмежень і здатні відгукуватися на всі прояви людського життя. За словами науковця, коломиїка "...втискається всюди за чоловіком, для неї нема нічого тайного; звідси в ній висловлене і радість і горе, і утіха і жаль; звідси вона дихає і повагою і жартом; звідси в ній і гумор і сатира та іронія" [1, 157]. Володимир Гнатюк відкрив нову сторінку в слов'янській науці у вивченні жанру коломийки. Теоретичні положення вченого щодо походження назви, хронологічних та генетичних витоків, взаємин із іншими короткопісенними видами українського фольклору (козачками, шумками, краков'яками) і слов'янського (російськими частушками, польськими краков'яками), а також щодо принципів систематизації коломинок були підтримані І. Франком, Ф. Колессою, С. Людкевичем та їхніми послідовниками.

Підсумком багаторічної діяльності фольклориста стало перше найбільше зібрання коломинок у трьох томах (1905 – 1907 рр.), які містять близько 9000 зразків жанру (четвертий том залишився незавершеним). Про титанічну працю дослідника захоплено відгукувався І. Франко: "В. Гнатюк феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один" [6, 148]. І справді, збираючи народні перлини, вчений дотримувався філологічної точності й абсолютної повноти запису безпосередньо з уст оповідача чи співака. Паспортизація і співвіднесеність із публікаціями попередників збільшують наукову вагу цього збірника. Варто зазначити, що дослідник звертав увагу на різноманітні мелодії коломинок. У тритомному збірнику він подав зразки з 213 сіл. Зокрема, зібрані записи з одного села зафіксували понад 40 мелодій. Сам учений захоплено констатував, що коломийки налічують не десятки, а сотні мелодій. Про неабияке зацікавлення і замилювання коломиїками В. Гнатюка свідчив М. Коцюбинський: "Згадав про коломийки – і зараз, як живий, встав перед очима Ваш образ: нахилиється до вуха і тихим голосом виспіває якусь коломиюку (а їх на всяк випадок є кілька), і очі сміються" [4, 106].

Укладаючи збірники, Володимир Гнатюк розділив тексти коломинок за такими рубриками: "Нації і племена", "Географічні назви", "Хресні імена", "Музика", "Танці", "Співи", "Ноша", "Строї", "Військо", "Природа", "Любов і подружжя", "Родинне життя", "Громадське життя". У передмові до зібрання коломинок вчений слушно зауважив, що жодна систематизація не може претендувати на досконалість з огляду на невловимість і різноманітність змісту та неосяжність тематичних обширів. Через те й упорядкування матеріалу в попередників має низку недоліків. "Чи моя систематика ліпша, не моя річ судити, – пише В. Гнатюк, – в кожнім разі вона перший раз консеквентно переведена" [1, 170].

Попри всю розмаїтість матеріалу вченому вдалося окреслити основні тематичні цикли, всередині яких групування велося за опорними словами. Цей принцип успішно застосовують сучасні упорядники, а творча практика академіка В. Гнатюка і нині залишається взірцем для збирацької й дослідницької роботи фольклористів.

Високу оцінку зібраного й упорядкованого В. Гнатюком матеріалу дав І. Франко: "...перед нами перекочуються розрізнені перлини великого намиста, частки великої епопеї сучасного народного життя. Гнатюкова збірка уперве викликає те нове для нас враження колосальної єдності, що таїться на дні тих розрізнених краплин. Зведені до купи в систему, що гуртує їх відповідно до змісту, вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радість, працю і спочинок, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його

розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його трілидцію і вірування, його громадські й етичні ідеали” [6, 49].

Гуцульщина жила у серці фольклориста-науковця В. Гнатюка з її вражіннями душі, неоскверненою первіністю, безпосереднім світом гуцулів, який заворожував і його сучасника австрійського письменника Леопольда фон Захер-Мазоха: “...Мужні, хоробрі, сповнені непереможної любові до свободи, вони в усі часи зберігали свою незалежність. Гуцул ніколи не знав над собою ні пана, ні панщини... Гуцульська гостинність не має собі рівні на землі... Вони завжди веселі, навіть у найбільшій біді не впадають у розпач. “Не печалуйся, а берись до роботи!” – ось їхнє життєве кредо. Вони відважні до безумства й ширі...” [3, 82].

Як перегук із висловлюваннями Івана Франка і Леопольда фон Захер-Мазоха можна сприймати гуцульські коломийки, цей своєрідний камертон, що настроює й об’єднує співака і слухача у певному ритмомелодійному руслі:

Як я тоту коломийку зачую, зачую,
Через тоту коломийку дома не ночую.
Та якби я, пане-брате, все дома ночував,
Давно би я в Станіславі черевички взував [5, 253].

-Ой гуцуле, гуцулику, ти погана віра,
Твоя жінка йа в середу солонину їла.
-Ой не бреш, песій сину, твоя жінка гірша,
Твоя їла йа в п’ятницю, хоть п’ятниця більша.
-Ой, гуцули, гуцулоньки, де-сте бойка діли?
Ци ви его іспекли-сте, ци сирого з’їли?
-Ні ми его іспекли-сте, ні сирого з’їли,
Лише ішов через гору, та’го вовки з’їли! [5, 241]

Ой любив я дівок сорок, а молодичь триста,
Маю в бога надієньку, моя душа чиста [5, 260].

Володимир Гнатюк довів, що побутування коломийок свідчить про неабияку їх естетичну цінність, яка полягає у багатстві мови, образів, порівнянь, рими, лапідарному і “ядерному” стилі. Висока поезія і мудрість народна, віддзеркалені у коломийках, ніколи не стануть архаїкою. Сучасні коломийки сповнені іскрометного жарту, дотепного гумору, вони є осердям не тільки родинних свят, а й різних фестин, що відроджують прадідівські звичаї, у яких відчувається єдність з природою, своєю землею, своїм сонцем, своїми богами. Завдяки легкій віршованій формі коломийки є одним із найбільш імпровізованих жанрів. А справжнім майстром коломийок називають того, хто складає їх експромтом до різних життєвих ситуацій, заплітаючи сталі формули і типові образи у нові тексти, долучаючи все, що бачить, відчуває і думає.

З давніх-давен нашів Тисов гуцули-бараби
Везли сплавом до Європи бокори-дараби.
Ой по тих по полонинах бляляли бебеки,
До Відня, до Будапешту йшли наші смереки.
Та й до нині так веде си: торгуємо натщі,
Продаємо деревину, далі – пні і хачі.
Ой рубають смеречину, буків і горіхів,
Чим май більше пнів у лісі, тим май більше джипів.
Від Європи достаємо на велику болу
Жуйку-бульку, люльку-дульку, гірку кока-колу.
Та дараби до Європи вже не смерекові,
А йдуть Вішинков і Тисов самі пластмасові.
Ріков шлемо европейцьи тріски і мілиньи,
Здохлі коти, пси і кури, та й всяке кириньи.
Нинішні «екологісти» у Карпатськiм Парку
Вже із Тиси та й з Говерли вчинили сміттярку... [4, 68].

1. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка. – 1966. – 246 с.
2. Коцюбинський М. Тв.: У 7 т. – Т. 6. – К., 1975. – 306 с.
3. Леопольд фон Захер Мазох. Вибрані твори. Львів, 1999. – 383 с.
4. Магія коломийок // Карпати. Туризм. Відпочинок №9, 2007. – с.68-69.
5. Українські народні пісні в записах В. Гнатюка. – К.: Музична Україна, 1971. – 324 с.
6. Франко І. Володимир Гнатюк. Коломийки. Т. II. // Франко І. Тв.: В 50 т. – Т. 39. – К.: Наукова думка, 1982. – 688 с.
7. Франко І. До історії коломийкового розміру // Франко І. Тв.: В 50 т. – Т. 39. – К.: Наукова думка, 1983. – 703 с.

The article deals with the theoretic principles of V. Gnatyuk about the origin of names, chronological and genetic origin, the ways of classification.

Key words: semantics, textology, kolomyjky, song novelties, folk poetic genres, composition, ethnographic material, folkloristics.

УДК 81'28 : 81'42

Ольга Черемська, Володимир Жовтобрюх

ББК 81 - 67

ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ Г. ХОТКЕВИЧА (на матеріалі повісті “Довбуш”)

У статті проаналізовано використання діалектної лексики в повісті Г. Хоткевича «Довбуш» як засобу індивідуалізації мови персонажів. Виявлено лексичні, фонетичні та морфологічні риси гуцульської говірки, відтвореної письменником.

Ключові слова: діалектна лексика, гуцульський діалект, ідіостиль.

В українському мовознавстві дослідження діалектної лексики має тривалу історію [1; 2; 4; 7]. Ця проблема набуває особливої актуальності, коли діалектизми є характерною ознакою ідіостилу письменника. Діалектна лексика яскраво представлена у творах гуцульської тематики видатного українського письменника Гната Хоткевича, однак вивчена вона лише частково. Так, у виданні “Камінна душа” (1970) схарактеризовано особливості гуцульського діалекту і подано словничок діалектизмів. Аналогічний словничок укладено до повісті “Довбуш” (1990).

Мета статті – розглянути особливості функціонування діалектної лексики в повісті Г. Хоткевича “Довбуш”, проаналізувати фонетичні та морфологічні риси гуцульської говірки, майстерно відтвореної письменником.

Гнат Мартинович Хоткевич (1877–1938) – автор великої та різножанрової спадщини: художньо-літературної, фольклорно-етнографічної, музичної, історико-краєзнавчої, театрознавчої, літературознавчої, – слобожанин, літературна й культурна діяльність якого тісно пов’язана із Західною Україною, і, зокрема, з Гуцульщиною.

“Верховинець Слобідщини” – так поетично назвав його професор кафедри української літератури ХНПУ імені Г. С. Сковороди К. Балабуха [3, 4]. І не випадково. Своє перше оповідання “Грузинка” (1897) Г. Хоткевич опублікував у львівському журналі “Зоря”, був одним із активних співробітників “Літературно-наукового вісника”, який почав виходити з 1898 року: тут з’явилися його оповідання, нариси, статті. Тут багато написав, перебуваючи в еміграції в 1906-1912 роках. “Зачарований гуцульським краєм, письменник вивчав життя народу, побут і звичаї, мову, багатий і самобутній світ фольклору... він прагне збагатити українську літературу гуцульськими мотивами, які до нього розвивали у своїй творчості Ю. Федькович, Марко Черемшина, О. Кобилянська” [5, 541-542]. Гуцульській тематиці присвячені оповідання з гуцульського життя “Гірські акварелі”, “Гуцульські образки”, повісті “Авірон”, “Камінна душа” (1911, Чернівці), “Довбуш”, п’єса “Довбуш”, були ще “Опришки” – “ціла низка легенд про опришків, оброблених літературно” [6, 20].

Сам автор так пояснював своє захоплення гуцулами: “Гуцули припали мені до душі тим, що в них чути голос життєвої сили, вони носять у собі якийсь особливий внутрішній спокій, якого ми не знаємо, нарешті, вони художники не тільки в ті хвилини, коли щось довбають або ліплять, а в самій потребі творити зразки краси, щоб вона була розсіяна на кожному кроці в їх буденщині... Я не тільки забуваю літературну мову, бо звик говорити по-гуцульськи, але починаю думати, як гуцул” [6, 59].

Активним художнім компонентом повісті «Довбуш», уперше опублікованої 1965 року, є її мова. Г. Хоткевич майстерно використовує гуцульський діалект для відтворення особливостей народної мови своїх героїв. Мовна палітра твору відбиває характерний лексичний склад діалекту, його фонетичні та морфологічні риси. Тільки дуже тонкий знавець діалекту міг так точно відтворити його багатство, практично не користуючись ним у побуті, а тільки в художній практиці [5, 551].

Об’ємним зображувальним засобом є діалектно забарвлена лексика, що несе виразні ознаки територіальної прив’язаності, а також регіоналізми, екзотизми й інші словесні утворення з рисами місцевого слововживання. Вони відтворюють особливості світобачення й світосприйняття гуцулів, барвисто змальовують загальну картину їх поведінкових стереотипів.

Як зауважує Ю. Шерех, часто “письменник свідомо вдається до діалектизмів, щоб занурити читача в місцеві обставини, створити так званий місцевий кольорит. Звичайно, це буває в мові дійових осіб, але іноді шириться і на авторову оповідь. В українській літературі щодо цього особливо пощастило гуцульській говірці, використаній у майстерних творах таких, як “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського і “Кам’яна душа” Гн. Хоткевича...” [7, 48]. Отож найбільша кількість діалектизмів припадає на пряму мову персонажів в усіх її проявах (монологи, діалоги, полілоги, внутрішні монологи).

Мова персонажів твору – характерний засіб індивідуалізації. Отець Кралевич говорить мовою інтелігента, шляхта і панство – по-своєму, повстанець з України Михайло, який виступає носієм козацько-гайдамацьких традицій, репрезентує східно-український мовний колорит. Гуцульською говіркою ведуть розмову Довбуш і його опришки, Василь Довбушук – батько Олекси, його дружина Єлена, баба Палагниця, пастух Гринь та інші гуцули.

Значною є частина територіальних і соціальних діалектизмів, які є номенами ландшафту, рослинного та тваринного світу, стосунків родичання, свійської худоби: *головиця, полонина, гавра, жереп, ізвір, кумбук, плай, цара, царина, чегір, туршуки, хитар, хербет, грунь, вориння; тедя, газда, маржина, восько, любаска, легінь, дедя, ровта, кріс, арідник, гарувати, дроб’єта* та ін.

Етнографічні діалектизи називають реалії побуту гуцулів, відсутні в інших етнографічних районах: *кентар, сардик, черес, гугля, гачі, кресаня, бартка, трембіта, флосра, оструб, вертлюг, берфела, дараба*.

Вони уявляють образи, матеріалізують уявлення, додають свіжості, сили й ефектності образам, а також служать яскравим засобом деталізації: "Ватаг пам'ятає, у кого й скільки якої худоби. чий вівці позначені *обиркою*, а чий *пичкати*, бо їм вирізано пичку в усі. Один газда мітить свої вівці *стрівкою*, другий розколосило вухо раз або двічі – всякий позначає по-інакшому, і все це знає ватаг. А рогату худобу то вже *"пичкують"*, кладучи який знак на роги... Усякі є *"знаменета"* – і всіх їх мусить пам'ятати ватаг".

У цьому творі Г. Хоткевич послідовно предає фонетичні та морфологічні особливості гуцульської говірки.

Фонетично зміненими є форми відносно-питальних та неозначених займенників: *йкий, екійс*, а також якісних прислівників: *йк, ек, ік*: *Наш Олекса... він такий екійс... Не ек за бовт ек за півміркуа. Ік зачели там стрісти – уй-юй-юй! Що ж суд був ек звич. От питаються, ек ти попав до опришків.* Графічний запис свідчить про два напрями фонетичних видозмін: зміна [а] на [е] після шиплячих та м'яких приголосних та редукція голосного після [й]: *Ек зчинився галас на ціле місто! А йка я щаслива! Пан, скажи, йкийс приїхав.*

Спостерігаємо різноманітні зміни приголосних звуків, наприклад, [т] на [к]: *Зачели всі кікати. Та го вже на свікі нема; [в] на [м] перед приголосним: Багато стіймали жомніри хлопців; [д] на [г]: Я ще гітваком тут скотарила. Я вправ і лише вигів, що Головача смолки присіли. Клатім ватру.* Відмітною рисою гуцульської говірки, відтвореної в запису Г. Хоткевича, є заміна [а] на [е] під наголосом переважно після м'яких приголосних (*піднсти, п'євка, лехи, узев, ніек*): *Навіть у церкві не був – боєвси. Вівчєри поприганєли худобу на полонини. Вівці єлові били.* Можна спостерігати в одному слові поєднання кількох фонетичних видозмін: *А йти мені кешко. Кожна жила моя до йкоїс кечери приросла.*

Трапляються також фонетично модифіковані форми числівників (*онна* – жін.р. одна, *штири* – чотири). *Але йк давали мені онцу бриндєнку та зрізали рубель, то бовт ненароком ізрізали. То каєте, газдо, штирі рублі й дерка на бовт? Під Пинтов самих угрів було до вісімдєсєк.*

Стилістично вартісними в повісті «Довбуш» є діалектні морфологічні форми, які відтворюють особливості усного мовлення героїв. З-поміж них можна відзначити послідовне вживання дієслів другої дієвідміни у формі третьої особи однини теперішнього часу з твердим приголосним у закінченні: *робит, носит, бачит, тулит, сварит, доїт*: *А тот пастух видит все. Він си не взлостит, нікого не підпалит.* Також спостерігаємо вживання дієслів першої дієвідміни у формі третьої особи однини теперішнього часу також із твердим приголосним у закінченні: *готует, думаєт, страждаєт, парует.*

У мовленні героїв твору передана й така особливість гуцульської говірки, як препозитивна позиція формотворчої частки *си*, що виражає семантику зворотності: *А я си не бою!.. Олекса Довбуш я си називаю.*

Відзначаються локальним забарвленням складені форми минулого часу з допоміжним дієсловом *бути*, від форм якого залишилися лише окремі звукові відрізки, що входять до складу основного дієслова (*робила-м, робили-сьмо, робили-сьте, робили-сь*). Вони також можуть приєднуватися до іменників, займенників, прислівників, сполучників, функціонуючи в реченні, однак, у структурі дієслова *Одну бриндєнку-сте ви взяли. Шо-сте дістали то-м зрізав. А мірчука чужого не взєв-сми. Аби-сте були ласкаві. Шо-м нинька виділа-а!*

Відтворено й інші дієслівні форми, характерні для гуцульської говірки, зокрема форми майбутнього часу з використанням частки *мут*: *Ще й до воська мут брати.*

В умовному способі замість частки *би* часто виступає архаїчна форма *би-м, бих* (*зробила би-м, продала-м бих*).

У мовленні гуцулів послідовно відтворені особливості відмінкових форм іменників, зокрема форма орудного відмінка однини іменників жіночого роду першої відміни із закінченням *-ов (-єв)*: *Аби він віно віддав, шо за дочков узєв. А він тогди вдарив мене бартков отут-о. Гадя з нєнєв померли. Обсипайте смєреку землев.* Такі ж видозміни закінчення орудного відмінка спостерігаємо в прикметниках та ад'єктивних, а також особових займенниках у формі жіночого роду однини: *Руснак стоїть, ек і стосєв, божєв руков зроблений. Він йшов сухєв ногов, ек по землі. Віднесєте онну – вертайте за другов. Є така дорога, шо нєв нашє людє підут.*

Всі відзначені особливості морфологічної форми слів створюють живий, етнографічно виразний, реалістичний і водночас неповторний характер художнього мовлення Гната Хоткевича:

- *Єгомость просили вас, аби-сте були ласкаві зайти ід ним.*

- *Най, я си яв'ю. Най харчуют собі троха.*

- *Єгомость просили, аби-сте таки зара йшли.*

Автор укладає їх у уста героїв під час розмови, вводить до роздумів, міркувань персонажів, але не використовує у власному мовленні.

У повісті введено й інших героїв з народу, які не вживають гуцульську говірку. Таким є колишній селянин, а нині бездомний бурлака Михайло з Наддніпрянщини, який пристав до загону Довбуша. Мовлення Михайла значно відрізняється від мовлення гуцулів, відбиваючи особливості

наддніпрянського наріччя: *Він ото як об'явив себе полковником, як почали до нього сипатися люди, ой-ой... І мужики йдуть, і винники, і пасічники, і запорожці й старі гайдамаки, котрі притихли були до слушного часу. Та як двинув Верлан свою вармію – так аж затрусив Польщею.* Письменник виразно показує, що відмінності в мовленні, звичаях, особливостях побуту поневоленних шляхтою людей з різних районів України не є перешкодою для їхнього єднання. Спільне, бодай і приречене на поразку, бажання визволитися з-під національного та феодального гніту закладає основи порозуміння: *І от це все розповідає Михайло гуцульським хлопцям простою мовою селянина. Не кожне слово розуміли гуцули, але прекрасно розуміли загальний світогляд, бо це були вони самі.*

У творі Г. Хоткевича діють герої, що належать до різних верств українського населення, зокрема представники духовенства. Це насамперед священник Кравевич, спілкування з яким відіграло визначальну роль у становленні поглядів Олекси Довбуша, формуванні бунтарських настроїв. З роману відомо, що отець Кравевич приїхав на гуцульські терени фактично на заслання через своє вільнодумство. Це людина інтелігентна, освічена, що відбивається у його мовленні. Воно достатньо унормоване, позбавлене притаманних гуцульській говірці діалектних рис, а тому може бути кваліфіковане як літературне розмовне мовлення. Мовленнєва поведінка Кравевича виразно характеризує його. Священник володіє гуцульським діалектом: *А відтак єгомость кажуть Олексі: - На-ко, йгім, Оле, д'мені – шос ізговоримо.* Однак це чи не єдиний випадок, коли Кравевич уживає діалект. У діалогах з Олексою, де, власне, й реалізована мовленнєва інтенція Кравевича, священник не заграє з гуцулом, не підлаштовується під його говірку з метою повернути на свій бік. Він залишається собою, зі своїми думками, сумнівами, ваганнями, політичною невизначеністю, певним конформізмом, а тому говорить звичною для себе літературною мовою: *Слухай, голубе... Існують питання, котрих не повинен собі чоловік задавати... Смысл буття... Єкільки б ти не читав книжок – ніщо тобі не допоможе і смыслу життя ти словом не оприділиши. І ніхто тобі його не вкаже, коли в тобі самому немає внутрішньої відповіді на те.* Кравевич і Олекса говорять по-різному, однак досягають порозуміння, хоча й мають неоднакові уявлення про шляхи боротьби. Священник зрештою стає ідейним наставником майбутнього ватага опришків:

- *То це ви гадаєте, отче, що і тут би можна підняти нарід?*

- *Так! Я думаю, що й тут можна підняти народ. І це можемо якраз ми – ти і я. Ти, вмішавшись в саму гуцу народу, а я з церковного амвона.*

Письменник показує зацікавлення Кравевича мовою гуцулів, священник високо цінує вироблений віковою народною традицією гуцульський мовленнєвий етикет, який, на його думку, є свідченням внутрішньої культури цих неосвічених, темних, зовні грубих, пригнічених утисками й тяжкою працею людей: *Кравевич з охотою слухає всі оті грєчності. Йому подобається, шо в сих людей таке багатство всяких формул ввічливості: «Перебачєйте... даруйте... Прошу вібачити на цим слові... Шєнуючи ваш гонір...» - всіма цими й ще безконєчним числом усяких інших формулок гуцул перєсипає свою бесєду не тільки з ким вищим себе, а й з рівним.*

Унормованим, літературним є мовлення дружини Кравевича. Вона знаходить спільну мову з Єленою, дружиною Олекси, яка розмовляє гуцульською говіркою:

- *Лихого нічого єгомость навчити не можуть. Єгомость – то така людина, шо не думає о собі. Він хотів би свободи нашому народові.*

- *Во-во-во-во! І мій так само. А я му кау: ци ти самий світ переробиш? Єк світ світом були пани й будут. Не ми то встанов'ємо, не нам і змінєти.*

Діалектизи, використані Г. Хоткевичем у повісті "Довбуш", як і в інших його творах, відзначається багатим розмаїттям і є важливим елементом його оригінального й самобутнього ідіостилу. Крім того, в історичній прозі та драматургії вони допомагають письменникові глибше передати колорит епохи.

1. Бєвзєнко С.П. Українська діалєктологія. - К.: Наук. думка, 1980.

2. Бичко З.М. Діалєктна лексика Опілля. - Львів, 1997.

3. Дивосвіт Гната Хоткевича // Матеріали науково-практичної конференції «Творча спадщина Гната Хоткевича», присвяченої 120-річчю від дня народження Г. Хоткевича. - Харків, грудень 1997 / за ред. П. Черемського. - Х., 1998 р. - 160 с.

4. Матвієв І.Г. Українська мова та її говори. - К., 1990.

5. Погребенник Ф. Гнат Хоткевич і його історична проза // з кн. Г. Хоткевич Авірон. Довбуш. Оповідання. - К.: Дніпро, 1990. - С.539-553.

6. Хоткевич Г. Спогади. Статті. Світліни / Упорядники А. Балаболєченко, Г. Хоткевич. - К.: Кобза, 1994. - 166 с.

7. Шєрєх Ю. Нарис сучасної української літературної мови. - Мюнхєн: Молоде життє, 1951. - 402 с.

In the article the dialectal lexic of H. Hotkevich story "Dovbush" is analysed.

Key words: dialectal lexic, Karpatian (Hutsul) dialect, ideostyle.

ГУЦУЛЬСЬКО-БОЙКІВСЬКО-ЛЕМКІВСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ГАЛИЧИНИ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ
(на матеріалі альманахів “Лірвак з-над Сяну” та “Перемишлянин”)

У статті здійснено аналіз гуцульсько-бойківсько-лемківських лексичних діалектизмів як джерела формування української літературної мови середини ХІХ століття в Галичині. Визначено типи та встановлено паралелізм функціонування зазначеного діалектного лексичного складу в літературній мові Галичини.

Ключові слова: гуцульський діалект, бойківський діалект, лемківський діалект, українська літературна мова, лексичний паралелізм.

В історії розвитку української літературної мови на території Галичини середина ХІХ століття посідає вагомe місце, оскільки 40-70 роки – це переломний період, коли народна мова стає домінуючим фактором національно-культурного відродження. Специфіка Галичини в порівнянні з Наддніпрянською Україною зумовлена відмінним історичним контекстом – умовами суспільно-політичного життя в Австро-Угорській імперії. На відміну від інших багатонаціональних держав, Австро-Угорщина надавала доволі широку автономію підлеглим народам стосовно питань національно-культурного руху. Скасування кріпацтва у 1848 було прогресивним явищем, що пізніше дозволило вимагати надання ширших прав у царині освіти, науки: “в 1866 році згідно ухвали галицького сейму в народних і середніх школах мовою викладання... в Східній Галичині стали українська і польська, а у 1869 – обидві мови були впроваджені як урядові – як в адміністраційні установи, так і в публічне життя (за винятком війська і пошти)” [8, 127]. Процес літературного мовотворення у Галичині цього періоду відбувався під активним впливом південно-західних діалектів (наддністрянського, бойківського, гуцульського, надсянського, лемківського). Це зумовлює актуальність нашої розвідки, оскільки виявлення впливу гуцульсько-бойківсько-лемківських лексичних елементів на нову літературну мову є важливим завданням наукового пошуку і дасть можливість визначити тенденції та джерела літературного мовотворення середини ХІХ ст. в Галичині.

Опрацювання зазначеної проблематики здійснено на матеріалі найпомітніших мовно-літературних джерел того періоду – альманахів “Лірвак з-над Сяну” та “Перемишлянин”, що вийшли друком в Перемишлі в 1850-х роках. Власне в Перемишлі, другому після Львова культурному центрі, згуртувалась інтелігенція, яка вбачала себе спадкоємицею справи М.Шашкевича, тобто намагалась писати “народною мовою”. Відсутність унормованості літературної мови та нагальна потреба номінації явищ дійсності впливала на тих, хто творив нову мову, яка повинна була охопити всі сфери культурного, наукового та суспільного життя. В умовах, що склались у середині ХІХ століття в Галичині, джерелами збагачення лексичного складу мови були власні мовні ресурси, зокрема, фольклоризми, а також залучення в літературний обіг значної кількості діалектної лексики та запозичення з інших мов, головню з польської та російської. Такі процеси доволі чітко простежуються в обох альманахах. Слід зауважити, що використання авторами “Лірвака з-над Сяну” та “Перемишлянина” діалектної лексики зумовлювало їхнє територіальне походження з того чи іншого мовного регіону карпатського ареалу, колорит і багатство мовного матеріалу, про що свідчить вживання значної кількості лексики гуцульського та бойківського говорів.

Діалектна лексика, наявна у текстах альманахів, характеризується власною специфікою та відрізняється від літературних відповідників за фонетичним складом, словотворчими афіксами, морфологічними рисами, наголосом, а головним чином лексико-семантичними відмінностями.

Для визначення належності лексичних мовних елементів у літературній мові аналізованого періоду до різних південно-західних говорів у праці використано словники гуцульських говірок [1; 4], бойківських [5] та лемківських [6].

Найчастіше в дослідженнях текстів з діалектною лексикою її поділяють на лексико-тематичні групи, наприклад, за назвами родової спорідненості, предметів побуту тощо. Однак авторами обраних нами альманахів є перемишлянське духовенство, що зумовило наявність текстів релігійного змісту та літературних творів зі специфічним словниковим складом. Аналізуючи діалектну лексику, засвідчену у вказаних альманахах, беремо до уваги такі критерії:

- 1) близькість до літературної мови;
- 2) лексико-семантичні особливості діалектизмів з урахуванням частиномовної належності:
  - а) іменники;
  - б) прикметники;
  - в) прислівники;
  - г) дієслова за значеннями семантичних груп;
- 3) лексико-семантичний та функціональний паралелізм лексем.

1. У текстах альманахів “Лірвак з-над Сяну” та “Перемишлянин” виявлено низку гуцульських лексем, близьких до літературної мови, зокрема:

– близькість до літературної мови у лексемах, що належать до гуцульського діалекту: *полонина* (літ. полонина), *дівця* (дівча), *обисте* (обійстя), *небожжа*, *небожжа* (небіжка), *жилізо* (залізо), *ватри* (ватра), *кетиця* (китиця), *коньче* (конче), *нігде* (ніде), *керниця*, *кирниця* (криниця);

– використані лексеми з бойківського говору: *господарь* (господар), *господиня* (господиня), *коцюба* (коцюба), *гайдюка* (гадюка), *слези* (сльози), *желізо* (залізо), *зіле* (зілля), *кирниця* (криниця).

– лемківський говір репрезентований лексемами *жичливо* (зичливо), *желізо* (залізо), *бакаляр* (бакалавр), *ревні* (ревно), *сден* (один).

У лемкізмах, як і в словах гуцульського та бойківського діалектів, маємо фонетичні варіанти паралельних лексем, однак у лемківському діалекті очевидними є впливи польської мови (*жичливо*). Як бачимо, для переважної більшості лексем характерні незначні фонетичні відмінності від сучасного літературного варіанта, а також міждіалектна варіантність фонетичного складу слів. Це зумовлено неунормованістю тогочасного правопису (*жилізо-желізо*) та розбіжностями діалектної орфоєпії (напр., м'якість шиплячих та задньозяжикових у гуцульському діалекті – *кетиця*, *дівця*).

2. Лексико-семантичні особливості власне діалектизмів як частин мови найяскравіше реалізуються в контексті, що дає можливість виявити додаткові конотації лексеми або встановити, яке саме значення мається на увазі.

В аналізованих художніх творах засвідчено низку лексем на позначення істот. Іменники гуцульського говору присутні у таких назвах осіб: *газда* (1. Господар; добрий господар; 2. Порядна, чесна людина, господар дому, голова родини; 3. Чоловік) [1, 51] – “*Газда* бідний став, як вритий” [3, 33]; *газдині* (1. Господиня; 2. Порядна, чесна жінка; 3. Дружина) [1, 51]; *летінь* (парубок, дорослий хлопець) [1, 110] – “*Чи* Довбушевих *летінів* сваволя... погубила” [3, 62]; *дівця* (дівча, дівчина) [4, 63] – “*Ти* жвавий хлопець, *дівця* розерити потрафиш” [3, 137]; *сколоздра* (1. Сорт ранньої яблуні; 2. Дівчина, що починає рано дівувати) [4, 158]; *сарака* (бідолаха, сирота) [4, 152] – “*Сарака* в своїй хаті, з дітми, з жінков жив в неволи” [3, 32] (слово румунського походження); *небожжа* (небіжка, померла) [4, 152] – “*Твоя небожжа* мати... не ладно поступила” [3, 55]; *хованец* (годованец) (1. Вихованець, утриманець. 2. *Міф.* чорт, якого людина виростила для себе) [1, 202] – “*Ми хованця* також маєм, вліз на руськую землю і толочит нам пшеницю” [3, 34]. Зі словом *хованец* у контексті пов'язані обидва його значення, оскільки йдеться про загарбників, ворогів “*руської землиці*”; можна припустити, що йдеться про обидві імперії – Російську та Австро-Угорську, які алегорично виступають в обох іпостасях.

У бойківському діалекті менше іменників на позначення родових понять, крім того, один з них повністю збігається зі значенням у гуцульському та лемківському говорах: *летінь* [5, 406], [3, 62]; *господарь* (господар, глава родини) [5, 188] – “*Кажий* молодець способлячись на *господара* стараєсь оженити” [3, 170]; *господиня* (господиня, дружина) [5, 188] “*Господарь* на селі без *господині* обійтись не може” [3, 170].

У лемківському діалекті дублюються лексеми *газда* [6, 70] – “*Газда* добрий і хороший, бо мав также трохи грошей” [3, 32]; *газдині* [6, 70]; *летінь* [6, 168], [3, 62]. Єдиним прикладом, що не є паралеллю, репрезентована лексема латинського походження *бакаляр* (1. Найнижчий академічний ступінь; 2. Учитель) [6, 22] – “*Букваревич* був *бакаляр* сільський” [3, 133].

Іменників-назв істот у літературних текстах альманахів небагато, крім того у діалектах вони збігаються з літературною нормою української мови – це переважно назви тварин, що традиційно трапляються у народному фольклорі, – кінь, лис, собака, кури. У гуцульському говорі існує лексема *когут*, яка має три значення (1. Півень; 2. Прикраса на капелюсі з півнячого пір'я; 3. Різьблений верх на дасі) [1, 98], але у контексті його вжито тільки в прямому, першому: “*На* роздорожу *когут* лиш запіє” [3, 36]. Іменники з конкретно-предметним значенням засвідчені в більшій кількості. До тематичної групи “*Природа та навколишнє середовище*” належать такі лексеми: *звізди* (зірки) [4, 79] – “*Звізди* слабенько на небі горят” [3, 36]; *первенці* (проміння, перші промені сонця) [4, 180] – “*До* тебе, Боже, думи засилаєм і утра *первенці* і гадки молодії” [3, 27]; *полонина* (високогірне пасовище) [1, 153] – “*Где* з скал шумячи стрімко летят води, ватажків піснями дзвенит *полонина*” [3, 66]; *ватри* (вогонь, багаття) [1, 32] – “*До* *ватри* підкиньте ще дров” [3, 42]; *китиці* (1. Прикраса з кольорових ниток; 2. Букет квітів; 3. Суцвіття, вершини дерев (перев. смереки); 4. Гора, вершина якої покрита лісом) [1, 96] – “*Китицев* жовтов жепан тканий” [3, 80] – тут китиця у значенні прикраси, вишитої нитками, а в іншому – букета “*В китицю* сплевши... первіснок в маю” [3, 60]; *корчі* (кущі, зарослі) [1, 98] – “*По* гушах і *корчох*, де сосна звалена” [3, 60]. До назв, що стосуються господарства, належать слова *обисте* (обійстя, садиба, двір) [1, 135] – “*Завтра* буду на твоє *обистю*” [3, 118]; *керниця* (криниця) [1, 94] – “*Вода* з *Кастильської* *где керниця*” [3, 104]. Іменниками з конкретним значенням є *твар* (лице, обличчя) [4, 167] – “*Вся твар* вскорі з сну трезвіє” [3, 50]; *позлітка* (фольга) [4, 138] – “*Врем'я* було погідне, гейби *позлітков* небо прикрасив” [3, 68]; *желізо* (залізо) [1, 39] – “*Твердим желізом* покриті рицари” [3, 78]; *кавалок* (шматок) [4, 87] – “*І тепер* скиби *кавалок* жадає нам одобрати” [3, 27]; *спід* (низ, нижня частина чогось) [4, 161] – “*Багацтвом* тканий згори аж до *споду*” [3, 78]. До абстрактних понять належать діалектизми *звада* (сварка, незгода,

ворожнеча) [1, 80] – “Жили вони з сусідами в *здадах*” [3, 54]; *віно* (посаг для дівчини) [4, 39] – “Приходить староста для умови о *віно*” [3, 189].

У бойківському діалекті до назв істот належить лексема *гайдюка* (1. Гадюка; 2. Змія) [5, 156] – “*Гайдюка* висунулася з печери” [3, 115]. У цьому слові типовий для бойківсько-лемківських говірок фонетичний варіант зі вставним [й]. До лексем на позначення природи і навколишнього середовища насамперед належать: *огень* (вогонь) [5, 14] – “Над нами висящий *огень* пече мя” [3, 48] – мається на увазі сонце (тут слово в вжите переносному значенні) (див. також [3, 48]); *поломїнь* (полум'я) [5, 107] – “*Поломїнь* хвитає сухе *зіле*” [3, 128]; *зіле* (зілля) [5, 310] – “Сонце... землю *зільом* покорило” [3, 49]; *яруга* (інша назва клива) (1. Висока гора, поросла темним смерековим лісом; 2. Безодня, западні) [5, 404] – “Де гори і бори, *яруги* скалисті” [3, 42]; *хабина* (прут, хворостина) [5, 336] – “Де вас я притулю, без листя *хабина*, чим приодію” [3, 92]. Серед конкретних понять є мовні паралелі *желізо* (залізо) [5, 250] і *керниця*, *кирниця* (криниця) [5, 250] – “О русалках... в седм *керницях*” [3, 63], а також лексема на позначення знаряддя праці *коцюба* (коцюба) [5, 399] – “А мати мене *коцюбою*!” [3, 153], яка цілком збігається з літературною нормою. До конкретних назв також належить іменник *слези* (сльози) [5, 39] – “Перший раз заплакав горкими *слезами*” [3, 38]. Абстрактні назви: *болізн* (хвороба) [5, 64] – “Ти одна *болізни* сприяєш, бись хоть часочок єю вколисала” [3, 25]; *джума* (чума) [5, 210] – “Переживши лютість *джуми*, любобів надія” [3, 63]; *галабурд* (1. Бешкет, 2. Бешкетник) [5, 157] – “Годі було стерпіти *галабурд* їхні і *псоти*” [3, 25] – у цьому випадку діалектизм вжито у першому значенні. *Просоне* (глибокий сон) [5, 154] – “Я в день, і вечером, і в *просоню* об нім молюся” [3, 148]. Також паралелізм і з гуцульським, і з бойківським діалектами виявляє лексема *здада* [5, 298] у значенні сварки, непорозуміння.

У лемківському діалекті засвідчено такі лексеми на позначення природних явищ: *оген* (вогонь) [6, 207] та *мдла* (туман) [6, 173] – “Смертне жало зідре *мдлу* з мене” [3, 104]. Можна припустити тут впливи польської мови. У конкретних номінативах маємо слова з тим самим лексичним значенням, що і в двох інших говорах, зокрема *желізо* (залізо) [6, 90] і *твар* (обличчя) [6, 301]. Мовні інтерференції простежуються у слові *роздрожє* (роздоріжжя, перехрестя доріг) [6, 271] – “Вже *роздрожє* козак добігає” [3, 36], *сукмана* (чоловічий простий довгий піджак із грубого сукна) [6, 296] – “Теплий, як нова *сукмана*” [3, 79] (лексема виявляє польські впливи); *бакуна* (бакун – тютюн найнижчого сорту) [6, 23] – “*Бакуну* принесем з угорської граници” [3, 42] (тут очевидне запозичення з угорської мови); *псоти* (1. Пустощі, витівки, грубі жарти; 2. Сльота, негода) [6, 262] – “Годі було стерпіти *галабурд* їхні і *псоти*” [3, 25]. Серед іменників з абстрактним значенням засвідчені лексеми *ліпота* (краса) [6, 160] – “К ей *ліпоті* місяць красний” [3, 99] і паралель до бойківського відповідника *джума* – зі значенням чуми [6, 74].

Серед прикметників, введених в мовний обіг із гуцульського говору, є три: *кервав* (1. Скривавлений; 2. Кривавий) [4, 76] – “Підлітаймо више все, добров мислев, не *кервавов*” [3, 24]; *встидлива* [4, 45] і *красний* (красивий; гарний) [4, 100] – “Ци на віки занімлі *красні* думи тії” [3, 62]. Бойківська говірка репрезентована прикметниками *похонний* (1. Ласий, 2. Тямущий, тямкий) [5, 128] – “Чужим *похонні* смішно-сь величати” [3, 81]; *легойкий* (фонетичний варіант тотожний літературному *легенький*) [5, 406]; також числівник *еден* (1. Сам; 2. Один) [5, 243] – “Не *една* ми біда докучає” [3, 63]. Це саме слово наявне у лемківському діалекті – *еден* [6, 80].

Прислівників, як і прикметників, небагато. Серед наявних у текстах гуцулізмів є такі: ознакові – *файно* (гарно, красиво) [4, 174]; часу – *борзо* і *борзенько* (швидко і швиденько) [4, 28] – “*Борзо* жене як вітер, аж ся кури” [3, 35], “Он на могилу поскочив *борзенько*” [3, 38]; *борше* (швидше) [4, 28] – “*Борше* як сокол далеко погнав” [3, 38]; *тогда* (тоді) [1, 186] – “Долю мою потішаєш, вже *тогда* не плачу” [3, 84]; місця – *нігде* (ніде) [1, 123] – “Гадали, що не зложать *нігде* монастиру” [3, 77], умови – *коньче* (неодмінно, обов'язково) [4, 97] – “Їх барви *красні* мают бити *коньче*” [3, 43]. Всі мають однакоє з літературною мовою лексичне значення, відрізняються лише незначним фонетичним оформленням – вставний [г] (*нігде*), пом'якшена вимова (*коньче*), характерна для цього діалекту. З бойківських говірок виявлено такі лексеми: часу – *всегда* (завжди) (мабуть, старослов'янського походження) [5, 149] – “Не чуєш туги – оби так *всегда*” [3, 93]; *скоренько* (швиденько) [1, 225]; міри – *тучно* (1. Гладко, 2. Багато) [5, 307] – “Цвітами плоди *тучно* устроєні”; ознаки – *файно* (гарно, красиво) [5, 327] з тим самим значенням, що й у гуцульському діалекті. У лемківському говорі є прислівники ознаки – *жичливо* (доброзичливо зичливо, прихильно) [6, 91] і *ревні, ревно* (широ, самовіддано) [6, 266] – “Голосом живим просить *ревні* ратовати” [3, 18].

Щодо інших частин мови, то з гуцульського говору потрапив вигук *гура* (забарвлений семантикою позитивних емоцій) [4, 55] – “Вража пісьнь *гура* заграла” [3, 26]; прислівник *леда* (1. Ледве) та сполучник *леда* (2. Тільки, як тільки) [1, 110] – “*Леда* день, хвиле треба світ лишати”; бойківський сполучник *сли* (зі значенням “якщо”) [5, 229] – “*Сли* само небо, *сли* і нарід руський” [3, 43] і сполучник *прецінь, преці* (адже) [3, 141], який присутній у всіх трьох діалектах: “Али *прецінь* вже любилося”.

Поділ дієслів здійснено за лексико-семантичними групами [див.: 7, 326-327; 330]. Гуцульському діалекту властива різномірність значень дієслів головно за спрямуванням дії:

Ставлення до об'єкта: *розполошити* (лякати, злякати, налякати) [1, 153] – “*Розполошили* вони супостатів хмари” [3, 78].

Переживання: *напудитися* (злякатися, настрашитися) [1, 120] – “Жартом Пазю тай *напудити*” [3, 134].

Спостереження: *видіти* (бачити) [1, 36] – “З бесіди *виджу*, що-сь чесна дитина” [3, 69].

Позріти (подивитися) [1, 27] – “*Позрем* на землю, краснії холми” [3, 84].

Вітання: *Витати* [1, 36] – “Галич *повитав* гостей” [3, 78].

Зміни місцеположення: *продрухатися* (прокинутися, встати зі сну) [1, 145] – “Гей, *продрухайся*, козаче, встань, не спи” [3, 38].

Виявлення почуттів: *бановати* (сумувати за кимось, тужити) [1, 22], *маркітовати* (сумувати, переживати) [4, 111] – “Жінка *маркітовала* за курами” [3, 118].

Спрямування дії: *хісновати* (використовувати, користуватися, мати якийсь хосен) [1, 201] – “З пасіки не *хісновали*: пчоли як оси з улеев мед рабовали” [3, 54].

Стану: *глипіти* (ледве жити, існувати) [1, 50]; за СУЛМ це дієслово, що означає „животіти, існувати”, як і дієслово „жити”, „для яких зв'язки з іменником або інфінітивом є необов'язковими” [7, 330] – “Днешне плем'я від предків виродне, *глипит* нужденно” [3, 79].

Дієсловом, що потрапили в літературний обіг з бойківського говору, властиві такі значення:

Виявлення почуттів: *банувати* (сумувати) [1, 22].

Вітання: *гостити* (приймати в гостях) [5, 188] – “Папські легати *гостили* серед его (Галича) стін” [3, 78].

Спостереження: *видіти* [5, 36] – “Чи *видиш* онде хатку” [3, 70].

Наростання ознаки: *зацвинутити* (світати) [5, 293] – “Там я тайни зрозумію – *зацвинуту*” [3, 97].

Зневаги і огиди: *мерзити* (викликати огиду, бути гидким) [5, 437] – “Що ту робиш, мухо буре, *мерзиш* ми найкрасший цвіт” [3, 50].

Ставлення до об'єкта: *ляшувати* (ляшовати – ловити підступно) [5, 424] – “Гей, козаче, що тут *ляшуєш*” [3, 36].

Стосунку до суб'єкта: *коморити* (жити в приймах, винаймати хату) [5, 371] – “Не буде Сень Павлу сватом, бо не рад би *коморити*” [3, 52].

Впливу на об'єкт: *мругати* (те саме що моргати) [5, 475] – “Стояла на колодці, *мругала* на молодці” [3, 138].

Спрямування дії: *Тихомирити* (заспокоювати, втихомирювати) [5, 78] – “Він всяк домашній *тихомирив* свар” [3, 78].

Переживання: *злекшити* і *злекшати* (полегшати) [5, 407] – “Святе діло... *злекшало* їм труди” [3, 76].

З лемківських говірок потрапило небагато слів: *штукувати* (від штукований – зшитий з шматків, доточений) [6, 354]; *мерзити* (викликати огиду, бути гидким) [6, 176]; *хісновати* (користуватися, використовувати, мати хосен з чого-небудь) [6, 342].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що для всіх трьох діалектів спільними є такі лексеми: *легінь* (лексема тематичної групи „назва особи” із однаковою семантикою та фонетичним складом в усіх трьох діалектах), а також *звізди, твар, жилизо – желізо, кирниця – керниця та сполучник прецін – преці*. Для гуцульського та бойківського говорів спільними є такі слова: *слези, видіти, бановати, файно*. Для гуцульського і лемківського властиві лексеми *тазда, таздині, хісновати, красно*. Для бойківського і лемківського характерні лексеми *джума* (очевидно, запозичення з польської мови), *здада, еден, мерзити, ревно – ревні*. Відмінності простежуються у фонетичному оформленні, в той час як лексико-семантичне значення однакоє або близьке у відповідниках сучасної літературної мови. Дієслова мають найбільше власне діалектних лексичних значень, відсутніх у літературній мові (це зумовлено іноді позначенням дій, які з часом втрагались, наприклад, *ляшувати*). Деякі відмінності не заперечують однак близькості діалектів, де назви ключових понять або були ідентичними за фонетичними і лексичними ознаками, або мали незначну різницю. Паралелізм частини лексичного складу гуцульського, бойківського та лемківського діалектів, що формував літературну мову Галичини середини XIX, активізував процес входження діалектної лексики до тогочасного нормативного лексичного фонду.

На підставі аналізу лексичних діалектних паралелей в українській літературній мові Галичини у середині XIX століття можна дійти висновку, що діалектна лексика гуцульського, бойківського та лемківського говорів відіграла важливу роль у процесі становлення та унормування літературної мови в Галичині, а також розширила функціональні можливості літературної мови в цілому, реалізуючи в собі семантичні відтінки на позначення явищ та понять, які не могли адекватно бути відображені іншими засобами. Про це свідчать наявність численних міждіалектних лексичних різночастининомовних паралелей у літературній мові. Значною мірою це зумовлено близькістю гуцульського, бойківського та лемківського говорів. Процеси взаємовпливів української літературної мови з народними говорами зумовлені низкою мовних та позамовних факторів: розвитком самих діалектів, творенням нових варіантів, а також впливом мовних контактів, міжмовних та міждіалектних інтерференцій, історико-суспільних змін, соціальних чинників.

1. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
2. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – 821 с.

3. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX століття. (в т.ч. „Перемишлянин”). Упорядник В.Пилипович. – Перемишль “Перемишська бібліотека” Перемиського відділу Об’єднання українців у Польщі, 2001. – 441 с.
4. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 224 с.
5. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. У 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1984.
6. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування і підготовка до друку С.Д.Турчин. – Івано-Франківськ: Сівєрсія МВ, 2004. – 364 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 584 с.
8. Walczak P. Lingwistyczna problematyka Galijski / Galijski i jej dziedzictwo. Literatura – język – kultura. Tom VIII. – Kraków, 1998. – 292 s.

The analysis of the Hutsul-Boyko-Lemko lexical dialectisms as a source of the Ukrainian standard language formation in the 19th century in Halychyna is conducted in the article. The types are defined and the parallelism of the above mentioned dialectal vocabulary in the standard language of Halychyna is established.

Key words: Hutsul dialect, Boyko dialect, Lemko dialect, Ukrainian standard language, lexical parallelism.

УДК 811.161.2'38:82

ББК 81.05 + 81.2Ук

Вероніка Берегеч

МЕНТАЛІТЕТ ТА ЕМОЦІЙНИЙ СВІТ УКРАЇНЦЯ-ГУЦУЛА ЗАСОБАМИ ДІАЛЕКТУ У ТВОРАХ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Стаття присвячена аналізу мовних засобів вираження емоційно-світоглядної оцінки однієї з етнічних груп українців – гуцулів. Матеріалом дослідження є гуцульський діалект. Предмет аналізу описано на основі діалектних засобів вираження відповідних душевно-емоційних станів людини та їх класифікації.

Ключові слова: гуцульський діалект, емоційний стан, діалектизми, мовні засоби, українська літературна мова

Емоційний та інтелектуальний світ українця-гуцула у творчості Ю. Федьковича – це реальна картина життя цієї дивовижної гілки української нації. Саме Ю. Федькович першим на Буковині почав писати твори українською мовою про народ і для народу, заговоривши до буковинців їх рідною мовою, “...такою солодкою, милозвучною, – як писав О. Маковей, – що аж серце рвеса, слухаючи сеї мови” [2, 566].

У розумінні Ю. Федьковича народ є носієм морально-етичних норм, які виявляються тільки у повсякденному житті гуцулів. Як ніхто інший, автор надзвичайно майстерно описує життя гуцулів, використовуючи при цьому найрізноманітніші мовні засоби. У своїй монографії “Життєпис Осипа Юрія Гординського” О. Маковей, подаючи оригінальні відомості з біографії поета, говорить і про те, якою мовою писав Ю. Федькович: “... Він до самої смерті не писав інакше, тільки народною мовою з великою приміткою гуцульського діалекту” [2, 175]. У цій же праці автор подає переконливе підтвердження того, що справді “...Осип Федькович перший почав на Буковині проганяти тьму і ширити світло, перший заговорив на буковинській Русі рідною мовою...” [2, 174].

Щедро використовувачи різні засоби гуцульського діалекту, Ю. Федькович все ж таки не зловживав діалектизмами. І. Франко зазначав: “...З погляду языка його діяльність визначає змагання – з діалектового ґрунту йти до загальнолітературного языка” [6, 38]. Будучи тісно пов’язаним з народним життям, з поетичною народною творчістю, Ю. Федькович, на думку Каменяра, був одним із великих українських реалістів, який “своїм гарячим і чудово-красним словом” будив наш народ.

В. Лимаренко відзначив “важливу й оригінальну рису Федьковича-стиліста – уміння паралельно використовувати, поєднувати типово гуцульські та буковинські діалектні слова із типово східними, знаними з творів улюблених авторів Ю. Федьковича – Г. Квітки-Основ’яненка, Марка Вовчка” [4, 125]. І. Матвіяс називає Ю. Федьковича “першим представником гуцульсько-буковинсько-покутської відмінності в західноукраїнському варіанті літературної мови” [4, 126], а мову письменника дослідник вважає зразком західноукраїнського варіанта. Ці та інші твердження дають підставу зробити висновок про те, що діалектизми у творчості Ю. Федьковича не просто виконують надзвичайно важливу стилістичну функцію – відтворюють своєрідний гуцульський колорит, а й сприяють формуванню західноукраїнського варіанта літературної мови.

Отже, ми цілком погоджуємось з думкою М. Нечиталюка, який писав, що основний об’єкт зображення в прозі Ю. Федьковича – народні типи і народне життя на фоні чудової гірської природи [3, 37].

Твори Ю. Федьковича пройняті психологізмом, який включає в себе і емоційно-почуттєві грані духовного світу його персонажів. Автор надзвичайно вдало, правдиво та яскраво зумів відтворити емоційний світ українця-гуцула.

Зібраний нами матеріал з прозової спадщини Ю. Федьковича дає підстави для визначення таких душевних станів, які творять емоційний діапазон гуцульських характерів.

1. Радість. Гуцули – народ ширий і відвертий, якого радує і щастя інших, і довгоочікувані зустрічі, і прекрасне почуття кохання, а також щаслива доля своїх дітей. Викликає радість у нього і просто хороший настрій та добрий гумор.

Отже, вміють гуцули ділитися своїм щастям і радіти за щастя інших. Напр.: – Хочу щоб ти поділився зо мною моїм щастям; я, братчику, такого щастя ще й не зазнавав на світі [5, 52]; Неня як учули, що Ілаш уже посватаний, та й з ким, та й як, такі уже раді, що аж Богу моляться та в долошки плещуть [5, 20].

Особливу велику радість відчували добродушні гуцули при зустрічі один з одним після довгої розлуки. Часто бувало так, що їм бракувало слів для того, щоб виразити свої емоції. І тоді вони міцно обіймалися для того, щоб всім своїм еством передати близькій людині те відчуття щастя, яке оволодівало ними в той момент. Напр.: Ілаш нічого не відповів, але як скочить з коня, як обійме бадіку, як стане цілувати! Аж мало що не перевернувся [5, 19]; – Ей! Світе ти мій! Братчику ти мій ширий та любий! Більше не міг і слова промовити з **радошів** [5, 16].

Відчуття радості та щастя відоме й молодим дівчатам та юнакам. Їхня радість, можливо, трохи утаємничена, несмілива, але вона безмежна, бо викликана найпрекраснішим почуттям палкого і чистого кохання. Напр.: Вона через цілий тиждень так і **радується**, що з тобою гулятиме [5, 11]; – Юрійку, братчику, який же я **щасливий!** Ти не знаєш... (після зустрічі з коханою) [5, 52].

Вміють радіти і матері за своїх дітей, адже їхнє єдине щастя – їхні діти, а єдина мрія – щоб вони були щасливі. І тому своєю материнською ласкою та молитвами вони днями і ночами виплекують у Господа найкращу долю для своїх дітей. Напр.: А сама вже така **рада**, Господи! “Що ж, – гадає собі, – віддам мою одиначку за хорошого парубка, то й минеться її туга” [5, 35]; Ненька такі раді, що аж Богу святому моляться... [5, 14].

І, нарешті, веселими гуцули вміють бути і просто так, коли вони в хорошому настрої та доброму гуморі. Їм радісно і тепло на душі, і це – вже щастя, якого не варто приховувати. Напр.: А Іван такий **веселий**, що зроду його ніхто, може, такого й не бачив [5, 39]; А Ілаш уже такий **рад!** [5, 8]; А Василь як вам **засміється!** [5, 16].

Письменник для передання цього душевного стану використовує не тільки номінативні форми цих емоцій, а й прикметникові: **радий (-а), веселий, щасливий**. Також надibuємо дієслова: **радується, засміється, веселіться, тіштеся** в одиничних прикладах. Але, незважаючи на порівняно малу кількість слововживань назв цього емоційного стану, автор надзвичайно вдало і глибоко-психологічно зумів відтворити відчуття радості своїх персонажів.

2. Любов (емоції, викликані почуттям кохання). Ю. Федькович проводить у своїх творах благородну, гуманну думку про те, що глибокі душевні переживання, багатий внутрішній світ, неосяжне почуття любові, любовних мук, ревнощів притаманні простим людям в такій же або й більшій мірі, як і представникам панівних класів. На цій високогуманній ідеї письменник спеціально наголосив, вклавши в уста оповідача такі слова: “Не смійтеся, пани мої, наші прості груди жаль дужче дотикає, як ваші панські. Ми серце ще не запечатали в калитці, ані віддали на шпаркаси, як в його є, так і говоримо” (“Люба-згуба”) [5, 29]. Його гуцули кохають з найщирішою любов’ю, і тому їхні почуття стають ще прекраснішими. Щастя для них – бути поруч зі своїми коханими. Їхні теплі стосунки стають справжньою ідилією. Напр.: Ілаш топиться-таки, дивлячись на свою Калину, а вона знов гине, дивлячись на його... [5, 14]; О Марусенько! Мое ти серденько, нас ніхто вже не розлучить на сім світі! [5, 118].

Оскільки кохання – це особисте, інтимне почуття кожної людини, то гуцули часто не зважаються виставляти його на показ, але коли їм все ж таки доводиться це робити, то вони ніяковіють, соромляться. Напр.: – Та – бо я го буду дуже **любити!** – каже бідна дівчина, а тут так засоромилась, що, мабуть, не знає чи вона на землі стоїть, чи під землею [5, 97].

Ще більш вразливими бувають гуцули, коли їхнє кохання є нерозділеним. Напр.: Олена, скоро побачила Василя, то аж ув’яла, як та квіточка на сонці [5, 34]; – Я без неї не можу жити, брате Іване! – а се так жалісливо промовив, що аж трохи не сплакав [5, 33]. Душевних мук та страждань зазнають вони й тоді, коли їхньому щастю загрожує розлука з коханими. Напр.: – Штефаночку мій, голубе, а як ти підеш відси, мене поховають! Не годна я без тебе жити! [5, 51].

Але якщо вже гуцул полюбив, то своє кохання він зуміє відстояти і боротиметься за нього до кінця. Напр.: – Я Маланку **люб’ю**, і вона мусить моєю бути, хоть би і сто “чудатих” на мене засіло!.. [5, 133]; – А я її **люблю**, – каже Іван, мов кам’яний! ... – Олена буде моя! [5, 31]. У цьому й проявляється їхній твердий характер, мужність, уміння домогтись свого, незважаючи ні на які перешкоди на їхньому шляху до щастя.

Отже, Ю. Федькович, розкриваючи душевний світ людини, надзвичайно майстерно представив нам найтонші струни закоханої гуцульської душі. Автор показав усю глибину душевних переживань на тлі кохання. Емоції, викликані цим почуттям, а саме: радість, щастя бути поряд з коханою людиною, сором, страх, печаль, тривога, душевні муки – є типовим станом героїв Ю. Федьковича.

3. Страх, тривога. Ці емоції викликані різними душевними переживаннями гуцулів. Страх, тривогу можуть відчувати молоді коханці, коли вони не впевнені у взаємності почуттів і їм може загрозувати розлука. Напр.: – Ох, Штефаночку, ти милий мій, а не покинеш ти мене? [5, 51]; – Ми будемо мати гріх за отсе! – а відтак як крикне: – Олено! Олено! Нещастячко мое, лишім ми кохатися! [5, 64].

Страх оволодіває і дітьми, коли вони чимось провинилися перед своїми батьками. Напр.: – Ох, лишенько мені! А мати що скаже, що я так забарилася? [5, 42].

Назв емоцій, викликаних відчуттям страху та тривоги, у творах Ю. Федьковича ми знаходимо в дуже малій кількості, але вони все ж таки є і становлять інтерес для дослідника емоційного діапазону гуцульських характерів.

4. Розпач. Такий душевний стан, що входив у емоційну сферу буковинця-гуцула, здебільшого був притаманний жінкам, особливо коли доля відбирала у них найдорожче на світі – їхніх дітей. Тоді вони втрачали сенс свого існування на землі і впадали у відчай, у стан розпачу. Напр.: А сама як заголосить, як ударить сивою головою у стіну, то стіни аж заплачуть... [5, 30]; – Ох, пани мої, пани мої милі, коби ви знали, який я на сім світі нещасливий з сим моїм сином! Він мене без часу у гріб тручає! [5, 48].

Такий же розпач охоплював і молодих дівчат, коли їхні батьки самі вирішували їхню долю і видавали заміж за нелюба, незважаючи на їхні почуття до іншої людини. Напр.: Калина бух до землі: – Ненечко, ох ненечко моя, не топіть мене за нелюба! Або лучче встроміть ніж у серце, та ліпше мені буде! [5, 59].

У розпач впадали дівчата і тоді, коли втрачали назавжди своїх коханих і причиною тому були вже не батьки, а жорстока передчасна смерть. Напр.: – Нащо мені краси, нащо мені личка мого рум'яного, коли Василечка нема? Ох, вайльо! вайльо! [5, 35].

Отже, на основі підібраних нами матеріалів бачимо, що викликаний цей жалісний душевний стан гуцулок здебільше втратою близької людини – чи то рідних дітей, після смерті яких вже не хотілося жити, чи то не менш дорогих коханих.

Коли вже немає сили придушити свій душевний біль у серці, гуцули виливають його гіркими сльозами, які так і печуть їхнє обличчя. Це була реакція батьків на страждання своїх дітей, палких закоханих на неминучу розлуку, також на надмірне щастя, якого вони не сподівались, або ж на усвідомлення своєї безпорадності та скороминучості життя.

Чимало сліз проливають батьки через нещасливу долю своїх дітей. Напр.: Дядик в плач, мати в голос: – А чим же ми тобі так докорили, синку мій, що ти нас хочеш осиротити? Онуфрійко, дитино наша кохана! [5, 68]; – Иди, синку, іди, дитино моя нещаслива, бо ще тебе тут на шматочки роздзюбають! – каже стара плачучи... [5, 193].

Умиваються сльозами й палкі закохані через їхню нещасливу долю. Напр.: – Боже, Боже! – заплакала дівчина. – Чому ми такі нещасливі? [5, 103].

Гуцули можуть плакати не тільки з горя, яке охопило їх зненацька. В їхніх очах можуть з'явитися і сльози щастя, наприклад, при несподіваній зустрічі після довгої розлуки з людиною, яку вони вже й не сподівались колись побачити у своєму житті. Порівн.: Господи, як мене вздрів, як не скочить, як не впаде мені поза шийку, як не сплече: – Брате, братчику мій, як рідний, де ж ми отее побачилися [5, 45]. У добродушних гуцулів навіть прощання з близькими людьми не проходило без сліз. Напр.: – Попрощаємось, брате, – став Василь далі казати, а сльози йому, як град, гарячі по тварі покотилися, – попрощаємось, братчику! [5, 33].

Іноді бувало так, що гуцули в печалі хотіли побути на самоті і не показувати нікому своїх сліз. Напр.: Стояв собі, сердешний, під явором та мнув ширинку у руках, аж тут я зирк на його, а він плаче [5, 13].

Але найжаліснішими й найстрашнішими були плачі та голосіння на похороні. Напр.: А не плачів там, ні! Не голосіння, ні! Хіба камінне не плакало, а решта всі! [5, 29]; Скоро ми увійшли, стара бабуся як заплаче, як удариться в одвірок сивою своєю головою! Сказано, – мати! [5, 48].

Плачуть буковинці-гуцули й тоді, коли відчувають свою безпорадність і бачать, що ніхто не в змозі, окрім них самих, їм допомогти. Напр.: – Що ж маю робити, ясочко моя принебесная, коли я вже такий нещасливий на сьому світі. А сам заплакав, як мала дитина... [5, 52]. А інколи вони самі не могли пояснити причину своїх сліз. Очевидно, гуцули – тонкі натури, тому їм просто було сумно на душі і цей сум виливався сльозами. Напр.: ... А мене гіркі чогось так і обілляли! [5, 85]; А ті сльози чогось так ллються! [5, 57].

Лексему сльози Ю. Федькович використовує у поєднанні з епітетами гарячі, кроваві. Правда, такі словосполучення ми не часто зустрічаємо в його творах, лише в одиничних випадках, коли автор хоче підкреслити весь трагізм і нелюдські страждання своїх героїв.

5. Жаль, туга, сум, печаль. Ці складні психічні стани гуцулів, що також складають їхню емоційну сферу, викликані втратою рідних, близьких людей, нерозділеним коханням та нещасливою долею. Ю. Федькович розкриває їх через роздуми та самоаналіз персонажів, через показ їхньої поведінки та вчинків. Напр.: Господи, як обгорнуть мене жалі да туга велика!.. [5, 102]; Мені жаль, аж серце розриває. Але нічо не кажу, мовчу [5, 91].

Автор показує нам і тугу своїх персонажів, але не використовує прямої назви цього психічного стану. Напр.: Лиш Василь як сидить, так сидить собі невеселий... [5, 14]; А тут ні з ким навіть і своє серце поділити... [5, 22]; Як та квіточка без сонечка, в'яла любка моя, душечка моя, аж доки не зов'яла [5, 28].

А ще більш невтішними були гуцули, коли вони зазнавали суму, особливо, якщо він був пов'язаний з втратою близької людини. Напр.: Але що ж? Олена як сумує, так сумує... Бувало, лиш вийде в садочок, вимче стебельце васильку та й пестить коло серденька... [5, 36]; А в хаті сяде собі в кінці стола, зіпреться на руку, засумує, потемніє, а далі як устане, як удариться по полах руками, як здихне тяженько та й вийде, мов п'яний, надвір [5, 36].

М. Шалата писав, що й сам Ю. Федькович у житті був маломовний, здебільшого сумний, нелгко сходився з незнайомими людьми [7, 65].

Гнітючою була і печаль, яка охоплювала серця гуцулів зненацька – то спогадами, то роздумами про свою нещасливу долю. Напр.: ... Старість, синку, не радість. Ох, ні, ні, ні! Любчику ні! [5, 23]; Коли се браття говорили, стояв Василь збоку та лиш усміхався, а сам такий марний-марний... [5, 20].

Отже, наш матеріал засвідчує, що автор не використовує назву печаль в своїх творах, але цей психічний стан персонажів-гуцулів глибоко відчуває читач, занурюючись у психологізм їхньої емоційної сфери.

6. Гнів. Оскільки гуцул – запальний, затятий, то йому були добре відомі й відчуття гніву. Гнів у нього викликає наруга, образа честі, подружня зрада, зневажливе ставлення панів до простого люду, непослушність дітей тощо. Напр.: – Да не згадуй мені хоть твого чоловіка! – крикнув брат не своїм голосом та й повалився на колоду. – Бог би тебе, – каже, – побив! [5, 65]; – Бреши ти з усіма псами! – гримнули тоді на мене... [5, 53]; А брат до мене: – А тебе, – каже, – котрий анцихрист сюда приніс, та ше в смерічку висадив, га? Не міг деінде зависнути, та тут тебе чортова неня вип'ялила? [5, 65].

Герої Ю. Федьковича відзначаються великою життєвою енергією і відвагою. Це натури з невгамовними пристрастями, готові за наругу, образу честі розплачуватися кров'ю. Напр.: – Пустіть мене, – каже, – люде! Нехай її порубаю, нехай її розсічу, як гадину! [5, 67]; – Доводу, гицлю ти один непотрібний, або ти зараз шию вкручу, як воробцеві! [5, 117].

Інколи можуть гніватись і батьки на своїх дітей через їхню неслухняність. Р. Кайндль писав: “Батьки завдають собі мало клопоту не лише з тілесним, але й з духовним вихованням своїх дітей. Зрештою вони керуються щодо дітей принципами: “Надавати дітям свободу – значить готувати собі неволю” і “Люби дитину, як душу, але тряси її, як грушу”; в останньому виховному принципі наголос лежить, звичайно, на його другій частині” [1, 16]. Свої негативні емоції вони також виливають у крик. Напр.: – Що ти, дівко, там забула? – кричить мати на весь рот, а донечку мов прикував до вікна [5, 30]; – То ж говори! – крикнув Петро на доньку, уже сердитий до краю [5, 128]. Але такий гнів завжди є скороминучим і виправдовуваним, оскільки з його допомогою батьки лише хочуть застерегти своїх дітей від лиха і не дати їм ввести себе в оману.

Гнів може оволодівати і дітьми, коли вони бачать зневажливе ставлення до своїх батьків і те, як на їхніх очах їх ображають. Вони підуть на все, аби захистити своїх батьків. Напр.: Як ухватить свій келеф позолочений, як стане жінку бити! – А чи ти, – каже, – сяка-така, будеш мені неньку зневажати? [5, 67].

З таким же обуренням і запалом захищають і батьки своїх дітей. Напр.: – Течіть ся, як та вода по камінню течеть ся, – клене стара, – а над моїми синами не діждете збиткуватися! [5, 29].

На жаль, гніву зазнають і молоді закохані та подружні пари. Інколи в них теж уривається терпіння. Напр.: – Доста я від оногда до його серце стратила, а тепер щоби його таки й не виділа! [5, 25].

Через гнів Ю. Федькович передає і непримиримість між простим людом і будь-яким паном. А там, де сила, зневага, там і відповідна лексика. Автор за допомогою вульгаризмів, лайливих, просторічних слів виражає почуття ненависті, презирства, зневаги, негативного ставлення до тієї чи іншої особи. Напр.: – Руш, заберися мені, прибуду, з хати, а то зараз твої погані пишки будут ся мати в роботі! Руш! Забирайся мені!!! [5, 194]; – Що тобі до того, собако? – каже пан. – Завтра рано або поїдеш за мнов, або тебе з торбами вижену! Вон! [5, 168].

З не меншим приниженням стикаються гуцули-жовніри, на долю яких припало важке, нелюдське рекрутське життя. Напр.: Як утне мене в лице!... – Я вам, – каже, – урльоп дам, ви сякі-такі сини. До гарешту з ним! [5, 86]; – А ти мені будеш у вирій літати, паничу? Чекай, научу я вже тебе! Пане оберлейтман, сегодне пополудню 20 буків йому! [5, 55]; – Стули морду, аби я тобі ю не стулив! Руш! Забирайся! [5, 164].

Відчуття гніву відоме й скривдженим жінкам, які хоч і не одразу, але обов'язково помстяться за свою образу. Напр.: А вона стала на дверях... та й махає на брата: – Жди ж, – каже, – вражий сину! Пам'ятаю я тобі отсе, не бійся! – та й пропала [5, 67]. З ще більшим гнівом деякі жінки ставляться з уст. Напр.: – Відьма! Знахарка! Мальфівниця! Трюода! А я ж не казала! А я ж вам не казала, ластівочки мої пишні?! [5, 67].

Отже, за нашими спостереженнями, Ю. Федькович, відображаючи різні типи характерів, не ідеалізував своїх буковинців-гуцулів, а навпаки – показав нам їх такими, якими вони були насправді. Звичайно, гнів – це погане відчуття, але він був притаманний гуцулам, як і будь-якій людині, і навіть становив своєрідну рису їхнього характеру. Гуцули – народ ширий і сердечний, але у своєму гніві вони непрогнозовані. Вони цінують свою честь понад усе і завжди зможуть її відстояти.

Непросте емоційне життя людини в цьому світі. Та ще якщо обставини буття несприятливі, то пригнічений стан веде до фізичного знесилля.

За цими тематичними групами визначаємо діапазон емоційно-духовного світу як українця-гуцула, так і самого автора. Ю. Федькович, виявивши високу майстерність та неабиякий талант, вражає нас глибоким психологізмом та надзвичайною правдивістю у змалюванні гуцульських характерів. Він не ідеалізував своїх персонажів, а показав їх такими, якими вони були насправді, підкресливши найтонші

струни душі цієї гілки української нації. А зображував буковинський Кобзар все це вдалим поєднанням елементів літературної мови і рис гуцульського та частково буковино-покутського діалекту.

Нерідко деякі дослідники закидали Ю. Федьковичу, що його мова надмірно насичена діалектизмами, що він навіть не усвідомлює їх як таких. Але ми глибоко переконані, що саме знання тодішньої української мови, гуцульських та буковинських говірок, уміле поєднання елементів літературної мови і діалектизмів допомогли письменникові у наполегливій боротьбі за народну основу літературної мови та за єдину українську літературну мову. Будучи надзвичайно цілеспрямованою особистістю, великим інтелектуалом і, разом з тим, працелюбним гуцулом, він, незважаючи ні на які перешкоди на своєму шляху, все ж таки досяг своєї мети.

1. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
2. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Львів, 1911. – 591 с.
3. Нечитайлюк М. Буковинський Кобзар: Літературно-критичний нарис. – Львів, 1963. – 94 с.
4. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 704 с.
5. Федькович Ю. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1984. – Т. II. – 426 с.
6. Франко І. Осип-Юрій Федькович // Твори: У 50-и т. – Т. 27. – Київ: Наукова думка, 1980. – С. 37-39.
7. Шалата М. Юрій Федькович: Життєвий і творчий шлях. – Київ: Дніпро, 1984. – 238 с.

Quite often some researches told Yury Fedkovych that his language is excessively filled up by dialects that he doesn't even realize them as such. But we are deeply convinced that exactly knowledge of that time Ukrainian language, able combination of the elements of literary language and dialects helped the writer in his persistent fight for folk basis of literary language and for the unique Ukrainian literary language.

Key words: language, expressive filled, dialects, Ukrainian literary language

УДК: 81'282

ББК: 81.411.2-5(4Укр)

Оксана Вінтоняк

ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В ОПОВІДАННІ І. БЕРЕЗОВСЬКОГО "ХУДАН"

У статті розглядаються діалектні фонетичні та морфологічні особливості оповідання "Худан" І. Березовського. Виявлено, що мовлення дитових осіб відображає гуцульський говір з багатьма його характерними рисами.

Ключові слова: говірка, діалектизм, фонетичні особливості, морфологічні особливості, голосний звук, приголосний звук.

Гуцульський говір як невід'ємна складова березівського місцевого колориту представлений у літературних пам'ятках вихідців з Березовів, що на Косівщині. До XX століття Березів було одне велике селище, що простягалось від гори Рокити аж до Лючі. У 1876 австрійською владою відділено села Баню-Березів, Березів Вижній та Березів Нижній. Березів Середній відокремився уже в XX столітті [7, 36].

Значна кількість жителів цього краю емігрувала до Канади та Америки. Один із них - Іван Березовський, який виїхав до Канади і в 1937 році у Торонто видав оповідання про карпатських опришків „Худан“. Як вказує автор, це оповідання написано на основі переказів людей із Березова Вижнього та інших навколишніх гуцульських сіл [2, 3]. Головний герой твору Семен Худан не вигадана постать, а селянин із Бани-Березова Федір Кочержук, який організував ватагу березівських опришків із семи людей і був вбитий на старості літ жителями села [7, 217-218].

Текст оповідання репрезентує риси гуцульського говору. Розглянемо окремі фонетичні та морфологічні діалектизми, вжиті в оповіданні І. Березовського, які засвідчують особливості мовлення жителів Березовів початку XX століття та спорідненість його з гуцульськими говірками, що побутують на інших територіях.

Голосний [а] на початку слова після м'якого приголосного реалізується в [e]: *Ой, звидки ти, дівчинонько, чи не з Єворова?; Та ек у тій Чьорногорі вода студененька* [2, 56]; *... а в тебе не зараз буде екис пристанівок* [2, 54]; *... давайте зараз всі гроші, екі маєте* [2, 72]; *За цес ещек есна пані має зараз видати мені повну панцуку скарбону* [2, 45]; *Єзик му видрубати, аби не мав чем казати шандарям, куди ми ходим* [2, 47]. Така фонетична риса є абсолютно послідовною у гуцульських говірках [4, 62].

Спостерігаємо реалізацію [а] в [e] після м'яких приголосних і в інших позиціях: *... ми вас мемо шснувати так ек ви нас пошанували* [2, 17]; *... ек тобі на мене?* [2, 19]; *... най седе отут на колоду та най похарчує* [2, 35]; *... а ек не хоч, то і ти текий ек лехи і те беру з собов у Чьорногору і не дам ти харч юнку аж поки нас не звинчесь!* [2, 53]. Відзначаємо також фонетичну зміну [а] - [і] після м'яких приголосних: *... повішу на вербу, ек собаку, аби си всі жиди кайли* [2, 23]; *... а видишь ти, милий, ототу зірницю, шьо там коло місця палає?* [2, 37].

Спостерігаємо зміну [а]-[e] і після твердих приголосних: *... до нашої хати приходили теї си віпитували за ікогос Семена Худана* [2, 35].

Голосний [а] у частці *ся* реалізується в [и]: *Бо ми, бре, врадилиси вернути в Чьорногору* [2, 42]; *майтеси в гаразді, шлхтичю чесний!* [2, 16]; *Єкбис, мой, кому писнув, шьосми тутечьки почували, то си вернем, й ади, голова не твоя!* [2, 17].

Голосний [и] у префіксі [ви] змінюється в [і]: *Вікреши вперед ватри, теї сам закури!* - *відповідь Пилип; Ек си не вімотаєм звідців, то нас шляхтичі рано вістріляют отут на вербах, ек екі сови* [2, 78].

У тексті спостерігаємо перехід [і], що походить з *ѣ, е, о*, в [u]: *Гриценьку мий файний та мий добренький, май си на гадці і пантруї, аби тот мий зять не збиткувався над мосв Калинов...* [2, 58]; *Ти мой, спивавбис файної, мавбис лице!* - *Ади, стара жинка межси нами* [2, 56]; *Нім си шанадарі вернут з Лавочьного, то нам, легіні, не тут си поневірети, а йти під Коломию до Пана в Сопові і вігарбувати сму шкіру за то, шьо вин за дурно сопівським газдам на панцині шкіри гарбує* [2, 43]; *Биг би не скарав, ек бих те взев за жинку без винка!* [2, 50]; *Аекже, але я си тут в опришках инакше пишу* [2, 57]; *Стало свитати* [2, 79].

Відзначаємо перехід приголосних [л]-[в]: *Зажурена Калина завзято натирала Худана горівкою, то знов обкладала його холодними, у воді замоченими рушниками і не покидала його ані на хвилю* [2, 41].

Приголосні [e], [и] піддаються диспалаталізації у суфіксах та в кінці основ: *... де чабани приганяли на нічліг свої отари, а ранками знов виганяли на далеке пасовисько* [2, 84]; *Ой маю я топір острый теї дві порошниці...* [2, 16]; *Семене! Диви-ко ти си, аби си кінцуку душечьку не друлив у зарву...* [2, 22]; *Подекуймо, брачіки, цему газдикови за цес харчюнок теї за файне винце...* [2, 12].

Спостерігаємо м'якість приголосного [р], що є давнім явищем: *Але я !-думав Худан. - Я славний проводарь...* [2, 70].

Відзначаємо звукосполучення *ир*, що розвинулося на місці давнього звукосполучення сонорного *р* та зредукованого *ь*: *За твоє здоровлечко, панціку ирщений, аби сми прожили до сто рік!* [2, 19].

Як відомо, у гуцульських говірках, відбувається досить поширена зміна м'яких передньоязикових [d], [m] у задньоязикові [ɣ], [k]: *На тебе, Юрку, наг'я!* [2, 78]; *3 негілі поїдемо в гості до пана в Сопові...* [2, 22]; *Ану помацай, на котрій гуляці хоківбис дзидзигати постолами* [2, 78]. Хоч ця риса є в багатьох південно-західних говорах, зрідка і в південно-східних, але в гуцульських говірках вона особливо виявлена [5, 93].

У тексті спостерігаємо слово *даниувати* від літ. *танцювати*, в якому приголосний [m] змінюється на [d]: *Бо ек не поданицю теї не вікну, то трісну з жєлю за своєв небогов теї за гіточьками* [2, 13].

У говірці обстежуваного тексту оповідання відзначаємо м'якість шиплячих приголосних, що є давньою фонетичною рисою шиплячих: *Без тебе, чічько моя запашьна, я не відду з Рокити* [2, 49]; *Це, душечько, мої товариші, мої дружби* [2, 50]. В давньоукраїнській мові шиплячі приголосні в будь-якій позиції виступали м'якими. Сучасна українська літературна мова м'якої вимови шиплячих не зберегла внаслідок різних фонетичних процесів. Процес депалаталізації шиплячих в різних фонетичних умовах і в різних діалектах проходить нерівномірно і в більшості українських говорів він завершується в XIV ст. [6, 311-314].

Явище протези не засвідчуємо в окремих словах із художнього твору, на відміну від літературної мови та більшості говорів української мови, де у цій позиції усталився [z] [6, 306]: *В мене осьмеро дрібненьких теї Євдошка, моя газдині...* [2, 12]; *Диви оден з другим, ци кремь острый!* [2, 21]; *Озміт го курманом за руки й за ноги, теї так повисьте, аби не здох!* [2, 47].

У іменниках I відміни в орудному відмінку відзначаємо закінчення *-ов, -ев*, що витворилися із *-ою, -єю* в результаті випадіння інтервокального *j*: *Віс вітер студененький, смереков хитає* [2, 14]. Такі закінчення характерні і для займенників, порядкових числівників: *Зі мнов поїдеш і мем разом скитатиси свитами* [2, 49]. *А може, вин, ненечько, з сков другов си знає...* [2, 32]. Такі форми іменників орудного відмінка представлені не тільки у гуцульському говорі, але й в інших південно-західних діалектах [1, 58].

Іменники III відміни у родовому, давальному та місцевому відмінках зберігають фонетично змінені закінчення давніх *i*-основ: *Одначе опришки щораз дуце бісилися під грозою смерти доручити їм гроші* [2, 8]; *Отворилися хатні двері і до хати ввійшов величезний, кудлатий, як сніг, білий від старости дідуган, з повними по через плечі бесагами* [2, 91]. Для більшості південно-західних говорів типовою є флексія *-и* [6, 113].

Привертають увагу скорочені форми вокативу, який твориться без кінцевого голосного або кінцевого складу: *Васи, Гаври, Іва, Луки, Макси, бре*.

Характерною особливістю мови героїв є функціонування прикметників лише твердих основ: *Пізної ночі відшукав Худан всіх своїх товаришів на умовленім місці піл недалекою полониною* [2, 84]; *Літною порою ходила Настя по горах* [2, 29]; *Худан відобрав вже порожню свою пляшку від ляха і бігцем поїхав прямо до панського двору...* [2, 44]. Відсутність м'якої групи прикметників є рисою карпатських і закарпатських говірок [11, 133].

Гуцульські риси говірки прослідковуємо і у фонетично змінених варіантах займенників його - *го, йому - му, мене - не, нього - него, тобі - ти, собі-си, тебе - те*: *Давай оковитки, най го патру* [2, 48]; *"Очі му віпалити смолов, аби не вигів шандарів!" - радив другий розбійник* [2, 47]; *Я те віпробую в Чьорногорі* [2, 20]; *Ничьо и си не стане, есна пані, лиш дай суди скарбону теї я си пиду гет!* [2, 45].

Фіксуємо і редуковану форму *тота, ото та, тото*, що виникає через подвоєння того самого займенника [1, 177]: *... куди мий ворог ходє та аби вин „убрив“ у того гідуха, то мий ворог так си скапає, ек тота свичька...* [2, 30] *А видишь ти, милий, ототу зірницю, шьо коло місця палає* [2, 37]; *Я би тото не говорив, ек би так не було* [2, 57].

Спостерігаємо вживання займенника *кожсьдий, кожсьда, кожсьде* замість літературних *кожний, кожна, кожне*: *кожсьдий най вікне по разови* [2, 77]. Така форма займенника спостерігається у всіх гуцульських та буковинських говірках й частково подільських Північної Бессарабії [8, 113].

Числівники *один, двадцять, десять* у говірці мають варіанти *оден, двацеть, десеть*: *Ти, мой, двацеть бис лехів вірубав тов своев кульбаков, текий ес дужий!* [2, 25]; *Я син того пан-отца, шьо го лехи закатували за екус Унію, ек ми було лиш десеть рік* [2, 53].

У дієсловах, основа яких закінчується на *к, г*, спостерігаємо форму інфінітива з основою на *ч*, успадкованою давньою українською мовою від староруської мови [9, 37]: *...щоб дати знати до хати та щоб опришки мали час в разі небезпеки втечи з хати* [2, 80]; *Тут мене врятували мої постолі, бо я міг добре бічи...* [2, 86].

У дієсловах I дієвідміни у 3 особі множини спостерігаємо ствердіння кінцевого [m]: *Паночкіку! – простогнав Худан. Я, душко, вмираю, кольки дихати не дают* [2, 94]. Аналогічне фонетичне явище простежуємо у формах наказового способу: *Беріт на двір Антихриста! – дав приказ Худан* [2, 47]; *Злазіт! – крикнув Худан* [2, 72]; *Най гримит, най трицит, заслоним сердаками викна і мем данцувати, поки перестане* [2, 13].

Для вираження майбутнього часу недоконаного виду у тексті вживається аналітична форма, утворена з інфінітива та особових форм дієслова *йти*, які закріплені у препозиції: *Не меш ти ходити з опришками, бо те си видречю тей пиду служити до шандарів!* [2, 82].

Відзначаємо у говірці особливість вживання енклітичної частки *ко* з формами наказового способу: *Іва, ходіт-ко суди!* [2, 89].

Вживаються у тексті дієслівні форми минулого часу з допоміжним дієсловом у скороченому вигляді: *Екже сми могли знати, шьо ти текий файний тей чмний газдик? – оправдувався Худан* [2, 12].

Прослідковуємо залишки давніх утворень із допоміжним дієсловом *бих*: *Усих бих лехів, усу бих німоту, усих бих жидів віризав і не бояв бих си Бога...* [2, 12].

Давні форми умовного способу відбилися у говірці досліджуваного тексту: *Ой, звидки ти, дівчинонько, ци не з Єворова? Та ек бис не полюбила, була бис здорова* [2, 56]; *Гаври! Ек бис був добрий газда, то бис дав нам по чарці горівки* [2, 27]. Ці форми є поширеними у всіх південно-західних діалектах, крім волинських говірок [5, 104].

Знаходимо у тексті сполучники *ци, нім, заки*, які характерні гуцульським говіркам: *А ци є ми всі?* [2, 76]; *А ци не чюти екої нельги з лісів?* [2, 13]; *А ци чюв ти, бре, за шандарів, ци є в Березовах? – нетерпеливо запитався Худана опришок Тулук* [2, 42]; *Чарка з горівков поверталась довкруги вже за десятим разом, нім опришки почали виносити з печери килими та стелили їх під розлогою смерекою, приготворяючись до спочинку* [2, 25]; *Нім сонце вповні осяло гори того ранку, Худан з своїми товаришами виїхав на гору Ротундул* [2, 55]; *Вечірня зоря високо підійшла і місяць щербатий виринув десь з далеких степів України, нім наші весільники опинилися на лисому зубі Рокити* [2, 55].

У підрядних реченнях умови ми фіксуємо сполучник *коби*, який широко відомий не тільки гуцульським, а й закарпатським та буковинським говіркам [8, 85]: *Ми ше їх досегнем у свої руки, коби лиш ти нам, Семене, здоров був тей ми коло тебе, – сказав Юрко* [2, 23].

Гуцульський діалект відбиває не тільки розмовна мова персонажів оповідання, але й місцеві фольклорні жанри - коломийки, заклинання, голосіння: *Злети, орле довгокрилий, тей назад верниси, Мой любій Калиноньці низько поклониси; Не бануй-ко, Калинонько, не край серце своє, Ек не в горах, то у небі знайдемси обоє* [2, 15-16]; *Биг пес через овес, Ек не шкодило вівсови, Так аби не вадило й Василькови* [2, 41].

Діалектні риси гуцульського говору переважають у мові дійових осіб, рідше зустрічаються у мові авторській. Введення таких засобів підсилюють реалістичність твору та сприяють мовній характеристиці персонажів. На нашу думку, оповідання "Худан" було написане І. Березовським в час становлення сучасної літературної мови, а тому він використав ті форми розмовної мови, які були йому відомі та вживалися у тій місцевості, звідки походив. У певній мірі, передаючи місцеві діалектні фонетичні та морфологічні риси, автор вдається до копіювання говірки, і це сприяє створенню в читача ілюзії, що він чує мову гуцулів [5, 100].

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Ужгород, 1960. – 415с.
2. Березовський І. Худан. – Торонто, 1937.-95с.
3. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Том II. Українська мова. – Київ: Наукова думка, 1977.
4. Герман К.Ф. Українські говори Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика, фонологія. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 385.
5. Жилко Ф.Т. Говори української мови. – Київ: Радянська школа, 1958. – 171с.
6. Історія української мови. Морфологія. – Київ: Наукова думка, 1978, 416 с.
7. Кулич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України. – Детройт, 1962. – 320с.
8. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон - Львів - Нью-Йорк - Торонто, 2003. – С. 782.
9. Пура Я.О. Говори Західної Дрогобиччини. – Львів, 1958. – Ч. 1. – 85с.
10. Русинівський С. Структура українського дієслова. – Київ, 1971.
11. Шило Г.Ф. Південно-західні говори на північ від Дністра. – Львів, 1957. – 253 с.

The article deals with dialectal, phonetic and morphological peculiarities of the story „Hudon” after I. Berезovskyy. It is revealed that the speech of characters in the story reflects the hutsul dialect with a lot of its characteristic features.

Key words: dialect, phonetic peculiarities, morphological peculiarities, vowel sound, consonant sound.

УДК 811.161.2'367

ББК 81.2(Ук)

Ольга Русакова

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОСЛІДОВНОСТІ ДІЙ У ГУЦУЛЬСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ (на матеріалі повісті Г. Хоткевича "Довбуш")

У статті здійснено аналіз таксисного значення послідовності дій у простому реченні, ускладненому однорідними присудками. Засобами вираження послідовності дій є взаємодія таксисних предикатів, видо-часове співвідношення, темпоральні конкретизатори, сполучники, поліпредикативний комплекс.

Ключові слова: таксис, значення послідовності, поліпредикативний комплекс, таксисний предикат, співвідношення видо-часових форм, темпоральний конкретизатор

Поняття порядку дій вживається для позначення лінійних темпоральних, в тому числі таксисних, відношень, в основі яких перебуває значення послідовності (черговості) [2, 13]. Лінійний характер темпоральних відношень передбачає розміщення ряду дій на горизонтальній темпоральній осі, на якій кожна дія має окрему точку: будь-яка дія здійснюється безпосередньо за іншою, приходить на зміну попередній, з'являючись щоразу замість неї, або закономірно впливає з неї, є логічним висновком чи результатом. Значення послідовності, зокрема, виражається в структурах, які формують прості речення, ускладнені однорідними присудками.

Слід звернути увагу на те, що у сучасній лінгвістиці існують різні підходи до трактування речень з однорідними присудками. О.О. Шахматов речення з кількома присудками розглядає як прості, а речення, у яких кожен присудок має окремі другорядні члени, – як складні [12, 234-236]. В.А. Белашапова вважає речення, ускладнені однорідними присудками, складними (поліпредикативними) [4, 170]. Існує також думка, що такі речення не відносяться до простих, ускладнених однорідними присудками, оскільки наявність кількох присудків при одному підметі не може бути свідченням їх однорідності (форми присудків різноманітніші, ніж форми підметів), і вони часто розташовуються на значній відстані від присудків; їх не вважають і складними, адже така складність не реалізована. Тому запропоновано називати такі речення напівскладними [10, 318].

На формально-граматичному рівні речення, ускладнені однорідними присудками, можна відносити до простих ускладнених речень, а з урахуванням семантико-синтаксичних ознак вони є складними, бо становлять знаки більше ніж однієї ситуації [7, 63]. Таким чином, речення з однорідними присудками формують поліпредикативний комплекс. Значення послідовності між діями такого комплексу входить у структуру семантики таксису.

У сучасному синтаксисі природу таксису лінгвісти інтерпретують по-різному, у зв'язку з чим існує декілька концепцій цієї мовної категорії, зокрема морфологічна, синтаксична, функціонально-граматична. Так, за функціонально-граматичною концепцією таксис – семантична категорія, яка відображає часові відношення між діями у рамках цілісного періоду часу, охоплюючи значення всіх компонентів поліпредикативного комплексу [6, 234]. Дослідження категорії таксису базується на взаємозв'язку семантичних елементів різних мовних рівнів: морфологічного (видові опозиції, час), лексико-граматичного (сполучники, прислівники), а також синтаксичного рівня (відповідні типи поліпредикативних висловлень) [див.: 1; 6].

Таксис є одним із виявів темпорального значення [3, 18]. Тому аналіз таксисного значення послідовності дій на основі видової опозиції чи грамам часу із залученням відповідних сполучників і прислівників не є достатнім. Аналізований матеріал засвідчив, що можна встановлювати відношення послідовності у структурах, компоненти яких виражені різноманітними засобами вираження таксису, а саме: семантикою таксисних предикатів, видо-часовим співвідношенням, аналітичними засобами (темпоральними конкретизаторами, сполучниками), синтаксичною структурою поліпредикативного комплексу. Мета статті – здійснити аналіз значення послідовності дій, визначити засоби вираження цього значення на рівні поліпредикативного комплексу на матеріалі повісті Г. Хоткевича "Довбуш".

У реченні, ускладненому однорідними присудками, які формують поліпредикативний комплекс, предикати вступають один з одним у семантичні відношення, природа яких полягає у темпоральному значенні співвіднесення дій. Значення послідовності виражають предикати, які семантично взаємодіють між собою як рівнорядні [див.: 2].

Встановлюючи певний порядок дій, визначаємо дію (P₁), яка займає початкову точку на часовій осі; кожна наступна дія (P₂, P₃... P_n) характеризується послідовністю щодо попередньої: *Раї прийшли вни, тоти турки й татари, на наш край і гет цілком повоювали усю нашу землю* [11, 105]; *То масте зара від мене дістати півчварта бриндзенок, відлучаєте собі свої дроб'ята й йдіт ід хати* [11, 163]. Як правило, наступна дія є причиною чи наслідком попередньої дії, а разом вони формують розгортання цілісної таксисної ситуації: *Попродав я бриндзю та й пішов собі вина си напити до ідної викарні* [11, 172].

Одним із основних засобів вираження лінійної таксисної ситуації є таксисні предикати із відповідною лексико-граматичною семантикою (предикати на позначення фізичної дії, руху, мислення, бажання, мовлення, волевиявлення, вияву почуттів, сприйняття, стану [Див.: 9, 157-158]). У поліпредикативних комплексах із значенням послідовності виділяємо співвіднесення дій, виражених

однотипними та різнотипними предикатами. До однотипних предикатів відносимо ті, які належать до однієї лексико-граматичної групи. Так, значення послідовності позначають однотипні предикати на позначення фізичної дії (*Ватаг дістав з полиці мішечок із бринзою й посипав її до путини з молоком* [11, 151]; *Взяв витяг: потихеньку підкову з ватри і повісив її на кумбуку* [11, 177]); на позначення руху (переміщення у просторі) (*Окрилені надією, хлопці побігли вперед і скоро вийшли на широке, рівне, чисте місце* [11, 124]); на позначення сприйняття (*Нараз почув якісь крики. Глянув – і побачив...* [11, 125]); на позначення стану (*Він почервонів, потім зблід* [11, 192]). У творі трапляються конструкції з трьома і більше однотипними предикатами на позначення фізичної дії, які чітко розмежують послідовність дій: *Коби го хто вімок, а витак набрав із паров роя воску та зсукав на тім волосі свічку з того воску. На ті свічці розтопити олово і з того зробити кулю* [11, 110]; *Тра взяти сліпце та й рапавку, покласти у горнець та й спечи на ватрі. Витак вісушити добре, зітерти на порох та й тим порохом усипати вагаш* [11, 131]; *А керлибу з путини виливає у дзерівний котел, доливає туди малу коновку молока і вімає на кужбу над ватрою* [11, 151].

До різнотипних предикатів відносимо ті, які належать до різних лексико-граматичних груп: на позначення сприйняття і фізичної дії (*А завтра роздивимся й знайдемо тоді корита...* [11, 123]); на позначення волевиявлення і фізичної дії (*Король пристав на того й висилав під Гутин щотижня вина та й слівку* [11, 125]); на позначення стану і фізичної дії (*Теж став на краю обриву й бив котитами у землю...* [11, 126]); на позначення фізичної дії і бажання (*А пани замкнули у тот фестунок та й грошей не хтіли Пинті дати* [11, 101]); на позначення стану і сприйняття (*І знову став Олекса і захоплено дивився* [11, 120]); на позначення вияву почуттів і стану (*Вони перелякалися й так стояли серед хати...* [11, 434]); на позначення вияву почуттів і мовлення (*Довбуш подякував, а витак каже...* [11, 234]; *Хлопець заплакав і вже більше не сказав нічого* [11, 348]); на позначення сприйняття і вияву почуттів (*Олекса глянув і ... усміхнувся* [11, 64]); на позначення сприйняття і мовлення (*Довбуш вислухав і нічого не сказав* [11, 356]); на позначення сприйняття і мислення (*Глянув – і одразу зрозумів серйозність становища* [11, 184]).

Найпродуктивнішим у творі є співвіднесення дій, одна з яких виражена предикатом на позначення руху: *Гайдук плюнув і... яось бистро відійшов геть* [11, 64]; *Він наловит стропу моху у кожду лапу та й так іде верх ломів* [11, 130] (на позначення фізичної дії і руху); *Олекса підійшов і застукав* [11, 434]; *Хлопці кинулися до Олекси й відтягли його геть від дверей* [11, 435] (на позначення руху і фізичної дії); *Пишта йшов туди та й заждав грошей від тамтих панів* [11, 100-101] (на позначення руху і волевиявлення); *Лиш онна надія – опришки. Підеш до них, скажеш кривду свою* [11, 113]; *Попадя увійшла до хати й щось говорила до чоловіка* [11, 71] (на позначення руху і мовлення); *Головач послухав лихої баби, пішов ід тому чоловікові* [11, 109] (на позначення сприйняття і руху); *Прийшов Довбуш, подивився* [11, 234] (на позначення руху і сприйняття); *Олекса одразу зрозумів вагу небезпеки... і тому рванувся бігти* [11, 125]; *Але нараз згадав щось і побіг до всіх скорбящих радості – до корчми* [11, 436] (на позначення мислення і руху).

Менш продуктивними є трикомпонентні поліпредикативні комплекси з різнотипними предикатами: на позначення руху, стану і сприйняття (*Іде за яким справунком гуцул і нараз стане над Черемошем, заслухається вічним шумом...* [11, 120]; на позначення фізичної дії, руху і бажання (*Єлена взяла хлопчика, побігла до сусідки й попросила поглядіти* [11, 68]); на позначення руху, фізичної дії і мовлення (*А Довбуш вийшов проти него, простег отак руку до пана й говорить...* [11, 331]).

У конструкціях з трьома і більше предикатами можемо визначити комбінований тип співвіднесення дій. Найтиповішими є поліпредикативні комплекси, в яких взаємодіють однотипні предикати на позначення фізичної дії з предикатами на позначення руху (*Тогди Федь чемно виступає наперед, здоймаєт кресаню, кланьсси* [11, 102]); з предикатами на позначення сприйняття і руху (*Він роздививси добре усюди, а видтак скегнув із себе, не дивуйте, гатки і набрав грошей та й пішов д'хати* [11, 455]); з предикатами на позначення руху і мовлення (*Пішов я в ліс, утяв остриву, поклав у ту діру та й кау слугі...* [11, 173]).

Отже, для вираження таксисного значення послідовності дій необхідно, щоб предикати перебували у відповідній лексико-граматичній взаємодії. Значення послідовності встановлюється між діями, вираженими таксисними однотипними та різнотипними предикатами на позначення фізичної дії, руху, сприйняття, стану, мовлення, мислення, вияву почуттів і бажання.

На вираження таксисного значення послідовності впливає і співвідношення вищо-часових форм дієслів. У поліпредикативному комплексі, предикати якого характеризують значення послідовності, граматики часу і виду визначають зовнішні і внутрішні якості динамічної ознаки, вираженої дієсловом [8, 254]. У повісті Г. Хоткевича "Довбуш" для вираження значення послідовності дій найтиповішим є використання дієслів у формі минулого часу доконаного і недоконаного виду: *Обскочив ринок, обістав своїми смолками та й віхапав усіх, ек курет* [11, 104] – трипредикатна структура цього комплексу (*обскочив* (P₁) → *обістав* (P₂) → *та й віхапав* (P₃)) виражена предикатами дії у формі дієслів минулого

часу доконаного виду; *Зрабували вни того пана, йшли на Солотену* [11, 104] – предикати *зрабували* (P₁), *йшли* (P₂) виражені формами минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Типовим засобом маркування послідовності дій є таксисні предикати, виражені дієсловами доконаного виду минулого часу. Доконаний вид характеризує дію такими особливостями, як завершеність дії, результативність. Отже, дія, виражена формою дієслова доконаного виду, не перетинається з будь-якою іншою дією: *Борзо повіносив усі дорогі речі з хати, а поскикав від сусідів дрібні діти і не дав їм цілий день їсти...* [11, 235]; *Олекса вихопив пістоля, бистро націлився і одразу задив жовніра вниз* [11, 391]; *А у понеділок устали всі рано, вислухали наказ* [11, 403].

Недоконаний вид характеризує дію неперервністю, необмеженістю в часі, немаркованістю завершення дії, її повторення. У повісті Гната Хоткевича "Довбуш" предикатів на позначення послідовності, виражених дієслівними формами недоконаного виду минулого часу, не виявлено. Однак дія, виражена дієсловом недоконаного виду минулого часу, типово формує порядок дій у співвіднесенні з дією, вираженою дієсловом доконаного виду минулого часу. Наприклад: *Довго сходила, але зійшла* [11, 69]; *Вискочив із куців і біг у напрямі до села* [11, 436]. У першому випадку дія P₁ (*сходила*), виражена дієслівною формою недоконаного виду минулого часу, є тривалою, дія P₂ (*зійшла*) – доконаного виду. Дієслово недоконаного виду означає дію, що триває, внутрішньо ще не обмежену, але спрямовану на досягнення своєї внутрішньої межі. У другому – навпаки – дія P₁ (*вискочив*) виражена дієслівною формою доконаного виду минулого часу, дія P₂ (*біг*) – формою недоконаного виду.

Послідовні дії, виражені формами теперішнього часу (т.зв. теперішнього історичного), у оповідях про минулі події теж набувають значення минулого і використовуються як засіб наближення їх до читача чи слухача. Так, у розповіді про полювання на борсуків оповідач для вираження послідовності дій поєднує дієслівні форми минулого часу (доконаного чи недоконаного виду) та теперішнього: *Раз я пішов борсуки сокотати. Іду собі лісом і чую, що дихання йкає пасе, звіринка йкає. Але я си того не боев... Відходжу я на поле, уже там рівне, дивлюси – кутюга. І має куди піти, а не йде... Я тогди сокиров махнув, аби перетев – а то нема нічого...* [11, 171]. Однак співвідношення предикатів на зразок *іду* і *чую* не властиве значення послідовності дій, що зумовлено семантикою дієслів.

Використання майбутнього часу доконаного виду характерне для зображення запланованих послідовних дій: *У него переночуєте, а завтра собі підете додому* [11, 166]. Типовим є і вживання таких форм у поліпредикативних комплексах замість форм минулого часу, коли минулим подіям властива емоційно-експресивна оцінка, коли наголошується на раптовості, повторюваності чи інтенсивності дій або процесів [11, 255]; *Награбує грошей, а потім іде до Молдави, купує собі ґрунт і газдує* [11, 366]. Предикат *награбує* (P₁) виражений формою майбутнього часу доконаного виду, а предикати *іде* (P₂), *купує* (P₃), *газдує* (P₄) – теперішнього часу.

Значення послідовності можуть формувати предикати, виражені формами наказового способу, якщо їм властива семантика дії: *Йдьте ви собі додому і скажіть своїм братам...* [11, 374]; *От ти піди й піддай гетьманові цю думку* [11, 376] – предикати *йдьте* (P₁), *скажіть* (P₂) та *піди* (P₁), *піддай* (P₂) виражені формою наказового способу. Предикати, виражені умовним способом із значенням фізичної дії, також позначають послідовні дії: *...У ту ж хвилю наскочив би бугай і розтоптав своїми залізними копитами* [11, 125].

Важливою складовою визначення порядку дій є монособ'єктність. Суб'єкт виражений як експліцитно, так імпліцитно. Експліцитно виражений суб'єкт знаходиться або у препозиції (*Єлена взяла хлопчика, побігла до сусідки й попросила поглядіти* [11, 68]), або у постпозиції стосовно першого предиката поліпредикативного комплексу (*А у понеділок встали всі рано, вислухали наказ* [11, 403]). У творі найчастіше трапляється імпліцитно виражений суб'єкт, однак він зрозумілий з попереднього висловлення: *Пан гетьман ів щось смачне. Нараз припинив і розреготався* [11, 325].

Додатковими, але не менш важливими засобами вираження послідовності дій є, зокрема, використання:

- темпоральних конкретизаторів у поєднанні із сполучниками або без них: *Баба...вертіла ту сорочку довгу, а потім об'явила...* [11, 67]; *Багато спіймали жомніри хлопців, повішели витак у Кутах, Косові, Коломиї* [11, 103]; *Це він забрав жінки, а тепер забере старих* [11, 276];

- сурядних сполучників з еднальним відношенням і (й), та: *Внизу десь ліворуч зверзев парятин униз, забився під якесь величезне каміння й урчить там, пеначе ведмідь* [11, 119]; *Дави витяв другу третину кварти за одним духом і повторив у точності всі маніпуляції* [11, 288]; *Віці си стужжели та и в розгін* [11, 130].

Отже, таксисне значення послідовності дій властиве різнорядним діям, вираженим предикатами, які формують поліпредикативний комплекс. Аналізуючи найважливіші типи поліпредикативних комплексів на матеріалі повісті Г. Хоткевича "Довбуш", ми визначили різнорядні засоби вираження послідовності дій. Одним із основних засобів вираження такого значення є однотипні та різнотипні таксисні предикати із відповідною лексико-граматичною семантикою. Найпродуктивнішим є використання предикатів на позначення фізичної дії, руху, сприйняття, стану, мислення, мовлення, вияву почуттів,

волевиявлення і бажання. Співвідношення видо-часових форм також впливає на визначення порядку дій. Типовим засобом маркування послідовності дій є взаємодія предикатів, виражених дієслівними формами доконаного виду минулого часу, формами доконаного і недоконаного виду минулого часу, формами теперішнього часу, формами майбутнього часу для вираження запланованих послідовних дій. Додатковими засобами вираження значення послідовності є темпоральні конкретизатори та сполучники.

1. Акимови Т.Г., Козинцева Н.А. Аспектуально-таксисные ситуации // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Отв. ред. А. В. Бондарко. – М., 2001. – с.257-294.
2. Барчук В.М. Основні типи таксисних значень в сучасній українській мові // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2006. – С.13-15.
3. Барчук В.М. Проблеми встановлення семантики таксису // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Філологія. – Вип. VIII. – Івано-Франківськ, 2003. – С.18-25.
4. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. – М., 1977.
5. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. – Одеса, 1996. – 191с.
6. Бондарко А.В. Общая характеристика семантики и структуры поля таксиса // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Отв. ред. А. В. Бондарко. – М., 2001. – с.234-242.
7. Будицький М.В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С.63-68.
8. Вихованець І.Р., Горденська К.Г. Теоретична морфологія української мови / За ред. І.Р.Вихованця. – К., 2004. – 400с.
9. Горпинич В.О. Морфологія української мови: Підручник. – К., 2004. – 336с.
10. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К., 1994. – 670с.
11. Хоткевич Г. Довбуш // Хоткевич Г. Лвірон. Довбуш: Повісті. Оповідання. – К., 1990. – С.63-456.
12. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941. – 620с.

In this article the analysis of taxis meaning in consecutive order action in a simple sentence, complicated by homogeneous predicates are examined. Interaction of taxis predicates, correlation of aspect and tense forms, temporal elements, conjunctions, polypredicative complex as means of this meaning expression are determined.

Key words: taxis, meaning of consecution, polypredicative complex, taxis predicate, correlation of aspect and tense forms, temporal element.

УДК 811.161.2'42'373.23:821.161.2"18/19"-32.09 І.Франко

Олеся Сколоздрі

ББК 81.05 + 81.2Ук

“ГУЦУЛЬСЬКІ” ОПОВІДАННЯ ІВАНА ФРАНКА ТА МАРКА ЧЕРЕМШИНИ: ОНОМАСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню гуцульських діалектних особливостей вживання власних назв персонажів прозових творів Івана Франка та Марка Черемшини. Аналіз засвідчує, що гуцульський діалект характеризується багатством і різноманітністю словотворчих засобів вираження предмета дослідження.

Ключові слова: гуцульський діалект, номінації персонажів, антропоніми, власні назви, апелятиви.

Українські письменники у своїх художніх творах неодноразово використовували гуцульську говірку, яка передає весь колорит зображуваних подій, дух місцевості, а також виконує фонотворчу функцію у тексті. Гуцульську говірку в художні тексти вводили такі майстри слова, як Іван Франко, Марко Черемшина, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич та ін. Іван Франко у статті “Літературна мова і діалекти” намагається у хронологічному плані простежити те, як гуцульська говірка входила у мову текстів художньої літератури. Дослідник, зокрема, відзначає у цьому контексті творчість Юрія Федьковича: “Гуцульському діалектові перший здобув славу в нашій письменстві Федькович. Правда, він не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду языка його діяльність визначає змагання – з діалектового ґрунту дійти до загальнолітературного языка” [9, 100]. Ознаки гуцульського діалекту І. Франко також вбачає у мові творів В. Стефаника, Леся Мартовича та Марка Черемшини [9, 100].

Вивченням гуцульського діалекту в цілому займалися В. Гнатюк, Б. Кобилянський, Ф. Жилко, С. Бевзенко, І. Матвійс, Я. Закревська, О. Кровицька, Н. Хобзей та ін. Чимало праць в українському мовознавстві присвячено вивченню функціонування гуцульського говору у мові художньої літератури (В. Грещук, В. Кононенко, І. Ціхоцький та ін.). Проте сьогодні недостатньо вивчено питання номінації гуцулів (особливо онімної та онімно-апелятивної номінації) у художніх творах. У контексті ширших студій цю проблему розглядали З. Франко та Л. Белей. Цікавим, на нашу думку, буде порівняльний аналіз номінацій персонажів-гуцулів у малій прозі Івана Франка та Марка Черемшини. Вибір письменників зумовлений насамперед наявністю в обох майстрів слова творів про Гуцульщину, а також тим, що І. Франко мав великий вплив на творчу манеру Марка Черемшини. Це, зокрема, підтверджував і сам Марко Черемшина: “Спитаєте, може, яке враження зробив на мене Франко? Великого астрального тіла, що гріє на всю Україну, а світить далеко дальше” [10, 343]. До аналізу залучено три оповідання І. Франка (“Терен у носі”, “Як Юра Шикманюк брів Черемош” та “Гуцульський король”) та чотири збірки оповідань Марка Черемшини (“Карби”, “Село за війни”, “Парасочка” та “Верховина”).

Найчастіше персонажів оповідань І. Франка та Марка Черемшини поіменовано з допомогою:

1) власного чоловічого імені, вжитого як у повній (Василь [8, 21,426], Гнат [10, 87], Дмитро [10, 93], Іван [10, 228], Курило [10, 71], Лукин [10, 56], Микола [8, 21,376], Митро [10, 91], Михайло [10, 312]), Никифір [10, 105], Никола [8, 21,451], Петро [8, 21,379], Прокіп [10, 92], Семен [10, 108], Танасій [10, 117], Тимофій [10, 27], Федір [10, 111], Штефан [10, 220], Юра [8, 21,424], Юсип [10, 56], так і в демінутивній формі (Андрійко [10, 179], Василько [10, 71], Васильчик [10, 182], Гнатко [10, 81], Грицько [10, 159], Дуць [10, 241], Дуця [10, 242], Іванко [10, 60], Іванчик [10, 307], Лашка [10, 82], Йванічко [10, 239], Йванко [10, 296], Лесь [10, 82], Лукино [10, 56], Митрик [10, 113], Николик [8, 21,451], Петрик [10, 71], Семенко [10, 310], Семеночко [10, 347], Сютя [10, 310], Федусик [10, 252], Федусь [10, 252], Федь [10, 82], Федько [10, 257], Филипко [10, 78], Штефанік [10, 224], Юзик [10, 247], Юрина [8, 21,451], Юриштан [8, 22,496], Юрко [10, 71], Юсипко [10, 29], Ясь [10, 273]);

2) власного жіночого імені, вжитого в повній формі (Василина [10, 82], Гафія [10, 82], Елена [10, 221], Калина [10, 82], Одокія [10, 82], Оксана [10, 344], Юстина [10, 346]) та демінутивній (Анничка [10, 72], Афійка [10, 92], Єленка [10, 221], Калинка [10, 239], Маня [10, 269], Маріка [10, 180], Марічка [10, 59], Настунька [10, 79], Настя [10, 89], Оксаночка [10, 344], Палагна [10, 71], Параска [10, 113], Рузя [10, 269], Ція [10, 255], Цієчка [10, 257], Юстиночка [10, 346]) формі;

3) прізвища: Гедеменюк [8, 21,389], Гушпан [10, 164], Драгарюк [8, 21,454], Дутчеків [10, 311], Кречук [10, 86], Кулешірів [10, 311], Лазореків [10, 311], Лопушник [10, 295], Малярчук [10, 267], Манашиків [10, 125], Мотрюк [10, 221], Мочернак [10, 166], Никифорів [10, 241], Освіцінський [8, 22,491], Пилип'юк [8, 21,459], Попівчук [8, 21,463], Саїн [10, 344], Сівчук [10, 70], Срібнарюк [10, 229], Тополок [10, 191], Фенчук [10, 90], Чередарюк [10, 253], Чюрей [10, 150], Шепитарюк [10, 295];

4) андроніма: Берчиха [10, 88], Бордючка [8, 21,451], Василиха [8, 21,427], [10, 179], Василишка [10, 169], Гушпаніха [10, 164], Кречуніха [10, 87], Куриліха [10, 71], Митришка [10, 168], Мочерначка [10, 164], Николаїха [10, 173], Николаїшка [10, 168], Петриха [10, 217], Петришка [10, 168], Саїніха [10, 349], Семениха [10, 102], Семенишка [10, 105], Тимофійха [10, 113], Фенчучка [10, 87], Чередюрючка [10, 253], Шепитарючка [10, 299];

5) власного чоловічого імені та прізвища: Василь Мочернак [10, 156], Василь Федунів [10, 199], Гарасим Попівчуків [8, 21,458], Гриць Климків [10, 76], Гриць Саїн [10, 21], Дмитро Олійник [10, 93], Дуця Никифорів [10, 241], Іван Гавриш [10, 304], Іван Дідичів [10, 344], Іван Іванів [10, 300], Іван Мотрюк [10, 220], Іван Піштаків [10, 137], Іван Саїн [10, 344], Іван Шепитарюк [10, 295], Ілаш Бокатій [10, 73], Курило Сівчук [10, 69], Лесь Полонинський [10, 227], Лесь Срібнарюк [10, 229], Микола Кучеранюк [8, 21,375], Микола Мартюк [8, 21,448], Миколай Лівак [10, 175], Мирін Штола [8, 22,495], Митро Пасемків [10, 91], Никифір Грипінюків [10, 91], Олекса Козутик [8, 21,378], Олекса Пилип'юк [8, 21, 440], Прокіп Сепчук [10, 91], Семен Дранчук [10, 76], Тодосій Кузьмак [10, 73], Филипко Бокатій [10, 78], Юра Глібичків [10, 119], Юра Драгарюк [8, 21,451], Юра Примакив [10, 90], Юра Шикманюк [8, 21,424], Юрко Бросюк [10, 75], Погрібенників Василь [10, 111], Осішнюків Грицько [10, 137], Лепішівий Йван [10, 199];

6) власного жіночого імені та андроніма (патроніма): Елена Несторієва [10, 192], Маріка Демєнова [10, 86], Маріка Мочерначка [10, 164], Параска Саїнка [10, 207], Дуцева Марічка [10, 246], Гавришева Марічка [10, 305], Плаюкова Марічка [10, 243];

7) двох андронімів: Куриліха Сівчучка [10, 70];

8) усічених кличних форм імен із пропущеним післянаголошеним складом: Дзе' (Дзельман) [10, 161], Іла' (Ілаш) [10, 83], Йва' (Йван) [10, 308], Ле' (Лесь) [10, 228], Луки' (Лукин) [10, 56], Ми' (Митро) [10, 92], Мико' (Микола) [10, 286], Ники' (Никифір) [10, 130], Пара' (Параска) [10, 118], Пе' (Петро) [10, 130], Про' (Прокіп) [10, 95], Тана' (Танасій) [10, 115], Тимо' (Тимофій) [10, 115], Фе' (Федір) [10, 130], Штефа' (Штефан) [10, 76], Ю' (Юра) [10, 310], Ю' (Юсип) [10, 59].

Літературні антропоніми в “гуцульських” оповіданнях І. Франка та Марка Черемшини насамперед виступають “мовностилістичним засобом творення українського регіонального колориту” [2, 22]. У таких номенах зазвичай відбиті фонетичні, лексичні та словотворчі риси відповідного діалекту. Загалом дослідники виділяють такі особливості гуцульського говору, які зафіксовано й у літературних антропонімах: давня м'якість афrikати ч [5, 227; 6, 87; 1, 74; 3, 520] (Анничка, Дутчеків, Чюрей, Дзвіничюк), давня м'якість р [6, 87; 4, 9; 3, 520] (Лазореків), усічені кличні форми імен із пропущеним післянаголошеним складом [4, 10] (Ю', Іла', Фе', Мико', Йва' та ін.), регіональні повні та демінутивні варіанти власних імен (Маріка [7, 213], Анничка [7, 81], Лукин [7, 198], Штефан [7, 349]) тощо.

У реальній антропонімії Гуцульщини зафіксовано кілька характерних моделей прізвищ, зокрема прізвища на -ук, -чук, -ак, -чак, -ів тощо. Проте в літературній ономастиці склалися певні традиції щодо прізвищевої номінації персонажів – представників різних регіонів України. Так, на думку Л. Белей, “цілком виправданим є намагання багатьох українських письменників іменувати персонажів-гуцулів прізвищами на -ук, які в Гуцульщині відзначаються найбільшою частотою вживання” [2, 23]. У “гуцульських” оповіданнях І. Франка зафіксовано 9 прізвищ на -ук (Гедеменюк, Попівчук, Пилип'юк, Кучеранюк, Шикманюк, Драгарюк, Мартюк) і лише три прізвища іншої моделі (Козутик, Освіцінський, Попівчуків). Марко Черемшина надає перевагу гуцульським прізвищам на -ів, яких зафіксовано 15 (Никифорів, Кулешірів, Лазореків, Дутчеків, Манашиків, Климків, Примакив, Пасемків, Грипінюків, Глібичків, Піштаків, Федунів, Іванів, Дідичів, Погрібенників), та прізвищам на -ук, яких зафіксовано 12

(Сівчук, Кречук, Фенчук, Тополюк, Мотрюк, Срібнарюк, Чередарюк, Мальярчук, Шепитарюк, Бросюк, Дранчук, Сенчук). Прізвищ інших моделей зафіксовано у цього автора 10 (Кузьмак, Мочернак, Лопушняк, Саїн, Бокатій, Олійник, Лівак, Гаврик, Чюрей, Полонинський).

Номінація жіночих персонажів представлена 8 андронімами на *-их(а)* (Куриліха, Кречуніха, Семеніха, Тимофійха, Николаїха, Васи́ліха, Петри́ха, Саїні́ха), 9 андронімами на *-к(а)* (Фенчучка, Сівчучка, Мочерначка, Чередарючка, Шепитарючка, Митри́шка, Николаї́шка, Петри́шка, Васи́лішка) та 5 патронімами (Гаврише́ва, Де́менова, Ду́цева, Не́сторіє́ва, Плаю́кова). Зокрема 11 андронімів утворено від чоловічих імен (Семені́ха, Курилі́ха, Тимофі́ха, Николаї́ха, Васи́ліха, Петри́ха, Митри́шка, Николаї́шка, Петри́шка, Васи́лішка, Саїні́ха), а 6 андронімів – від прізвищ чоловіків (Кречуні́ха, Саїні́ха, Фенчучка, Мочерначка, Чередарючка, Шепитарючка). Особливу увагу привертають до себе андроніми Митри́шка, Николаї́шка, Петри́шка, Васи́лішка, які виступають у тексті як демінутивні форми андронімів Митри́ха, Николаї́ха, Петри́ха, Васи́ліха. Про демінутивність таких назв свідчать також апелювативні компоненти, вжиті поряд із андронімами: Митри́шка, ду́шка [10, 168], Николаї́шка, зозу́лька [10, 168], Петри́шка, ду́шка [10, 168], Васи́лішка, вгідна [10, 169]. Зафіксовано також одну номінацію, яка складається з двох андронімів різних моделей – на *-их(а)* та на *-к(а)*: Курилі́ха Сівчучка. Така номінація для персонажа-жінки утворена від імені та прізвища чоловіка: Курило Сівчук – Курилі́ха Сівчучка.

Для називання гуцулів у творах Івана Франка та Марка Черемшини вжито також чимало онімно-апелювативних номінацій, у яких апелювативний компонент характеризує персонажа за віком (старий Микола [8, 21,376], старий Петро [8, 21,378], старий Федір [10, 111], старий Юра [8, 21,378], старий Герлічка [8, 22,500], старий Орфенюк [10, 287], старий Пилип'юк [8, 21,460], старий Фенчук [10, 89], старий Освіцінський [8, 22,493], старий Чюрей [10, 150], стара Кречуніха [10, 86], стара Семеніха [10, 102], стара Фенчучка [10, 88], мала Анничка [10, 72], малий Юра Приймаків [10, 85], маленький Петрик Бросюків [10, 79], молода Петри́ха [10, 217], молода Чередарючка [10, 254], молодший Освіцінський [8, 22,492], дід Федір [10, 267], дід Орфенюк [10, 281], баба Хоромейка [10, 150]), за дружньо-родинними відносинами (кум Іла' [10, 74], кум Танасій [10, 114], кум Тимофійко [10, 346], кум Тимо' [10, 115], кум Штефа' [10, 76], кумочко Ми' [10, 92], кум Тимо' [10, 115], кум Джеліга [10, 192], кумочко Тана' [10, 115], кумочко Федір [10, 112], кумочко Юрійко [10, 346], кума Пара' [10, 118], кумка Парасочка [10, 120], брат Сюта [10, 310], братчик Іванічко [10, 228], братчик Ле' [10, 228], брачик Луки' [10, 56], братик Лукино [10, 63], брачик Лукино [10, 59], брачик Про' [10, 95], братчик Семенко [10, 123], братчик Ю' [10, 311], брачик Юсипко [10, 61], сестра Елена [10, 310], найменша сестричка Гафійка [10, 128], супруга Маріка [10, 156], одинак Петро [10, 190], вуйко Мартинюк [10, 311], тітка Настя [10, 347], жінка Одокія [10, 267], син Микола [10, 285] та ін.), за професією (рибак Попівчук [10, 21,463], майстер Никифір [10, 102], злісний Шпаніло [10, 308], злісний Михайло [10, 312], Никифір-плотар [10, 192]), за соціальним станом (багач Приймак [10, 72], багач Кречун [10, 86], багачка Кречуніха [10, 87], багач Лівак [10, 171], богатир Іван [10, 230]) тощо.

Особливо цікавими серед онімно-апелювативних номінацій гуцулів є назви з характерним означенням, які дуже близькі до прізвиськ, оскільки закріплені за тією чи іншою особою і вказують на постійну характерну рису іменованої особи, зокрема на зовнішність (безпалкий Андрійко [10, 79], сивий Ілаш [10, 81], суха Гушпаніха [10, 157], круглобедра Маріка Мочернакова [10, 158], Тополюк довгий [10, 191], довгий Тополюк [10, 191], Драган скривлений [10, 192], Дзвінничюк мохнатий [10, 192], білявенька Чередарючка [10, 254]), на інтелект та поведінку (Кіф'як мудрий [10, 192], Андрусеків Петро дубовий [10, 192], Іван Побожний [10, 192]), на інші ознаки (хорий Драгирюк [10, 167], глухий Петро [8, 21,378], інвалід Петро [10, 219], Гнатко вонечий (вонечий – «смердючий» [4,41]) [10, 81]). У ролі апелювативного компонента онімно-апелювативних номінацій гуцулів можуть також виступати традиційні гуцульські звертання, здебільшого вжиті в демінутивній формі: Митри́шка-ду́шка [10, 168], Петри́шка-ду́шка [10, 219], Єленка-ду́шка [10, 222], Калінка-ду́шка [10, 236], Марі́чка-ду́шка [10, 246], Феді́рко-ду́шка [10, 108], ду́шка Лукино [10, 62], срі́бна Ці́я (срі́бний – “дорогий, любий” [4,176]) [10, 255], Анничка срі́бна [10, 169], Кі́ца соло́дка [10, 169], Манусенька солоде́нка [10, 273], Манусенька доро́гена [10, 282], Семенко доро́генький [10, 344], Манусенька-се́рце [10, 283], Васи́льчик любий [10, 182], любчик Юсипко [10, 59], Парасочка пи́шна [10, 213], Парасочка ми́ла [10, 213], Парасочка-чі́чка (чі́чка – «квітка» [Гуц.гов.213]) [10, 213], Оксаночка-чі́чка [10, 345], Марі́чка чі́сна [10, 169], Парасочка барві́нкова [10, 213], Парасочка любка го́жя [10, 213], Николаї́шка зозу́лька [10, 168], Васи́лішка вгідна [10, 169], Юра сарака (сарака – “бідолаха” [4,168]) [8, 21,378], сарака Васи́ль [8, 21,425] та інші.

Загалом антропоніми та онімно-апелювативні номінації персонажів в оповіданнях Івана Франка та Марка Черемшини мають чітко виражені риси гуцульського діалекту на фонетичному, словотвірному та лексичному рівнях. При цьому літературні антропоніми в оповіданнях І. Франка мають такі словотвірні та лексичні особливості: поширений на Гуцульщині прізвищевий суфікс *-ук* (Геді́менюк, Попівчук, Пилип'юк, Драгирюк, Шикманюк), поширені імена Юра, Марі́чка, Микола, Нико́лик, Юрина, Юри́штан, апелювативно-діалектизми сарака, дедик та інші. В оповіданнях Марка Черемшини зафіксовано більше ономастичних одиниць, що пояснюється значно більшою кількістю оповідань про життя гуцулів, а також тим, що у своїх творах письменник широко користувався живою народною говіркою Гуцульщини.

Антропоніми та онімно-апелювативні номінації його персонажів відбивають гуцульський говір на фонетичному (Анничка, Дутчків, Чюрей, Дзвінничюк, Лазореків), словотвірному (поширені прізвищеві суфікси *-ук, -ів*: Сівчук, Тополюк, Мотрюк, Срібнарюк, Никифорів, Кулешірів, Лазореків, Дутчків) та лексичному (поширені варіанти імен Марі́ка, Анничка, Лу́кин, Стефан, апелювативно-діалектизми вонючий, чі́чка, вгідний, ду́шка та ін.) рівнях. Обидва письменники у своїх оповіданнях найчастіше використовують для номінації персонажів імена Іван, Микола, Юра, Анничка та Марі́чка. Вживання регіонально значущих антропонімів та онімно-апелювативних номінацій з компонентом-діалектизмом сприяє створенню локального колориту у творі та збагачує мову письменника.

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 126 с.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX століття. – Ужгород, 1995. – 119 с.
3. Грецьук В. Гуцульські діалектні риси в мові повісті М.Коцюбинського «Тіні забутих предків» // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С.520 – 524.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Жилко Ф.Г. Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966. – 308 с.
6. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
7. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
8. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976-1986. – Т.21 – 22. Паспортизуючи ілюстративний матеріал, у квадратних дужках також указуємо том і сторінку.
9. Ціхоцький Л.І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 280 с.
10. Черемшина Марко. Вибрані твори. – Ужгород, 1952. – 363 с.

The article is devoted to the research of nomination of persons in Ivan Franko's and Marko Chermshyna's prose. The interconnection between onymatic and appellative nominations of the person is traced, main functions of proper names in the text are defined.
Key words: nomination of person, onym, appellative, proper name.

ББК 81.411.1-2

УДК 811.161.2*37

ВПЛИВ ПРАГМАТИЧНО-СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ АПЕЛЮВАННЯ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВОРАХ (на матеріалі творів Ю. Федьковича, М. Коцюбинського і Г. Хоткевича)

Інна Стрілець

У пропонованій статті автор аналізує способи апелювання гуцульського говору на матеріалі художнього тексту творів Ю. Федьковича, М. Коцюбинського і Г. Хоткевича. Незважаючи на те, що є багато специфічних особливостей у формах апелювання гуцулів, їх культурні традиції діалекту не чужі до загальнонаціональної структури етикету.
Ключові слова: звертання, апелюватив, гуцульський діалект, українська літературна мова.

Важливі ознаки комунікативної компетенції людини – володіння нею мовленнєвим етикетом, скерованим на встановлення оптимального контакту між співбесідниками. Одним з основних виявів комунікаційної поведінки є спосіб взаємного звертання осіб. Форми та конструкції, які при цьому вживають, залежать від багатьох чинників, підлягаючи певним виробленим у суспільстві правилам та традиціям. Цікавим, з нашого погляду, було б прослідкувати, чи мовно-культурна традиція гуцулів (в частині використання способів апелювання) вписується у загальнонаціональну гомогенну етикетну структуру, чи є специфічною, особливою, окремою від загальноукраїнської. Матеріалом для наших досліджень послужили твори письменників XIX – XX століття, які яскраво відображають мовлення гуцулів того часу.

Як відомо, міжособистісні зв'язки у спілкуванні передбачають переважно ти- і ви-мовлення, рідше взаємоназивання у першій і третій особах множини. Особові займенники є вихідною опорною точкою для виявлення суб'єктивності в мові; „вони організують просторові і часові відношення навколо суб'єкта, прийнятого за орієнтир...” [1, 296].

Серед способів апелювання до однієї особи, услід за дослідником української системи апелювання М. С. Скабом, в українській мові виокремлюємо: “тикання”, “викання”, “микання”, “віккання” [термін, запропонований М. Скабом за аналогією до названих вище. – І. С.], “воникання” [8, 12].

Вибір того чи того способу апелювання залежить від багатьох чинників, зокрема прагматичних, соціальних, гендерних. Прагматичний аспект спілкування полягає у врахуванні соціальних ролей учасників спілкування, стосунків, які між ними склалися. З адресантом, зокрема, пов'язані такі аспекти спілкування, як відкрита і прихована мета висловлювання (“іллокутивні сили”, за англійським філософом Дж. Остіном), яка є основним “енергетичним” стрижнем побудови конкретних текстів, прагматичні пресупозиції (психологічний стан, особливості характеру, здатність розуміти адресата). Адресат є кінцевим “споживачем” повідомлення, створеного адресантом; у міжособистісному спілкуванні – особою, яка приймає повідомлення і відповідно до своїх когнітивних стратегій, конкретних

контекстних і ситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта. Співрозмовник – не пасивний споживач інформації, а активний учасник спілкування, від якого значною мірою залежить успішність чи неуспішність комунікативного акту.

Серед найважливіших чинників комунікації дослідники виокремлюють і соціальні ролі її учасників, тобто спосіб поведінки людини, обумовлений її соціальним статусом, правилами (нормами), прийнятими в суспільстві [2, 108]. Вони виявляються в діях людини і визначаються професією, видом діяльності, статтю, віком, реальними стосунками людей у суспільстві. Уявлення про виконання певної ролі формують рольові стереотипи, які є невід'ємним складником мовленнєвої поведінки.

Також на характер мовленнєвого спілкування, на добір тих чи тих способів апеляції впливають гендерні (соціостатеві) комунікативні статуси учасників спілкування. Найістотнішими є два чинники: психофізіологічні особливості чоловіка і жінки та гендерні стереотипи, які забезпечують закріплення і трансляцію гендерних ролей від покоління до покоління.

Зважаючи на вище зазначені чинники, які супроводжують будь-який комунікативний акт, а також на результати суспільного досвіду і чинні норми спілкування, проаналізуємо систему способів апеляції гуцульського діалекту.

Як відомо, система способів апеляції передбачає ієрархічність, яка склалася впродовж багатьох століть. Від середньовіччя аж до XIX століття в європейських суспільних класах у контактах між вищим класом і нижчим домінує семантика влади, у рамках вищого класу виявляється семантика солідарності. Таблиця, укладена польським мовознавцем М. Лазінським, представляє зв'язки між чинниками влади і солідарності. У вищому класі найбільш поширеним у звертанні є взаємний займенник V, у нижньому класі взаємне T, але в обидвох тих класах можливі два зв'язки.

Вища солідарна роль	Вища несолідарна роль
Рівна солідарна роль T ↔	Рівна несолідарна роль V ↔
Нижча солідарна роль	Нижча несолідарна роль

Рис. 1. Займенники T і V як знаки влади і солідарності

Рівноправними комунікантами традиційно виступають діти, побратими, закохані. Надалі сфера використання способів апеляції у певних групах немає чіткості, частими є коливання і взаємооберненими переходи „ти-ви” спілкування. Особливий інтерес становить система способів апеляції між чоловіком і дружиною. Як відомо з монографії чернівецького етнографа австрійського походження Р. Кайндля, стосунки між чоловіком і дружиною у гуцулів переважно не були сердечними: „Чоловік є володарем, якому підлягає жінка. Це співвідношення досить часто проявляє себе ззовні. Коли чоловік і жінка йдуть однією дорогою, то, як правило, вона відстає від нього щонайменше на один крок. Якщо потрібно нести тягар, то, звичайно, його звалюють на жінку. Про смерть жінки гуцул каже, як зрештою русин у передгір'ї, що вона погинула; у цьому відношенні жінка стоїть не вище тварини” [4, 27]. Виходячи з цього, неважко зрозуміти, чому жінки „викали” своїм чоловікам і якого походження воно було. Повага в цьому прикладі поступалася місцем страхом. Гуцульський чоловік не скупився на побої. Основним правилом було: „Якщо хочеш мати добру жінку, то мусиш гатити в неї, як у дерев'янку” [4, 27]. Автори, твори яких послужили нам матеріалом для дослідження, описують пари, які одружувалися за взаємним коханням. Відповідно, маємо чисельні приклади взаємного солідарного „тикання”: – *Оле! ... Бійси Бога...* [11, 7]; – *Де йдеш, Олексіку?* [11, 11]; – *Чуши, Іва? – шепотіла Марічка* [5, 419]; – *Шо чуєш, душко?* [5, 422].

„Незначні” порушення норми фіксуємо у романі Г. Хоткевича „Довбуш”. Дружина священника, отця Кралевича, перебуваючи у поганому настрої (психічний чинник), „викає” чоловікові: – *Що з ним, що ви йому сказали?* [11, 184]. А чоловік, віджартовуючись, переходить у спілкуванні з дружиною на той же спосіб апеляції: – *Можна до вас?* [11, 217]; – *Матушко, ви не спите?* [11, 217].

Як зауважує Р. Кайндль, „серед гуцулів буває й так, що чоловік поряд зі своєю шлюбною жінкою утримує ще й інших жінок. Нерідко чоловік по праву або й без права проганяє свою жінку і бере на її місце любаску. Жінка йде до своєї рідні або й навіть до якогось коханця. Зрештою, жінка часто добровільно покидає чоловіка” [4, 29]. А тому знову ж таки зрозумілою з таких позицій стає поширеність в аналізованих творах і рівноправного „тикання” як вияву взаємних почуттів, хоча різниця у віці може бути значною, та й комуніканти можуть перебувати на різних щаблях соціальної драбини. Прикладом можуть послужити способи апеляції у спілкуванні між Палагною і мольфаром Юрієм з твору М. Коцюбинського „Тіні забутих предків”: – *Ци тобі, Юрчику, не сталося чого лихого? – Нічого, Палагночко, душко, нічого... Ади! Я одвернув бурю...* [5, 448].

Друзі та закохані теж традиційно послуговуються солідарним „ти”, яке завжди поєднують з багатим набором пестливих звертань і притаманним горянам скороченням власних імен.

Досліджуючи займенникову апеляцію, представлену у формах ввічливості та етикету, можна говорити про три площини вживання прономінальних форм як „ти”, так і „ви”, які пропонує польська лінгвістка Д. Питель-Пандей:

1) ти – як вираження інтимних стосунків з адресатом, яке використовують у спілкуванні з друзями, коханими, між подружжям і близькою родиною;

2) ти – як вираження солідарності, підтвердження приналежності до групи;

3) ти – як вираження відсутності шани, а також злоби, агресії.

Зразком вираження солідарності у стосунках і підтвердження приналежності до відповідної групи є побратимство серед опришків. Їхнім ватагом, оспіваним у легендах і піснях, був Олекса Довбуш. Якщо взяти до уваги мовний паспорт цієї людини (інформацію, яку особа підсвідомо, „автоматично” повідомляє про себе в ході комунікації іншим учасникам спілкування), створений Ю. Федьковичем і Г. Хоткевичем, то отримуємо досить цікаву інформацію. Попри те, що Довбуш „тикав” здавалось би усім, залишались особи, до яких використовував шанобливе „ви”. Це були люди старшого віку, зокрема ватаг, який керував вівчарями, і священник (отець Кралевич), який вчив Олексу грамоти і захищав права русинів, а згодом горян від польської шляхти. Відповідно і до дружини священника, яка поділяла погляди чоловіка, опришок звертався з пошанним „ви”: – *Так мені мило, їмостичку, у вас, як у власній хаті...* [11, 220]; – *Що має баба з вами говорити?* [11, 155]; – *А що я хтів вас, отче, давно запитати, та все йкос...* [11, 146]; *Та то... видіте...* [11, 146].

Інший приклад вмотивованості способу апеляції подас Г. Хоткевич в іншому творі „Камінна душа”. До священника горяни відповідно звертаються з пошанним „ви”, а до його дружини, яку полюбив, рідше – на „ви”, як вимагав етикет, а частіше – на „ти”. Гуцулки звертаються до отця Василя: – *А не майте серця на того, їмомостику* [12, 15]; – *Таку жінку Бог вам дав, що маєте декувати опередь престолу* [12, 15]. Дружина Стефана Дим'ячука – до молоді дружини священника Марусі: – *Ой, їмостичку, Біг би вас уквив від усякої прички. Ану-ко підкладайте цесу ватру своєв ручков: маєте руку шсливу...* [12, 26]; гуцулки до Марусі: – *Ає! То би ти є уплітках було файно та в згарді* [12, 13]; – *Бери, бери, Мухо, то з доброго серця* [12, 15].

У цьому випадку можна погодитися з думкою російського дослідника етикету В. Храковського: „Традиційне формулювання, відповідно до якого при звертанні до однієї особи форма множини на відміну від форми однини є ввічливою, не повністю відображає реальний стан речей. У кожному мовленнєвому акті вибір однієї із двох форм мотивований для мовця правилами мовленнєвого етикету, і в цьому значенні і форма однини, і форма множини однаково є ввічливими” [14, 277]. Окрім зазначених випадків звертання до інших осіб на „ви”, Д. Питель-Пандей у своїй класифікації подас ще такі, які можна застосувати і до української системи апеляції:

1) різниця віку між мовцем і адресатом, які не є між собою ані родичами, ані приятелями більше ніж 10-15 років (наприклад, мовцем є дитина, а адресатом особа доросла);

2) велика різниця у професійному і суспільному статусі учасників спілкування (адресат має високий суспільний ранг);

3) свідоме бажання дотримання дистанції, продиктоване пережитими емоціями [16, 127].

Первинне використання пошанного „ви” продиктоване переходом від множинного адресата до одиничного, але обов'язково наділеного світською владою. Ця позиція усталилася впродовж багатьох століть. Якщо і було намагання її позбутися, то тривало воно недовго (наприклад, Французька революція XVIII століття). Подібну ситуацію ми фіксуємо у творі Г. Хоткевича „Довбуш”. Люди, які мали високий соціальний статус у суспільстві, під владою яких перебували сотні і тисячі підневільних, – шляхта, – не отримували шанобливого „ви”. Натомість від опришків чула лише зневажливе „ти”: – *А ти, як тебе просили не мучити, – ти слухав?* [11, 260]; – *А жикє тим вериеш, що єс позабивав?* [11, 260].

Засвідчено чимало прикладів, де шляхтичі звертаються до Довбуша на „ви” безпосередньо або ж і опосередковано, передаючи прохання ватагові через його батька: – *Прошу вас приймати цес дарунок та й аби-сте були ласкаві сказати своїм синам, аби ви мене не грабували* [11, 200]; – *Пане Довбуше... Беріть мої гроші, беріть усі мої цінності, я вам сам усе вкажу – тільки не мучте мене* [11, 260]; – *Я більше не буду. Я дам вам велику клятву, що більше не буду* [11, 260].

Соціальні ролі людей не змінилися: шляхта залишилась зі своїми правами, опришки залишились селянами. У їхній міжособистісній поведінці змінилися „его-стани” – внутрішні психічні стани людини в момент спілкування (метод „транзакційного аналізу”, запроваджений Е. Берном з метою виявлення комунікативної позиції співбесідників) [2, 110]. Ті, які виконували роль Батьків чи Дорослих до повстання опришків, внаслідок психічного стресу, зокрема страху за своє життя, переходили на роль Дитини, покійно виконуючи накази ватажка повстанців. Але як тільки Довбуш перестав бути їм загрозою, вони знову відновили свої позиції. Зокрема, це можна спостерегти тоді, коли ватаг лежить поранений, і до нього звертається шляхтич: – *А що, опришку, ти єден збуко, лотре, пся крєв, гайдамако! Будеш панів розбивати? Будеш?* [11, 410]

Історично незмінним і для гуцулів залишається спосіб апеляції до Бога, а також до Богородиці і святих на “ти”: – *Боже ти наш милосердний! Боже ти наш, Боже!* [9, 370]; *“Со духи праведними, Христе Боже, упокой до раю світлого, до покою вічного, де ангели співають, де святі пробувають!”* [10, 200]; *У синє море сонце вже потало, І всюди мирно, всюди тихо стало, Лиш з дому Марка дзвони в складних струнах Пустили голос срібний по лагунах, І так сердечне до могили прося, Що аж рибки ся з глибини піднося Пречистій Діві “Радуйся” сказати ...* [9, 55].

За спостереженнями Р. Кайндля, “серед гуцулів збереглося ще досить велике число язичницьких звичаїв і, особливо, поганських свят. Але не можна й заперечити, що ці гірські жителі перебувають у напружених стосунках з багатьма церковними повчаннями. Незважаючи на це, гуцул досить ретельно відвідує численні церкви, наскільки це дозволяють умови заселення його батьківщини, і надає великого значення церковній урочистості. На дорогах, полях і в садах можна часто бачити установлені хрести, не рідкість і каплиці з грубо різьбленими іконами та скриньками для пожертвувань” [4, 80]. Тому в аналізованих творах знаходимо чималу кількість звертань і до Бога, і до язичницьких божків. Причому до представників “старшого покоління” поганської релігії можливе і звертання на “ви”. Таку черговість спостерігаємо у “Тінях забутих предків” М. Коцюбинського, коли Іван, марячи, розмовляє з чужаєм, який постає в образі старого діда: – *Ти ще такої не чув, небоже...* [5, 455], а запрошуючи чужаєстра відпочити, каже: – *Сідайте* [5, 454].

Первісною формою звертання дітей до батьків було “ти” навіть при доволі високому ступені етикетності, про який свідчать шанобливі звертання, вітання, чемні запрошення, поклони [6, 47-48]. Найдавніший звичай звертання до всіх на “ти” засвідчує такий архаїчний пласт культури, як народна творчість:

*Сидет потє на вороті,
А други на кладці,
Кобись знала, моя мамку,
Що мені на гадці* [4, 122].

Певний час горяни у Карпатах через свою територіальну відірваність зберігали стародавнє “ти”, тоді як українці з низин активно послуговувались ввічливим, чи то нейтрально-ввічливим “Ви”. Це у своїх творах засвідчують О. Кобилянська і Я. Головацький [6, 48]. Але, звичайно, протягом століть відбулися і значні зміни в житті гуцулів. Ввічливе “ви” стало панівною формою у спілкуванні [6, 49]. Особливо ретельно цей спосіб апеляції використовують герої творів Ю.Федьковича. Якщо М. Коцюбинський і Г. Хоткевич не використовують „викання” у комунікативному акті „молодша дитина → старша дитина”, то Ю. Федькович цього моменту не опускає. Так, у творі Ю. Федьковича “Люба-згуба” молодший брат звертається до старшого: *“Увійшов я в хату:*

— Я вже готовий, бадічко, чи кажете йти?

— Іди, іди! — каже брат, — та поклонися там Ілашеві, щоби здоров був, — скажеш йому, що на Петра будемо бачитися, або, може, й борше.

— Гай, гай! — кажу я, — оставайте, бадічко, здорові” [9, 21].

Молодша сестра, звертаючись до старшого брата, теж вдається до “викання”, яке в цьому контексті виражає повагу: *“Але лишень що я на поріг, а молодша сестра з криком зустріть мене.*

— Ілаш з Василем, бадічко!

— Де? — крикнув брат та кинув книжку на стіл, а сам вибіг з хати.

— Адіте, бадіко, адіте, онде право Кодоманки. — Та й у кучмах, не видите?” [10, 21].

У цих прикладах зафіксовано навіть називання старших братів „бадіками” (батьками) на знак глибокої поваги. Відзначимо, що на специфічну рису мовлення буковинців звертав увагу, посилаючись на Ю. Федьковича, ще О. Потебня [8, 22].

Надзвичайно цікаво представлене у творчості Ю.Федьковича функціонування одиниць та конструкцій апеляційної системи української мови в комунікації свояків (кумів). Зазначимо, що в Гуцульщині батьки завжди намагалися мати якомога більше хрещених, у багатих господарів їх могло бути до десяти [4, 12]. На „ви” переходили й куми, навіть якщо були близькими родичами [7, 69]. Тому у творах Ю. Федьковича при спілкуванні, відтвореному прозою, переважає “викання”, а в поезії – “тикання”:

— Гай, гай, куме Семене, які-то ви щасливі! Коби мені ваш млинець, то знав би я, що з ним робити!...

— А що ж би ви з ним зробили, куме Дмитре?

— Я би зараз біля вашого замку зробив собі велике море з пристанев, а в тій пристані такий гарний корабель, аби такого і не було на світі, з усіма стерниками, керманічами, матросами ... [10, 170].

Або ж з п’єси “Запечатаний двірник”: *“Гавкало:*

— Стійте, куме!!! Що ви отсе? Хочете на громадську канцелярію — наслати?... стійте, вам кажу!!!” [10, 374];

“— Ох, тетечко, його втерять, То гірше, ніж Бога! Роби лишень, та не тай...” [9, 181]”;

“— А я вийму вареної фляши, Вийму і сивушки боклажок: “Нумо, куме, се за душу нашу! Нумо, куме Петре, хоть разою!” А він візьме, братя, покоштує Та за одним махом аж до дна! Та лиш цмокине: “Най ти ж мать мордус! Се ж то, куме, тренчик, на-на-на!” [9, 468].

Такі ж особливості способів апеляції прослідковуємо і у функціонуванні в мовленні персонажів Ю. Федьковича “професійної” групи найменувань осіб, насамперед, у військовій сфері, з якою автор був добре обізнаний: – *Гетьмане-пане, звінчай же ти мене, Козака молодого...* [9, 51]; – *Куди ж ти їдеш, поручику-пане, Федьковичу молоденький?* [9, 51]; – *Пан обер-лейтман наш зараз і виймають кашук з тютюном та й дають мені повну жменю* [10, 48]; – *Що вам такого подіялось, соколе, пане капрал? — станемо ми не раз питатися, — ви, може, нездужаєте, чи що, або, може, квартира ваша нездорова?* [10, 79].

Як бачимо з наведених прикладів, окрім власне гуцульських специфічних способів апеляції (“викання”) до старших братів і сестер, “викання” у поезії до тих, хто займав вищий щабель суспільної ієрархії), у творах, які відбивають гуцульські говори, фіксуємо ті, які збігаються із загальноукраїнською системою апеляції. На вибір гуцулом того чи іншого способу апеляції, як зрештою і для українця з низин, впливають зовнішні (ситуація) і внутрішні (соціальні, психологічні) складники спілкування.

1. Бондарко А.В. Семантика лица // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. СПб., 1991. – 612 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с.
3. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
4. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази. – 2-е вид., випр. і доп. / Переклад з німецької Зіновії Пенюк, наукове редагування та післямова Олександра Масана. – Чернівці: „Молодий буковинець”, 2003. – 200 с.
5. Коцюбинський М. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – 495 с.
6. Миронюк О. Історія українського мовного етикету. – К.: Логос, 2006. – 165с.
7. Радєвич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К.: Знання, 2006. – 291 с.
8. Скаб М.С. Прагматика апеляції в українській мові. — Чернівці: Рута, 2003. — 79 с.
9. Федькович Ю. Твори в двох томах. — К.: Держвидав, 1960. — Т.1. — 530 с.
10. Федькович Ю. Твори в двох томах. — К.: Держвидав, 1960. — Т.2. — 495 с.
11. Хоткевич Г. Довбуш (історична повість з першої половини XVIII віку). — Львів: Каменяр, 1965. — 425 с.
12. Хоткевич Г. Твори в двох томах. — К.: Дніпро, 1966. — Т. 2. — 601 с.
13. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. — М.: Икар, 2007. — 480 с.
14. Храковский В.С. О правилах выбора «вежливых» императивных форм (Опыт формализации на материале русского языка) // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1980.-Т.39. — №3. — С.269-278.
15. Łazicki M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-pleciowa. — Warszawa: PWN, 2006. — 360 s.
16. Pytel-Pandey D. System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja sycjolingwistyczna. — Wrocław: ATUT, 2003. — 255 s.

In the given article the author analyses the appellation means of the Hutsul patois in the woks of Y.Fedkovych, M.Kotsiubynskyy and H.Hotkevych. In spite of the fact that there are many specific characteristics in the appellation forms of the Hutsuls, their lingo-cultural traditions are not alien to the nationwide etiquette structure.

Key words: appellation, Hutsul dialect, Ukrainian literary language.

УДК 811.161.2'42

ББК 81.2(Ук)

Ольга Криницька

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У ДРАМІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА “НЕПРОСТЕ”

У статті ідентифіковано основні ментальні ознаки персонажів п’єси – гуцулів на підставі комунікативної організації характерних для носіїв гуцульського діалекту стратегічних конструкцій, зафіксованих у художньому тексті реплікованої природи.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, інтенція, іллокуція, художній текст, ментальність.

Стратегічна організація комунікативних актів у драматургічному тексті сприяючи відтворенню художнього дискурсу, актуалізує “живі” обставини, місце і час спілкування учасників комунікації, їх психологічні, психічні, когнітивні, соціальні, ментальні особливості та сукупність прагматичних установок. Художній текст як дискурс у своєму безперервному становленні базується на загальних принципах мовленнєвої діяльності, що існує в певному ментальному й культурно-часовому просторах, на когнітивних культурно орієнтованих стратегіях, які допомагають пізнати текст, відкрити в ньому прихований смисл [2, 40].

Розгляд цілеспрямованої побудови мовленнєвих дій, що з’ясовує, як саме суб’єктом витворюється дійсність засобами мови, відкриває „вікно у свідомість” мовця, окреслюючи його ментально-прагматичні контури. Уніфікація мовно-мисленнєвих рефлексій у межах групи людей, різних за віковими, соціальними, гендерними, психічними ознаками, але об’єднаних територією проживання, ототожнює їх в одну етнічну спільноту, для якої характерний власний, відмінний від інших, спосіб світовідчуження й мислетворення.

Гуцульська говірка – невичерпне джерело оригінальної образності, в якому язичницьке, міфологічне сприйняття світу поєдналося з християнською традицією, утворивши органічну аксіологічну систему носіїв територіального діалекту – гуцулів. Аналіз мовних особливостей гуцульського діалекту у контексті комунікативної організації стратегічних одиниць спілкування дає змогу відтворити ментальний образ мовця як представника етнічної групи, відобразити спосіб життя гуцулів, їхні цінності, прагнення й ідеали. Когнітивно-прагматична та культурологічна ідентифікація гуцулів репрезентована у художньому (драматургічному) тексті як сублімації буттєвості, результаті смислових і комунікативних інтенцій, тому „стратегічний” розгляд комунікативних дій персонажів драми в рамках антропоцентричного підходу виявляє специфічні риси етносу – прототипу художніх образів. Простежимо характерні інтенційні стимули і їх лінгвістичне втілення у персонажних комунікативних стратегічних конструкціях у п'єсі Гната Хоткевича “Непросте”.

У драмі розгорнено кілька сюжетних ліній, розкрито ряд художніх образів, жоден з яких не є головним, визначальним. Це створює широку панораму гуцульського життя, зображує різноманітність його проявів. Водночас у комунікативних ходах дійових осіб виявляються типові стимули і реакції, регулярні мовні звороти, властиві різним представникам однієї етнічної групи. Це дає підстави для виділення специфічних ментальних ознак, що виокремлюють гуцулів в окрему етнографічну спільноту українців і в художньому тексті сприяють увиразненню образів. Наприклад:

Третя г а з д и н я : Ох Боже, Боже, - кілька то омрази усекої на світі. [6, 200]

Другий г а з д а : ...Таке буває на світі, що часом хрескенин і в ксму того не може узети. [6, 200]

Перший газда : ... Бувають, бувають усекі страшні річи на світі. [6, 201]

Аргумент глобального екзистенційного досвіду вводиться персонажами як резюме якоїсь події або чисісь розповіді, яка неоднозначно верифікується слухачами за шкалою “правдиве – вигадане”, “реальне – фантастичне”, “можливе – неможливе”. Комунікативна інтенція реплік екзистенційно предмет розмови, екстраполює вигадане, фантастичне, неможливе в полюс правдивого, реального, можливого, поглиблюючи, таким чином, міфологічний світогляд гуцулів. Разом з тим, експлікація християнської основи (Боже, хрескенин) влітає у світовідчуття верховинців релігійний мотив, позначений переживанням глибокої віри, переконаності у всемогутності Вищої ідеї. Амбівалентність сакральних начал породжує у свідомості гуцулів містичне розуміння буття, поєднавши в одну концептуальну картину міфологічні образи відьом, мольфарів, лісних, потопельників, Триюди, Горгана, злих духів та Ісуса Христа, Пречистої Марії, Бога, й обмежує роль людської волі на користь непідвладних людині природних та надприродних вищих сил. Так, герої драми “Непросте” почергово апелюють то до однієї, то до іншої світової першооснови, порівняймо:

Перша газдиня : Знаєш, що я тобі скажу, Федоре? Се тебе учіпила си лісна.

Федір: Най Бог боронит!

Газдиня: А таки так. [6, 206]

Або:

Андрій (виходить згодом; боязливо оглядається). Це має бути, здаєт ци, ото проклетє місце...

Господи Ісусе, ек страшно... І голоса з себе не можу відобути... Але вже сми си наважжив, то треба робити... Юди!.. Арідники!.. Шезники!.. Кличу вас до себе на пораду і даю вам свою душу! [6, 214]

Чи:

В а с и н д о (на дворі): А таки моя жинка відьма! Правду таки говорили люде - таки справедлива відьма, я вже сми си переконав. Ото мерза, шляг би ї трафив! Ото сми си дістав у руки, Боже, видверни, Боже, не допусти, Боже, й не припусти такого! [6; 227]

Особлива побудова комунікативних ходів, що реалізують комунікативні стратегії героїв драми, засвідчує точки дотику побутового спілкування персонажів і релігійного (фідеїстичного) дискурсу. Основною ознакою фідеїстичного слова як складника мовного коду релігійної комунікації є „неконвенціональне розуміння мовного знака, тобто сприйняття слова не як умовного позначення предмета, а як його складову або навіть сутність” [1; 143]. Віра гуцулів у те, що словом можна зашкодити людині або врятувати її, створити потрібну річ, відвести неприємність, виражається у включенні у стратегічну лінію дійових осіб фідеїстичних текстів різних жанрів із врахуванням домінантної текстової модальності, як-от:

– замовляння:

Третій газда: Цес урекливий, злі очи має. Ек си подивит - видразу уречет.

Перша г а з д и н я : А треба примов'єти: “Сови ті в очех, кіле та скали, та ліси, та каміне, а не я”. То таке йк проречеш, то вин от 'ік запоперечит ци тогди. [6, 207]

– прокляття:

Газдиня (з плачем): Йой, гідочьку солоденький... Пропала моя голубаня, навіки пропала: видобрала молоко відьма, най би си розсіла на ривненькій дорозі.

Дід: Видобрала?

Газдиня: А видобрала, най би у неї так здоров'є видобрало. [6, 222]

– благословення:

Газдиня: Я не чередінниця, аби знати шо до того, най Бог простит та сохранил усєкого иршеного від такого. [6, 222]

Газдиня (йдучи): Дай вам, Госпитку... Абе-сте діждали... Усе зробю, ек кажете. [6, 226]

– викликання мертвих:

Катерина: Бризкаю цев водов сцілюшов-живушов хрєшеного-пороженого Юру, аби встав зи свого твердого мертвого сну. [6, 240]

– екзорцизм (вигнання злих духів):

Дід: ...Я всі ці горести, болести колючі візиваю, вікликаю від твої сєтушки-дарушки-зорени... Я вас візиваю, вікликаю, в кедрове дерево роботу даю! Ідіть собі там, де пси не добріхуют, де кури не допівають, де люде не доходе, де си служби не прав'ют... [6, 223]

Особливий статус слова у верховинців підтверджується при розгляді комунікативної стратегії відмови, відхилення. Залежно від істинності твердження, що лежить в основі стратегії відхилення, правдиве судження реалізується з залученням перформативної (рівносильної з дією) комунікативної тактики присягання без застосування аргументації і доведень. Простежимо:

Федір: Не крути мнов. Приходиш ид' стаї, фівкаєш, кличеш... Я йду за тобов, ночі не сплю - та й диви си, що зо мнов тепер.

М а р і к а : Але бій си Бога, Федоре. Але ж бо присєгаю, шо не знаю нічо, несвідіма у тім ані раз. Нігде я тебе не віклика ла та й нічо не знаю, про віщо ти говориш. [6, 205-206]

Неправдиве судження не втілюється у перформативних іллокутивних актах, що зумовлено бажанням мовця зняти з себе відповідальність за слово, страхом перед ним. Додаткові аргументи на підтвердження відхилення не наводяться, і це засвідчує самодостатність слова у свідомості носіїв мови:

Федір. Ци ви бісиці, шо ви байки си боїте?

Перша л і с н а : Ми не бісиці, але просимо тебе, абе-с був ласкав та й не говорив нам байки. [6, 213]

Федір. А ти, Маріцько, також си боїш байки? Ек ти не бісиця, то чіму меш си боєти байки?

П ' я т а л і с н а : Я си не бою, лиш ідім де далі у ліс. [6, 213]

Концепт *страху* у гуцульській п'єсі – один із ключових, найчастотніше актуалізованих в інтеракції героїв (≈ 50 експліцитних репрезентантів, виражених лексемами *страх*, *боятися*, *лякатися* сукупно з парадигмами їх словоформ та словотворень)¹. Він взаємодіє як із концептом *Бог*, так і з елементами міфічного світу, визначаючи винятково вагому тенденцію світовідчування гуцулів. Порівняймо:

М а р і к а : Але бій си Бога, Федоре. [6, 206]

П ' я т а л і с н а : Ци ти не гуцул, шо скал боїш си та ліса?

Федір: Я скал си не бою, лиш бою си свою душу затратити. [6, 212-213]

Петро: Позза Божої сили нічо не буде, не бійте си. [6, 208]

Газдиня: Гідочьку... Я си бою...

Дід: Не бій си! Клекай. Я тебе накрию сардаком, аби ти нічо не виділа. Бо тут усекі *страхи* мут си показувати: мут хотіти цесу воду наговорену моцну видобрати, а я маю не дати. Але ти нічо си не бій, лиш тримай горне моцно (Газдиня стає на коліна, дід накриває її сардаком). Але ци чуєш, - не бій си, кажу! [6, 224]

Відчуття страху перед непідвладною людині силою природи та Бога в героїв твору є всеохопним й екстраполюється у сферу побуту і міжперсональної взаємодії. Страх є невід'ємним складником будь-якої ситуації чи обставини, іманентною характеристикою рефлексій гуцула стосовно світу, себе та інших у ньому.

Потреба закріплення власної життєвої позиції, віднайдення душевної рівноваги реалізується з огляду на дієвий характер слова у гуцулів, в анафорично-епіфоричній формулі „не бій си”, що входить до складу багатьох неоднотипних за інтенційним стимулом і способом його реалізації стратегічних конструкцій. Інваріантне іллокутивне спрямування аналізованого висловлення орієнтоване на заспокоєння, підбадьорення:

Триюда: Не бій си - чого си боїш? Я ти нічо злого не зроб'ю. [6, 215]

Не ч и с т ь : Іди, іди! Не бій ся! То він тільки лякає тебе. [6, 220]

Дід. Ну, молодиче - абе-с нічо си не боєла. Може ті шо си приви-дит ци шо си вчує - не бій си нічо. [6, 223]

У проєкції на різноманітні фрагменти навколишньої дійсності концепт страху зазнає ряду модифікацій. Це виявляється зміщенням первинної іллокуції висловлення “не бій си”, що дає

¹ Для порівняння, концепт *Бог* представлений у тексті драми приблизно тією ж кількістю експлікованих одиниць (близько 50), виражених словоформними парадигмами лексем *Бог*, *Господь*, *Ісус Христос*, *Пречиста Марія*, *християни*.

можливість включення його функціонального навантаження в різнотипні персонажні комунікативні стратегії. Порівняймо:

Газдиня. Бо то, знаєш, вони, тоті лісні, не люб'є байок шо страх (= дуже). [6, 207] [Попередження]

Дід: Ой диви си, абе-с не розсипала.

Полігниця: Не бій си (= Все буде добре, не хвилюйся). [6, 228] [Запевнення]

Петро: Мой! Я тебе ше сторцом поставю, не бій си! (= от побачиш). Я тобі ше такого покижу, шо ти й не видів ніколи! [6, 230] [Погроза]

Катерина: Я вже тепер знаю, єк тобі вірити.

Гаргон: Не бій си (= будь певна, не сумнівайся), - вже на правду даю. [6, 239] [Запевнення]

Полагниця (сіє): Сій си, не бій си (= не переймайся нічим), зелено зелени си, легко масти си (повторяє кілька разів). [6, 227] [Побажання].

Як бачимо, іллокутивний варіант висловлення “не бій си” з прагматикою *запевнення*, на відміну від інваріантного спрямування іллокуції *заспокоєння*, *підбадьорення*, моделюючи концепт страху у певній ситуації, релевантний для комунікативних ходів, означених як *попередження*, *запевнення*, *погрози*, *побажання*. Це підтверджує думку, що постійне відчуття страху і прагнення до його подолання є глибинним внутрішнім конфліктом персонажів драми, що відбиває, на нашу думку, специфіку екзистенції верховинців як етнографічної групи українців.

Одним із способів поборювання архетипного страху осіб, що діють у тексті, є, на наш погляд, ментально закорінена тенденція до єднання, відображена у специфічних комунікативних реакціях – стратегіях і тактиках *підтвердження*, *засвідчення*, *узагальнення* сказаного співрозмовником як виявах солідарності і причетності до народу, спільноти. Обґрунтуємо думку на матеріалі драми “Непросте”:

Друга газдиня. Без Юри нема в них забави.

Перший легінь: А шо ж - то таки правда. [6, 204]

Петро. За кого гедя каже, за того має й йти, а не своє волев.

Перший газда: Ає, ає. То-то так воно має бути. [6, 205]

Петро. Ох, узев бих усіх тотих чинатарів, та ворожбитів, та знахарів та в смерічу бих вивішев!

Другий газда: І я такої самої думки. [6, 207]

Друга газдиня. Бо то й жовнірь був, рахувати, прахтикований - знав котре до чого.

Другий газда: Ає, ає! Та же то прахтикації треба на усьо. [6, 203]

Перший газда. А витак поліжниця фівкнула у палец - а дитина назад по шнурови вид баби до мамі.

Друга газдиня: Ає, ає! То може бути. [6, 200]

Перша газдиня: Вна кобилов си перевернет, то так файно доїдеш.

Друга газдиня: Ає! Відьма враз може кобилов си перевернути – то вже таки правда. [6, 202]

На тлі ментального тяжіння гуцулів, зображених у драмі, до єдності, згуртованості задля забезпечення душевної рівноваги, порушеної страхом перед стихією, природою, вищими силами, виявляється особливість їх комунікативної поведінки у конфліктній ситуації, яка реалізується у комунікативних стратегіях та тактиках *дискредитації*, *вистіювання*, *образи*, *приниження*, *знуцання* тощо. Спостерігаємо специфіку комунікативної організації дискредитаційних прагматичних одиниць, яка дешифрується при лінгвістичному аналізі мовленнєвих ходів. Як зафіксовано у репліках п'єси Гната Хоткевича “Непросте”, при реалізації інтенції вистіювання, приниження співрозмовника мовці вдаються до комунікативного прийому непрямої (опосередкованої) адресації, переорієнтовують комунікативні ходи в напрямку інших адресатів, вилучаючи, таким чином, об'єкт дискредитації із зони спілкування, комунікативно ізолюючи його. Простежмо:

Усі: ... Сідай з нами, Васиндо – веселійше буде.

Васиндо (оглядаєть ся): Та я... та я, вважєєте...

Петро: Та вин жинки си боїт.

Васиндо: Хто? Я? Я си бою жинки? Га-га - ото-сте вгад ли... Та де ж би я си боєв жинки?... [6, 202]

Петро: Васиндо! Фе - встидай си! Шо ти ї си боїш? Та ти кажи: не маєш моци до мене ти, відьмо!

Полагниця: Хто, я? Я відьма? Я відьма? А богдай бес си розсів за такі твої слова! [6, 203]

Другий легінь: А може, ти шо варт?

Андрій: А то би я мав бути пустий вид вашого Юри?

Перша дівка: Вин гадає, єк богацький син, то вже й Бога за бороду піймав.

Третій газда: Е, де вже йому супроти Юри. [6, 204]

Перший газда: Ов! А то таки ти музику наймив - звидки ж гроші узев-єс?

Петро: А звидки би такий узев? Украв.

Юра: Не вкрав, а купив.

Петро: Кого? Гроші купив? Ха-ха!..

Юра: Ає, купив-сми! За цєс мозіль на руках та за цєсе хреб-то, шо аж тріскало, єк робив. [6, 208-209]

Серед легінів сьміх.

Третій легінь: Ано, ано! Цєс укнет!

Четвертий легінь: Дивіт ци, браччіки, дивіт ци!

Четверта дівка: Та вин і скрипку не так тримає, йк треба.

Андрій грає, але дуже кєпсько. Третья дівка: Богдай би тебе з таким игранєм. [6, 205]

Андрій: То вже я знаю, шо маю робити.

Сьомий легінь: А йдім, хлопці! Шо такого дурного будемо слухати. От плетет, аби си плело.

Восьмий легінь: Вин гадає, шо то так легко вівчити си на скрипці йграти (пішли, граючи й співаючи). [6, 205]

Таким чином, комунікативна стратегія дискредитації в аналізованому художньому тексті має регулярну і специфічну реалізацію, що полягає у відокремленні, від'єднанні об'єкта недовіри від общини як особливий спосіб покарання його, символічного знищення. Лінгвістично цей прийом маніфестований у відповідних мовленнєвих ходах використанням замість звертання до «дискредитованої» особи або займенника, що її репрезентує (*ти*), займенникових форм *він*, *вона*. Відповідно, відбувається зміна особових форм дієслів, які утворюють із номінацією, що позначає об'єкт насмішки, знущання, предикативну основу. В аналізованій п'єсі спостерігаємо вживання лексеми *такий*, що акумулює в тексті семантику тих негативних рис, які спричиняють дискредитацію.

Комунікативна взаємодія героїв драми виявляє характерний спосіб реалізації стратегій спілкування переважно окремих комунікативних тактик. Так, комунікативна стратегія *спонукання* найчастіше втілюється, залежно від прагматичної спрямованості та модальної організації, тактиками й ходами *прохання* у поєднанні зі *скаргою* (кооперативною, конструктивною) або з допомогою тактик і ходів *вимоги*, *наказу* сукупно з *погрозою* (конфронтаційною, конфліктною). Наприклад:

– спонукання (конфліктне → кооперативне):

Петро: А перестань ми у тій хвилі, бо луп'ю, йк котюгу! А ци чуєш ти, діду? Я ті кажу перестати, бо буде лихо! [вимога + погроза + наказ + погроза]

Дід: Чкай, я ті ше поможу (данцус проти него).

Петро: Йой, ноги зболіли... Йой, перестань... Йой, я вже те прошу... [скарга + просьба + просьба]

Дід: Просиш? Лиш згрізна (грає далі).

Петро: Йой, гину... Йой, шо ти зо мнов робиш... Прошу тебе файно перестати... Гину... Йой, гину (падає). [скарга + скарга + просьба + скарга + скарга]

Дід: Е, йк уже файно просиш, то треба перестати. [6, 230-231]

– спонукання (кооперативне):

- Поретуй нас!.. Змилуй си!.. Видверни нешєстє.. Пишли цєсу хмару дес гет вид нашого села!..

[просьба + благання + просьба + просьба]

Дід: А-а!.. То такі ви? А йк я до вас у село зайшов, гнали мене? Води жєслували? Смієли си?

Змилуй си!.. Не поамнстай гріха!.. Йой, уже си ближит!.. Пропали кукурудзи! Пропала городинка!.. Пропало усьо!.. (Кричать у страсі. Вітер. Громові далекі рокоти). [благання + вибачення + скарга + скарга + скарга]

Дід (побіг у хату, вертає з патином). Розступіт ци!.. [6, 232]

– спонукання (конфліктне):

Полагниця: Перестань, бо я те ще й тов кочергов потєгну, не лиш коромислом. [6, 239] [вимога + погроза]

Петро (данцюючи): ... Перестань міні зараз! В тій хвилі мені перестань, бо ті й закін виїдет! [6, 230] [наказ + наказ + погроза]

Апеляція до почуттів жалю та страху як превалюючий прийом комунікативного впливу переважає у всіх стратегічних лініях спілкування героїв драми. Досягнення перлокутивного ефекту із залученням відповідних іллокутивних сил висловлення (*скаржитися*, *погрозувати*) вказує на чуттєву психічну організацію персонажів твору (на протигагу раціональній). Примітно, що комунікативні

стратегії і тактики *переконання, аргументації*, орієнтовані на логічно-раціональну сферу свідомості адресата [3, 145], у тексті драми „Непросте” практично не зустрічаються.

Емоційно-чуттєва природа мовців, зображених у п'єсі, виявляється і при застосуванні комунікативної тактики *заспокоєння*, яка розгортає комунікативну стратегію *пояснення*. Залучення цієї тактики мотивується глибинною потребою подолання архетипного страху для успішної комунікативної взаємодії. Наслідок систематичного включення тактики *заспокоєння* в інтеракції мовців, вона набуває ритуальності, канонічної форми із незмінною семантико-прагматичною конституцією. Порівняймо:

Друга газдиня: ...баба нічю не робит, лиш узла флещину з полиці, сіла на кочергу, помстила си мастев - йк пишла у комин! [6, 202-203]

Васиндо. Та нічю си не стало, дідочку солоденький! Лиш ми корова си вположила, а я пишов жинки шукати, та біг, та оце зустріли-сми си файно. [6, 228]

Дід: Я нічю не хочу - лиш пити прошу. [6, 207]

Федір: Шо ви на мене напали? Я нічю не маю, лиш хліба кавальчик. [6, 213]

Як бачимо, комунікативна стратегія *пояснення* незмінно реалізується з участю комунікативної тактики *заспокоєння* (у препозиції), що набуває вигляду усталеної мовленнєвої формули *нічого.., лиш*. Такий комунікативний прийом розсіює напругу адресата в ситуації невизначеності, непоінформованості й сприяє успішній реалізації комунікативної стратегії персонажів.

Характерним для аналізованого тексту також є явище переорієнтації вектора іллокуції комунікативних дій *заспокоєння* для вираження інтенції *погодження, схвалення*. Наприклад:

Жид. Так ви кажете, пане Петре, шьо вам дати рум? Нічю, нічю, зараз дістанете. [6, 201]

Дід: Принесеши міні за то-то бербеничку бриндзи.

Газдиня: Нічю, нічю.

Дід: Фасочьку масла.

Газдиня: Добре, добре.

Дід: Гуску соли.

Газдиня: Знесу, знесу...

Дід: Муки гелстку.

Газдиня: Ає, ає... [6, 225]

Газдиня: Я вже вам за то-то і полотна принесу файного, лижничок.

Дід: Нічю, нічю, я прийму, я прийму... [6, 226]

Зауважимо, що художній діалог – це не „відбиток”, копія усного спілкування, а лише достатньо близька репрезентація його, стилізоване й типізоване розмовне мовлення [4; 18], включене у контекст міфологічної народної творчості. Інтеракція персонажів іноді відбувається за схемою взаємодії героїв фантастичних народних (й авторських у стилі народних) казок, які, як відомо, є конденсаторами архетипної інформації, глибинно й образно втілюючи питомі ментальні стани людини. Порівняймо у тексті драми:

Юра (вилазить з-за куца; лице зелене, зуби вишкірив, ког-тисті руки тримає назад): Ось і я!..

Пошо мене кликала?

Катерина: Юрчику! Коханий! Єк ти тут си изнайшов?

Юра: Тебе шукати.

Катерина: А чіму ти зуби вишкірєси?

Юра: Тебе цулувати.

Катерина: А чіму руки назад тримаєш?

Юра: Тебе вбіймати, бо я вже опир (з реготом витягає пазури до неї). [6, 221] [Алюзія на казку “Червона шапочка”]

Катерина: Бризкаю цев водов сцілющов-живущов хрещеного-пороженого Юру, аби встав зи свого твердого мертвого сну.

Юра (підіймається, протираючи очі): Ох, єк же я дуже моц-но спав.

Васиндо: Спав би ти й до кінця віку, коби не цеса дівчина Катерина. [6, 240] [Алюзія на казку “Жар-птиця”]

Наведені тематико-діалогічні блоки, де спілкування мовців представлено у стратегічному руслі казок, є, на нашу думку, комунікативною тактикою тексту. Введення драми в інтертекстуальні відношення з народною творчістю здійснено задля кваліфікації персонажів як типових народних представників (жанр гуцульської п'єси визначений автором як „фантастичне представлення”).

Розгляд гуцульської драми Гната Хоткевича „Непросте” з погляду реалізації в ній комунікативних стратегій дає підстави розглядати художні образи у більш широкому контексті, проектуючи комунікативний аналіз художнього тексту у сферу етнолінгвістичних досліджень – розкриття

світобачення і світорозуміння героїв – носіїв гуцульського діалекту. Характерні риси стратегічного розгортання комунікативних актів персонажів драми виявляють глибинні (приховані) мотиви, установки, закладені у ментальності зображених у тексті горян.

З погляду стратегічних одиниць спілкування комунікативній організації аналізованої драми притаманні такі особливості:

– вилучення адресата з комунікативної зони як втілення наміру *дискредитації*;

– реалізація комунікативної стратегії *спонування* тактиками й ходами *прохання* у поєднанні зі *скаргою* (кооперативне спілкування) або з допомогою тактик і ходів *вимоги, наказу* сукупно з *погрозою* (конфліктне спілкування);

– регулярне застосування комунікативної стратегії *схвалення, підтвердження*;

– залучення комунікативної тактики *заспокоєння* при розгортанні комунікативної стратегії *пояснення*;

– переорієнтація іллокуції *заспокоєння* для вираження інтенції *погодження, схвалення*.

Аналіз персонажних прагматичних одиниць спілкування з погляду реконструкції інтенцій та встановлення релевантних комунікативних ходів і тактик, що вибудовують стратегічні лінії, виявив характерні ментальні ознаки героїв драми як представників гуцульської спільноти:

– містичне розуміння буття, породжене у свідомості гуцулів амбівалентністю сакральних начал (релігійного й міфологічного);

– усвідомлення обмеженості людської волі на користь непідвладних людині природних та надприродних вищих сил;

– чуттєва, а не раціоналістична психічна організація свідомості горян;

– глибинний внутрішній конфлікт героїв драми, зумовлений неперервним відчуттям архетипного страху і прагненням до його подолання;

– тенденція до єднання як спосіб досягнення душевної рівноваги.

– дотичність фідеїстичного і побутового дискурсів, сфокусованих в аналізованому художньому тексті.

П'єса Гната Хоткевича “Непросте” – благодатний ґрунт для досліджень у галузі комунікативної лінгвістики, діалектології та етнографічних розвідок про ментальність та спосіб життя гуцулів.

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 334с.
2. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296с.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: УРСС, 2003. – 286с.
4. Лагутин В.И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы). – Кишинев: Штиинца, 1991. – 98с.
5. Мечковская Н.Б. Язык и религия. Лекции по философии и истории религии. – М.: Агентство «ФИАР», 1998. – 352с.
6. Хоткевич Г. Неопубліковані гуцульські п'єси. – Луцьк: ВМА „Герен”, 2005. – 312с.

In the article the main mental features of personages of the play (gutsuls) are defined. It is done on the grounds of the communicative organization of typical gutsul specimen's strategies in the dramaturgic text.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, intention, illocution, dramaturgic text, mentality.

Уляна Рис

УДК 811.161.2:811.162.1

ББК 81.02.2 Пол

ЛЕКСИЧНІ Й ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНЗА “NA WYSOKIEJ POŁONINIE”, “ZWADA”)

На матеріалі художніх творів С. Вінценза досліджується народно-розмовна основа інтенсивності в системі лексико-фразеологічних засобів гуцульського діалекту, які є особливо вагомими елементами художньо-зображальної системи у мові творів письменника.

Ключові слова: гуцульський діалект, інтенсивність, мова твору, дієслова інтенсивної дії, інтенсивність ознаки, предмета.

Гуцульщина є унікальною з багатьох на те причин (автентичні культура, традиції, мова), що долучилися до того феномену, який спонукає якщо не до захоплення цим магічним краєм та його мешканцями, то вже напевно до зацікавлення ним. Його унікальність проявляється без винятку у всьому: від мальовничого місця розташування у самому серці Карпат до вражаючої своєю архаїчністю мовою. Певна ізольованість від зовнішніх чинників спричинилася до рідкісного почуття незалежності, особистої свободи гуцулів, що не могло не позначитися на всіх видах їхньої діяльності, мовленнєвій та міфотворчій поведінці, яка тісно переплелася із християнською забобонністю. Тому немає нічого дивного в тому, що цією непересічною культурою та її носіями почали цікавитись митці, письменники та етнографи.

Щоб переконатися у неперевірній спадщині літератури гуцульської тематики та її беззаперечному впливові на лексичне наповнення текстів, варто зосередитись на непересічній постаті

Станіслава Вінченза – поляка, який народився у Слободі-Рунгурській Коломийського повіту, Станіславського воєводства і якого виховала гуцульська земля. Вона ж надихнула його на створення твору всього життя.

Тетралогія “На високій полонині” може цікавити дослідників з багатьох гуманітарних галузей, та нас вона цікавить передусім з огляду на її наповнення народнорозмовною та діалектною лексикою із компонентами прояву інтенсивності дії, ознаки та предметності. Важливою рисою для цього дослідження є те, що досить значна частина польськомовного твору містить певний тип архиписьма, яким є тут гуцульська лексика. Для Станіслава Вінченза воно є цілком непомітним, оскільки письменник виріс у цьому краї, і чи не найвиразнішим свідченням його спорідненості з його мовою, культурою є слова автора про епопею: “...мія твір був задуманий і відчутий по-українськи, тобто по-гуцульськи, а вже пізніше написаний після важких зусиль відшукування того оригінального виразу і відтворення по-польськи, тобто він належить ...і Польщі, і Україні разом. Того ніхто не може розірвати, і кожна сторінка “Полонини”, сподіваюсь, це підтверджує, мовить, кричить і співає” [цит. за: 3, 144]. Перед нами постає непересічний двомовний спосіб осмислення твору, коли письменник, за Жаком Деррідою, пише певною мовою і згідно з певною логікою, над системою, правами і життям яких його дискурс не може повністю запанувати, але, послугуючись ними, дозволяє, щоби ця стихія почасти володіла ним [1, 48]. Так, дещо перефразовуючи Жака Дерріду, можна стверджувати, що написання твору у Вінченза спочатку відбулося на емоційному рівні і тільки пізніше – на рівні усвідомленому.

Цілковито очевидним є те, що емоції у плані еволюційному передують свідомості, бо тільки так вони могли справлятися зі своїми прагматичними захисними функціями. Подібну роль у творі Станіслава Вінченза відіграють діалектизми, які виражають семантику інтенсивності дії (*bachkać, sytuować, zahrymity, szypfować, wysztafirkować, bujanyty, czuprować, wizycyruwaty, holosyty*), ознаки (*pulkatyj, hulawy, huczny, bachkate wszy*) або ж предмета (*wizgi, starygan, murga, kotiuha, furdyga*). Лексичне багатство слів із значенням інтенсивності, високої міри якості автор використовує для створення цілісного та автентичного образу життя та звичаїв гуцулів, яким притаманні надзвичайно експресивні вияви прототипних емоцій, що знаходить свою реалізацію у зовнішній маніфестації почуттів завдяки міміці, жестам, рухам і, безперечно, мові. Зважаючи на те, що сама тетралогія багата на властиво польські слова-інтенсиви, С. Вінченз не міг написати її без введення гуцулізмів¹, значна частина яких несе в собі емоційний елемент інтенсивного забарвлення, адже, “потрапляючи в художній текст, діалектизм перестає бути звичайним говірковим елементом. Він одразу ж набуває додаткових смислових та емоційних відтінків, ... і через те інтенсивно увиразнюється” [5, 84]. Наведемо хоча б один приклад:

Pańcio dosłyszał, charknął przez plecy:

– Biednemu swoboda i prawo? A brahy mu do putni, niech chlepcze, smoły gorącej do gardła, niech się dlawi, chleba zeszcłego, niech szczyrby wylamie, potem marsz spać na sieczkę, kusz! [8, 270]

Інтенсивність, високий ступінь вияву дії, стану, ознаки, предметності стає тією ознакою мовно-художнього стилю Станіслава Вінченза, через яку досягається напруженість зображення, розкривається внутрішнє життя героїв, їх світобачення і світоприйняття.

Майстерність письменника у живописанні виявляється в тому, наскільки виразним та яскравим постає зображуваний світ в уяві гуцулів. Особливе місце в цьому світі належить експресивним пейзажним замальовкам гірської екзотичної природи Карпат з її бурхливими ріками, лісами-борами, через які автор передає цілу гаму почуттів і переживань, різноманітних станів душі персонажів.

Czeremosz rozdziera i rozdziela dwa pokrewne pasma, Kostrycz i Kryntą, i przebija się przez ich odnogi wodospadem, który nazywają Huk [8, 33].

Z tętnic górskiego czasu, z podziemnego morza przedzierają się jej strugi [8, 134].

Розкриттю глибоких асоціативних зв'язків природи і людини служить метафоризація. Одухотвореними є різні явища природи, але особливе місце відводиться вітрам, переважно весняним та осіннім:

Wiatr dobrze wiał, dął, wyl, buszował przez kilka dni, chłostał, hulał i trzaskał po lasach, nalał drzew i gałęzi, aż wreszcie wymiół i wyczyścił niebo z chmurzysk [8, 12].

Wiatr gada albo raduje się, trembitami rozbrzmiewa albo kwili i skrzydłami bije, i w bębny wali, do boju wyzywa. Wiatrów jest dużo, różne są. Kraśny bywa ten wiosenny młodzik, junak. Śmieje się, skoczy koniem z poloniny na poloninę, kopnie Lodową Babę Eudokię, bardką dorebie i zaraz ciepło. A wyspiwuje, jakby sto cerkwi pełnych śpiewało i jakby w każdej górze cerkiew. (...) A wiatr zimowy suchożebry sześciokrzydły puszczołomic: stadami konie mroźne wypędza, goni przed siebie, puszcze tratuje [8, 136].

Читаючи такі експресивно-інтенсивні описи, ми зримо відтворюємо в своїй уяві зображувані картини природи, серед якої живуть горді і сміливі люди і зріднилися з нею.

Велика інтенсивна зумовленість семантики прикметників у коломиїках проявляється у їх здатності повторюватись. І сема інтенсивності виникає завдяки порушенню узвичаєного уявлення про зв'язок предметів та їх ознак, що призводить до сприйняття певних ознак як надмірних, інтенсивних:

¹ Термін запозичено у М. Лесюка (Українізми в творі С. Вінченза “Zwada” як засіб створення місцевого колориту // Криворівня: Матеріали міжнар. конференції. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 99-116).

Jakaz tota polonynka wesela – wesela.

То знов:

Na zelenij poloninci, zelenij – zelenij [8, 31].

Підсиленню інтенсивності служить вжите у творі “Сварка” заперечне порівняння, т.зв. слов'янська антитеза, характерна для народної ліричної та епічної поезії слов'ян: “To nie Prut wygiętym łożyskiem zawisnął nad śpiącą Mołdawią. Nie Dunaj. (...) To przytłumiony prąd się zbliżał, to się czaił nurt niesłyszalny” [8, 472].

Як видно з наведених прикладів, для вираження інтенсивності дії, стану, ознаки та предметності письменник широко використовує лексико-семантичні виражальні засоби, до яких належать полісемія, метафоризація, синонімія, персоніфікація, порівняння та ін.

Станіслав Вінченз, як неперевершений знавець унікального гуцульського мікрокосму, вміло вводить до свого твору “На високій полонині” хоч і нечисленні фразеологічні звороти, але такі, які віддзеркалюють есенцію сприйняття гуцулами довколишнього середовища. Так, наприклад, дещо побоюючись подорожі, яка чекала на ватагу Фоки при сплаві лісу “аж до Румунії”, вони мають страх мовного непорозуміння. Та їхній побратим знаходить дещо зневажливо-іронічне зауваження про румунську мову:

– W Rumunii szwabska? Nieprawda! To przecież można zrozumieć: po pysku, łupysku, dupamaca, dupahora – Mandat zarechotał [8, 409].

У відповідь на ці слова інший побратим, Матарга, відказує:

– To wszystko jedno – orzekł Matarha ponuro – bieda główna w tym, że gdy oni do nas przyjdą, to wtedy oni niemcy, po prostu niemaki, a gdy my do nich, to my niemaki i koniec [8, 409].

На противагу (або ж як підтвердження) можна навести враження однієї з перших зустрічей Фоки та його побратимів з англійськими замовниками. Для них ця мова чужа, дивна, незрозуміла, тобто така, з якої, як вони вважають, можна робити насмішки: “Ostatecznie, jeden po drugim, nie mogąc utaić zadowolenia, kwakali i trzaskali: “Quite a lot, quite, quite, quite.” Zwracając się do rębaczy, szafowali obficie jednym słowem, które znali wszyscy: tak, tak, – tak, tak. Nie przeczuwali, jakie rysie oczy ich świdrowały, jakie ostre wędki czyhały na nich, by łowić z nich nieoczekiwane rybki, jakie złośliwe myśli chwytaly, gdzie mogły, zimowe zapasy do kpin” [8, 135]. Суб'єктивна оцінка є специфічною формою ставлення людини до дійсності, вона виражає схвалення або осуд різних явищ навколишнього середовища.

Охопивши весь спектр вияву почуттів гуцулів, автор не позбавляє уваги чи не найважливіший пласт мовної маніфестації інтенсивності емоцій, який увібрав напругу щоденної діяльності, магічного світу забобонів і чарів, – групу фразеологізмів. Вони досконало вміють влучно і – що важливо – з певною емоційною емпазою, яка є результатом особливого добору надзвичайно інтенсивних вербалізованих відчуттів, передати своєрідне бачення навколишнього світу та оточуючих [6, 26].

Примовляння (“примовки”) як особливий вираз народнорозмовних стійких сполук мають у своєму арсеналі і гуцульський світогляд, і надзвичайно емоційний його вияв. Ось як персонаж роману “Сварка” Андрійко Плитка відганяє злі сили:

Nie zląkł się Andrijko Płytko, powtarzał śmiało przemówki:

– Czyś z krwawych oczu, stań przed okiem słońkowym! Czyś z kaprawych – stań przed źródłanym! Czyś z kłujących – cię wzywam, ja cię wyklinam! Nie zostawiam cię ani na włos, ani na makowe ziarno! [8, 389]

Ставлячи скромне бажання “відкрити світові барви та історію гуцульської Верховини”, Станіслав Вінченз, за влучним висловом В. Полека, “створив художній пам'ятник і Гуцульщині, і самому собі” [2, 13]. Як неперевершений знавець гуцульського краю, він не просто засвоював живе народне мовлення гуцулів, але й глибоко відчував його, вважав сховком народної мудрості та духовності. Адже відомо, що неповторність кожної мови гостро відчуває людина, яка володіє – чи, більше того, творить кількома мовами [4, 98].

Незважаючи на те, що доля розпорядилася так, що Станіслав Вінченз змушений був залишити такі надзвичайно близькі його серцю край і людей, цей внутрішній світ із самобутньою культурою, традиціями та магією слова не полишав його упродовж усього життя.

1. Нич Р. Світ тексту: поструктуралізм і літературознавство / пер. з пол. – Львів: Літопис, 2007. – 315 с.
2. Полек В. Калевала гуцулів (передмова) // Вінченз Ст. На високій полонині. – Львів: Червона калина, 1997. – С. 5 – 17.
3. Полек В. Належить і Польщі, і Україні // Дзвін. – №11. – 1991. – С. 143 – 146.
4. Хроленко А. Т. Основи лінгвокультурології. – М., 2004. – 184 с.
5. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.
6. Nowakowska-Kempna I. Język ciała czy ciało w umyśle, czyli o metaforyce uczuć // Język a kultura. – T 14. – Wrocław, 2000. – S 26.
7. Vincenz S. Na wysokiej poloninie. Prawda starowieku: Obrazy, dumy i gawędy z Wierchowiny huculskiej. – Sejny: Fundacja Pogranicze, 2002. – 511 s.
8. Vincenz S. Na wysokiej poloninie. Zwada. – Londyn: Oficyna poetów i malarzy, 1970. – 569 s.

This paper examines the language spoken by the Hutsul protagonists in Stanisław Vincenz's *Na wysokiej poloninie* (*On the high Uplands*). The study concentrates on the lexical and phraseological aspects of their dialect, with the concept of intensity (*intensivum*) providing the main analytical tool. The intensity of lexical and phraseological linguistic elements is a crucial component in Vincenz's artistic representation of Hutsuls, and in his portrayal of their relation to outsiders.

Key words: intensity (*intensivum*); Hutsul dialect; literary language; verbs of intensity of action; adjectival intensity; object noun intensity.

полонину, то вона до панича *штрикнула*” – с.243); *цугарити* – возити дрова (“Ось-ось сніг вкриє верховину й треба буде *цугарити*” – с.97); *глипіти* – животіти (“Він тільки так, аби *глипів*” – с.229); *глаїти* – заспокоювати (“Пишу я до дяді: пришліть грошей, дуже сердитого фройтра маю та й треба його *глаїти*” – с.121); *гіцкувати* – примусово спродувати майно (“Та що, я буду його терметувати та *гіцкувати* аби свою истину відібрав” – с.228); *вікістати* – викинути гній, вичистити (“Треба і маржину обійти, і *вікістати*, і на царинку побігти, порядок дати” – с.49); *вдатися* – сподобатися (“Якось він мені не дуже *вдався*” – с.31); *валитися* – сваритися (“Колись, бувало, журився, *вадився*” – с.37); *визирати* – виглядати (“Одіж на них – одні лати, а в багатьох з-під лахміття *визирає* голе тіло” – с.14).

І справа тут не в кількості різних частин мови чи характері суфіксів, а саме в тональності і мелодиці живої народної мови, її лексичній наповненості. Звичайно, чимало тут від гуцульської говірки, але автор не захоплюється просторіччям, а переводить частково розмовну мелодику у фольклорну, при якій персонажі ніби не розмовляють, а напівспівають, промовляючи пісненими рядками.

Спостереження над мовою роману “Чорногора говорить” свідчать, що автор щедро влітає у тканину твору народні фразеологізми. Прислів'я, приказки, сталі порівняння, усталені влучні вислови органічно входять до системи експресивно-стилістичних засобів живого мовлення і є невичерпним джерелом стилістичного збагачення літературної мови та особливо художньої літератури [7, 104-125]. Вони простежуються як у мові автора, так і в мові персонажів. З метою більш стисло і вичерпно зображення поведінки героїв, їх внутрішнього світу, ставлення до них інших односельчан автор майстерно влітає у свою розповідь глибоко змістовні фраземи: *махнути рукою* – не звертати уваги (“Параску щось зломало, вона ховалася по кутках з дитиною, *махнула рукою* на газдівство і знала тільки свою дитину” – с.262); *бігали мурашки по спині* – було страшно (“Миколі тільки *мурашки побігли по спині*, бо чув, що силька затягається щораз більше” – с.211); *наступати на горло* – ставати на заваді, чинити утиски (“Вона горіла тільки безмежною ненавистю до тої супротивниці, що *наступала їй на горло*” – с.247); *наступати на пальці* – утискати (“Тільки тоді, коли Явдоха *наступала їй на пальці*, в ній загорялась гордість колишньої газдині” – с.262); *зробити обіт* – пообіцяти (“В тяжкій хвилі *зробив обіт*, що купить до хати образ святого Миколи” – с.34); *волокти за собою ноги* – йти важко, втомленою ходю (“Владзьо вертав як покусана собака з нічного весілля і ледве *волік за собою ноги*” – с.136); *камінь у серці* – важке горе (“А в *серці лежав камінь*” – с.261).

Мова персонажів багата на фразеологізми іншої тональності – вульгарно-зниженого перефразування деяких ідіом, а також гнівної згрубілої мови дійових осіб: *приперти губу* – замовчати (“А ти, Явдо, *припри* собі свою *губу*” – с.242); *кісток не позбирати* – не оправитися (“Бо як тебе дуркну, то *кісток не позбирати*” – с.242); *вителіпати душу* – вбити (“Аді, *душу* з тебе *вителіпаю*” – с.264).

Більшість фразеологізмів – це стійкі сполуки слів, що означають різні негативні ефекти, наприклад: *бути в печінках* (с.108) – надоїсти, допекти; *бути на язиках* (с.50) – ставати предметом обговорення; *дерти шкіру живцем* (с.211) – знущатися; *баки забивати* (с.271), *тумана пускати* (с.272) – обманювати; *не спускати очей* (с.15) – пильно стежити; *кинути оком* (с.50) – запримітити; *скалити зуби* (с.54) – сміятися злорадно; *погріти руки* (с.187) – нажитися нечесним шляхом.

Частина фразеологізмів має граматичне вираження порівняльних зворотів і приєднується переважно до дієслів, які стисло розкривають їх значення: *мнягає*, як коли б три дні нічо не їв (с.218); *пропав*, мов камінь у воду (с.267); *тьммує* як баба дівкою була (с.32); *пропадеши* як сніг на Юра (с.244); *берегти* як око в голові (с.258); *хотять* газду *обкрутити* як увайку (с.215); *стояв* як вкопаний (с.243); *зробилось пусто*, немов хто мітлюю вимів (с.198); такий *хосен*, як з тогідного снігу (с.108).

Уміння творчо, оригінально використати народний фразеологізм – показник високої стилістичної вправності такого художника слова, як Михайло Козоріс.

1. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / пер. з пол., передмова і примітки М. Васильчука. – Львів: Світ, 1993.
2. Козоріс М. Чорногора говорить. – Харків, 1931. – 321 с.
3. Кубась Й. Передмова [передмова до роману “Чорногора говорить”] // Козоріс М. Чорногора говорить. – Харків, 1931. – С. 3 – 10.
4. Лесин В.М. Василь Стефаник: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1981.
5. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. 294 с.
6. Хороб М.Б. Традиції В.Стефаника у прозі Козоріса // Василь Стефаник і українська культура: Тези. – Ч.1. – Івано-Франківськ, 1991. – С.166 – 168.
7. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984.

This paper analyses the lexical and grammatical basis of imagery in the language spoken by the Hutsuls in M.Kozoris' novel “Чорногора говорить” [“Chornohora Calling”]. This article aims to highlight the functional and stylistic characteristics of the Hutsul dialect in Kozoris' literary text.

Key words: Hutsul dialect; literary language; imagery; expressive and stylistic characteristics.

ЗМІСТ

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ВЗАЄМОДІ З ІНШИМИ
МОВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ УГРУПОВАННЯМИ

<i>Василь Німчук</i> . Наддністрянські діалектні риси в “Євсевієвому Євангелії 1283 року”.....	3
<i>Віталій Кононенко</i> . Мовостиль західноукраїнських письменників: регіональний аспект.....	17
<i>Василь Грещук</i> . Гуцульсько-покутські діалектні паралелі в мові новел Василя Стефаника.....	21
<i>Михайло Бігусяк</i> . До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини.....	26
<i>Галина Гримашевич</i> . Середньополісько-гуцульські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття).....	30
<i>Стефанія Панцьо</i> . Словотвірні паралелі у гуцульських і лемківських говірках: деривати з суфіксами <i>-ак</i> (<i>'-ек</i>) та <i>-ас</i>	32

ГУЦУЛЬСЬКА ЛЕКСИКА: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА

<i>Роман Бачкур</i> . Зменшено-пестливі іменники в гуцульських говірках: словотвірна структура.....	36
<i>Надія Осташ</i> . Про назви городніх рослин у гуцульських говірках.....	39
<i>Наталія Сокил</i> . Народна географічна термінологія Гуцульщини та Бойківщини.....	43
<i>Мирослав Габора</i> . Гуцульська топонімія в “Історичному нарисі про гуцулів” С. Витвицького.....	46
<i>Наталія Колесник</i> . Особливості гуцульської антропонімії (на матеріалі пісенного фольклору).....	53
<i>Богдана Близнюк, Володимир Бірчак</i> . Описові іменування особи в історичних пам'ятках Гуцульщини XV – XIX ст.....	56
<i>Лариса Бойко, Галина Микитів</i> . Діалектизми в мовній тканині роману Ю. Андруховича “Рекреації”.....	59
<i>Тетяна Марченко</i> . Гуцульський діалект і термінологічна лексика сучасної української літературної мови.....	61
<i>Наталія Романюк</i> . Стилістичне використання структурно трансформованої говіркової фразеології в мові творів В.Стефаника.....	65

ГРАМАТИКА ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

<i>Мар'ян Скаб, Марія Скаб</i> . Номінації адресата мовлення в гуцульських говірках (за повістю М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”).....	69
<i>Володимир Барчук</i> . Акціональна структура дієслівних граєм гуцульського діалекту (на матеріалі роману П. Шекерика-Доніківа “Дідо Иванчик”).....	72
<i>Михайло Ковальчук</i> . Гуцульські діалектні особливості парадигми іменника і дієслова у мові новел Марка Черемшини.....	77
<i>Лариса Наконечна</i> . Явище часової транспозиції в гуцульських говірках (на матеріалі творів Марка Черемшини та Гната Хоткевича).....	80
<i>Лілія Парильяк</i> . Функціонування дистрибутивних предикатів поля ітеративності в гуцульських говірках (на матеріалі прози Ю. Федьковича).....	84
<i>Любов Стівбур</i> . Іменникові деривати з матеріально невираженим другим конфіксальним елементом у гуцульських говірках.....	88

ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІСКУРСУ

<i>Ніна Гуїванюк, Наталія Руснак</i> . Специфіка біблійної тематики у фольклорних різдвяних текстах (на матеріалі колядок с. Стебнів Путильського району Чернівецької області).....	92
<i>Надія Бабич</i> . Фольклорні матеріали як змістовий елемент наукового тексту (за працею Р. Ф. Кайндля “Гуцули”).....	98
<i>Віктор Мойсієнко</i> . Про мову гуцульських приказок (спостереження над фонетичними особливостями оповідань, зібраних В. Шухевичем).....	102
<i>Микола Лесюк</i> . Митрополит Андрей Шептицький – знавець гуцульського діалекту.....	104
<i>Наталія Лісняк</i> . Суфіксальні словотвірні засоби вираження емоцій у мові коломийок.....	109
<i>Валентина Грещук</i> . Гуцульські діалектні риси в романі Бориса Загорулька “Чорногора”.....	112
<i>Наталія Журавльова</i> . Відбиття регіональних мовних рис гуцульської поштивості у творчому доробку Марка Черемшини.....	118
<i>Оксана Ципердюк</i> . Гуцульський діалект у книзі Марії Влад “Стрітенне”.....	121
<i>Юлія Пацаранюк</i> . Мовностилістичні засоби гумору та іронії в текстах гуцульських коломийок.....	125
<i>Галина Ступінська</i> . Семантико-текстологічне поле коломийок у студіях Володимира Гнатюка.....	128
<i>Ольга Черемська, Володимир Жовтубрюх</i> . Діалектні особливості прози Г. Хоткевича (на матеріалі повісті “Довбуш”).....	131

ТРИБУНА МОЛОДИХ

<i>Мар'яна Барчук.</i> Гуцульсько-бойківсько-лемківські лексичні паралелі в українській літературній мові Галичини середини XIX століття (на матеріалі альманахів “Лірвак з-над Сяну” та “Перемишлянин”).....	134
<i>Вероніка Березгеч.</i> Менталітет та емоційний світ українця-гуцула засобами діалекту у творах Юрія Федьковича.....	138
<i>Оксана Вінтоняк.</i> Особливості гуцульського говору в оповіданні І. Березовського “Худан”.....	142
<i>Ольга Русакова.</i> Засоби вираження послідовності дій у гуцульському діалекті (на матеріалі повіті Г. Хоткевича “Довбуш”).....	145
<i>Олеся Сколоздра.</i> “Гуцульські” оповідання Івана Франка та Марка Черемшини: ономастичні спостереження.....	148
<i>Інна Стрілець.</i> Вплив прагматично-соціальних чинників на особливості способів апеляції в гуцульських говорах (на матеріалі творів Ю. Федьковича, М. Коцюбинського і Г. Хоткевича).....	151
<i>Ольга Криницька.</i> Особливості реалізації комунікативних стратегій і тактик у драмі Гната Хоткевича “Непросте”.....	155
<i>Уляна Рис.</i> Лексичні й фразеологічні засоби вираження інтенсивності (на матеріалі творів Станіслава Вінченца “Na wysokiej rołoninie”, “Zwada”).....	161
<i>Григорій Рис.</i> Мелодика живої народної мови гуцулів у романі Михайла Козоріса “Чорногора говорить”.....	164

CONTENTS

GUZUL DIALECT IN INTERACTION
WITH OTHER LINGUISTICALLY-TERRITORIAL GROUPS

<i>Vasyl Nymchuk.</i> Naddniproianskyi dialectal features in “Gospel of Eusebius (1283)”.....	3
<i>Vitaliy Kononenko.</i> Language style of West-Ukrainian writers: regional aspect.....	17
<i>Vasyl Greshchuk.</i> Guzul and Pokutskyi dialectal parallels in Vasyl Stefanyk’s short stories.....	21
<i>Mykhailo Bigusiak.</i> About Guzul-Pokutskyi dialectal boundaries on the ground of Ivano-Frankivsk region..	26
<i>Galyna Grymashevych.</i> Midpolissia-Guzul lexical-semantic parallels (based on clothes and footwear names).....	30
<i>Stefaniya Pantsio.</i> Word building parallels of Guzul and Lemko dialects: derivatives with affixes -ak (-ek) and -as.....	32

GUZUL VOCABULARY: STRUCTURE, SEMANTICS, PRAGMATICS

<i>Roman Bachkur.</i> Diminutive nouns in Guzul dialects: derivational structure.....	36
<i>Nadiya Ostash.</i> About names of vegetable crops in Guzul dialects.....	39
<i>Nataliya Sokil.</i> People’s terminology of Guzulshchyna and Boykivshchyna.....	43
<i>Myroslav Gaborak.</i> Guzul toponymy in “Historical essay about the Guzuls” by S. Vitvitskiy.....	46
<i>Nataliya Kolesnyk.</i> Special features of Guzul antroponymy (on the basis of song folklore).....	53
<i>Bogdana Blyznyuk, Volodymyr Birchak.</i> Descriptive denominations of a person in historical monuments of Guzulshchyna (XV-XIX cent.).....	56
<i>Larysa Boyko, Galyna Mykytiv.</i> Dialecticisms in the novel “Recreation” by Y. Andrukhovych.....	59
<i>Tetyana Marchenko.</i> Guzul dialect and terminological vocabulary of modern literary Ukrainian language.....	61
<i>Nataliya Romanyuk.</i> Stylistical usage of structurally transformed dialectical phraseology in Vasyl Stefanyk’s short stories.....	65

GUZUL DIALECT GRAMMAR

<i>Maryan Skab, Mariya Skab.</i> Nomination of the addressee of speech in Guzul dialects (on the basis of M. Kotsyubynskyi’s novel “Shadows of Forgotten Forefathers”).....	69
<i>Volodymyr Barchuk.</i> Actional structure of verbal grameme of Guzul dialect (on the basis of P. Shekeryk-Donykov’s novel “Didó Ivanchyk”).....	72
<i>Mykhailo Kovalchuk.</i> Guzul dialectal features of noun and verb paradigm in the Marko Cheremshyna’s novels.....	77
<i>Larysa Nakonechna.</i> Phenomenon of time transposition in Guzul dialects (on the basis of works by Marko Cheremshyna and Gnat Khotkevych).....	80
<i>Liliya Parylyak.</i> Functioning of distributional predicates field of iterativeness in Guzul dialects (on the basis of works by Y. Fedkovych).....	84
<i>Lyubov Stovbur.</i> Substantive derivatives with another confixational element which is materially unexpressed in Guzul dialects.....	88

PECULIARITIES OF GUZUL DISCOURSE

<i>Nina Guivanyuk, Nataliya Rusnak.</i> Specificity of biblical themes in folklore of Christmas texts (on the basis of Christmas carol (village Stebniv Putylskyi region Chernivetska oblast).....	92
<i>Nadiya Babych.</i> Folklore materials as a contentional element of scientific text (on the basis of “Guzuly” by R.F. Kaindl).....	98
<i>Viktor Moisienko.</i> About the language in Guzul sayings (observations of phonetic peculiarities of V. Shuhevych’s short stories).....	102
<i>Mykola Lesyuk.</i> Metropolitan Andrey Sheptytskyi – Guzul dialect expert.....	104
<i>Nataliya Lisnyak.</i> Derivational means of emotional expression in kolomyikas.....	109
<i>Valentyna Greshchuk.</i> Guzul dialectal features in the novel “Chornogora” by Borys Zagorulko.....	112
<i>Nataliya Zhuravlova.</i> Regional linguistic features of Guzul civility in works by Marko Cheremshyna.....	118
<i>Oksana Tsyperdyuk.</i> Guzul dialect in book by Mariya Vlad “Stritennyie”.....	121
<i>Yuliya Patsaranyuk.</i> Linguistically-stylistic means of humour and irony in texts of Guzul kolomyikas.....	125
<i>Galyna Stupinska.</i> Semantically-textological field of kolomyikas in V. Hnatyuk’s studios.....	128
<i>Olga Cheremnska, Volodymyr Zhovtobryuh.</i> Dialectal peculiarities of Gnat Khotkevych’s prose (on the basis of “Dovbush”).....	131

THE YOUNG RESEARCHERS' TRIBUNE

<i>Maryana Barchuk</i> . Guzul, Boyko, Lemko lexical parallels in literary language of Galychyna (middle of XIX cent) (on the basis of almanacs "Lirvak znad Syanu" and "Peremyshtianyn").....	134
<i>Veronika Beregech</i> . Ukrainian-Guzul's mentality and emotional word by the means of dialect in the works by Y. Fedkolych.....	138
<i>Oksana Vintonyak</i> . Peculiarities of Guzul dialect in the short story "Hudan" by I. Berezovskyi.....	142
<i>Olga Rusakova</i> . Expression means of consecution of events in Guzul dialect (on the basis of short story "Dovbush" by Gnat Khotkevych).....	145
<i>Olesya Skolozdra</i> . Guzul short story written by Ivan Franko and Marko Cheremshyna: onomastical observations.....	148
<i>Inna Strilets</i> . Influence of pragmatic-social factors over peculiarities of appeal methods in Guzul dialects (on the basis of works by Y. Fedkolych, M. Kotsyubynskyi and G. Khotkevych).....	151
<i>Olga Krynytska</i> . Peculiarities of realization of communicative strategies and tactics in the drama "Neproste" by G. Khotkevych.....	155
<i>Ulyana Rys</i> . Lexical and phraseological means of intensity expression (on the basis of works by Stanislaw Vinzent "Na wysokiej poloninie", "Zwada").....	161
<i>Grygoriy Rys</i> . Melodics of Guzul language in the novel "Chornogora govoryt" by M. Kozoris.....	164

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.
2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.
3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт "Times New Roman Cyr", кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лівє – 2,5 см, правє – 1,5 см (30 рядків по 60–64 символи).
4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.
5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.
6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).
Статті пишуться за схемою:
  - УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
  - автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
  - назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
  - резюме й ключові слова українською мовою;
  - постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
  - виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
  - список використаних джерел;
  - резюме й ключові слова англійською мовою.
7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).
8. У цілому до "Вісника" необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

40,00

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

НБ ШНУС

778112

ФІЛОЛОГІЯ
Випуск XIII–XIV
Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57.

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,
тел. 59-60-74.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Precarpathian National University named after V. Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University

PHILOLOGY
issue XIX–XX
Published since 1995

Publishers' adress:

Precarpathian National University named after V. Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76000, Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-74.

Старший редактор: Василь ГОЛОВЧАК
Комп'ютерна правка і верстка: Роман БАЧКУР

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Здано до набору 17. 04. 2008 р. Підписано до друку 06. 05. 2008 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times Neu Roman".
Ум. друк. арк. 21,05. Тираж 300 прим. Зам. 45.

Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
76000 м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 12.12.2006 серія ДК 2718